

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

EMRAH SAFA GÜRKAN

BUNU *Herkes* BİLİR

**TARİHTEKİ YANLIŞ SORULARA
DOĞRU CEVAPLAR**

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://rantey.org>

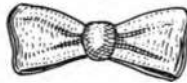
Kronik

3. BASKI
TOPLAM
70.000
ADET

EMRAH SAFA GÜRKAN

BUNU
Herkes
BİLİR

**TARİHTEKİ YANLIŞ SORULARA
DOĞRU CEVAPLAR**

Kronik

BUNU HERKES BİLİR
Tarihteki Yanlış Sorulara Doğru Cevaplar

EMRAH SAFA GÜRKAN

KRONİK KİTAP: 138

Dünya Tarihi Dizisi: 14

YAYIN YÖNETMENİ

Adem Koçal

EDİTÖR

Tuğçe İncoğlu

KAPAK TASARIMI

Kutan Ural

MİZANPAJ

Nurel Naycı

1. Baskı, Ocak 2020, İstanbul

3. Baskı, Mart 2020, İstanbul

ISBN

978-605-7635-40-2

KRONİK KİTAP

Şakayıklı Sk. N°8, Levent
İstanbul - 34330 - Türkiye
Telefon: (0212) 243 13 23
Faks: (0212) 243 13 28
kronik@kronikkkitap.com

*Kültür Bakanlığı Yayıncılık
Sertifika No: 34569*

www.kronikkkitap.com

f t @ kronikkkitap

BASKI VE CİLT

Optimum Basım
Tevfikbey Mah. Dr. Ali Demir Cad. No: 51/1
34295 K. Çekmece / İstanbul
Telefon: (0212) 463 71 25
Matbaa Sertifika No: 41707

YAYIN HAKLARI

Bu kitabın tüm yayın hakları saklıdır.
Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak
kısa alıntılar dışında yayınevinden izin alınmadan
çöğaltılamaz, yayımlanamaz ve dağıtılamaz.

Anne ve babama...

Doç. Dr. EMRAH SAFA GÜRKAN

Bilkent Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde lisans çalışmalarını tamamladıktan (2003) sonra, aynı üniversitede Halil İnalcık'ın danışmanlığında Batı Akdeniz'deki Osmanlı korsanlarını incelediği tez ile yüksek lisans diplomasını aldı (2006). Ardından Georgetown Üniversitesi Yeniçağ Avrupa Tarihi kürsüsünde Gábor Ágoston ile yazdığı "*Espionage in the 16th century Mediterranean: Secret Diplomacy, Mediterranean Go-Betweens and the Ottoman-Habsburg Rivalry*" başlıklı tez ile doktor oldu (2012). Hâlen İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde öğretim üyesi olan Gürkan, TÜBA Genç Akademi üyesidir.

Yeniçağ Avrupa ve Akdeniz tarihi üzerine uzmanlaşan müverrih; istihbarat, korsanlık, kölelik, ihtida, Osmanlı – Avrupa ilişkileri ve serhad çalışmaları gibi konularda araştırma yapmaktadır. Ottoman History Podcast'ın kurucu editörlerinden biri olmasının yanı sıra, FluTV'de *Olmaz Öyle Saçma Tarih* programını yapmaktadır.

Başlıca eserleri:

Sultanın Casusları: 16. Yüzyılda İstihbarat, Sabotaj ve Rüşvet Ağları (İstanbul: Kronik, 2017), 9 baskı.

Sultanın Korsanları: Osmanlı Akdenizi'nde Gazâ, Yağma ve Esaret 1500-1700 (İstanbul: Kronik, 2017), 5 baskı.

(Feridun Emecen ve Ali Akyıldız ile birlikte) - *Osmanlı İstanbulu: Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri* (İstanbul, 2014-2018), 6 cilt.

Ödülleri:

2018 Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA), *Üstün Başarılı Genç Bilim Adamı Ödülü* (GEBİP)

2018 14. Kadir Has Ödülleri, *Gelecek Vadededen Bilim İnsanı Ödülü*

2018 Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA), *Bilimsel Telif Eser Ödülü*, *Sultanın Casusları*

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR	vii
GİRİŞ	1
I OSMANLI NEDEN TARİHİN TOZLU RAFLARINA KALKTI? KADININ FENDİ SULTANI YENDİ Mİ?	7
II PAYLAŞILAMAYAN İKTİDAR: DARBECİ YENİÇERİLER, ALLAH'IN GÖLGESİ SULTANLAR VE BİR “İKİNCİ İMPARATORLUK”	21
III BİZ Mİ GERİ KALDIK, ONLAR MI İLERİ GİTTİ?	39
IV GODOT’NUN MATBAASI: NEDEN OKUMUYORUZ?	65
V OSMANLILAR NEDEN AMERİKA’YA GİTMEDİ?	83
VI NEDEN TÜM KÂŞİFLER BATI’DAN ÇIKAR?	109
VII OSMANLILAR TÜRK MÜYDÜ?	139
VIII NEREDE HATA YAP(MA)DIK? TEK DİŞİ KALMIŞ YEDİ DÜVEL EFSANESİ	153
IX BİR KIZILELMA SORUNSAĞI: VİYANA VE ROMA’YI ALSAK NE OLURDU?	169

X	İSTANBUL'UN FETHİ VE ETRAFINDA DÖNEN EFSANELER	191
XI	BİR TUHAF İDDİA: CERVANTES İSTANBUL'A GELDİ Mİ?	209
XII	GELENEĞİN İCADI: UYDURMA TARİHLER VE KARIŞTIRILAN TARİHİ ŞAHSİYETLER	221
XIII	YANLIŞ KULLANILAN KAVRAMLAR	237
	SONSÖZ	247
	SEÇME KAYNAKÇA	251

TEŞEKKÜR

Hayatını üniversite, arşiv ve müzelerde geçirmiş bir akademisyenin popüler okuyucuya hitap etmesi ve bunu *kitsch*'e müdâna etmeden yapması zor bir iş. Bana bu cesareti veren FluTV'de yaptığımız *Olmaz Öyle Saçma Tarih* programının beklenmedik popülaritesi oldu. İşte bu yüzden de ilk teşekkür etmem gereken kişi provokatif sorularıyla beni zorlayan ve tepki çekme pahasına da olsa şeytanın avukatlığını yapmaktan çekinmeyen İlker Canikligil. Yillardır televizyonların bir türlü yakalayamadığı bir formatı icat ettiği ve popüler olanın kalitesiz olmaya mahkûm olmadığına inandığı için kendisine ve programlarımızda bizi yalnız bırakmadığı için Mustafa Seven'e şükran borçluyum.

Kitabın yazılış sürecinde bana yoldaşlık yapan ve her işime burunlarını sokan iki sâbık sınıf arkadaşına da minnettarım. Bengü Üçüncü çevresinde ne olup bittiğinden bihaber bir akademisyeni müstehzi bir dille de olsa popüler kültürün *médiocrité*siyle tanıştırmakla kalmadı, aynı zamanda kitabın konseptinden kapak tasarımına tüm kritik kararlarda ona destek oldu. Çevresindekilerin neyi bilip neyi bilmediklerine körleşmiş arkadaşıyla dalga geçmek için icat ettiği lafla kitaba isim babalığı yapan Erkan Kaderoğlu ise, her kelimesini *catenaccio* savunmasıyla müdâfaa eden bir yazarla didişmek pahasına da olsa metin üzerine eleştiri ve notlarını paylaşmaktan çekinmedi. Bu ikisi olmasaydı, elinizdeki çok farklı bir kitap olurdu.

Gene yorumlarını esirgemeyen Feridun Emecen, Kemal Beydilli, Oğuzhan Gökse, Kenan Yıldız ve Elif Ertekin'e teşekkürü, şu ana kadar yazdığım hiçbir şey üzerine tek satır kalem oynamamış değerli meslektaşlarım Kahraman Şakul, Polat Safi, Murat Önsoy ve Onur İşçi'ye teessüfî borç bilirim. Gene de Sezar'ın hakkını Sezar'a vermek adına Kahraman'ın bazı kritik yerlerde yorumlarını olmasa da, bilgilerini paylaştığını belirtmek isterim.

Basit bir fikir olarak başlayan bu kitabın tecessüm etmesinde daha da önemli bir rol oynayan yayın yönetmenim Adem Koçal. O ve Cüneyt Dalgakıran olmasaydı, hâlâ CV'de karizmatik durur diye İtalyanca, İspanyolca makaleler yazan ve fildişi kulesinde ayın çatlatan bir akademisyen olarak kalırdım. Gene dünyanın en assolist yazarını memnun etmeyi başaran editörüm Tuğçe İnceoğlu ve beni imza gününden imza gününe sürükleyen Yüksel Bağcı başta olmak üzere tüm Kronik Kitap ailesine müteşekkirim.

Yıllardır bir akademisyen eşi olmanın cefasını çeken eşim Elif'in özverisi olmadan bugünkü kariyerimi inşa etmem mümkün olmazdı; kendisine bitmek bilmeyen desteği için can u gönülden minnettarım. Acımasız şakalarım ve kandırmacalarım katlanan prensesim Zeynep Mehveş (d. 2012) ve dört yaşına gelmesine rağmen hâlâ saklambaç oynamasını öğrenemeyen canım oğlum Uluç Emre'ye (d. 2015) babalarından feragat ettikleri için özür ve hayatıma neşe kattıkları için teşekkür borçluyum. Kayınbiraderim ve dostum Ergun'la kayınvalidem Işık Ertekin'e de hayatımı kolaylaştırdıkları için şükranlarımı sunarım.

Bugün bir plazada yılmış gözlerle boşluğa bakarak yaklaşan kalp krizini beklemiyorsam, bunu bana tarih ve edebiyat zevkini aşıl原因an babama borçluyum. Altı yedi yaşında ufacık adımlarımla Çağaloğlu yokuşunu çıkmaya çabalarken ya da saatlerce kitapçı dolaşırken pek hissetmediğim bir şükran hissini bugün içimde fazlasıyla taşıyorum. Kitap okumanın insanı sadece entelektüel olarak değil, ruhen de geliştirdiğinin hayatımdaki ilk örneği olduğu için kendisine binlerce kez teşekkür ederim. Hayatımın her

döneminde bana koşulsuz destek olan ve oğlunun ihtiyaçlarını her zaman kendisinininkinin önüne koyan annemin de hakkını ödemem mümkün değil, hele hele bunları disiplinden hiç taviz vermeden yaptığı düşünülürse.

Elinizdeki akademik bir kitap değil ve artık saçlarım da bembeyaz oldu ama yine de başta Halil İnalçık ve Gábor Ágoston olmak üzere hocalarımı da anmadan geçemeyeceğim: Emilio Sola, James B. Collins, John R. McNeill, Feridun Emecen, Kemal Beydilli, Ali Akyıldız, Faruk Tabak, İsmail Erünsal ve Oktay Özel'e öğrettikleri her şey için medyun-ı şükranım. Böyle *role model* larım olduğu için kendimi çok şanslı hissediyorum.

Son olarak arkadaşlarım: Cenk Erkan, İlker Demir, Melis Süzer, Ekin Özbiçer, Talip Yiğit, Özgür Sezer, Kürşat Karacagil, Harun Yeni, Nahide Işık Demirakın, Hamid Akın Ünver, Mehmet Uğur Ekinci, Görkem Ergün, Levent Kaya Ocakaçan, Yavuz Aykan, Gennaro Varriale, Eren Safi, Barın Kayaoğlu, Michelangelo Guida, Fabio Vicini, Ela Okançay, Serhan Güngör, Can Soyer, Fatih Baha Aydın, Ahmet Uğur, Didem Şahin, Helen Hiçbezmez, Ertuğrul Ökten, Chris Gratien, Melda Süzer, Harun Küçük, Nuray Urkaç, Esra Karayel, Yunus Uğur, Abdülhamit Kırmızı, Tonyukuk ve Burçe Tosunlu, Deniz Türkmen, Serdal Selçuk, Özgür Eriş, Ata Can Bertay, Ekrem Taha Başer.

ESG

25 Aralık 2019

Kozyatağı, İstanbul

GİRİŞ

İlerleyen satırlar size Hitler'in iki numarasının nasıl kendi kendine gelin güvey olup bizzat kullandığı bir uçakla tüm badireleri atlatarak İngiltere'ye gittiğinden, şaşkın adalıların gözünün içine baka baka ateşkes imzalamaya geldiğini söylediğinden ve bu cesaretinin bedelini yarım asrı hapiste geçirerek ödediğinden bahsetmeyecek. Şu hep kendini dünyanın merkezinde gören Çinlilerin de Coğrafi Keşifler'e yeltendiğinden, hem de bunu bir Müslüman hadım amiralle yaptığının dem vurmuyacak. Bizim için Leonardo'nun İstanbul'a gelmek isteyip istemediğinin de bir önemi yok, XIV. Louis'nin "Devlet benim" ya da Marie Antoinette'in "Ekmek bulamayan pasta yesin" cümlelerini gerçekten kurup kurmadığının da.* Zira, *bunları herkes bilir!* En azından elinin altında internet bağlantısı olanlar.

Karşınıza pavyonlarda sürten altıncı Dalai Lama, genç kalmak için altın içen Diane de Poitiers, teslim ol çağrısına başparmaklarını işaret ve orta parmaklarının arasına sokup sallamak suretiyle cevap veren Venedik garnizonu, erkek kılığına girip tüm Siena'yı elden geçiren, hatta sevgilileri için düello yapmayı bile göze alan çapkın travesti Caterina Vizzani, sevdiği kızı vermediler diye Osmanlı korsanlarını köyüne musallat eden inatçı âşık, Panama diktatörü Noriega'yı sığındığı elçilikten çıkarmak için dev hoparlörlerle rock müzik çalan Amerikan *Delta Force*'u, bir köşede

* *L'état, c'est moi / Qu'ils mangent de la brioche.*

hacetini gideren Evliya'nın üstüne düşüp onu "boklu gazi" yapan düşman askeri ya da yanına gelen Kuzey Afrika yerlilerine içinde esir olarak kürek çektiği kadırgayı satmayı başaran onaltıncı yüzyılın "Sülün Osman"ı çıkmayacak. Şu enteresanlığını herkesin hafife aldığı grotesk tarih kortejinin birbirinden ilginç kahramanlarının yaratacağı hafif bir tebessümden ve sıradışı anekdotların verdiği şaşkınlık hissinden daha fazlasını hedefliyorum bu kitapta: Okuyucuya entelektüel bir derinlik kazandırmak ve yaşadığı çağı daha iyi yorumlama yetisini edinmesiyle birlikte kaliteli bir yaşam sürmesini sağlamak.

Elinizdeki kitaptan tarihin şifrelerini, El Dorado'nun yerini, Karindeşen Jack'in kim olduğunu ya da simya taşının hikmetini öğrenmeyeceksiniz. Ancak, şu ana kadar yanlış şekilde formüle edilmiş ve yüzeysel cevaplarla geçiştirilmiş bazı sorulara kapsamlı cevaplar bulabilirsiniz. Avrupa'nın bir anda tüm dünyaya hâkim olmasının nasıl çok katmanlı bir iktisadi, siyasi ve teknolojik sürecin sonucu olduğunu, Osmanlıların Amerika'yı sömürecek bir sosyo-ekonomik altyapılarının olmadığını, İslam dünyasından kâşif çıkmamasının altında bizzat bu medeniyetin ticaret yolları üstünde gelişmesinin yattığını ve bugünkü eğitim ve okuma sorunlarının kökenlerinin aslında yüzlerce yıl gerilere götürülebileceğini okuyacaksınız. Ondokuzuncu yüzyıl öncesinde millet kavramının pek bir şey ifade etmediğini duyacak, yakın tarihimize baktığımızda öyle siyasetçilerin dediği gibi pek de hep yedi düvele karşı mücadele vermediğimizin farkına varacaksınız. Ve son olarak, her geleniğin bir icat olduğunu ve ülkemizde bunun nasıl uydurma kuruluş tarihleri, yersiz kullanılan eski Türkçe kelimeler ve rüküş gösterilerden öteye gidemeyen zayıf temeller üzerine oturduğunu göreceksiniz.

Elinizdeki, kahramanlarla hainlerin, tarihin akışını değiştiren vizyonerlerle fırsatları tepen basiretsiz liderlerin kitabı değil. Küçük Buzul Çağı, Fiyat ve Sanayi devrimleri, Aydınlanma, Atlantik Üçgeni, Büyük Kırılma, merkez-çevre ilişkisi, Rönesans, Hümanizma, Skolastisizm, Coğrafi Keşifler, "öteki"yle karşılaşma,

muhayyel cemaatler, Protestan Etiği, Aydınlar Cumhuriyeti gibi birçok kavramın havada uçuştugu sayfalarımızda kırılmalar değil, devamlılıklarla tanışacaksınız; tarihi bir anda değiştiren olayların aslında semptomlarını kaplumbağa hızıyla gösteren süreçlerin birer sonucu olduğunun ayırdına varacaksınız.

Yukarıda saydığım bu kavram ve süreçleri tek bir kitapta layıkıyla açıklayabilecek yetenekte değilim. Amacım; bu devamlılıkları, kavramları ve tarihî süreçleri içselleştirecek okuyucunun hem dünü hem de bugünü daha rahat anlamasını sağlayacak bir analiz kapasitesine ulaşmasını sağlamak. Yapılan araştırmalar bir işte derinlik kazanan insanların, diğer kaliteli işleri de daha rahat kavradığını gösteriyor. Her ne kadar denek sıkıntısı çektiğimden deney yapamasam da, ben de teorik açılımlar ve kavramsal tartışmalara hâkim olmanın ve dün ile bugünün sistem, örüntü ve eğilimleri arasında bağ kurmanın, tüm kartların tekrardan dağıldığı şu modern dünyayı daha iyi anlamamıza yardımcı olacağına inanıyorum. O yüzden bu kitabı, proletarya olduğunu bile fark edemeden penceresiz ofislerinde ömür törpüleyen, Viktoryen ahlakın tasallutunda mantıkdışı hassasiyet ve özentileriyle özgürlük çağında kendisini prangalayan tüketim toplumunun çaresiz bireylerini “kişisel” gelişim kitaplarının pençesinden kurtarmak için yazdım. Sosyoloji, antropoloji, ekonomi, demografi ve siyaset bilimi ile de angaje olabilen disiplinlerarası bir tarih okumasının; inançların, âdetlerin, değerlerin, üretim ve tüketim biçimlerinin ve toplumsal ağların köklü bir değişime uğradığı bir çağda ne yapacağını şaşırıp beyaz yakalılarının yolunu bulmasına yardım edeceğini umuyorum.

Dijital Devrim ile birlikte bilginin, eğitimin ve entelektüellenin tanımı da değişti. Artık malumatı furuş (Fars. *furuhten*: satmak) etmenin bir manası yok. Kitaba erişimin kısıtlı olduğu çağlarda bilgiyi ezberlemek sadece elzem değil, aynı zamanda bir zekâ göstergesiydi; geleneksel toplumlarda en akıllı çocukların hafız yapılmasının arkasında yatan işte tam da bu kanaatti. Oysa önce kitaplar ucuzlayıp çoğaldı ve tarihçilerin “yoğun okuma”

(İng. *intensive reading*, sayılı kitabı defalarca okuma) dedikleri şeyden “yaygın okuma”ya (İng. *extensive reading*, çok sayıda kitabı hızlıca okuma) geçildi. İnternetle dünyanın tüm kütüphanelerinin bir anda cebimize sığması (*vive la library genesis!*) ise bilgi depolamayı manasız hale getirdi; artık, önemli olan herkesin ulaşabildiği bilgiyi yorumlayabilmek, değişik sahalardaki fikirleri birbirleriyle harmanlayıp yeni çıkarımlar yapabilmek. Bu egzersizin bir kere tadına varan, bilgi ile dünyayı yeniden yorumlamanın hazzını alan okuyucunun, dogmatik fikirler, kırmızı çizgiler ve anlamsız truizmlerin sıtma dolu sazlığına geri dönmek istemeyeceği kesindir.

Bunu Herkes Bilir *akademik bir kitap değil*. Cümleye noktayı koyar koymaz tedirginliğe kapılmadan edemedim. Az çok başarılı bir akademik kariyerin ve “hoca” statüsünün verdiği korunaklı ortamdaki çıkmanın getirdiği teyakkuz hissi her tarafımı sardı. Ancak, *Gladyatör*’deki İmparator Commodus’un* kaderini paylaşmak pahasına da olsa apoletleri söküp er meydanına inme vakti geldi; zira tarihin her geçen gün artan popüleritesine akademinin tedirginliği de eklenince çıkan arz sorununun yarattığı sıkıntı elini taşın altına koymadan çözülemez.

Ve son olarak okuyucuyu uyarıyoruz: Biraz keyif kaçıracağız. Neden itaat toplumu olmaktan çıkıp sorgulayan bireyler yetiştiremediğimiz cevabı Türk toplumsal yapısı ve eğitim sisteminde; bu saptamayı detaylandırmak benim işim değil. Ancak, Türkiye’nin bu “ahenk” ve “edep” kültüründen silkinmesi, altyapının çok yavaş değiştiği modernite öncesinin nizamperestliğinden (Fars. *perestiden*: tapmak) acilen vazgeçmesi gerekmekte. Bireylerin odak, özgünlüğün slogan olduğu AVM’ler çağında biraz arı kovanına çomak sokmak şart. Şeytanın da avukata ihtiyacı yok mu? Fikri eylemden daha tehlikeli gören ve “icat çıkarmaktan”

* Hakikaten de aynı filmdeki gibi gladyatörlük yapmasına rağmen, Marcus Aurelius’un bu menfur (Ar. “nefret”ten n-f-r: menfur, nefret edilen) vârisinin Colosseum’da ölmediğini ve bir saray entrikası sonucu boğularak ortadan kaldırıldığını not düşelim.

ölesiye korkan bir toplumun gidecek daha çok yolu var şüphesiz; ancak, bir yerden başlamak gerekiyor.

Kitabın sonuna geniş bir kaynakça koydum. Dillere göre tasnif ettiğim bu kitapların bir kısmı *Bunu Herkes Bilir*'in altyapısını oluşturan kitaplar, bir kısmı da tavsiye niteliğinde okumalar; çünkü okuyucu ve izleyicilerimden en sık gelen soru “Ne okuyalım hocam?” Kaynakçada mümkün olduğunca çeviri eser kullanmamaya ve eserleri orijinal dillerinde vermeye çalıştım, gene sık karşılaştığım sorulardan biri olan “Hocam biz nasıl sizin kadar dil öğreniriz?” sorusunun cevabı tam da bu: Orijinal dilinde kitap okumak. Günümüzde bir tarafta tüm iyi okullar İngilizce eğitime geçmiş ve bütün nitelikli pozisyonlara en az “iki” (ki bunları da hakkını vererek yapabileceklerin sayısı çok az) dil şartı getirilmişken, öteki tarafta gerçekte bağı olmayan *irticai* bir dil milliyetçiliği almış başını gidiyor. Oysa etrafta Fransız, Alman ya da İtalyan liselerinden mezun olup bu dilleri konuşamayan bir sürü kişi görünce insanın içi cız ediyor; henüz Arapça konuşan bir İmam Hatipliye rastlamadığımı da eklemek isterim. Dil öğrenmek için en başta okumak gerekiyor; kaldı ki, ne kadar iyi olursa olsun her tercüme araya bir üçüncü kişiyi sokmak demektir ki, bu da yanlış anlaşılmalara kapı açmaktır. O yüzden kitapları orijinal dillerinde tavsiye ederken Türkiye’deki çevirilerin kalitesizliğinden dem vuruyor değilim, bunu ölçecek kapasitemin olup olmadığı da tartışılır. Yapmak istediğim özellikle gençleri yabancı dilde okumaya alıştırmak. Bunu başaranlar Türkiye’nin dışındaki literatürü takip etme ve dünyaya açılma fırsatını elde etmiş olacaklar. Elde eder etmez de bu satırlarda monşerlik yapmadığımı anlayacaklardır.

Ancak, dilin yabancı kelimelerle kirletilmesine itiraz edilebilir ve böyle bir yargılama yapılırsa, bu kitabın beni darağacına

* Türkiye’de bir ara dinle özdeşleştirilen bu kelimenin aslında bilgiye, eğitime ve modern çağa genel bir bakışı simgelediğini ve Türk toplumunun bundan sonraki mücadelesinin laik-dindar değil, ileriye bakan-geriye bakan; çağın gereklerini kavrayan-kavrayamayan arasında olacağına kâniyim.

göndereceği kesin. *Guilty as charged*. Ancak, unutmayın Osmanlılar da aslında Arapça ve Farsça terkip, bab ve kelimelerle dolu, karman çorman bir dil konuşuyorlardı. Beş dilde bilimsel eser ve dünyanın dört bir yanında konferanslar vermiş biri olarak konuştuğum ve düşündüğüm şekilde yazdım. Bir yazarın nasıl yazacağına da kendinin karar vermesi gerektiği kanaatindeyim. Benle aynı fikirde olmayanlara saygı duymakla beraber, Polat Safi'nin babası Macit Amca'nın matrak tabiriyle "Gestapo ilan ediyorum." ve en azından kendi kitabımda tek adamlığın hazzına varmak istiyorum.

Ama bundan daha da önemli bir sıkıntı hemen her yerde bir-birimizin işine karışıp hayatı dar etmek için kullandığımız kırımı-zı çizgiler. Türkiye'de iki şey hemen göze çarpıyor: Biri farklılığa olan alerji (bkz. Nuri Bilge Ceylan'ın Türk halkı üzerine gözlemleri), ikincisi de kamusal alanla bireysel alan arasındaki farklılık, tam bir ikiye bölünmüşlük. Kendi hayatımızda hiçbir yerde uygulamadığımız, uygulamayacağımız kriterleri birbirimize dikte etmekten vazgeçmediğimiz ve modern tabirle "duyar kasmak"ta ısrar ettiğimiz süreç, ülkemizdeki tüm orijinalite potansiyelini yok eden tek tipleşme ve entelektüel çölleşmenin önüne geçmemiz mümkün olmayacaktır. İnovasyonun norm olduğu bir çağda da herkesin birbirine benzediği bir toplumda yaşamayı kim ister bilemiyoruz. Elimizden bu okuyucularımıza kitabı rafına geri koymalarını tavsiye etmekten başka bir şey de gelmiyor.

I

OSMANLI NEDEN TARİHİN TOZLU RAFLARINA KALKTI? KADININ FENDİ SULTANI YENDİ Mİ?

Cihanşümulük (evrensellik) iddiasındaki tüm imparatorluklar gibi Osmanlılar da devletlerinin sonsuza dek süreceğini düşünmekteydiler. Eğer İlber Ortaylı başta bazı Osmanlı tarihçilerinin Roma yakıştırması doğruysa, Osmanlıların *devlet-i ebed müdde'i* ile Romalıların *imperium aeternum*'u arasında pek de bir fark yoktur. Gene aynı şekilde, Bizanslıların İstanbul merkezli diplomasi anlayışıyla, bağımsız ülkelerden gelen elçilerle haraçgüzar (İng. *vassal*) devletlerin temsilcileri arasında bir fark görmeyen ve hakir gördüğü Avrupa'ya onsekizinci yüzyıl sonuna dek daimi elçi yollamamakta ısrar eden Osmanlıların tutumu birbirine benzemektedir. Her ne kadar haritalarda kendilerini dünyanın merkezinde gösteren, diğer memleketleri ise bu merkezin etrafındaki ufak adalar gibi lanse eden Çinliler kadar benmerkezci olmasalar da, her iki imparatorluğun da mesajı açıktır: Evren'in merkezi İstanbul'dur ve İmparator/Sultan'ın dostluğunu arzulayan zavallılara kapılar sonuna kadar açıktır. Görüldüğü gibi, egosantrizm imparatorlukların olmazsa olmaz şartlarından (Lat. *condicio sine qua non*) biridir.

Ancak, tabii ki beklenen oldu ve Osmanlılar da tüm imparatorluklar gibi tarihin tozlu raflarına kalktı. Peki neden? Osmanlıların geri kalmasına yol açan faktörler nelerdi? Bu, geri dönülemeyecek bir süreç miydi? Eğer değilse, kabahat kimindi?

Ülkemizin düştüğü en acıklı durumlardan biri de bu sorulara cevap arandığında ortaya sürülen savların basitliği ve tekdüzeliğidir.

Dünyadaki ilmî gelişmelerden bihaber, antikacılıkla gazetecilik arasında garip bir yerde duran, malumatfuruşluğu vezir, tetkiki rezil eden bu anlayışı Türkiye'nin dünyaya kapalı olduğu yıllarda affedebilirdik. Ancak, bilgiye erişimin bu kadar kolay olduğu, yurtdışındaki eğitim olanaklarının her geçen gün daha da arttığı şu 2019 Türkiye'sinde hiçbir bilimsel kıstasa dayanmayan bu sebeplerin hâlâ papağan gibi tekrarlanması kabul edilemez. "Olmaz Öyle Saçma Tarih" diyoruz ve *nunchaku*'muz alıp teker teker giriyoruz.

Sistemleri değil bireyleri konuşmaktan bir türlü vazgeçemiyoruz. Amerika ya da Fransız İhtilali'nin tarihi genelde idealler ve kavramlar etrafında yazılırken, ülkemizin maceralı kuruluşunun tek bir kurucuda tecessüm etmesi bu lider kültürünün en güzel göstergesi. Roger Chartier'nin *Les origines culturelles de la révolution française*'inin muadili boşu boşuna Şükrü Hanioglu'nun *Atatürk: An Intellectual Biography*'si değil, Osmanlı tarihinin en merak edilen konularının hemen hepsinin padişahların şahsiyetleriyle ilgili olması da.

Ülkemizde tarihin geçmişle değil günümüzle ilgili bir uğraş olarak görüldüğü düşünüldüğünde, bu eğilim tarihe sirayet etmeseydi şaşırtıcı olurdu. İyi ya da kötü giden her şeyin faturasını bir kişiye çıkarmanın verdiği dayanılmaz hafifliğe kapılanlara göre, Osmanlıların yıkılması bir liderlik ve yönetim sorunu. Buna bir de ataerkil bir toplumun ve nizamperest bir devletçiliğin önyargıları eklenince, ortaya üç kurban çıkıyor: Kadınlar saltanatı, zayıf sultanlar ve azgın yeniçeriler. Bu ilk ikisini bu bölümde, yeniçeriler faslını ise bir sonraki bölümde tartışacağız.

Kadının Adı Yok

Her ne kadar yeni nesil tarihçiler arasında birçok kadın meslektaşımız olsa da, Türkiye'de tarihçiliğin erkek egemen bir alan olduğu muhakkak. Bir istatistik vermek gerekirse, Türk Tarih Kurumu'nun 62 şeref üyesinin sadece 5'i kadın. Bu dengesizliğin

tarih yazımına yansımaması mucize olurdu; ama bu erkek ege-
men eğilimi güçlendiren bir başka faktör, Osmanlı kaynaklarının
da daha insafli olmaması. Yirminci yüzyıl öncesi toplumlarında
kadının ikinci sınıf bir insan olarak görüldüğü aşikâr. Pandora’nın
kutusunu açıp ümitleri etrafa saçan, Hz. Âdem’in aklına girip in-
sanoğlunu cennetten kovduran, Samson’un saçını kesen hep şu
eksik etekliler değil mi? Avcı toplayıcılıktan yerleşik toplumlara
geçilmesiyle birlikte üretim sürecinden kopan ve kamusal alan-
dan silinen kadının rekabete pek teşne erkekler üstündeki “baştan
çıkarma” kapasitesi, onun bir ahlaki zayıflık olarak görülmesine
ve cinselliğinin çeşitli tabu ve ahlak kurallarıyla sürekli denetlen-
mesine yol açmıştır. Bu mantalitenin dönemin kaynaklarına yan-
sımasından ve Roma’dan Osmanlı’ya, Bizans’tan Ming Çin’ine
birçok yerde karşımıza çıkmasından daha doğal bir şey olamaz.

Osmanlıların muadillerinin de kadınlara pek iyi gözle bakma-
dıkları doğrudur belki ama, “hamile kadınların kayınpederlerine
gözükmemeleri” gerektiği şeklinde infial yaratan açıklamalar-
dan hareketle bugün bile hâlâ izlerini görebileceğimiz başka bir
mantıktan söz etmek gerek: Osmanlı toplumunda “kadının adı
yok”tur. Yeri geldiğinde bugün eşcinsellik gibi tabu olan konu-
lardan bile rahatlıkla bahseden Osmanlı entelektüelleri, entere-
san bir şekilde kadınlardan hiç söz etmemektedir. Bu ketumluk
yüzünden birçok Osmanlı padişahının annelerinin adlarını bile
bilmiyoruz. Valide sultan aslında Valide-i sultan, yani sultanın
annesi ifadesinin kısaltılmışı değil midir? Padişahın eşleri ve kız
kardeşleri ise ancak doğurdıkları şehzadeler veya evlendikleri pa-
şanın önemine göre tarihe geçebileceklerdir. Tam bir *pater fami-
lias* düzeni! Eğer vakfiye gibi ikincil derecede kaynaklar ya da şu
çok geveze Avrupalı seyyah ve diplomatların hükümetlerine ye-
tiştirdikleri olmasa, bunların birçoğunun ismini ve hatta varlıkla-
rını saptayamayacaktık. Bu kaynakların popüler tarih dizilerinin
imdadına yettiğini de belirtelim ve Mahidevran ile Hürrem’in
Harem’de saç saça baş başa birbirlerine girmelerini bize aktaran
Venedik balyosundan (elçi) *grazie*’mizi eksik etmeyelim.

Hem gelecekte hem de geçmişten gelen bu anlayış, Osmanlıların çektiği sıkıntıların baş müsebbibinin (Ar. “sebeb” den, s-b-b: müsebbib) kadınlar olduğu sonucuna varmakta zorlanmamıştır. Kahramanlık, gazâ ve siyaset erkeklerin alanıysa; yolsuzluk, hırsızlık ve ayak oyunu da kadınların egemenliğindedir. Yıldırım Bayezid’i iş u işrete (zevk ü sefa) alıştırarak, Kanuni’yi efsunlayıp saraya hapseden ve cengâver şehzademiz Mustafa’ya kıyan hep şu kadınlardır. Ellerinin hamuruyla erkek işine karışıp idareye müdahale ettiklerinde devlet zaafa uğramış, stratejiler ufak hesaplara kurban edilmiş ve yolsuzlukla çürüme almış başını yürümüştür.

Ne kadar da açıklayıcı bir tablo! Tüm yüzeysel dikotomiler gibi iç rahatlatan, ama tarihî gerçeklerin kompleksitesini kavramaktan uzak bu görüşün saçma olduğunu anlamak için roket bilimcisi olmaya gerek yok. Popüler kültürde Kösem ve Hürrem sultanların imajında tecessüm eden (Ar. “cisim” den, c-s-m: tecessüm) bu şeytani kadın imgesinin kökünün çok eskilere dayandığını da biliyoruz, bu tip basit stereotiplerin olguları açıklamaktan çok erkeklerin cinsel güvensizliğine işaret ettiğini de.

Doğası gereği kadının erkekten daha aşağı bir konumda olduğunu hâlâ düşünenler varsa, kendilerine bir tutam muasır medeniyet seviyesi tavsiye etmekten fazlasını yapamayacağız. Belki *zeitgeist*’ın (Alm. *Zeit*: zaman, çağ; *Geist*: ruh, çağın ruhu) körleştirmesi diyebilirsiniz ama bugün hiçbir ilmî metinde böyle biyolojik bir üstünlük veri olarak alınamaz. O zaman soralım: Kadın ile erkek, yeteneklerinde eşit olduklarına göre, erkekler yönetme hususunda neden kadınlardan daha kalifiye olsun?

Şehzadelerin sancağa çıktığı dönemlerde saraya hapsedilmiş kadınların gerekli idari ve askerî tecrübeye sahip olmadıkları öne sürülebilir; ancak, 1595’ten sonra sarayda hapis hayatı yaşayan şehzadelerin de artık böyle bir tecrübesi yoktur. Bu tarihten sonra tahta çıkan Osmanlı şehzadelerine bir göz atalım: I. Ahmed daha henüz sünnetsiz bir çocuktur; onun ardından gelen ve iki kere tahta çıkan I. Mustafa ise zekâ geriliğinden muzdariptir. Her ne kadar ileride rüşünü ispatlayıp idareyi eline aldıysa da,

Resim 1. Çin İmparatoriçesi Cixi (慈禧太后).

1856 ile 1908 arasında Çin'i yöneten İmparatoriçe'nin geleneksel değerlerle modern dünyanın gerçekleri arasındaki tercihini, 1866 yılında çok gürültü çıkardığı ve imparatorların mezarlarını rahatsız ettiği için demiryolu yapımını yasaklamasından ve 1877 yılında yasak kalkınca da trenlerin atlar tarafından çekilmesini istemesinden anlayabiliriz. Batı'ya öğrenci göndermeyi de gene bu vizyonsuz İmparatoriçe durdurmuştur.

IV. Murad da tahta çıktığında sadece on bir yaşındadır. Kardeşi I. İbrahim'in deli olduğunu tekrarlamaya gerek yoktur sanırım; oğlu Mehmed'in onun yerine geçtiğinde beş yaşında olduğu ise muhtemelen daha az bilinen bir şeydir. Zaten Kösem ya da Turhan gibi valide sultanların önem kazanmasının nedeni işte tam da tecrübesizlik değil midir?

Çocuk sultanların en azından anneleri vardır; peki yıllarca sarayda abilerinin şüpheli bakışları altında sessiz sedasız yaşayıp saçları ağardığında tahta çıkanlara ne demeli? Kırk yıllık bir göz hapsinin ardından tahta geçen II. Süleyman'ın (1687-1691) ve kendisinden sonra gelen kardeşi II. Ahmed'in (1691-5) hiçbir devlet tecrübesi yoktur. Viyana kuşatmasını takip eden kaotik yıllarda her iki sultanın da idarede pek bir etkisi olmayacaktır zaten. Süleyman'ın, abisinin öldüğüne bir türlü inanmayıp son bir namaz kılmak için izin istemesi ve ancak uzun süren uğraşlar sonucunda sultan olduğuna ikna edilebilmesi, bize şimşirlikte geçen kafes hayatının psikolojik etkilerini çok güzel göstermektedir. Altmış yıl sonra elli sekiz yaşında tahta çıkan III. Osman (1754-7) hakkında ise, "pîštahta" adı verilen küçük yazı masaları ve çekmeceler yaptığı dışında fazla bir bilgiye sahip değiliz. O da üç yıllık kısa saltanatında pek bir başarıya imza atmışa benzemiyor.

Saha pratiği olmayan bu padişahların sarayda iyi bir eğitim aldıkları iddia edilebilir, ancak bu da pek doğru değildir. Haremin bir okul olduğu iddiası ne kadar abartılıysa; Fatih'i *polyglot* (Gr. πολὺς (*polús*: çok) + γλῶττα (*glôtta*: dil): çok dil konuşan), Topkapı Sarayı'nı bir medrese gibi gören anlayış da o kadar sakattır. Şehzadelerin sarayı terk etmeden alabilecekleri teorik eğitimin sınırları bellidir; edebiyat, musiki, tarih ve din gibi klasik alanlarda kendilerine verilen eğitimle koskoca bir imparatorluğu layıkıyla yönetmeleri imkânsızdır. Temkinli geleneğin hızlı değişim karşısında apışıp kaldığı yirminci yüzyıl sonunda, Sanayi Devrimi'nin ve emperyalizmin altüst ettiği dengeleri Konfüçyüsçü risalelerle anlamlandırmaya ve imparatorluğun kapısında biten sarışın barbarlarla klasik bir eğitimle

başa çıkmaya çalışan Hanlin* bürokratları ne kadar ehilse, bu şehzadeler de o kadar ehildir.

Ama zaten o dönem böyle bir ehliyet arayışı da pek kalmamıştır. Zira özellikle onaltıncı yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı bürokrasisi gelişmiş ve idareyi rasyonalize etmeyi bir ölçüde başarmıştır. Yani, artık sultanın hane ya da “kapu” halkından oluşan bir Ortaçağ devletinden fazlası vardır; standart bir eğitim alan bürokratların ve gelenekle oluşan teamüllerin hükümdarın şahsiyetinden bağımsız bir süreklilik sağlaması o dönem tüm dünyada görülen bir süreçtir. Gizli gizli her şeyi kayıt altına alan, düzenlemeleri ve vergi memurlarıyla birçok kişinin canını sıkan şu modern devlet sinsi sinsi ortaya çıkmaktadır.

Bir Devletin Bitmek Bilmeyen Dönüşümü

Artık sultanın merkezde olmadığı ve imparatorluğun merkezi bürokrasi, ulema ve -Marksist tarihçilerin İstanbul halkını temsil eden demokratik bir unsur gibi lanse etmeye pek bayıldıkları-yeniçeriler gibi güç gruplarının konsensüsü ile yönetildiği 1580-1826 arasındaki bu döneme Baki Tezcan “İkinci İmparatorluk” demektedir. Eski bir siyaset bilimci olarak burada biraz detaya girmesem olmaz; zira “devlet” kavramı Türkiye’de anakronizmin en büyük kurbanlarından biridir.

Tarih denince akla adeta periyodik cetveldeki kutular gibi birbirinden kesin çizgilerle ayrılmış tutarlı bütünler geliyor. Kavramlara, toplumlara, dinlere, ırklara ve devletlere tekabül eden bu kutular üstüne üstlük çok homojen ve yeknesak; x, y, z koordinatlarında nerede olurlarsa olsunlar içerikleri değişmiyor. Osmanlı Devleti dediğimizde de aklımıza hep statik bir yapı geliyor; tarihinin işinin sadece ve sadece devinimi analiz etmek olduğunu ne çabuk unutuyoruz?

Kısacası, altı asrı aşan tarihinde devletin yapısının değiştiğini göz ardı etme lüksüne sahip değiliz. Gelin biraz basitleştirmek ve

* Sekizinci yüzyılda kurulan ve bürokrat yetiştiren akademinin adı.

belki de bazen kafa göz yarmak pahasına da olsa birkaç paragrafta özetlemeye çalışalım: 1453 yılına dek Osmanlı hanedanı aslında sadece eşitler arasında birinci (Lat. *primus inter pares*) idi, yani Osman ve oğullarının mutlak bir hâkimiyeti söz konusu değildi. Gücü kendileriyle birlikte hareket eden Evrenosoğulları, Turhanogulları ve Malkoçoğulları gibi akıncı aileleriyle paylaşılmaktaydılar ve bunlar Osmanlı ailesinin emir eri değil, silah arkadaşlarıydı. Orta Asya göçebe toplulukların “nöker,” Romalıların *comitatus*, Almanların *druhtiz* dedikleri bu silah arkadaşlarıyla liderleri Osman arasında karmaşık bir devlet mekanizmasının dayattığı bir hiyerarşiden ziyade saygıya dayalı kişisel bağlar vardı ve bu bağların bir nesilden ötekisine geçmesi ancak karizmatik liderliğin sürdürülebilmesiyle mümkün kılınırdı.

Liderin ölümünün ardından nökerlerin kimseye sadakat borcu kalmayacaktı. Bu merkezkaç (İng. *centrifugal*) elementlerin artık kendi yollarına gitmemelerini sağlamak kuruluş aşamasında olan ve kurumsal derinliği bulunmayan bu tip siyasi yapılar için en büyük sorundu. Bunu başaranlar imparatorluklar kurmaya muvaffak olacaktı; Hz. Muhammed’in ölümünün ardından Arap kabilelerinin isyanının (*Ridde* Savaşları, Ar. “redd”den) bastırılması, Moğolların Cengiz Han’ın ölümünün ardından kurultayda seçtikleri yeni liderleri etrafında birleşebilmeleri başarılı örneklerken, Atilla’nın anında dağılan ve Şarlman’ın hemen bölünen imparatorluğu kişisel bağlarla kalıcı siyasi yapılar kurmanın zorluğuna işaretler.

Kurumsal altyapının eksikliği ve nökerlerin sürekli kontrol altında tutulması zorunluluğu ilk dönem Osmanlı beylerinin hep at üstünde olması sonucunu getirmiştir; bunların tüm fetihlere katılması biraz da *kılıç hakkı*’nın garanti altına alınmasını, yani fethedilen toprakların nökerlerin eline geçmesini engellemeyi amaçlamaktadır. Osmanlılar yanı başlarındaki Germiyanogullarının İzmir çevresini nasıl subaşıları Aydınoğlu Mehmed Bey’e kaybettiklerini gözlemlemiş olmalılar. Sürekli gelen başarılarına rağmen, titizlikle takip ettikleri merkezileşme stratejisinin

aslında yüz elli yıl sonra bile ne kadar kırılğan olduğu Varna Muharebesi (1444) esnasında yaşanan krizde daha da rahat anlaşılacaktır. İktidar boşluğunu fırsat bilip merkezî orduya katılmakta isteksiz davranan ve II. Murad'ı Hristiyanlarla baş başa bırakan gazi aileleri neredeyse devletin sonunu getirecektir.

Murad ve merkezî ordusu muharebe meydanından alınlarının akıyla çıkınca, bu ayak sürümenin bedeli ağır olmuştur. Fatih Sultan Mehmed İstanbul'un fethinin getirdiği güç ve prestiji kullanarak bir dizi reform yapacak ve merkezkaç kuvvetleri kontrol altına alıp sultanı odağa koyan bir idare tesis etmeyi başaracaktır. İlk önce, Çandarlı Halil Paşa'yı idam ettirerek veziriazamlık makamını nesillerce bırakmayan bu rakip aileyi saf dışı bırakmıştır. Artık vezirler ağırlıklı olarak padişahın kapu halkından gelen devşirmelerden oluşacaktır. Onyedinci yüzyılın ortalarına kadar göreve gelen 78 Osmanlı sadrazamının sadece 11'i Türk kökenlidir.* Türk bir ulema ailesi olan Çandarlıların aksine, hiçbir yerel bağlantısı olmayan ve Enderun'da adeta yeniden imal edilen bu nevmüslim (Fars. *nev*: yeni, *nevmüslim*: yeni Müslüman olmuş) kulların padişahlarının sözünden çıkması artık çok daha zordur.

Balkanlar'daki gazi aileleri de bu dönemde önemini kaybedecektir. Ateşli silahların yaygınlaşması, bu ok kullanan atlıların toplu tüfekli merkezî ordu karşısında gerilemesi demektir; Avrupa aristokrasisiyle, yani ağır süvari meslektaşlarıyla aynı kadere paylaşımlardır. Buna bir de söz konusu ailelerin fertlerini sancakbeylikten yüksek mevkilere atamamak ve beylerbeylikleri saraydaki devşirmelere ayırmak gibi idari önlemler de eklenince, zamanla marjinalleşmeleri kaçınılmazdır. Kısacası, Fatih dar-ı bekâyâ irtihal ettiğinde, yani öldüğünde, ne İstanbul'da ne de serhadde (uc boyları) muhalif güç odağı kalmıştır. Sultanlarını her istediğini yaptığı o dönem nihayet başlayabilecektir.

* Osmanlılarda Türklerin aşağılandığı ve yönetimde yer verilmediği iddiası bir imparatorluğun nasıl bir yapı olduğunu anlamamaktan kaynaklanmaktadır. Lütfen prim vermeyiniz ve Yedinci Bölüm'ü inceleyiniz.

Artık önemli olan merkezdeki gücün nasıl dağıldığıdır. Kanuni'nin ölümünün ardından Sokollu'nun adeta imparatorluğu tek başına yönetir duruma gelmesi, tek belirleyicinin sultan olmadığına açık bir göstergesidir. Sokollu'nun bir suikasta kurban gidip sahneden çekilmesinin ardından III. Murad'ın veziriazamlığı kaldırmayı bile düşünmesi, güçlü bir sadrazamın sarayda yarattığı sıkıntının en güzel işareti değil midir? Bu dönemi takip eden iki buçuk yüzyıl içinde artık merkezde daha dengeli bir güç dağılımı kendini gösterecek ve sultan yavaş yavaş sembolik bir konuma itilecektir. Bunun detaylarını yeniçerileri incelediğimiz bir sonraki bölümde tartışacağız; şimdilik onyedinci yüzyılın ortalarından itibaren idarenin Topkapı Sarayı'ndan veziriazamın kontrolündeki Bâb-ı Âlî'ye taşındığını belirtmekle yetinelim.

Onyedinci ve onsekizinci yüzyıllarda iktidar, kendi içinde belirli bir disiplini ve rasyonel bir işleyişi olan profesyonel idarecilerin olacak; sultanlar ise *zıllullahı fi'l-alem*, yani Allah'ın yeryüzündeki gölgesi niteliğinde bir sembole dönüşeceklerdi. II. Osman, IV. Murad ve II. Mustafa gibi kendini göstermek ve idareyi direkt olarak ele almak isteyen padişahlar hep müesses nizamın, yani *establishment*'in tepkisiyle karşılaşacaktır. Bu direnişi yenmenin tek yolu başarılı bir sefer ya da fetihle kendini ispatlamak ve güvenilir adamlarını önemli mevkilere atayarak güçlenmekti. IV. Murad'ın Bağdad ve Revan'ı (bugünkü Erivan) fethederek başardığı bu zorlu görevin altından kalkamayan II. Osman (Hotin) ve II. Mustafa (Zenta), İstanbul'daki güç mücadelesini kaybedecek ve tahtlarından olacaktır.

III. Selim ve II. Mahmud ile başlayan modernleşme hareketi biraz da Osmanlı sultanlarının gücü kendilerinde temerküz (Ar. "merkez"den, *temerküz*) etme mücadeleleriydi. Reformları *ancien régime*, yani eski nizamın temsilcileri (bürokratik elit, ulema, yeniçeriler) diyebileceğimiz bir grup tarafından büyük bir muhalefetle karşılaşınca, III. Selim Nizam-ı Cedid adıyla bir program başlatmak ve kendine ait bir hazinesi (*İrad-ı Cedid*) ve askerî birlikleri (*Sekban-ı Cedid*) olan adeta paralel bir oluşum kurmak

durumunda kalmıştı. Rusya karşısında alınan yenilgilerin sonucunda çıkan Kabakçı Mustafa İsyanı bu ilk reform hareketinin tasfiyesi anlamına gelse de, ikinci rauntta II. Mahmud yeniçerileri ortadan kaldırıp (1826) ulemayı ehlileştirmeyi ve Osmanlı modernleşmesi denen şu köklü ve yapıcı olduğu kadar yıkıcı değişimin fitilini ateşlemeyi başarmıştı. Yeniçeri isyanları ve ulema fetvalarıyla gücü kontrol altında tutulmayan sultan ve saray bir kez daha ipleri eline almıştı.

Gücün merkezine bürokrasi, yeniçeri ve ulemanın oturduğu ve sultanın sembolik bir konuma itildiği onyedinci ve onsekizinci yüzyıllarda ne padişahın ne de saray kadınlarının yönetime karışmasının imparatorluğu yıkacak düzeyde bir etkisi olacağı ortadadır. Zaten koskoca bir imparatorluğun çökmesinin nedenini sadece yönetsel eksikliklerde aramak da dünya tarihinin parametrelerini hesaba katmamak olur. Tarihçiler onyedinci yüzyılın başındaki isyanları Küçük Buzul Çağı dedikleri bir dönemle açıklamaktadırlar. Buna göre, Fransa'daki *Fronde*'dan Osmanlı'daki Celalilere ve Minglerin Çin'de başa geçmesine kadar birçok karışıklık ortalama sıcaklıkların düşmesiyle açıklanabilir. Gene, Üçüncü Bölüm'de inceleyeceğimiz Osmanlıların Sanayi Devrimi'ni niye yakalayamadıkları sorunsalı da Batı dünyasının ekonomi, siyaset ve toplumunu kökünden değiştiren bir sürecin ürünüdür. Tüm bunlar, bir iki hata ile açıklanabilecek şeyler değildir.

Garbın Kadın Sultanları

Yukarıda yazdıklarımızı bir anlığına unutalım ve bir devletin kaderinin tamamıyla hükümdarın elinde olduğu iddiasını baştan doğru kabul edelim. Peki, bu durumda Avrupa devletlerini başarıyla yöneten kraliçeleri ne yapacağız?

Kastilyalılar Granada'yı fethettiklerinde ve Amerika'yı kolonize etmeye başladıklarında başlarında bir kadın vardır: Isabella. Avrupa'nın birçok tacını kafasında toplamayı başarmış İmparator Şarlken (V. Carlos) Kastilya'da yokken yönetimi eşi imparatoriçeye

bırakmaktadır; imparatorluğunun en zengin vilayeti Alçak Ülkeler'i de önce kız kardeşi, sonra da üvey kızına emanet edecektir. Herhalde Habsburg prensesleri bizim hanım sultanlardan daha akıllıdır!

Gene onaltıncı yüzyılda İngiltere'yi yönetmek de iki güçlü kadına nasip olmuştur. Eğer erken ölmeseydi Protestanlara çok çektirecek Mary ("Bloody Mary"nin içkisinin isim *annes*i olan Mary, eski kafalıların kadınlara atfetmekte çok acele ettiği "yumuşak huyluluk"tan pek de nasibini almışa benzememektedir) ve doksanların sonunda *kitsch* Hollywood filmlerinin sürekli gözümüze soktuğu Elizabeth. İngiltere'yi Habsburg kontrolüne girmekten kurtaran ve bir deniz imparatorluğunun temellerini atan bu sonuncusudur.

Merovenj zamanlarından kalan yasalar (Fr. *loi salique*) Fransa'da bir kadının tahta geçmesini engellemiş olabilir; ancak oğullarının hakkını savunmak, hem de yabancı olduğu bir ülkede, Catherine de Medicis'ye düşmemiş midir? Gene onyedinci yüzyılın başlarında Michel Zevaco'nun yerden yere vurmaya doymadığı Concino Concini öldürülene ve artık büyüyen oğlu XIII. Louis idareyi ele alana dek Marie de Medicis'nin gücü zirvesindedir. Her iki Medici de tam bir Rönesans prensesi gibi davranmayı bilmiş ve binbir siyasi manevrayla soyadlarını hak ettiklerini tüm dünyaya göstermişlerdir.

Her ne kadar Silezya'yı Büyük Friedrich'e kaybetse de, onsekizinci yüzyılda Maria Theresa da Avusturya'yı, kendisine iflas etmiş bir devlet miras bırakan babasından ve ardılı oğullarından çok daha başarılı bir şekilde yönetmeyi bilmiştir. Yaptığı idari reformlarla ve hukuki düzenlemelerle bölük pörçük Habsburg topraklarını merkezileştirmiş ve tam takır kuru bakır aldığı hazinenin gelirlerini katbekat artırmıştır. 1737-9'da Osmanlılara ve 1740-8'de de Prusya'ya mağlup olan orduyu tekrardan eski gücüne kavuşturmanın yanı sıra, köklü eğitim reformlarıyla devletin ihtiyacı olan bürokrat sınıfını yetiştirmeyi başarmıştır.

Rusya'yı bir süper güç yapan ve Osmanlılara kök söktüren Yekaterina da bir kadındır. Almanya'dan gelen ve esas ismi

Sophie Friederike olan bu genç prenses, saray kliklerinin de yardımıyla doğru düzgün Rusça bile konuşamayan Alman hayranı kocası Pyotr'ı kısa sürede ortadan kaldırmış ve gelin geldiği ülkeyi tam kırk dört yıl başarıyla yönetmiştir. Kendisine *Velikaya* (Rus. Великая: büyük) unvanı layık görülen bu çariçenin hükümdarlığında Rusya birçok askerî zafer elde etmiş ve kapsamlı reformları hayata geçirmesini bilmiştir.

Ondokuzuncu yüzyıla damgasını vuran bir kraliçe de Victoria'dır. Dokuz evladiyla bir kadın hükümdarın çocuk da kariyer de yapabileceğini kanıtlayan Victoria döneminde (gene de Atia'nın hakkını Atia'ya vermek gerekmektedir; bu konuda rekor on altı çocukla Maria Theresa'ya aittir) İngiltere, dünya üzerindeki egemenliğini pekiştirmişse, bu aslında parlamentonun başarisıdır. Ancak, bir istikrar sembolü olarak kraliçenin oynadığı rol de kolay kolay azımsanamaz.

* * *

Kısacası, eğer İstanbul'un havasında suyunda bir şey yoksa ya da Avrupa'nın kadınları bizim bilmediğimiz özel bir eğitim almıyorlarsa, kadınlar da bugün olduğu gibi erkekler kadar yönetebilmektedir. Bu sav barış dönemlerinde daha da doğru olsa gerek. Belki attan inmeyen Şarlman, I. Osman ya da Cengiz Han gibi hükümdarların işini kadınlar yapamazdı. Ancak, sarayını terk etmeyen ve adı "evrakçı kral"a (İsp. *el rey papelero*) çıkan II. Felipe ile büyük anneannesi Isabella'nın yönetimi arasında temelde bir farklılık yoktur. Yine XIV. Louis'nin adı Louise olsaydı da Apollo kılığına girip dans edebilir, Fransa'nın her şehrine heykellerini yaptırabilir ve şatafatlı sarayından memurlarıyla koca bir krallığı yönetebilirdi [bkz. Renkli Resim 1].

Kadınları duygusal, irrasyonel ve zihnen sınırlı kabul eden; eğitim, bilim ve kültür olanaklarından mahrum bırakan; özel şartlar altında büyük başarıları imza atmış tek tük kadın dâhiyi de ancak "cinsinin kısıtlamalarını aşmış" gibi yukarıdan bakan cümlelerle takdir edebilen erkek egemen bir anlayışın, Batı tarihçiliğinin

monograflarında tekrar tekrar üretilmediğini hatırlatalım. Bu konuda daha detaylı bilgi edinmek isteyenler toplumsal cinsiyet (İng. *gender*) başlıklı çalışmalara göz atabilir. Bizim de Osmanlı kaynaklarının o günün değer yargılarını yansıttığını ve objektif veriler gibi alınamayacağını dikkate almamız elzemdir; zira tarihçilerin görevi statik bir dünyayı insanların kafasına çalmak değil, en yavaş ve saptanamaz değişimleri bile saptayıp ortaya koymaktır.

II

PAYLAŞILAMAYAN İKTİDAR: DARBECİ YENİÇERİLER, ALLAH'IN GÖLGESİ SULTANLAR VE BİR “İKİNCİ İMPARATORLUK”

Bu kısımda yeniçerilerle ilgili bazı yanlış anlaşılımları inceleyeceğiz. Osmanlı İmparatorluğu'nun elit kuvvetleri olarak başladıkları sergüzeştlerine oyunbozan asiler olarak devam eden ve modernleşme hareketinin en büyük düşmanı kesiliveren bu askerî birlik hakkında bildiklerimizin büyük bir çoğunluğu tekdize muhtaç. İlk olarak yeniçerilerin Osmanlı Devleti'nin yıkılışına neden olan faktörlerin başında gelip gelmediğini inceleyelim ki, bir önceki bölümle bir köprü kurabilelim.

Savaşamayan Yeniçeriler

Osmanlı tarihçileri imparatorluğun çökmesinin faturasını yeniçerilere çıkarmakta biraz erken davranmışa benzemektedirler. Önce argümanı özetleyelim: Bir zamanların disiplinli elit birlikleri zamanla talim yapmayı bırakmış ve harp meydanlarındaki yenilgilerin baş sorumlusu olmuşlardı. Savaşamadıkları gibi rahat da durmuyorlardı; başkenti kasıp kavurmakta ve isyanlarla padişah indirip padişah çıkarmaktaydılar. Bu başıbozuklukları da devletin bekâsını ve toplumun nizamını tehlikeye atmakta ve imparatorluğu kaçınılmaz sona doğru sürüklemekteydi.

Her “*too good to be true*” olan şeyde olduğu gibi, bu argümanda da birden fazla sorun var. Birinci sorun, Osmanlı ordusunun yeniçerilerle eşleşmesinden ve Osmanlı ordularının savaş meydanlarındaki başarısızlığının tamamen yeniçerilerin sırtına yıkılmasından

kaynaklanıyor. Hemen ilk şerhimizi düşelim: Osmanlılar onsekizinci yüzyılın ikinci yarısına dek, rakipleri karşısında belirgin bir dezavantaja sahip değillerdi. Kanuni döneminin şaşaalı günleri geride kalmış olabilirdi; ancak bu, ne tüm savaşların kaybedilmesi demekti ne de imparatorluğun ihtişamlı yıllarında da meydandan boynu bükük ayrıldığı. Batı'daki genişleme daha onaltıncı yüzyılın ortasında yavaşlamaya başlamış ve İran karşısında 1590 yılında elde edilen toprak kazançları onyedinci yüzyılın başlarında Şah Abbas'ın başarılı harekâtları sonucunda bir bir kaybedilmişti. Onyedinci yüzyıl boyunca yapılan savaşlarda bazen başarılı, bazen başarısız olunacaktı; ama doğal sınırlarına ulaşmış bir imparatorluk için bundan daha normal bir şey olabilir miydi? Hotin Seferi ya da 1662-4 Osmanlı-Avusturya Savaşı bekleneni vermemiş olabilirdi; ancak, yirmi beş yıllık zorlu bir mücadeleden sonra da olsa İstanbul Venedik'in bileğini bükmeyi bilmiş ve Doğu Akdeniz'in kilidi konumundaki Girit'i fethetmeyi başarmıştı. 1670'lerde fetihlerini Ukrayna içlerine kadar taşıyacak ve ancak rahat duramayıp Viyana'yı kuşatınca Batı'daki genişleme siyasetinden vazgeçmek zorunda kalacaktı.

İkinci Viyana Kuşatması'nın hemen ardından gelen süreçte Osmanlılar ağır toprak kayıpları yaşıyorsa da, bunun en önemli nedeni, karşısında aynı anda Avusturya, Lehistan, Papalık, Venedik ve Rusya gibi birçok Hristiyan devletini bulmasıydı. Kısacası, Osmanlı lojistik hatlarının uzağında bulunup savunulması zor topraklarda alınan mağlubiyetlerin çok da abartılmaması lazım; şu hep askerî dehasından bahsettiğimiz Avusturya kumandanı Eugène de Savoie da Tuna'yı geçip Bulgaristan içlerine varınca lojistik sıkıntılarla boğuşmak ve geri çekilmek zorunda kalmamış mıydı? Kaldı ki, Osmanlılar tek tek yakaladıklarında rakiplerine diz çöktürmekte hâlâ sıkıntı çekmiyorlardı. 1711'de Rus ordusunu kısıvrak yakalamayı başarmışlardı; Mora'yı Venediklilerden, Belgrad'ı Avusturyalılardan geri almasını da bileceklerdi. Hem Virginia Aksan'ın hem de Gábor Ágoston'un çalışmalarının da gösterdiği gibi, bu anlamdaki ilk kırılma 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'yla

olmuştu. Bu savaştan sonra Osmanlıların lojistik ve teknolojik anlamda Avrupalı devletlerin gerisinde kaldığı kesinleşmişti; araya bir de Sanayi Devrimi girince fark kapanamayacak hale gelecekti.

1683 ile 1774 arasında bir koalisyonu karşı da olsa alınan mağlubiyetler bir gerileme döneminin alameti olarak görülmemeli. Osmanlılar en güçlü dönemlerinde de savaş kaybetmekteydiler. Timur'a karşı Ankara Muharebesi'nde yaşanan mağlubiyetin neredeyse imparatorluğun sonunu getirdiğini ve II. Murad'ın ordularının Hunyadi Yanoş karşısında defalarca hezimete uğradığını artık herkes biliyor. Gene Fatih'in Belgrad ve Rodos kuşatmalarında başarısız olduğunu ve Arnavutluk'taki seferlerini tamamen erdiremediğini de. Dahası da var: Bayezid döneminde Memlüklerle yapılan mücadele sonuçsuz kalmış; Kanuni döneminde ise Viyana, Korfu ve Malta kuşatmaları başarısız olmuştu. Şüphesiz bunlar onyedinci ve onsekizinci yüzyıllardaki mağlubiyetlerle karşılaştırıldığında biraz daha etkisiz gözükebilirler; ancak, o dönemde yaşayanlara hiç de öyle gelmemiş olsa gerek. Mesela, Osmanlıların Balkanlar'da köşeye sıkıştığı 1440'lı yıllarda merkezî idare tamamen çökecekti: Oğlunun hakkını garantiye almak için tahttan çekilen bir II. Murad, çocuk yaşta durumu kontrol altına almakta zorlanan bir II. Mehmed, merkezî orduya katılmamak için ayak direyen uc beyleri... Varna ve İkinci Kosova muharebelerinin zaferle sonuçlanması bu sıkıntılı günlerin unutulması anlamına gelmemeli.

Yeniçeriler Osmanlı ordusundaki tek birlik de değildi. Onbeşinci yüzyılın son çeyreğinde 7.500 civarında olan sayıları, Askerî Devrim'le birlikte ateşli silahların yaygınlaşmasıyla onyedinci yüzyılda 50-60 bine kadar çıkacaktı. Kalabalıklaştıkça elit statüsünün yitirilmesi aslında doğal; ancak, yine de Osmanlı ordusunun mağlubiyetinin ardında tek başına bunların disiplinsizlikleri yatmıyor. Osmanlılar için sonun başlangıcı olan 1768-1774 Savaşı'nda birçok tımarlı sipahinin orduya gelmediğini, paşaların yanında getirdikleri levantlerin disiplinsiz hırsızlar olduğunu kaleminden şimşekler çıkan Ahmed Resmî sayesinde biliyoruz.

Ayrıca, yeniçerilerin hiç talim yapmadığı da tam anlamıyla doğru değil. Askerî Devrim sonrasında her geçen gün daha da kompleksleşen savaş tekniklerine uyum sağlamaya yönelik talimlerin Osmanlı'da uygulanmadığını söyleyebiliriz. Ancak, bu geri kalma daha çok onsekizinci yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan bir durum ki, bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu, tüm kurumlarıyla Sanayi Devrimi'nin kapısını çalan Batı'yı takip etmekte zorlanıyordu zaten.

Devlete Şerik Olunur mu?

Şimdi de yeniçeri isyanlarının devleti bitap düşürdüğü ve çöküşü hızlandırdığı argümanına gelelim. Özellikle onyedinci yüzyılda İstanbul'daki askerî birliklerin birçok kez isyan ettiği ve söz konusu kanlı ayaklanmaların sonunda padişahların tahtlarını ve hayatlarını kaybettikleri doğru. Ancak, bu tip ayaklanmalar her imparatorlukta, her coğrafyada ve her yüzyılda görülen olağan şeyler ve tek başlarına bir şey açıklamıyorlar. Bunların Osmanlı siyasetinin doğal bir parçası olduğunu kabul etmek gerek. Parlamento gibi temsili kurumların olmadığı yerde başkent halkının ve imparatorluğun imtiyazlı gruplarının talep ve hoşnutsuzluklarının gündeme getirilmesinin ne yazık ki başka yolu yok. Siyasetin doğasında olan yönetim zaafının, tüm kararların tek bir merkezden verildiği bir monarşide bedelinin ağır olacağına da şekk ü şüphe bulunmamakta. Bir çocuk padişahın yaratacağı otorite boşluğu, savaşlarda alınan mağlubiyetler, onyedinci yüzyılın kronikleşmiş mali buhranları gibi sebepler sistemi kilitlediğinde, iktidarda tekelleşmiş bir kişi ya da grubu alaşağı etmenin kurumsal yöntemleri olmadığına göre, geriye yeniçeri ve ulema gibi grupların inisiyatifi eline almasından başka bir şey kalmıyor. Onaltıncı yüzyılın ikinci yarısından itibaren esnaflaşarak halkla karışan yeniçerilere bazı sol tandanslı tarihçilerin yaptığı gibi "halkın temsilcisi/koruyucusu" muamelesi yapmak belki biraz abartılı olabilir; ancak, bunların isyan ettiklerinde İstanbul halkının

taleplerini yansıtip desteğini arkalarına almaya özen gösterdiğini belirtmeden geçmeyelim. Bu destek alındığı zaman padişahın meşruiyetini tamamen yitirip tahtını kaybettiğini de.

Günümüz demokrasilerinde kabul edilmeyen bu tip *ku-deta*'lar (Fr. *coup d'état*: darbe)* Osmanlı siyaset sisteminin tam da merkezinde bulunuyordu. Baki Tezcan'ın "İkinci İmparatorluk" adını verdiği 1580'den sonraki dönemde ulema ve yeniçeri "kanun-ı kadim"ın koruyucusu olarak padişaha yetkilerini hatırlatmakta ve sınırsız yetkide bir hükümdarın keyfî yönetiminin aşırılıklarını dengelemeye çalışmaktaydılar. Kısacası bu tip isyanlar; İngiltere'de parlamentonun, Fransa'da ise yerel meclislerin (bunların da adı *parlement* olmakla birlikte, İngiliz parlamentosu gibi tüm ülkeyi kapsamazlar) yerine getirdikleri işlevi üstlenen bir nevi denge mekanizmasıydı. Aslında bu dönemden önce de 1444'teki Buçuktepe İsyanı ya da 1525'te Kanuni'ye karşı girişilen kalkışma gibi birçok askerî isyan yaşanmıştı. Gene III. Murad ve III. Mehmed döneminin buhranlı yılları, askerlerin birçok kez çeşitli taleplerle sarayın kapısına dayanmasına ve hatta imparatorluğun *eminence-grise*'i** Kızlar Ağası Gazanfer'in kellesini almasına tanık olacaktı.

Ancak, esas dengeyi değiştiren, çocuk yaşta tahta geçen I. Ahmed'in kardeşi Mustafa'yı hayatta bırakması olmuştu. Hüküm süren padişahın bir alternatifinin bulunması ve üstüne üstlük bunun iki adım ötede, Topkapı Sarayı'nda olması, bu tip isyanların etkisinin artmasına yol açmıştı. Artık, isyanlar sadece vezir veyahut gözdeleleri değil, bizzat sultanların kendisini de hedef alabilirdi; nitekim olan tam da buydu. II. Osman, I. Mustafa, I. İbrahim, IV. Mehmed, II. Mustafa, III. Ahmed gibi birçokları tahtlarını ve bazen de hayatlarını kaybedeceklerdi.

* 1987 tarihli kitabıyla bu kelimeyi Türkçeye sokan Cüneyt Arcayürek'tir. İlk okuduğum yetişkin kitabının yazarı olduğu için kendisini anmadan geçemedim.

** Gri haşmetmeap anlamındaki Fransızca bu ifade perde arkasından yöneten gözdeleler için kullanılmaktadır. İlk kez Michel Zevaco romanlarından da hatırlayacağınız *Père Joseph* için kullanılmıştır, çünkü Kardinal Richelieu'nün danışmanı olan bu kapuşen rahibinin kıyafeti gridir.

Aslında bu isyanları eleştirenler tam da yukarıda bahsettiğimiz denge mekanizmasını hedeflerine almaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nda tarih yazımının devlet tekelinde kalması ve matbaanın geç gelmesinin bir sonucu olarak Avrupa'daki gibi bir muhalif/alternatif tarih yazımının bulunmaması, padişahın mutlak yetkisinin tartışılmaması ve iktidarın sorgulanamamasına yol açmıştır. Hemen hepsi imparatorluk elitleri tarafından yazılan tarih kitaplarında başkaldıranlar asi ya da şaki (çoğ. eşkiya) olarak kriminalize edilirken, değişik dinî yorumlara meyledenler de “rafîzî” ya da “mülhid” gibi kelimelerle heretik, yani zındık ilan edilmiştir.

Merkezî iktidara ve müesses nizama yapılan eleştiriler ancak satır aralarında kalabilmektedir; yakınlarda sığınabilecek başka bir devlet olmadığı için farklı görüşler içeren yayın yapılması da imkânsız hale gelmiştir. Hollanda ve İsviçre gibi yerlerden Fransa'ya yayılan ve onsekizinci yüzyıl Aydınlanma'sını ve buna paralel olarak bir kutsallığını yitirme (Fr. *désacralisation*) sürecini başlatan, kısacası devleti ve kiliseyi sorgulayan bir “muzır neşriyat”ın ortaya çıkamaması, bu ezilmiş grupların kendi versiyonlarının günümüze gelmesini zorlaştırmıştır. Buna modern tarihçiliğimizdeki sağ tandans da eklenince, kazanan hep meşru olmuştur; “makbul” (Ar. “kabul”den, k-b-l: *makbul*) tarihi yazacak olanlar da onlardır.

1826 yılındaki Vak'a-yı Hayrîyye'den sonra yeniçerileri savunacak kimse de kalmadığından, başarılı bir merkezileştirme siyaseti güden Osmanlı modernleşmesinin bu tip isyanlara hoş gözle bakması pek de beklenemezdi zaten. Dolayısıyla, geriye doğru bir tarih okumasıyla tüm kötülüklerin atası bozgunculuk çıkaran ve birliği bozan “şerîk” (Ar. “şirk,” yani ortaktan, ş-r-k: *şerik*) yeniçeriler oldu. Yeniçerilerin bir kabahati daha vardı; II. Osman ve III. Selim gibi padişahların radikal reform fikirlerine karşı müesses nizamın temsilcisi olarak ortaya çıkmaktaydılar, yani değişim ve ilerlemenin önündeydiler. Cumhuriyet döneminin inkılapçı ruhuna da hitap eden bu yorum, toplumsal grupların kendi çıkarlarını savunmasını hoş karşılamayan bir anlayışın

ürünüydü. Buna göre, devlet ayakta kalmak için reformlar yapmalıydı ve herkes bedeli ne olursa olsun buna rıza göstermeliydi. III. Selim'in Nizam-ı Cedid'ine muhalefet etmenin, yeni askerî birliklerden rahatsız olmanın ne âlemi vardı?

Aslında kâğıt üzerinde makul gözüken bu argüman tarihin genel mantığına aykırıdır. İnsanların toplumun ya da çeşitli grupların ulvi menfaatleri uğruna kendi çıkarlarını feda etmelerini beklemek safdil bir ütopya değilse bile, kıssadan hisse tarzı bir telkin olarak kalmaya mahkûmdur. Aksi takdirde totaliter rejimlerle bir dansa kalkmışız demektir.

Tarihsel süreçlere baktığımız zaman hangi coğrafya ve zaman dilimi olursa olsun, insanların önce kendilerinin, sonra ait oldukları cemaatlerin ve en sonunda da çatı vazifesi gören millet gibi grupların çıkarlarını düşündüklerini, bunun eşyanın tabiatı olduğunu unutmayalım. Tarih, durumu saptamak için değil de ideali empoze etmek için kullanıldığı, yani toplumla tarih arasındaki problemler ilişkisi çözülmediği sürece bu durumun anlaşılması zor; ama bu da tarihçinin problemi değil. Yeniçerilerin de aynı sultan, ulema, âyanlar, ekâbir, loncalar ve halk gibi ilk önce kendi grup çıkarlarını düşünmesinden normal bir şey olamazdı. Aksi takdirde, Avrupa tarihini manalandırmak imkânsız olurdu. Tam bir tüzel ve örgütlü cemiyet (Fr. *corporation*) cenneti olan Fransa tarihinin; kilisenin, aristokrasinin, loncaların, şehirlerin çıkar ve öncelikleri olmadan anlaşılması mümkün müydü? Hemen her grubun kendi imtiyaz ve tekelinin olduğu devrim öncesi Fransız tarihini sadece kralın temsil ettiği çıkarlarla analiz etmeye çalışan tek bir Batılı tarihçiye rastlayamayız. Osmanlı tarihini kendi paradigmaları içinde, dünya tarihçiliği ve sosyal bilim metodolojisinden uzak bir şekilde yorumlama telaşının yan etkilerini bir kez daha görüp, çıkan bu yüklü analitik faturaya hayıflanmamak mümkün mü?

Uzun süreli bir sistem, bu tekil çıkarların başarıyla tek bir potada eritilmesini, tartışmaların minimum tahribatla yapılmasını sağlamalıdır. Neoliberal kapitalizmin ve onun müreffeh tüketim toplumunun ideal rejiminin demokrasi olması da bundan değil

midir? Politik farklılıkları uzlaşmayla çözmek, iktidar değişikliklerini kanlı isyanlar ya da darbelerle değil de, “seçim” adı verilen kuralları önceden belirlenmiş süreçlerle halletmek; işte bütün mesele budur! Tabii yirmibirinci yüzyılda, daha önce değil. Dolayısıyla, Osmanlı Devleti yeniçeri isyanlarından zarar gördüyse, bu sistemin elastik olmamasından kaynaklanmaktadır; zira kriz anlarında sert virajları almak gerektiğinde, siyaset değişikliğine gidilmesi için karar alıcıların keyfini beklemek pek de mümkün değildir. Hemen müdahale gerektiğinde, sisteme hayat öpücüğü vermek için olağanüstü uygulamalara başvurmak ve normal işleyişin dışına çıkmak gerekmektedir. Bu, parlamenter geleneğin oturduğu yerlerde bile böyledir. Savaş zamanında Roma Senatosu bile hızlı karar alsın diye altı aylığına diktatörler (Lat. *dictō, dictare*: yazdırmak, tavsiye ya da dikte etmek) atamamış mıdır?

Kısacası, yeniçeri isyanları sebep değil, ancak sonuç olabilir. Bir krize yol açmaktan çok, çözilemeyen bir krizin tezahürleridir ve Osmanlı tipi merkezî tarım imparatorluklarında krizler için bir emniyet sübabı yoktur. Eğer suçlu aranacaksa, bu krizlere yol açan yapısal faktörlere bakılmalıdır; nitekim bunlara bir sonraki bölümümüzde değineceğiz.

Osmanlı'yı Devşirmeler mi Yönetti?

Yeniçerilerle ilgili birçok yanlış anlaşılmaya yol açan bir başka husus da devşirme sistemidir. Aslında İslam dünyasında sıkça uygulanan gulam sisteminin yeni şartlara göre uyarlanmasından mütevellit bu uygulama modern dünyanın hassasiyetleriyle değerlendirilmiş ve ortaya birçok anakronik yorum çıkmıştır.

Bilindiği üzere, İslam devletlerinde köle askerlerin kullanılması çok eski bir uygulamadır. Meşruiyetleri genelde askerî güce dayanan İslam hükümdarları, gulam adı verilen bu yerel bağlantıları olmayan ithal askerlerden kendilerine sadık birlikler yaratmak istemişlerdir. İlk yıllarında Kuzeybatı Anadolu'daki gönüllü savaşçılara dayanan Osmanlılar da merkezî ve sürekli bir yönetim

kurmak istediklerinde benzeri şekilde savaşta alınan esirlere yönelecektir. Ancak, Balkanlar'daki yayılma yeni bir sistemin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Artık sayısız Hıristiyan tebaası olan Osmanlılar, askerlerini bu halk arasından seçme lüksüne sahiptir. Zaten bu ilk yayılma yıllarında Hıristiyanlar önemli de bir rol oynamıştır. İlk gazilerin arasında Evrenos ve Köse Mihal gibi Hıristiyan asıllı komutanları görmek mümkündür; gene Halil İnalıcık'ın çalışmaları bize onbeşinci yüzyılda dahi birçok Hıristiyan sipahi olduğunu göstermiştir. Dolayısıyla, bu gayrimüslim çocukların İslam'a devşirilip elit birlikler olarak sisteme entegre edilmesinde pek de bir sorun görülmediğini söyleyebiliriz.

Peki nasıl yapılırdı bu devşirme? Kısaca anlatalım: Balkanlar'daki köylerden devşirilen çocuklar önce İstanbul'a getirilir ve aralarından seçilenler saraya alınırdı [bkz. Renkli Resim 2]. Topkapı, İbrahim Paşa ya da Edirne Sarayı'nda eğitilen ve eğitimleri sırasında padişaha Enderun'da hizmet etmekle yükümlü olan bu seçilmiş devşirmeler ileride beylerbeyi ve vezir olarak imparatorluğu yönetecek ve aralarından Sokollu Mehmed, Rüstem ve Koca Sinan Paşa gibi önemli kişiler çıkacaktı. Geri kalanlar ise ya saraya ait bahçe ve bostanlarda çalışmak üzere Bostancı Ocağı'na yazılır ya da Acemi Ocağı'na alınırdı. Bu sonuncular Türk dil ve kültürünü öğrenmek üzere dağıtıldıkları Anadolu'daki köylerde üç ila sekiz yıl arasında kalır; dönünce de bir kısmı yeniçeri, bir kısmı ise gene merkezî ordunun bir parçası olarak cebeci, topçu, top arabacısı, lağımçı ve humbaracı gibi ihtisas isteyen diğer ocaklara dağıtılırdı. Yeniçeriler arasından terfi alanlar ve Enderun'dan çıkan bazı devşirmeler de kapıkulu süvarisi ya da "altı bölük halkı" denen atlı birliklere dâhil edilirdi.

Kısacası, onbeşinci ve onaltıncı yüzyıllarda devşirmeler, imparatorluğun elit birliklerini oluşturmakla kalmayacak; Enderun'da yetişenler vasıtasıyla üst düzey yönetici kadroları da domine edecekti. Daha önce de bahsettiğimiz gibi, Fatih Sultan Mehmed'in Çandarlı ailesini saf dışı edip yerine bir devşirme olan lalası Zağanos'u atamasıyla vezaret makamı bunların eline geçmişti. Bu

tarihten sonraki veziriazamların içinde Türklere rastlasak da, çoğunluğu artık Hristiyan kökenlidir. Onbeşinci yüzyılla onyedinci yüzyıl ortasında kendisine sadaret mührü emanet edilen 78 sadrazamın sadece 11 tanesi Türk'tür; diğerleri ise Boşnak, Hırvat, Rum, Macar, İtalyan, Çerkez, Gürcü, Abhaz gibi diğer etnik kökenlerden gelmektedir. Taşrada da denge zamanla devşirmelerin lehine değişecekti. Metin Kunt'un çalışmalarının da gösterdiği gibi, onaltıncı yüzyılla birlikte beylerbeylikler yavaş yavaş saraydan yollanan devşirmelere verilmeye başlamış ve böylelikle taşradan yükselmenin önü kesilmiştir.

Devşirme sistemiyle bu "nevmüslim"lerin sisteme entegre olması milliyetçilik çağında yanlış anlaşılmış, Osmanlı Devleti'nin diğer Türk devletleri gibi olmadığı ve hatta bir Türk devleti dahi olmadığı gibi iddiaların önünü açmıştır. Ancak, bir iki şerh düşmek elzemdir. İlk olarak yeniçerilerin de bir parçasını oluşturduğu merkezî ordu, yani kapıkulu askerleri Osmanlı silahlı kuvvetlerinin ancak bir kısmını oluşturmaktadır; yerel kuvvetlerin hâlâ Türklere müesses olduğu unutulmamalıdır. Gene yeniçerilerin hepsinin devşirmelerden gelmediği de akıldan çıkarılmamalıdır. Onaltıncı yüzyılın ikinci yarısından itibaren ocağa Müslüman Türkler de alınmaya başlanacaktır; bazı kaynakların bozulma olarak gördüğü bu durum, aslında askerî silahların yaygınlaşması ve merkezî bürokrasinin güçlenmesiyle artan yeniçeri ihtiyacından kaynaklanmaktadır. Taşraya da gönderilmeye başlanan ve sayıları her gün artan bu birliklerin artık sadece devşirme sistemi ile beslenmesi mümkün olmadığından yerel Türk halka da yeniçeri olma fırsatı tanınmıştır. Devşirmeler bunların arasındaki ağırlığını yavaş yavaş kaybedecek ve onyedinci yüzyıl ortalarından itibaren ise bu yola nadiren başvurulacaktır.

İkinci olarak, imparatorluğun yönetimi sadece "seyfiyye"den, yani askerlerden oluşmamaktadır. Osmanlı Devleti'nin temel yönetim biriminin sancak değil kaza olduğunu ve hem hukuki hem de idari bakımdan kadıların oynadığı kilit rolü unutmamak gerekir. "İlmiyye" sınıfını oluşturan ve imparatorluğun seçme

medreselerinden mezun bu âlim sınıfının tamamı Türk'tür. Ayrıca, onaltıncı yüzyıldan sonra büyüyen merkezî bürokrasinin ihtiyaçlarını karşılayan “kalemiyye” mensupları da Türklerin arasından seçilmektedir ve bunların oynadığı rol yadsınamayacak kadar önemlidir. Kısacası, belirli yüzyıllarda üst düzey atamalarda Enderun kökenlilerin önemli bir yer tutması, padişahı korumakla görevli elit birlikler olan yeniçerilerin savaşlarda kilit bir görev ve sahip olması ya da merkezî ordunun genelde devşirmelerden oluşması imparatorluğun Türk olmadığı anlamına gelmez. Ondokuzuncu ve yirminci yüzyılın milliyetçilik standartlarını tarihe uygulayan her tarihçinin nasıl hayal kırıklığına uğrayacağını Yedinci Bölüm'de anlatacağımızdan, şimdilik bu mevzuyu kısa kesiyor ve başka bir konuya geçiyoruz.

Devşirmenin Dramı

Devşirme sisteminin en tartışmalı konularından biri de çocuklarını devlete vermek zorunda bırakılan ailelerin ve ana babalarından kopan çocukların yaşadıkları travmadır. Aslında salgınların, kıtlıkların, savaşların, katliamların kol gezdiği tarih kitaplarının yazarları o kadar da yumuşak kalpli olmak zorunda değillerdir; aradan geçen yüzyılların yarattığı mesafe bizi çalışma objelerimizle empati kurma yükünden kurtarmaktadır. Bağdat'ı yaktı diye Moğollara kızmak ya da kardeş katlini kınamak; her doğan beş çocuğun birinin ya doğum anında ya da birkaç gün içinde vefat ettiği, Kara Veba'dan ölüm oranlarının Avrupa şehirlerinde %50 ve hatta %60'lara vurduğunun görüldüğü bir dönemde biraz lüks kaçmaktadır, hem de sekiz asır sonra. İnsanın hayatının ucuz olduğu bir ortamda, *Braveheart* (*Cesur Yürek*) filminde Longshanks Edward'ın “*Use up the Irish, the dead cost nothing*” demesine; Timur'un kafatasından kuleler yapmasına; çengele vurmak, dört ayrı ata bağlayıp parçalamak, çarpmıha germek, derisini yüzmek gibi cezaların varlığına çok da şaşırılmamak gerekir. Şiddet her yerde kol gezmektedir ve Engizisyon

* İrlandalıları sonuna kadar kullanın, ölümlerin değeri yok.

gibi titiz bürokratik kurumlar işkencenin bile detaylı bir şekilde kurallarını belirlemede sakınca görmemiştir.

Ama madem milliyetçi savların da etkisiyle bu soru defalarca sorulmuştur, cevabı beraber arayalım. İlk olarak, Osmanlıların suistimalleri önlemek için tek oğlu olanın çocuğunu almamak gibi bazı yöntemlere başvurdıklarını belirtelim. Çocuğunu devşirme yazdırmak için araya adam sokup rüşvet verenler olduğunu da biliyoruz; topluca Müslüman olmaları sebebiyle bir *mükâfat* olarak saray için devşirilen Boşnakları da. Demek ki en azından bazı aileler için İstanbul'da yeniçeri ya da kapıkulu sipahisi ve hatta belki beylerbeyi ve vezir olabilecek bir akrabanın bulunması önemli bir şeydi.

Zaten başarılı kariyerlerinin ardından ailelerini yanına çağıran birçok vezirin bunlara kol kanat gerdiğini biliyoruz. Mesela Sokollu Mehmed Paşa, kardeşi (bazı kaynaklara göre yeğeni) Makarije için İpek'te (Sır. Pečka, Arn. Pejës) ayrı bir başpiskoposluk tesis etmiş ve bu başpiskoposluk otuz yıl Sokollu ailesinin uhdesinde kalmıştı. Yine ailesinin diğer fertlerini İstanbul'a getirip babasının Müslüman olmasına ön ayak olmakla kalmayacak, kardeşi ve yeğenlerini de saraya aldıracaktı. Aslında Sokollu ailesinin İstanbul'a getirilen ilk ferdi kendisi değildi; Kanuni'nin veziri Deli Hüsrev Paşa da aynı ailedendi. Bosna'ya devşirme yazmak için gelen yayabaşı Yeşilce Mehmed Bey'in hususi olarak manastırdaki bu genç adamı arayıp bulmasından anladığımız kadarıyla, akrabalık ilişkileri üzerinden bir siyasi ağ oluşmasının temelleri daha o yıllarda atılmaya başlamıştı. On beş yıllık bir vezaret döneminin avantajlarından sonuna kadar yararlanacak olan Mehmed Paşa, akrabalarını en üst makamlara getirerek işi bir üst seviyeye çıkarmakta gecikmeyecekti. Mustafa ve Ferhad paşalar Buda ve Bosna gibi önemli serhad vilayetlerine yıllarca beylerbeyliği yapacak, Kara Ali ve Sinan ise gene aynı bölgelerde Kilis ve Hersek sancaklarını yöneteceklerdi. Ailenin bir diğer ferdi Lala Mehmed ise bir ara kısa süreliğine bile olsa sadrazamlığa kadar yükselecekti. Son olarak, Sokollu'nun baş düşmanı Lala Mustafa Paşa'nın aslında Deli Hüsrev Paşa'nın kardeşi ve dolayısıyla kurt veziriazamın akrabası olduğunu da ekleyelim.

Sokollu ailesine benzer başka ağların olduğunu ve bazı ailelerin birden fazla ferdinin saraya devşirme alındığını biliyoruz. Akla gelen ilk örnek, muhtemelen Veziriazam Rüstem Paşa ile kardeşi Kapudan-ı Derya Sinan Paşa ya da Ayas Paşa ile Koca Sinan Paşa olacaktır. Örnekler çoğaltılabilir; ancak, Osmanlı payitahtının birçok fırsatçı aile için bir cazibe merkezi olduğunun ve imparatorluğun sağlayacağı imkânların köylü aileleri tarafından kolay kolay göz ardı edilemeyeceğinin altını çizmek için verdiğimiz bu örneklerin yeterli olacağı kanaatindeyiz.

Tabii bir de madalyonun öteki yüzü var; tarihteki insanlar bugünkünden daha az rasyonel ve çıkarıcı ve daha da önemlisi daha az bireyciydiler. Bugün bile bir din ya da kültürden bir diğerine geçişin oldukça sıkıntılı olduğu düşünülürse, herkesin çocuklarını başka bir dinin mensuplarına göbek ata ata teslim etmeyeceğini farz etmek kolaylaşır. Ama tarihçinin işi önce kanıt aramak, sonra tahmin etmektir. Öyleyse gelin bir bakalım, insanlar evlatlarını devşirmeye vermek ve devlete kapılanmak için *her zaman* yanıp tutuşmakta mıdır?

Cevabımız bir kez daha negatif... Devşirilmenin tüm avantajlarına rağmen Hristiyanların işi yokuşa sürdüklerine dair elimizde sayısız delil var. Kuşatılan yerleri Osmanlılara teslim olmaya iten tam da bu çocukları kaptırmak korkusu değil midir? Hakikaten de Yanya, Mora, Galata ve Sakız gibi birçok Hristiyan toprağıyla yapılan pazarlıklarda Osmanlılar *devşirme free* kartını kullanmaktan çekinmeyecektir. Derbentçilik, maddencilik, köprücülük gibi kritik görevleri yerine getiren birçok Hristiyan cemaat, çocukları üzerindeki vergilerden muaf tutulurken, itaatte kusur eden cemaatlerin hususi olarak devşirme ile cezalandırılması da açıkça göstermektedir ki, Osmanlılar da tebaalarının çocuklarını kendilerine gönüllü teslim etmediklerinin farkındadır. Uzunçarşılı'nın yayımladığı arşiv belgeleri, devşirildikten sonra kaçan birçok delikanlıdan da bahsediyor, bunlara yardım eden Hristiyan tebaadan da. Gene memurlara rüşvet verildiği, çocuk evliliği, Müslüman çocuk satın alıp

devşirme diye verme gibi hilelere başvurulduğu ve hatta göç edildiği de olmaktaydı. İşte tam da ebeveynlerin bu direnişi nedeniyle Osmanlı memurlarına sert önlemlere başvurma yetkisi verilmişti.

Ebeveynlerin işi silaha sarılıp isyan etmeye kadar götürdükleri olmaktaydı; bazen de Avrupa'daki din kardeşlerinden yardım isteyeceklerdi. İspanyol ve İtalyan arşivlerindeki belgeler bize Osmanlı Balkanlar'ında sürekli isyana hazır ve nâzır bir "beşinci kol" (İsp. *quinta columna*) olduğunu gösteriyor; ancak, bunların ne dereceye kadar genel hâlet-i ruhiyeyi temsil ettiğini bilmemiz zor gözüküyor. Her halükârda bir direniş olduğu kesin.

Şüphesiz, herkesin tek tek hissettiklerini bilmek imkânsız; çocuklarını uzak diyarlara yollamak zorunda kalan ailelerin en azından bir kısmının duygu dolu anlar yaşadığını kabul etmek gerekir. Tarihçinin görevi acıları ölçmek olmadığından ancak şu kadarını söyleyebiliriz. Dönemin şartlarını bugünün tüketim toplumunun hassasiyetleriyle okumak sakıncalı olacaktır; o çağın köylü ailelerinin açlık, savaş ve salgın gibi hayatın birçok acı gerçeğiyle her gün mücadele etmek zorunda kaldıklarını hesaba katalım. Elimizde *Danse Macabre*'leri* [bkz. Renkli Resim 3] gösteren duvar resimlerinin olmaması kimseyi yanıltmasın; ölümün her yerde kol gezdiği bir dünyada, bir köylü ailesi ortalama bir ya da iki çocuğunu zaten toprağa vermiş durumda olmalıdır. Bu evladından ayrılmayı ne kadar kolaylaştırır bilinmez, ancak bir etkisinin olacağı da muhakkaktır. Öte yandan, bir köylü ailesi için dış dünyayla bağlantı kurmak ancak bu tip kopuşlarla mümkündür. Nüfus baskısının birçok Avrupa köylüsünü paralı askerliğe, daha da kötüsü korsanlık ve eşkıyalığa ittiği onaltıncı yüzyılda, en azından bazıları için emperyal bir başkentin rant ekonomisinden faydalanmak pek de yabana atılacak bir şey olmasa gerek.

* Kara Veba sonrası yaygınlaşan, bu dünyanın manasızlığının vurgulandığı ve toplumdaki statüsünden bağımsız olarak herkesin ölüm dansında buluşacağı ana fikrinin işlendiği alegorik sanat eserleri.

Cezayir Yeniçerileri

Birçok tarihçinin normal yeniçerilerle karıştırdığı Cezayir yeniçerilerinin ayrı bir yeri olduğunu belirtmemiz gerekir. İlk başta sadece başkentte olan yeniçeriler, onaltıncı yüzyılın ortalarından itibaren taşraya da gönderilmeye başlamıştı. Ancak Cezayir'dekiler, taşradaki diğer yeniçeriler gibi merkezden gönderilenlerden değildir. Barbaros Hayreddin'in Cezayir'i ilk fethettiği sırada İstanbul'dan yollanan yeniçerilerin ilk nüvesini oluşturduğu bu ocak, daha sonra Anadolu'dan toplanan askerlerle devam ettirilmişti ettirilmesine ama, bu askerler Hristiyan kökenli değil, genelde Müslüman Anadolu'lulardı.

Ancak, devşirilenlerin Müslüman olması sistemin ana mantığının korunmadığı anlamına gelmemektedir. Arapların meskûn olduğu yabancı bir diyarı yönetmek durumunda olan Doğu Akdenizli gaziler, kendilerine sadık ve yerel halka yabancı elit bir birlik oluşturmayı amaçlamışlardı. Bunun için de padişahın aldıkları özel izinle topladıkları Türklerin yanı sıra, esir düştükten sonra serbest bırakılan ve Müslümanlığı seçen mühtedileri de ocağa kabul edeceklerdi; bu sonuncuların arasında onaltıncı yüzyılda kısa bir süre de olsa Yahudilikten dönenler de vardı. Yerel halkın ocağa dâhil edilmemesine o kadar dikkat ediliyordu ki, zamanla yeniçerilerin oğullarının ocağa girmeleri de yasaklandı. "Kuloğlu" olarak adlandırılan bu yeniçeri evlatları önleri kesildiğinde işi isyan etmeye kadar götüreceklerdi.

Tunus ve Trablus'ta da fetih anında bırakılan yeniçeri bölükleri benzer bir şekilde idame ettirilmişti; ancak, Cezayir'in aksine buralarda yerel halkın ocağa girmesine izin verilmişti. Tal Shuval'a göre bu iki vilayette yerel hanedanlar oluşurken Cezayir'in sonuna kadar bir yeniçeri cumhuriyeti olarak kalmasının en önemli nedeni işte bu farklılıktı; Cezayirli sonuna kadar bölüklerini Anadolu'dan getirdikleri askerlerle beslemeyi ve reaya olan yerel halkla "askerî," yani yönetici statüsündeki kendileri arasındaki sınırı keskin bir şekilde çizmeyi başarmışlardı.

* Babası Türkiye Cumhuriyeti'nin valisi ve Libya'nın ilk başbakanı olan Orhan Koloğlu'nun soyadı da buradan gelmektedir.

Janissaire d'Alger.
Ce Janissaire infatigable *Il m'a tout l'air d'être un vrai diable*
Combat, et la nuit, et le jour; *En guerre aussi bien qu'en amour.*

Resim 2. Cezayir Yeniçerisi.

Ce Janissaire infatigable / Bu yorulmaz yeniçeri

Combat, et la nuit, et le jour / Savaşır hem gece hem gündüz

Il m'a tout l'air d'être un vrai diable / Gerçek bir şeytan havası veriyor bana

En guerre aussi bien qu'en amour / Kâh savaşta kâh aşkta

* * *

Osmanlı ordusuyla özdeşleştirilen yeniçerilerle ilgili yanlış bilinenleri düzeltirken amacımız sadece malumatfuruşluk yapmak değil. İmparatorluğun kaderinin endekslendiği ve hem başarının hem de yıkımın müsebbibi olarak görülen bu birliğin de imparatorluktaki birçok kurumdan biri olduğunu anladığımız zaman, gerileme ya da çözülme gibi yüzyıllarca süren çok katmanlı bir süreci daha soğukkanlı bir şekilde değerlendirmeyi de başarabiliriz.

Şimdi sıra geldi ilk iki bölümde sürekli etrafında dolaştığımız, ancak cevaplamaktan ısrarla kaçındığımız esas soruya odaklanmaya ve bu çok katmanlı süreci dünya tarihinin genel paradigmaları içinde açıklamaya. Kitabın en yoğun bölümü için kemerleri bağlama zamanı.

III

BİZ Mİ GERİ KALDIK, ONLAR MI İLERİ GİTTİ?

Nihayet Türkiye’de zihinleri çok meşgul eden esas soruya gelebiliriz: Osmanlı neden geri kaldı? Eğer suçlu kadınlar, yeniçeriler ya da zayıf sultanlar değilse, bir zamanların muzaffer imparatorluğunun sonunu getiren neydi? Avrupa’nın en büyük şehri, Roma İmparatorluğu’nun başkenti İstanbul, bir zamanlar Osmanlıların kapısında yatan Avrupalıların eline nasıl düşmüştü? Kısacası, ne olmuştu da ceddimiz bir anda Batı’nın fersah fersah gerisinde kalmıştı?

Türkiye’de bu soruya verilen cevaplar genelde siyasi görüşe göre şekillenmekte. Devleti kutsal gören bir anlayış, gücün paylaşılması yönündeki tüm girişimleri suçlarken (“devlete şirk koşulmaz” ekolü), laik gelenek kabahati İslam dininde bulmakta ısrarcı (“Arapların dinini aldık, geri kaldık” ekolü). İslamcılara da suçu hızlı Batılılaşmaya ve özünü/geleneğini kaybetmeye atmak kalıyor haliyle (“bir gecede cahil kaldık” ya da “özümüzden koparıldık” ekolü). Dünyanın hiçbir yerinde teveccüh görmeyecek seviyede indirgemeci olan bu basit argümanların, yüzyıllarca süren siyasi ve sosyo-ekonomik açıdan çetrefil bir süreci açıklamaya yetmeyeceği aşîkâr. Üstüne üstlük iki problem daha mevcut. Bunlardan birincisi, bu argümanların hepsinin doğrudan devlet idaresine odaklanması ve uzun süreli bir geri kalma sürecini sadece siyaset ve savaşla açıklamaya çalışmaları. İkincisi ise, dünya tarihinin genel paradigmaları içinde ele almak yerine, Osmanlı gerilemesini çağdaşlarıyla hiçbir kıyaslama yapmadan tekil bir durum olarak değerlendirmeleri.

Bu kadar çok metodolojik problemi içinde barındıran, akla ilk gelen argümanları sıralamaktan öteye gidemeyen ve sosyoloji, siyaset bilimi, ekonomi gibi diğer alanlarda üretilen teorilerden beslenmeyen söz konusu argümanların bazılarını birinci ve ikinci bölümlerde çürütmeye çalışmıştık. Şimdi gelelim Osmanlı'nın Avrupa karşısında neden gerilediği üzerine fikir yürütmeye.

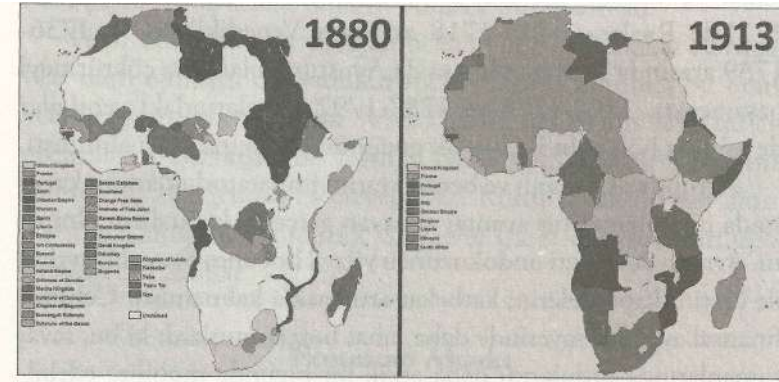
Yanlış Sorunun Doğru Cevabı

“Osmanlılar neden geri kaldı?” sorusuna doyurucu bir cevap bulunamayışının en önemli nedeni sorunun daha baştan hatalı olması, diğer bir deyişle yanlış yere mercek tutulmasıdır. Açıklanmaya muhtaç olan olaylar sıradışı olanlar, yani normal seyirden farklılık gösterenlerdir. Osmanlıların son 125 yıllık tarihine bakıldığında ortada çok garip bir şey yoktur aslında. Klasik bir tarım imparatorluğu olan, yani başka bir ifadeyle verimsiz bir ekonomiye sahip Osmanlıların hikâyesi, muadilleri Hindistan, Qing Çin'i ya da Kacar İran'ından farklı değildir. Ondokuzuncu yüzyıl ilerledikçe bunlar da kendilerini yavaş yavaş Batı'ya karşı zayıf bir durumda bulacaklardı. Gelin şimdi yüzyıllarca dünya ekonomisinin dinamosu olan bu bölgelerin bir yüzyıl içindeki serencamına bir göz atalım.

Bir zamanların zengin memleketi Hindistan, İngilizlere koloni olmaktan kurtulamamıştı; hem de bu kolonizasyon bizzat devlet tarafından değil; İngiltere'nin Hint Okyanusu'ndaki ticaretini tekel olarak elinde bulunduran Doğu Hindistan Kumpanyası (İng. *East India Company*), yani bir şirket tarafından gerçekleştirilmişti. Osmanlıların yanı başındaki İran ise tüm çabalarına rağmen merkezî hükümeti bir türlü tesis edemeyecek ve modernleşme alanında Osmanlılardan katbekat geri kalacaktı. Sonuç ise ellerinde oyuncak olduğu İngiltere ile Rusya tarafından topraklarının kısmen işgal edilmesi olmuştu. Qing Çin'i siyasi olarak bağımsızlığını korumayı başarmışsa da, Afyon Savaşları'nda (1839-1842, 1856-1860) aldığı küçük düşürücü yenilgiler,

Pekin'i limanlarını Avrupalılara açmak zorunda bırakmıştı. Bir zamanların muktedir imparatorluğu nasıl olmuştu da dünyanın bir ucundan gelen bu sarışınları diz çökmek zorunda kalmıştı?

Kısacası, tüm Sahraaltı Afrika'sı'nın yirmi beş yılda yedi Avrupa devleti arasında paylaşıldığı (İng. *Scramble for Africa*)* bu ortamda açıklanması gereken, bir devletin neden gerilediği değil, Avrupa'nın neden ilerlediğidir. Buna eklenebilecek soru belki bir anda sanayileşen Japonların nasıl bu sürece dâhil olduğu olabilir; neden Osmanlıların, Kacarların ya da Çinlilerin olmadığı değil.

Harita 1. Afrika'nın Yirmi Beş Yılda Avrupa Tarafından Paylaşılması.

Avrupa Neden İlerledi?

Olmaz Öyle Saçma Tarih'in ilk bölümünde İlker Canıklıgil'in "Neden geri kaldık?" sorusuna verdiğim, "Biz geri kalmadık, onlar çok ileri gitti," cevabı bazılarını gülümsetmiş; bazılarına da suçu hep başkalarının üstüne atmaya meyyal siyasetçi ve ideologları hatırlatmış olabilir. Ancak, bu haklı bir ifadedir ve ortada bir gerileyen değil, ilerleyen vardır. İşte tam da bu yüzden yarışa

* 1870 yılında Avrupalılar Afrika kıtasının %10'una sahipken, otuz dört yıl sonra Birinci Dünya Savaşı arifesinde bu oran %90'a çıkmıştır ve koskoca kıtada sadece Habeşistan, Liberya (ki bunu da Amerika'dan gelen zenciler kurmuştur) ve Somali'deki Derviş Hareketi bağımsız kalabilmiştir.

katılmayanların yerine, katılıp kazananlara odaklanmak en doğrusu olacaktır.

İlk olarak, her ne kadar tezahürünü en net bir şekilde savaş meydanlarında gösterse de, Avrupa'nın ilerleyişinin ekonomik boyutunun önemine dikkat çekerek başlayalım. Bir zamanlar Osmanlıların duraklaması onaltıncı yüzyılın sonlarına, gerilemesi ise 1699 Karlofça Antlaşması'na kadar geri götürülmekteydi; ancak, günümüzün tarihçileri Osmanlılar ile Avrupalılar arasındaki makasın belirgin bir şekilde onsekizinci yüzyılın sonuna kadar açılmadığı kanaatinde. Hakikaten de Osmanlı orduları 1711'de Ruslara, 1715-1718 arasında Venediklilere ve 1736-1739 arasında Ruslara olmasa da Avusturyalılara diz çöktürmeyi başaracaktı. 1768-1774 ve 1787-1792 savaşlarındaki yenilgiler de aslında bölgenin iki büyük gücünün ittifakına karşı alınmıştı.

Avrupa'ya Osmanlı ve benzeri tarım imparatorluklarının karşısında direnilemez bir avantaj sağlayan gerçekte kapitalizm olmuştu. Avrupa devletleri ondokuzuncu yüzyıl boyunca Sanayi Devrimi ile üretim kapasitelerini katbekat artırmakla kalmamıştı. Gelişmiş finansal aygıtları sayesinde daha rahat borçlanmışlardı ki bu, savaş zamanlarında ordularını daha etkili bir biçimde mobilize edebilmeleri demekti. Artan üretim kapasitesinin yarattığı rekabet içerisinde devletlerin sırtlarını dayayabildikleri kapitalist sınıf askerî teknolojinin ilerlemesinde de önemli rol oynamıştı; Minié kurşunu (Claude-Étienne Minié), buharlı gemi (Robert Fulton), torpido (Robert Whitehead) ve destroyerleri (Alfred Yarrow) bulan, tüfek ve tabancaları geliştiren (Whitworth ve Winchester tüfekleri, makineli-Maxim, altıpatlar/revolver-Colt) ve ucuz çelik üretimini mümkün kılan (Bessemer Konverteri, Henry Bessemer) hep bunlardı. Yine bu sınıfın Alfred Krupp, Joseph Whitworth, William Armstrong gibi paragöz mensupları müteahhit olarak fabrikalarını Avrupa ordularının hizmetine sunmaktan geri kalmayacaktı.

Sanayi Devrimi'nin yarattığı üretim patlamasını tatmin etmek için de hem lojistik hem de emperyal çözümlere başvurulacaktı. Hammadde ve nihai ürünlerin rahatça taşınabilmesi için

her yer demiryollarıyla örülmüş ve buharlı gemiler deniz taşımacılığını bambaşka bir boyuta taşımıştı. İç talep tükenince arz fazlasının ne yapılacağı sorunuyla karşılaşıldığında, Avrupa dışı dünyayla yüzyıllar boyunca yavaş yavaş yaratılan ve hammaddelelele nihai ürünlerin takasına dayanan eşitsiz ticari ilişkilerin siyasi ve askerî baskıyla daha da sıkılaştırılması elzem olmuştu. Avrupalılar topraklarıyla tüfekleriyle bazen işgal bazen tehdit ederek dünyanın birçok yerinde kendilerine pazarlar aramaya koyulmuşlardı. Birbirlerine düşene kadar sürecek bu uzun emperyalizm çağında hiç kimse onların önünde duramamıştı.

Peki, 1800 yılında dünyanın %35'üne sahip olan Avrupalılar nasıl olmuştu da ondokuzuncu yüzyılın sonunda bu oranı %84'e çıkarmayı, Asya'nın %56.5'ini ve Afrika'nın %90'ını ele geçirmeyi başarmışlardı? Tarihin nadir gördüğü bu yükselişin izahını üç ana grupta inceleyebiliriz: Kültürel faktörlerin altını çizen açıklamalar, ekonomik etkenlere işaret edenler, kurumsal yapıları baz alanlar.

Protestan Ahlakı

Kültürel niteliklere dayanan açıklamalar genelde Avrupalıların diğer milletlerden üstün olduğu tezine dayanır. Aslında bu üstünlüğe daha emperyalizmin altın çağından itibaren değinilmeye başlanmıştır. Avrupalılar diğer milletlerin topraklarını işgal etmişlerse bu, buralardaki yeraltı ve yerüstü kaynaklarından faydalanmak için değil, bu halklara medeniyet götürmek içindir. Rudyard Kipling'in mısralarında ölümsüzleşen* şu meşhur *White Man's Burden* (Beyaz Adamın Yüğü); Afrikalılara sabun verip temizlenmeyi öğretmek [bkz. Renkli Resim 13], Doğu'nun uyuşuk halklarını çalışkan toplumlar haline getirmek ve artık yirmibirinci

* O dönemin ruhunu yansıtmaları açısından bir iki mısrayı buraya almadan edemedik: "*Take up the White Man's burden / Send forth the best ye breed / Go bind your sons to exile / To serve your captives' need / To wait in heavy harness / On fluttered folk and wild / Your new-caught, sullen peoples / Half-devil and half-child.*"

yüzyılda uçakla füzeyle oraya buraya demokrasi getirmektir. Modern dünyaya hazırlıklı olmayan bu çocuk toplumların Avrupalı abileri tarafından yetiştirilmesi gerekmektedir, demek ki emperyalizm aslında o kadar kötü bir şey değildir.

Sanayi Devrimi ve gelişmiş silah teknolojisi sayesinde bir anda tüm dünyayı ayakları altında bulan Avrupalıları, şaşırp kendilerini diğer ırklardan üstün gördüler diye pek de suçlayamayız; zira bir anda “cihangirlik” konumuna yükselmiş birçok milletin benzer sanrıları olmuştur. Normalde dünya tarihinde pek adları duyulmayan, ancak onüçüncü yüzyılda bir anda büyük bir imparatorluk kurmaya muvaffak olan Moğolların, dünyanın kendilerine Tanrı tarafından bahşedildiğine inanmaları da aslında benzer bir olaydır. Yine Romalıların imparatorluklarının hiç yıkılmayacağını sanmaları ve belki Amerikalıların bugünkü tutumları da benzer bir şekilde fiilî bir durumun kültürel öğeler kullanılarak meşrulaştırılmaya çalışılmasından başka bir şey değildir. Görüldüğü gibi, insanlar kadar toplumların da savunma mekanizmaları vardır ve siyasal hâkimiyetin kültürel hegemonyaya muhtaç olduğu modernite öncesinde de bilinmektedir.

Her medeniyet gibi Avrupalılar da kendilerini diğer ırklardan üstün görmekteydiler. Carl Linnaeus gibi bazı bilim adamları daha onsekizinci yüzyılın ikinci yarısında dünya halklarını sıralamaya ve Avrupalıları en tepeye koymaya başlamışlardı bile. Modern antropolojinin doğuşuna yol açacak ve İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar sürecek ırklar arasındaki hiyerarşi tartışmalarının kafatası ölçmelere dek gittiğini biliyoruz; ancak bugün kimsenin teveccüh etmediği bu müflis fikirleri tartışmaya gerek yok.

Dünya hegemonyasını Avrupalıların üstünlüğüne bağlayan teoriler içinde en makbul olanları kültürel faktörleri hesaba katanlar. “Avrupalılar dünyaya hâkim oldu, çünkü ırken üstünlerdi,” demenin hiçbir ilmi yanı yokken, “Avrupalılar dünyaya hâkim oldu; çünkü yarattıkları kültür, gelişmelerine ve zenginleşmelerine uygun ortam sağladı,” şeklindeki bir ifade en azından tetkiki hak ediyor.

Peki, hangi kültürel öğelerden bahsediyoruz? Sosyolojiyle arası hoş olanların aklına hemen şu Prusyalı Max Weber gelmiştir herhalde. Kapitalizmin öncülüğünü yapan ülkelerin Protestan olmasından yola çıkan Alman sosyologa göre, bu söz konusu plansız ve tesadüfi yükseliş, “Protestan Ahlakı”nın (Alm. *die protestantische Ethik*) bir sonucudur. Fakirliği öven Katolik dünya görüşünün aksine zenginlikle bir problemi olmayan Protestanlık, mensupların dünya işleriyle meşgul olmasına ve ticaret yapmasına karşı çıkmamış; toplumun yararına sayarak en niteliksiz işe bile büyük önem vermişti. Sonuçta ortaya çıkan hamarat ve disiplinli, yani kapitalizmin *geist*’ına (*ruh*) uygun bir toplumdur. Ekonomik faydanın *rasyonel* bir şekilde kovalanması olarak özetlenebilecek bu ruhun gerektirdiği motive olmuş, çalışkan toplumları yaratan “İş Ahlakı,” Protestan ülkelerin kapitalistleşmesinin yegâne sebebiydi. Ruhun hidayete ermesinin önceden Tanrı tarafından seçilmesine (Alm. *doppelte Prädestination*, Fr. *l’élection inconditionnelle* ya da *double predestination*) bağlı olduğu inancı bireyin kendisine güvenini geliştirirken, çalışkanlığın ve dünyeviliğin sürekli övülmesi, Protestanların yaptıkları işi bir yük olarak değil de bir meslek (Alm. *berufsmäßigkeit*) olarak görmelerini sağladı.

Çalışmayı Âdem ile Havva’nın işlediği ilk günahın bir yükü olarak gören Katolik görüşün aksine, Protestanlar için iş bir ibadetti. Bu da iş gücünün kapitalist manada şekillenmesine yol açarak modern işçiyi yarattı.

Çalışanın zengin olacağı düşüncesi, fakirin tembel olduğu ve dolayısıyla Allah yolunda çalışarak ibadet etmekten kaydardığı ön kabulünü de beraberinde getirdi. Yine bu düşüncenin bir yan ürünü olan zekât ve yardımseverliğin aslında tembelliği desteklediği fikri sermayenin sosyal dayanışma yerine yatırıma dönüşmesine yol açacaktı. Lafı fazla uzatmadan özetlersek, “münzevi Protestanlığın rasyonel ahlakı”nın kapitalist bir toplumu oluşturacak kültürel ortamı yaratmayı başardığını belirterek devam edelim.

Bitirmeden ufak bir not düşmemiz elzem. Bizzat Weber’in kendisi, hem de söz konusu kitapta, “aptalca ve doktriner bir tez”

("eine so töricht doktrinäre These," s. 75) olacağını belirtse de, birçokları Alman müellifin Protestanlığın kapitalizmi doğurduğunu savunduğunu iddia edegelmiştir ki, bu yanlış önerme popülerleşen her tezin ne yazık ki karikatürleşmekten kurtulamadığına çok güzel bir örnektir. Alman âlimin dediği başka bir şeydir: Protestanlık kapitalizmi doğurmamış, sadece güçlendirmiş ve şekillendirmiştir; yirminci yüzyıl başlarına kadar tecrübe edildiği şekliyle kapitalizm onun itici gücüyle şekil almıştır.

Weber'in birçok takipçisi üstatlarının bu teorisini modifiye ederek kullanmış ve kapitalizmin kökenlerini kültürel faktörlerde aramaya devam etmiştir. Burada hepsini özetlemeyeceğimizden, en önemlilerinden biri olan "sosyal disiplin" kavramına değinmekle yetineceğiz. Buna göre, Protestanları ya da daha spesifik olarak Kalvinistleri diğer dinlerden ayıran, çalışmayı, disiplini ve tutumluluğu öven özellikleri değildir; bu özellikler Yahudilik ve hatta Katoliklikte de bulunabilir. Ancak, "hidayete erme endişeleri" Kalvinistleri sıkı bir cemaat disiplini içinde bu prensipleri gözetmeye itmiştir. Modern devletin doğuşunda da önemli rol oynayan ve Alman tarihçilerin *Konfessionalisierung* dedikleri bir sürecin parçası olarak cemaatlerin sert bir iç disiplinle safları sıklaştırmaları, bu prensiplerin teoriden pratiğe geçmesine yol açmıştır. Grup baskısı ve seçilmiş müminlere katılma arzusu, her iyi Protestan'ı Allah'ın mağfiretine (*grace*) ermek için disiplin ve çalışmayla geçen bir hayat sürmeye motive etmiştir.

Yaktın Bizi "Arapların Dini": İslam Yüzünden mi Geri Kaldık?

Peki, Avrupa'nın başarısının altında Protestanlık varsa, Osmanlıların geri kalmışlığını İslam'la bağdaştırmak ya da en azından kültürel faktörlerle açıklamak mümkün mü? Muasır medeniyet seviyesine bir türlü ulaşamamamızın nedeni dinden kurtulamamış olmamız mı?

Weber'in argümanını direkt ters çevirmek ve İslam'ın kapitalizmin ruhundan uzak olduğunu söylemek pek o kadar da kolay değil. Zira, Hıristiyanlığın aksine, Doğu-Batı arasındaki ticaret yollarının üzerinde yükselen İslam'ın en azından teoride para kazanmayla pek bir derdi yok. Peygamber Efendimizin bizzat kendisinin ticaretle uğraşması, güneş yerine ay takviminin kullanılması (hayatlarını mevsimlere göre düzenleyen tarım toplumları için kabul edilemez bir durum), tüm müminlerin bir tarağın dişleri gibi birbirine eşit olması (ilk başta şaşırtıcı gelebilir, ancak her dinde olmayan bir durum) ve Hz. Muhammed'in tüccarlarla ilgili olumlu sözleri, bize İslam'ın ticaret ve parayla arasının iyi olduğunu kanıtlamaktadır ki, bugün bile Anadolu halkının arasında yaygın olan "Pazarlık sünnettir," gibi laflar aslında bu anlayışın bir devamıdır.

Gene, fakirliği ve dünyadan el etek çekmeyi öven Hıristiyanlığın aksine, İslam toplumsal yaşama katılmayı salık verir. Dokuzuncu yüzyılda oturan bir anlayışa göre, şer'î yasalarla denetlenen sosyal yaşama her iyi müminin iştirak etmesi beklenmektedir. Onbirinci yüzyılla birlikte yayılmaya başlayan ve mistik öğelerle bezeli sufizmde bile sükût, inziva, içtinap gibi teamüllerin bu dünyayı reddetmek için değil, nefsi disipline etmek için kullanıldığını unutmayalım. Çölde zor koşullarda İsa'ya bağlılığını ispatlamaya çalışan Aziz Antonius ya da dikilitaşların tepesine çıkıp burada yıllarca meditasyon yapan Aziz Simon (İng. *Simeon the Stylite*, Ar. *Simân el-'amudî*) gibilerinin Müslüman muadilleri bulunmamaktadır [bkz. Renkli Resim 4].

Eğer Weber'in argümanını tepetaklak etmekten daha fazlasını yapmamız gerekiyorsa, bunu konunun uzmanlarına bırakmaktan başka çaremiz yok. Ne yazık ki, anekdottan fikriyata pek geçemeyen Türk akademisi bu konuda çok fazla bir şey üretebilmiş değil; bu acı gerçek bahsettiğimiz konular üzerinde kalem oynatan birkaç büyük isme borcumuzu daha da artırıyor.

Osmanlı toplumunun zihinsel olarak kapitalist sisteme uygun olmadığını mantıklı ve tutarlı bir çerçevede açıklamaya çalışan ilk

bilim adamı esasen bir iktisatçı olan Sabri Ülgener'dir. Tarihçilerin kıymetini bilmediği bu sıradışı âlime göre, İslam dünyasındaki Bâtînî tasavvuf, rasyonel ekonomik bireyin oluşumunu engellemiştir. Henüz maddeleşmemiş bir dünya görüşüne sahip olan, yani gündelik hayattaki faaliyetlerini iktisadi olmayan saiklerle yürüten bir toplum vardır karşımızda. "Ağalık ve efendilik bilinci"nin hâkim olduğu ve "ihtişam ve tahakküm hevesi" ile yanıp tutuşan bu toplumun üst katmanları için para sadece paye, asalet ve gösteriş gibi iktisat dışı amaçlara hizmet ederken, Batı kapitalizminin dinamosu olan orta tabakada da durum pek farklı değildir. Avrupa'dakinin aksine şehir ekonomisini tüccarlar değil, esnaflar temsil etmektedir. Bunların oluşturduğu loncalar her türlü yeniliğe kapalıdır. Belirli bir topluluk disiplini ve gelenekçi değerler etrafında örgütlenen bu kurumlar, sınırsız kâr etme amacı gütmek gibi iktisadi değil, nizam ve ahengi korumak gibi sosyal saiklerle hareket etmektedirler. "Maddenin ekonomik yaptırım gücü"nün farkına varmayı başaran Melâmiler gibi istisnai gruplar da Osmanlı ekonomisini kapitalistleştirerek seviyede bir etkinliğe hiçbir zaman sahip olmadıklarından, rasyonel ekonomik dürtülerle hareket eden Batı'dakine benzer bir orta sınıf gelişmemiştir. Toplumun geri kalanı ise dar, statik bir hayat anlayışını benimsemiş, kendisini "tevekkül ve teslimiyet"e adanmış köylülerden ibarettir. Kısacası, Batı'nın bu "Ortaçağ zihniyeti"ni terk ettiği yüzyıllarda, Osmanlılar tam tersi bir istikamette hareket ederek kapitalizmin ruhuna aykırı bir zihniyetin değerlerine sarılagelmışlerdir.

Osmanlı gerilemesini mantaliteye bağlayan en önemli Osmanlı tarihçisi, son dönemlerde "şeyhül-müverrihin," yani tarihçilerin şeyhi olarak adlandırılmaya başlayan Halil İnalcıktır (ironik bir şekilde kendisinin şeyhten, şıhtan pek hazzetmeyen biri olduğunu eklemek isterim). İnalcık'a göre, Osmanlı toplumunda hâkim olan ahlak anlayışı sermaye birikimine izin vermemektedir. Her ne kadar İslam ticarete mesafeli yaklaşırsa da, Gazali'nin temsil ettiği bir ekolün kapitalist zihniyete karşı olduğu kesindir. Sadece bu dünyayı değil, ahireti de düşünmesi

gereken mümin için asıl hedef hiçbir zaman kâr olmamalıdır; sınırsız para kazanmak dinen ve ahlaken sorunlu bir durumdur.

Ticaretin getirdiği rekabetçi anlayış ve kâr saplantısının, toplumun statik dengesini bozacağını düşünen Osmanlı yöneticileri fahiş kârları denetleyici önlemler alırken, halk arasında da aşırı kâr etmek başkalarının hakkını yemek gibi algılanmıştır. Loncalardan en sık gelen şikâyetin, üyelerden birinin aşırı zenginleşmesine dair olmasının yanı sıra, tüccar demek olan bezirgan ve madrabaz gibi kelimelerin zamanla aldığı negatif anlam, hep sermaye oluşumunu engelleyen bu antikapitalist zihnin tezahürüdür.

Bu mantalite, toplumsal nizama büyük önem veren Osmanlı yöneticilerini, yüksek kârları ve dolayısıyla sermaye oluşumunu düzenleyen kararlar almaya itecektir. Birçok malın ticareti denetlenirken, üretilen malların fiyatlarına narh yoluyla “tahdid” (sınır, Ar. “hudud” dan, h-d-d, *tahdid*) konmuştur. Bu uygulamaları esas alan Halil İnalcık’ın haklı bir şekilde antikapitalist bulduğu Osmanlı iktisadi anlayışını daha derinlemesine inceleyen Mehmet Genç de benzer sonuçlara varmıştır. Üretici yerine tüketiciyi korumayı hedefleyen Osmanlı yöneticilerinin amacı, merkantilist* Avrupa’dakilerin tam aksine, kârı değil pazardaki malı bollaştırılmaktır (iaşecilik). İthalatın kapitülasyonlarla desteklendiği, ihracatın ise yüksek vergilerle kösteklendiği bu zihniyetten kapitalizm çıkmasının zorluğu ortadadır. Ekonomik düzeni her koşulda muhafaza etme (gelenekçilik) ilkesi ışığında sürekli baskı altında tutulan üretim ve tüketim ise pazar koşullarına göre optimize olamamaktadır. Zaten kısıtlı olan sermayenin sürekli hazineye yönlendirilmesi (fiskalizm) ise girişimci sınıfların elinde sermaye birikimini engellemiş ve kapitalist bir burjuvanın ortaya çıkmasına mâni olmuştur.

Geri kalmayı kültürel faktörlerle açıklayan teorilerin hepsi ne Weber ve ardıllarıninki kadar komplekstir ne de Ülgener,

* Küresel ticaret hacminin değişmeyeceğini, bir milletin refahının değerli maddenin stoku olduğunu öngören ve bu yüzden de ihracatı artırıp ithalatı hammaddelerle kısıtlayarak dış ticaret fazlası vermeyi amaçlayan ekonomik politika. Devletin bir ekonomik politika geliştirmesi açısından önemlidir.

İnalcık ve Genç'inki gibi birincil kaynakların titiz bir incelemesine dayanmaktadır. Bu basit ve tarihdışı görüşlerin ülkemizde hâlâ popülerliğini koruması, burada bunlara değinmeyi zorunlu kılıyor. Avrupa'nın hegemonyasını ve diğer coğrafyaların geri kalmasını kültürel faktörlerle açıklayanlar arasında bizi en çok ilgilendiren Bernard Lewis'tir. Adı Şarkiyatçılıkla özdeşleşmiş bu İngiliz tarihçiye göre, Doğu'nun geri kalması tamamen kendi kültürel faktörlerinin kabahatidir. İslam dünyası, Batı'nın inovatifliği karşısında kendisini tekrar üretmekten öteye gidememiştir. Gazali'den sonra kapanan içtihad kapıları, Avrupa'daki bilimsel gelişmelerin takibini ve uygulamasını engellemiştir.

Bu alanda en başarılı devlet olan Osmanlı bile ancak pratik nedenlerle bazı buluşları ithal etmekle yetinmiş ve geleneksel yaşam biçimlerini korumaya özen göstermiştir. İmparatorluğun neden geri kaldığı sorusunun cevabını hep "kadim"de arayan Osmanlılar yerinde sayarken, yeniliğe kapılarını açmaktan korkmayan Avrupalılar her geçen gün ilerlemektedir. Osmanlılar işin ciddiyetini anlayıp burun kıvırdıkları Frenkleri incelemeye karar verdiklerinde ise makas kapanamayacak kadar açılmış ve artık çok geç olmuştur.

Lewis'e göre aslında problem İslam'ın özünde değil, Müslümanların algılarındaki katılık ve kemikleşmedir. Kapitalizmin ruhuna uygun köklü sosyo-ekonomik reformların gerçekleştirilmesinin önünü kesen bu kemikleşmenin nedeni ise sınırlı bir müfredatı dayatan medrese sistemidir. Nitekim bu tekdüzelik tezini Erünsal'ın Osmanlı belgelerine dayanan çalışmaları da desteklemektedir: 64 medrese öğrencisinin üstünden sadece 126 adet farklı kitap çıkması ne demektir? Aynı kitapları defalarca okuyan öğrenciler, bilgiyi *keşfedilecek* (İng. *discover*) değil, *edinilecek* (İng. *acquire*) bir şey olarak görmektedirler (Günümüz Türkiye'sindeki malumatfuruşluk merakının kökenlerini acaba burada mı aramalıyız?). Bunun sonucunda, kamuyu yönlendirebilecek entelektüeller ne kendi muhakeme yeteneklerini kullanabilmişler ne de yanı başlarında olan Avrupa'daki gelişmelerle ilgilenmişlerdir.

Avrupa Şarkiyatçılığının ilmî üretimiyle Osmanlılarda Batı hakkında üretilenlerin yüzeysel bir karşılaştırması bile bu son noktayı rahatlıkla kanıtlayacaktır. Bir Osmanlı Redhouse'u, İstanbullu bir Galland, Bursalı bir Toderini neden yoktur?

Bu noktada, Türkiye'de tarihçilerin nedense pek değerini bilmediği Timur Kuran'ın "tercih yalanlaması" (İng. *preference falsification*) kavramının açıklayıcı değeri çok yüksektir. Batı'nın artan ekonomik ve siyasi gücünün sonuçlarını birebir yaşayan Müslümanlar, neden cemaatçi kültürlerinden (İng. *communism*) vazgeçmemiş ve kültürlerini kapitalizmin gerekliliklerine uygun olarak yenilemekten imtina etmişlerdir? Lewis'in eğitim sisteminde aradığı eksikliği, Kuran kamusal alanda bulmuş gibi gözükmektedir. Değişimi destekleyen kişilerin görüşlerini ifade etmekten çekindiği ortamlarda, artık işlevselliğini kaybetmiş sosyal yapılar varlığını sürdürebilmektedir. Böylece, bireyler tek tek değişim ihtiyacının farkında olsalar bile, farklı fikirlerin hoş karşılanmadığı bir tartışma ortamında bunları ifade edemedikleri için, söz konusu fikirler gelişip egemen kültüre bir alternatif yaratma ya da onu dönüştürme gücünden yoksun kalmışlardır. Aykırı fikirlerin bozgunculuk gibi görüldüğü ve kamusal alanda herkesin hâkim görüşlere biat etmeye zorlandığı bir ülkede Timur Kuran'ın ne demek istediğini hâlâ anlamayan varsa, kendilerine; televizyonda oynayan askerli, kahramanlı dizileri izleyenlerle, bedelli naraları atanların aynı kişiler olduğunu hatırlatmak isteriz.

Bir başka önemli nokta da, Batı ile ilgili her şeyin ilerlemeyle özdeşleştirilmesinin geri kalmışlık faturasının İslam'a kesilmesini kolaylaştırmış olmasıdır. En kolay gözlemlenebilen farklar kültürel olanlar olduğu için modernleşme çabaları sert bir "Batılılaşma"yı da beraberinde getirmiştir. Tanzimat'la başlayan ve Cumhuriyet'le hızlanan bu süreç içerisinde klasik Osmanlı kültürü kökten bir değişime uğramış ve Batı'dan gelen form ve türler bir anda gelişmişliğin bir nişanesi olarak görülmüştür. Bu *Kulturkampf*'in yetiştirdiği nesillerin, geri kalmışlığın faturasını İslam medeniyetinin kendini yenileyememesine ve Osmanlıların

çevresinden bihaber olmasına çıkarması oldukça doğaldır. Bu anlayışa göre, ülkemiz ne kadar “muasır” (Ar. “ ‘asr”dan, ‘a-s-r mu‘asır: asra uygun, çağdaş) Batı’ya benzerse, o kadar çabuk gelişecektir. Mehmet Akif Ersoy İstiklal Marşı’nın şairi olabilir; ancak, Batı’nın “tek dişi kalmış bir canavar” olduğu yönündeki saptaması herkes tarafından paylaşılmamışa benzemektedir!

Benzer tavırlar Mısır ve İran gibi ülkelerin seküler elitlerinde de görülebilir. Fakat bu ülkelerin merkezî yapılarının İstanbul hükümetine nazaran daha az etkili olması ve Avrupa ile ilişkilerin daha az olması, buralardaki Batılılaşma süreçlerinin daha yumuşak tezahür etmesini sağlamıştır. Söz konusu ülkelerde vakıf ve şerî mahkemeler gibi İslami kurumların Türkiye’deki aksine tamamen devreden çıkarılamaması da bundandır; ancak, bu tip farklar konumuzun dışındadır. Esas altını çizmek istediğimiz şey, Avrupa emperyalizminin tüm dünyaya kan kusturduğu bir dönemde, problemi kültürel faktörlerde arayanların hemen her yerde büyük güç kazandığı ve bunların ortaya koyduğu hâkim paradigmanın bugün bile etkisini sürdürdüğüdür.

2008 yılında Washington D.C.’de, henüz bir doktora öğrencisiyken gittiğim ve tüm yükseköğrenim hayatı başkentlerde geçen biri olarak artık müdavimi olduğum elçilik resepsiyonlarından birinde bir Türk akademisyen, geri kalmamızın nedenini “Gök Tengri”den vazgeçip Arapların dinini almak” olarak gösterince, sahaf köşelerinde Samsun 216 içen amcalardan duymaya alıştığım böyle ipe sapa gelmez görüşlerin okyanusları aşabildiğini görmek beni çok şaşırtmıştı. Ancak, bu muhteşem (!) fikrin tarihsel değil, siyasal nedenlerle ortaya atıldığını ve hiçbir Türk’ün ne kadar yetenekli olursa olsun (kim kendisini başka türlü hayal eder ki?) kendisinden genç birini saygı çerçevesinde dinlemeyeceğini bildiğim için, karşı bir tez ortaya koymadan, ikiyüzlü bir gülümsemeyle olay yerinden uzaklaşmayı tercih ettim. İtalyanların da dediği gibi: *Battaglia persa!*

* İt. Kayıp muharebe, yani sonuca varma ihtimali olmayan çaba.

Bir Medyascope röportajında bana yöneltilen, “İslam dünyası, problemlerini nasıl çözer?” sorusuna verdiğim, İslam dünyası diye bir analitik birimden bahsetmenin her zaman mümkün olmayacağı cevabı oldukça ses getirmişti. Hakikaten de, sanat ya da hukuk gibi alanlarda Fas’tan Endonezya’ya uzanan tutarlılıklar ve devamlılıklar bulmak ve bir İslam medeniyeti/dünyasından söz etmek makûldür. Ancak, geri kalmışlık söz konusu olunca bu geniş coğrafyadaki ülkeleri tek bir çatı altında toplamak biraz zordur. Farklı ellerle başladıkları oyunların kuralları bile aynı değildir aslında. Hepsinin dünya ekonomik hiyerarşisindeki yerlerini belirleyen iktisadi ve sosyal altyapıları, tarihten gelen kurumları, jeopolitik önemleri, yeraltı ve yerüstü kaynakları farklı olduğu için, bu ülkelerin sıkıntılarını İslam üzerinden açıklamaya çalışmak yanlış olur.

Kaldı ki, kabahati dine ya da kültüre atmak, biraz da soruyu tam anlamıyla cevaplamaktan kaçınmaktadır. Şu ya da bu kültür kapitalizmle uyumsuzsa, bu tarihsel sürecin sebebi kadar sonucu da olabilir. Kùltürler ve dinler, değişmeyen statik yapılar değildir; toplumları şekillendirdikleri kadar, onlar tarafından şekillendirilirler de. Ondokuzuncu yüzyılda aceleci davranan ve faturayı hemen İslam’a çıkaran Ernest Renan ve Lord Cromer (İngiltere’nin Mısır’daki valisi) gibi zamanlarının tutsağı olanların da, işi dinlere kapitalizme uygunluklarına göre not vermeye kadar götüren Adelman ve Morris gibi günümüz ekonomistlerinin de en büyük hatası, teori ile pratik arasındaki farkı anlayamamalarıdır. Türkiye’deki seküler İslam eleştirisinin de sıklıkla gözden kaçırdığı bu noktanın özellikle altını çizmek istiyoruz; zira bir dinin teorisindeki engeller, pratik nedenler kendilerini gösterdiklerinde yeniden yorumlamalarla ortadan kaldırılabilir. Faiz yasağına rağmen Osmanlı döneminde para vakıflarının kurulması, günümüzde ise katılım payı diye bir kavramın ortaya çıkması buna en güzel örneklerdir. Dolayısıyla, İslam veya başka bir dinin kapitalizmin inkişafını engellediği savı, bu sürecin neden böyle geliştiğini açıklamak zorundadır.

Ekonomik Bazlı Açıklamalar

Kuzeybatı Avrupa'nın dünyanın diğer bölgelerini geride bırakan iktisadi atılımını yeni bir ekonomik düzen etrafında inceleyen “dünya sistemi teorisi,” Marksizmin temel kavramlarını uluslararası platforma taşımıştır. Buna göre, onaltı ve onsekizinci yüzyıllar Avrupa ve egemenliği altındaki dünyada hiyerarşik bir “iş bölümü”ne (İng. *division of labor*) dayanan bir “dünya sistemi” oluşmuş ve bu sistem zamanla büyüüp tüm cihanı etkisi altına alarak kapitalizmin tam anlamıyla inkişaf etmesine yol açmıştır. Siyasi hegemonyaya dayanan yeniden dağıtımcı (İng. *redistributive*) dünya imparatorluklarının aksine, eşitsiz ekonomik ilişkiler üzerinde yükselen kapitalist dünya sisteminde, toplumsal sınıfların üretim araçlarıyla ilişkisine dayanan iş bölümüne benzer bir bölüşüm; Wallerstein'in merkez (İng. *core*), yarı-çevre (İng. *semi-periphery*) ve çevre (İng. *periphery*) adını verdiği üç ayrı ekonomik bölge arasında da gözlemlenmektedir. Bir bölgenin bu üç kategoriden hangisine denk geldiğini belirleyen, emeğin karşılığının nasıl verildiğidir. Yüksek katma değerli metaller üreten zengin merkez bölgelerde yasal sözleşmeli (İng. *tenancy*) veya maaşlı (İng. *wage labor*), kısacası kalifiye işçilik gözlemlenirken; payına pamuk, şeker, buğday, gümüş gibi kalifiye işçilik istemeyen hammaddeleri üretmek düşen çevre bölgelerde ise kölelik ve plantasyon işçiliği (İng. *cash-crop labor*) gibi düşük verimlilikli düzenlemeler göze çarpar. 1640'lara doğru stabilize olan bu eşitsiz sistemin emniyet sübabı ise sömüren merkez ile sömürülen çevre arasında bulunan ve bir nevi polislik görevini ifa eden yarı-çevre bölgeleridir ki, buralarda üretim yarıcılık (İng. *share-cropping*) ile yapılmaktadır.

Bölgeler arasındaki bu ekonomik iş bölümünün getirdiği eşitsiz ilişkinin siyasi etkileri de büyük olacaktır. Merkez bölgelerde ekonomik inkişaf güçlü merkezî hükümetlere yol açarken, çevre bölgelerinde devletler güçsüz kalmıştır. Bu da kapitalist dünya sistemindeki eşitsiz ekonomik ilişkinin eşitsiz siyasal sonuçlar

doğurmasına yol açmıştır; güçlü merkez devletler ekonomik avantajlarını güçsüz çevre devletlerinin üzerine siyasi ve askerî baskılarla empoze edecek, kısacası kendi şartlarını dikte ederek buraları sömürüsüne açacaktır. Ne Osmanlıların ne Hintlerin ne de Çinlilerin ülkelerini Avrupalı tüccarlara kapayıp ekonomilerini koruma altına almayı başarabilmeleri merkezdeki güçlü devletlerin politikalarının bir sonucudur. Afyon Savaşları tam da Çinliler İngiliz tüccarlardan kurtulmak istediği için çıkmamış mıdır? Yıllardır “barbarlar”ı imparatorluklarının kapılarında tutmaya özen gösteren Japonya’yı bir anda misafirperverliğe ikna eden, Amiral Perry’nin Edo’ya (Tokyo) doğrulttuğu toplar değil midir? Bu pazarlık metoduna boşuna *gunboat diplomacy* denmeyecektir [bkz. Renkli Resim 5].

Batı Avrupa’da ortaya çıkan kapitalist dünya sisteminin dört yüzyıllık tarihini kısaca şöyle özetlemek mümkündür. Merkez ilk başta Venedik, Cenova, Milano ve Floransa’dan oluşan bir dörtgende zuhur etmiştir. Coğrafi Keşifler’in de etkisiyle Akdeniz deklase olacak ve kapitalist dünya sisteminin merkezi kuzeye kayacaktır; bayrağı önde taşımak önce Antwerp, ardından da İspanya’dan bağımsızlığını kazanan Hollanda’nın merkezi Amsterdam’a düşmüştür. İngiltere, Hollanda ve Kuzey Fransa’dan oluşan merkez bölgenin liderliği, onyedinci yüzyılın sonlarından itibaren artık Londra’dadır ve yirminci yüzyılın başlarına kadar da böyle kalacaktır. Sanayi Devrimi’nin ve kolonizasyon sürecinin ardından artık tüm dünyayı kapsayan bu sistemin merkezi de büyümüş ve ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren Kuzey Amerika’yı da içine almaya başlamıştır. 1929 Ekonomik Krizi’nin burada çıkması kapitalist ekonominin yeni başkentinin New York olduğunu herkese ilan etmemiş midir? Kapitalizmin liderliği, Hitler dize gelmeden çok önce Yeni Dünya’ya geçmiştir bile.

Görüldüğü gibi Fernand Braudel ve Immanuel Wallerstein’in başını çektiği bu ekol, kapitalizmin kökenini onaltıncı yüzyıl Avrupa’sında bulmaktadır. Bu noktada bazı kuvvetli itirazların altını çizmekte yarar var. Andre Gunder Frank’ın dünya sisteminin

kökenini beş yüzyıl değil, beş bin yıl öncede araması bu etapta bizim için pek bir önem ifade etmemekte. Batı ile dünyanın geri kalanı arasındaki makas (İng. *Great Divergence*) son yüzyıllarda açıldığına göre, kapitalizmin kökenini bu kadar uzaklarda aramaya gerek yok. Gene Avrupa merkezli bir dünya sisteminin genişlemesiyle oluşan bir kapitalist sisteme itiraz eden Kenneth Pomeranz gibi bilim adamlarının, kapitalizmin temelini oluşturan öğelerin Avrupa'ya özel olmadığını ve makasın ancak onsekizinci yüzyılın ikinci yarısında açıldığını iddia etmesi bizi pek ilgilendirmiyor; zira bu argümanların temelinde Osmanlılar değil, Çin var.

Meraklıları için argümanı gene de özetleyelim: Sanayi Devrimi'nin Çin yerine İngiltere'de gerçekleşmesi hiç de öyle sanıldığı gibi deregülasyon sonucu oluşan serbest piyasa, nüfusu sınırlandırıp ekonomik büyümeyi mümkün kılan Avrupa'nın geç evlenme âdeti, ranttan beslenmeyen girişimci bir burjuva sınıfı, tafsilatlı bir mülkiyet hukuku gibi yapısal değil, iki tali ve tesadüfi faktörün sonucudur.

Bunlardan birincisi, Amerika'nın tesadüfen Avrupalılar tarafından keşfedilmesidir; yüzyıllarca bu bâkir topraklardaki planasyonlardan gelen pamuk, şeker, kereste ve tütün sanayileşme zamanı geldiğinde ucuz hammadde ihtiyacını fazlasıyla karşılayacaktır. İkinci faktör ise, sanayileşmenin motoru olan kömür yataklarının sanayi merkezlerine İngiltere'de yakın, Çin'de ise uzak olmasıdır. Taşımacılığın pahalı olduğu bir dönemde üretim maliyetleri arasındaki makası açan bu coğrafi tesadüf, her iki ülkenin de ekolojik bir tükenmeyle karşılaştığı onsekizinci yüzyıl sonlarında, bunlardan birinin sanayileşmesine, diğercinin ise geri kalmasına yol açmıştır. Kısacası, Avrupa kapitalizminin gelişi hiç de öyle yüzyıllarca sürmemiştir ve yapısal avantajların kaçınılmaz hale getirdiği bir süreç değil, nüansların klasman farkı yarattığı istinai bir durumdur.

Wallerstein'in öğrencileri ve takipçileri arasında birçok Osmanlı tarihçisi olmasına rağmen (rahmetli hocam Faruk Tabak'ı burada bir kez daha anmak isterim), henüz kimse Sanayi

Devrimi'nin İngiltere'de gerçekleşmesine yol açan faktörlerin İstanbul'da da olduğunu iddia etmeye cüret edemediğine göre, şimdilik bu kadar detayın yeterli olacağına kanaat getirip bizi ilgilendiren kısma geçelim.

Yukarıdaki özet biraz fazla kısa olmuş olabilir, ancak burada bizi alakadar eden Osmanlı'nın hiçbir dönemde bırakın merkezi, yarı-çevre içinde bile değerlendirilmemesidir. Kısacası, ister Braudel ve Wallerstein, ister Pommeranz ve Gunder Frank haklı olsun, Osmanlı ekonomik alanı kapitalizm yarışında hiç şampiyonluk potasına girememişe benziyor. Kapitalist dünya sisteminde "çevre"de yer alan Osmanlılar, ondokuzuncu yüzyılla birlikte sistemin tüm dünyayı kapsamayı ve dezavantajlı ekonomik ilişkilerin net siyasi sonuçlar vermeye başlamasıyla birlikte çözülme sürecine girmekten kurtulamayacaktı. Bir başka deyişle, dünya sisteminin yarattığı ticari ağların sıklaşması sonucunda gittikçe daha da sömürülen Osmanlıların yapacağı pek de bir şey yoktur aslında. Güçsüz ekonomileriyle geliştiremedikleri devlet aygıtı, kapitülasyonlardan kurtulup topraklarını Batı mallarının istilasından korumak için bir dünya savaşını göze almak ve sonunda yelkenleri suya indirmek zorunda kalacaktır.

Şevket Pamuk'un araştırmaları bize daha onaltıncı yüzyıldan itibaren Osmanlı'da maaşların Kuzeybatı Avrupa'dakilerden geride olduğunu göstererek, değişik üretim verimliliğine sahip bölgeler arasındaki ekonomik bağlılığın artmasıyla yoğunlaşan bir sömürü sistemine işaret eden Wallerstein'in şemasını doğrulamaktadır. Kapitalist dünya ekonomisinin ortaya çıktığı onaltıncı yüzyılda bile Antwerp, Amsterdam, Londra ve Paris'teki gümüş cinsinden maaşlar İstanbul'dakilerden yüksektir. Dersaadet sadece niteliksiz inşaat işçileri söz konusu olduğunda Leipzig'i geride bırakmışa benzemektedir; iş, nitelikli iş gücüne gelince yenik düşenlere Valensiya da eklenecektir. Uzun lafın kısısı, Osmanlı ekonomisi beş yüzyıl önce bile kapitalizmin çıktığı topraklara göre ekonomik olarak geridir ve fark hiçbir zaman kapanmayacaktır. Siyasi ve iktisadi gücü birbirinden ayıran bu tip bir yaklaşımı, "çözülme devri"ne

Osmanlı'nın siyaseten en parlak dönemini de katmakta tereddüt etmeyen Sabri Ülgener'de de görebileceğimizi ekleyelim.

Batı ile arasındaki ekonomik uçurumu kapatan ve çevreden merkeze sürpriz bir şekilde yükselen Japonya gibi istinaî devletler bulunmaktadır; ancak, hem coğrafi konumu hem de yeraltı ve yerüstü kaynaklarının fakirliği nedeniyle Avrupa sömürgeciliğinin dikkatini çekmeyen, ivedilikle ve maharetle tesis ettiği güçlü devlet mekanizmasıyla pazarlarını savunmasını bilen Japonya, demin de dediğimiz gibi bir istisnadır. Bir kez daha açıklanması gereken; Çin, Osmanlı ya da İran'ın bunu neden başaramadığı değil, nasıl olup da Japonya'nın muvaffak olduğudur. Ancak, konuyu dağıtmamak ve okuyucuyu bir coğrafyadan diğerine daha fazla fırlatmamak için bu konuya hiç girmeden bir sonraki kısma geçiyoruz.

Kurumları Temel Alan Açıklamalar

Osmanlı'nın ve genel anlamda İslam dünyasının kapitalist sisteme adapte olamamasının nedenleri arasında belli kurumların eksikliğini ve yetersizliğini görenler de bulunmaktadır. İkna edici olanlardan biri, İslam hukukunda tüzel kişiliklerin (İng. *corporation*) olmadığına altını çizen Timur Kuran'dır. Vakıfların kapitalist girişimler değil, tüketici kurumlar olduğundan ve sermaye fazlasının yatırıma değil, devlet kasasına yönlendirildiğinden ilk dem vuran aslında gene İnalçık'tır; ancak, cennetmekân hocamın meşhur bir makalesinin sonuç kısmında bir paragrafta geçiştirdiği bu savı dalandırıp budaklandırmak Kuran'a nasip olmuştur.

Kuran'a göre, İslam hukukunda sadece gerçek kişiler (İng. *natural persons*) bulunmaktadır; Şeriat ümmetin tamamını esas aldığı için partiküler kimliklerin filizlenmesine izin vermemiştir. Nitekim Timur'un bu savı, kozmopolit İslam medeniyetinde yerel kimliklerin yokluğunu Avrupa feodalizminin partikülaritesiyle karşılaştırıp çığır açıcı sonuçlara varan Marshall Hodgson'ın düşünceleriyle de paraleldir. Buna göre, onaltıncı yüzyılda ortaya çıkan devlet destekli ticaret kumpanyalarının kökeninde,

Ortaçağ İtalya'sının şehir devletlerinde gelişen aile şirketleri, acenta sistemi (İng. *hub-and-spoke system*), devredilebilen hisseler, bankalar, maliklikle yönetimin ayrışması gibi daha karmaşık ekonomik aygıtlar ve uygulamalar bulunmaktadır. Coğrafi Keşifler'in sağladığı ticari olanaklar daha da kompleks yapılar gerektirdiğinde söz konusu aygıtlar geliştirilerek Doğu Hindistan Kumpanyası gibi korporasyonlar icat edilmiştir. Süresiz bir ana sermayeye sahip olan, hisseleri devredilebilen, maliklikle kontrolün birbirinden ayrıldığı, profesyonellerin yönettiği bu tüzel kişilikler, ekonomik esneklikleri ve süreklilikleri sayesinde büyük iktisadi operasyonlar için gerekli sermayenin rahatlıkla toplanmasını ve en optimal şekilde harcanmasını mümkün kılmıştır. Kısacası kapitalizmin motoru olmuşlardır!

İslam dünyasında ise en başından beri böyle bir yapı yoktur. Ümmetin evrenselliğinin altını çizen ve kabile, şehir ve etnisite bazlı her türlü partikülarizmi görmezden gelen İslam hukukunda ilk zamanlarda böyle bir kavram olmaması anlaşılabilir; ancak, bunlar ilerleyen yüzyıllarda niye geliştirilmemiştir? Öyle ya, faiz veren bir kurum gerektiğinde bunu vakıflar üzerinden yapmaktan imtina etmeyenler, "Şeriat"a tüzel kişilik eklemekten mi kaçınacaklardı? Bu eksikliği, İslam dünyasının gelenekselciliğiyle açıklayanlar vardır; ancak bu, kalitesiz bir Oryantalizm değilse bile, en azından esas sebebi gizlemekten başka bir şey değildir. Diyelim ki öyle, peki İslam bu konuda neden gelenekçidir?

Koskoca bir medeniyeti sürekli bir durgunluğa mahkûm göstermekten vazgeçip cevabı başka faktörlerde aramalıyız. Avrupa ile yapılacak bir karşılaştırma ile sorunun kaynağı daha rahat anlaşılabilir. Bir defa İslam memleketlerinde merkezî idare hiçbir zaman korporatif yapıların güçlenmesine izin verecek kadar uzun süre zafiyet göstermemiştir; burası feodal Avrupa değildir. Merkezî bir idarenin olmadığı zamanlarda loncaların kafalarını çıkardıklarını, hatta Ankara örneğinde olduğu gibi şehirler yönettiklerini görmek mümkündür; ancak, bunlar hep geçici süreçler olarak kalmışlardır. İkinci neden ise, bu tip korporatif yapıların önceli olan ve yukarıda

bahsettiğimiz karmaşık ekonomik aygıtların Ortadoğu'da hiçbir zaman gelişmemiş olmasıdır. Unutulmamalıdır ki, kurumlar tek tek ortaya çıkmazlar; birbirini destekleyen ve besleyen birçok kurum bir kompleks halinde beraber zuhur eder. Başka bir deyişle, talep eksikliği, Avrupa'dakinin aksine korporasyon gibi kapitalizme daha uygun aygıtların gelişmesini engellemiştir.

Peki, ranttan ya da ticaretten elde edilen para, özellikle mülkiyet hakkının zayıf olduğu bir ortamda nasıl değerlendirilmektedir? Vakıflarla. Ancak, İslam medeniyetinin ve hukukunun temel kurumlarından biri olan vakıflarla korporasyonların arasındaki farklar, gerekli sermaye birikiminin toplanmasının ve pazar koşullarına göre optimal şekilde harcanmasının önüne geçecektir. İlk olarak vakıflar esas hedefi kâr olan kurumlar değildir, kazandıklarını hayır hasenat için harcamaları beklenir. İkincisi, vakıf hisseleri devredilebilir olmadığından bunların faaliyetleri borsa gibi karmaşık finans kuruluşlarına yol açmamıştır. Üçüncü olarak, mütevellisi ile vakfın arasında hukuki bir fark yoktur ve buna bağlı olarak da vakıf tüzel bir kişilik değildir. Kararlarından hukuken sorumlu olan mütevellilerin zaten hayır kurumu gibi algılanan vakıf kaynaklarını kâr maksimizasyonu doğrultusunda kullanması beklenemez.

Daha net bir şekilde söylemek gerekirse, yüksek sermaye ve kurumsal süreklilik isteyen yatırımları yapabilecek tek kurumsal çatı olan vakıfların yapısal katılıkları, bunları antikapitalist hale getirmiştir. Birçok hissedar yerine genelde bir kişi tarafından kurulan vakfın karar alıcısı olan mütevelliler, suistimal söz konusu olmadıkça değiştirilememektedir. Ayrıca, vakfın kuruluş amacı da yeniden tanımlanamadığından, sermayenin yeni ekonomik alanlara kayması imkânsızlaşmaktadır. Oyunun kuralları vakfiye düzenlendiği zaman belirlendiği için ileride karşılaşılabilecek operasyonel sorunlar karşısında vakfın ana işleyiş prensiplerini değiştirmek mümkün değildir. Sermaye artırmak, malları satmak, hissedar almak, yeni sektörlerle girmek seçenekler arasında hiçbir zaman olmamıştır. Başka bir deyişle, vakıf durgun bir kurumdur

ve bu durgunluk sermayenin onyedinci ve onsekizinci yüzyılın hızla değişen şartlarına uyumlu bir şekilde layığı ile değerlendirilebilmesinin önüne geçmiştir.

Kurumsal yapılarla ekonomik gelişmişlik arasında böyle kapsamlı bir ilişki kuran başka ekonomistler de vardır. Bunlardan en popülerleri, refah ve gelişmişliği ekonomik ve siyasal kurumların kapsayıcılığında (İng. *inclusiveness*) arayan Daron Acemoğlu ve James Robinson olsa gerek. İkilinin teorisine göre, bir bölgede yönetim ne kadar çeşitli kişi ve çıkar grubunu içerirse gelişmenin şartları o kadar rahat oluşacaktır. Yönetimin bir kliğin elinde kaldığı durumlarda ise, kararlar bu sınırlı elitin çıkarlarını korumayı amaçlayacağından, toplumun genelinin refahını artırıcı politikalar güdülemeyecektir.

Dar bir elit tarafından domine edilen böylesine durağan bir sistemde toplumun büyük kısmının ekonomiye pozitif katkı yapması beklenemez. İlk olarak, sistem onları hiçbir şekilde teşvik etmemektedir. Ayrıca, kurumların dışlayıcılığı toplumun büyük kesiminin eşit eğitim koşullarından ve adil kredi imkânlarından mahrum kalması demektir. Kendi politikacılarını da seçemediklerine göre, siyasal sistemin vatandaşların temel ihtiyaçlarını karşılayıp karşılamayacakları da şüphelidir.

Kalkınmayı başarmış ülkelerde ise siyasi ve iktisadi kurumlar daha kapsayıcı ve geniş tabanlıdır, yani toplumun büyük bir çoğunluğunu ekonomiye dâhil etmeye uğraşmaktadır. Buralarda insanlar istedikleri mesleği seçebilmekte, eğitim ve kredi olanaklarından optimal bir şekilde yararlanabilmektedir. Sonuç, bu ülkelerde daha fazla insanın girişimci olarak sahneye çıkması ve ekonomiyi ateşlemesidir. Siyasi ilişkiler ve ihalelerle zengin olan Carlos Slim ve Rus oligarkları ile Bill Gates arasındaki farkı ancak böyle açıklayabiliriz. Gene zenginlerin pozisyonunu sağlamlaştırmak için her şeyi yapan Latin Amerika hükümetleriyle, tekelci hâkimiyet kurmasınlar diye Rockefeller'ın şirketlerini bölen Amerikan mahkemelerini karşılaştırdığımızda, kurumların kapsayıcılığının önemi bir kez daha ortaya çıkacaktır.

Birinde para siyasi güçle elde edilmektedir ve bu güce erişimi olan sayılı insan tarafından fütursuzca kullanılmaktadır. Sistemde tekelleşme çok kolaydır ve sıfırdan iş kurmak oldukça güçtür, çünkü hem krediye erişim zordur hem de iş yapmak için gerekli siyasi angajmanlar başlangıç masraflarını yukarı çekmektedir. Kurumları kapsayıcı ülkelerde ise kredi bulmak ve bir hukuk devleti içinde öngörülebilirlikle iş yapmak oldukça kolaydır. Tekelleşmelerin de önüne geçilmiştir; bankalar ve şirketler arasındaki pazar koşullarının dayattığı rekabetçi ortam ekonominin büyümesine yol açarken, daha çok çıkar grubunun yönetime katılması, siyasetin çoğunluğun çıkarlarına göre düzenlenmesi anlamına gelecektir.

Görüldüğü gibi Acemoğlu ve Robinson, kapitalizmin öncülüğünü yapan İngiltere ve Hollanda gibi ülkelerde iktidarın sadece rantçı sınıfların elinde kalmamasından ve girişimci sınıflarla da paylaşılmasından etkilenmiş benzetmektedirler. Günümüzdeki Çin ve Hindistan gibi ülkeleri açıklamadığı yönündeki eleştirileri bir kenara bırakırsak, bu teori kapitalizmin gelişmesinde siyasi ve iktisadi kurumların önemini göstermesi açısından kayda değerdir ve Osmanlı geri kalmasını açıklamada kullanılabilir. İngiltere ve Hollanda gibi ülkelerde monarşi, tüccar kesiminin çıkarlarını destekleyici merkantilist politikalara yönelmişken, Osmanlı yöneticileri genelde ranttan beslenen askerî ve bürokratik elitlerdir. Şüphesiz Osmanlılarda da bir tüccar kesimi vardır; ancak, bunların kontrol ettiği siyasi ve ekonomik güç oldukça kısıtlıdır. Mal varlığına düzenli aralıklarla el konan (müsadere), bazen devlet yararı için zararına satış yapmaya zorlanan (celebkeşan), spekülâtif kârlar elde etmesine izin verilmeyen (narh), kısacası rantçı bir elit tarafından palazlanmasına sürekli engel olunan bu girişimci sınıf; kurduğu şirketlerle, oluşturduğu finansal altyapıyla, yaptığı yatırımlarla, desteklediği icatlarla kapitalizmin motoru olabilirdi. Ancak, Nuri Demirağ'ın başına gelenlerden anladığımız kadarıyla, yirminci yüzyılda bile çokbilmiş bürokratlar, girişimcilerin ekonomik artı üretme kapasitesini kısıtlayabilmekteydi.

Burada okuyucuya Osmanlıların bu antikapitalist gelenekçiliğine hemen kızmamasını tavsiye edelim; zira, her ne kadar bugün keyfini çıkarıyorsak da, kapitalizmin önceki aşamaları toplumlar için oldukça sancılı süreçlerdi. Bir anda nüfusları artan şehirlerde nasıl salgın hastalıkların her yerde kol gezdiğini, insanların fakr u zaruret içinde nasıl açlıkla mücadele ettiklerini, nasıl hiçbir sosyal güvence olmadan en kötü şartlarda çalıştıklarını ya da nasıl iki üç ailenin tek odalı evde bir arada yaşamak zorunda kaldıklarını merak edenler Engels'in *Die Lage der arbeitenden Klasse in England*'ını (*İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu*) okuyabilirler. Gene iki dünya savaşı arasındaki dönemde işçi sınıfının çektiklerini, faşist partilerin bile isimlerinde sosyalizmin geçmesinden anlamak mümkündür. Lafı uzatmayalım; bugünün tüketim toplumuna ulaşılmadan önce, kapitalizm mutluluk ve refah getiren bir şey değildir ki, bugün bile dünyanın geneli düşünüldüğünde bunu ne kadar yaptığı tartışmalıdır. Sombart ve Schumpeter'in *schöpferische Zerstörung*, yani "yaratıcı yıkım" adını verdiği, ekonomik yapıları altüst eden bir değişim süreci, gelişimin bedelidir. Bugünkü refahımızı bu faturayı bizim için ödeyen dedelerimize borçluyuz. Kendilerine teşekkürü borç bilelim.

Dolayısıyla toplumsal nizamı temel alan mantalite ve kurumların, böyle yıkıcı bir değişim sürecinden uzak durmaları mantıklıdır. Zaten İngiltere ve Hollanda'da bu değişim gönüllü olmamış, tarihsel süreç içerisinde monarşi daha geniş tabanlı bir siyasi ve finansal desteğe ihtiyaç duyduğundan gücü onlarla paylaşmak zorunda kalmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda ise, ekonomik olarak güçlü olan sınıflar hep bir rant dağıtıcı olarak devlete dönecekler ve optimal pazar şartlarında para kazanmak yerine devletin dağıttığı iltizam (eskiden) ve ihalelerle (bugün) zengin olmanın yolunu arayacaklardır. Bugün bile özel sektör tarafından Ar-Ge'ye çok az para harcanmasının nedeni aslında bu bir türlü bitmeyen devlet-özel sektör aşkıdır; böyle bir ülkeden Carlos Slim mi, Bill Gates mi çıkacağının takdirini okuyucuya bırakıyoruz. Gene bir hukuk devletinin bir türlü tesis edilememesi, hem devletin bu

alandaki muğlaklığı ekonomiye müdahale etmek için kullanmak istemesinin hem de zaten yüksek meblağlı işlerin siyasi bağlantılarıyla yapılmasının sonucudur; yani bir aksaklık durumunda hukuka gidilemezse, siyasete gidilebilir.

* * *

Okuyucu yukarıdaki açıklamalardan istediğini beğenebilir, hiçbirini yeterli bulmayıp burada yer vermediğimiz başka teorilere de yönelebilir, ileride çıkıp birilerinin daha akıllıca şeyler söylemesini de bekleyebilir. Bu kısımda amacımız Osmanlıların neden geri kaldığı ya da Avrupa'nın neden ileri gittiği hakkında kesin bir hükme varmak veyahut da okuyucuyu yukarıdaki ekollerden birinin bir diğerinden daha üstün olduğuna ikna etmek değil. Sadece, sosyal bilimciler tarafından bile tam olarak anlaşılamayan bu kadar kompleks bir olgunun yüzeysel bir şekilde kadınlar, zayıf sultanlar, yeniçeriler ya da İslam dininin sırtına yüklenemeyeceğini anlatmak istiyoruz.

Bir sürü teknik detayla okuyucuyu dövdüysek, bir araba özel isim, yabancı terim ve kavramla kafanızı allak bullak ettiysek, bunun nedeni bir *Olmaz Öyle Saçma Tarih* bölümünde bir izleyicimizin bize yakıştırdığı gibi “*digression*’un sultanları” olmak istememiz değil. Açıklamaya çalıştığımız şey, tarih ilminin ve daha da genel anlamda sosyal bilimlerin, popüler kültürde yaduruk bir iki beylik lafla açıklanan bir şeyi anlamlandırmak için yüzyılı aşkın süredir nasıl titizlikle çalıştığıdır. Bu çabanın derinliğini ve boyutunu bir kere anlayabilirse, okuyucunun hem basit mühendis mantığıyla bulunmuş yüzeysel açıklamalara prim vermeyeceğine hem de tarihin sahafılık, antikacılık ya da pul koleksiyonculuğu değil, rafine bir ilmî metodolojiye sahip, tüm diğer sosyal bilimlerle iç içe geçmiş modern bir ilim olduğunu anlayacağına inancımız tamdır. Nihayetinde emelimiz, Türk kamuoyunun şu her geçen gün artan müşkülpesentliğini detaylardan tahlile, “usul”den “esas”a kanalize etmektir.

IV

GODOT'NUN MATBAASI: NEDEN OKUMUYORUZ?

Osmanlıların geri kalmasının nedenlerinden biri de şüphesiz bilim, teknoloji ve eğitim alanlarında Batı tarafından tam anlamıyla sürklase edilmiş olmaları. Hakikaten de önce hümanizma ve Rönesans ile bireyi ve yaratıcılığı merkeze koyan, ardından da onyedinci yüzyılda Bilim Devrimi, onsekizinci yüzyılda da Aydınlanma ile büyük bir zihinsel dönüşüm yaşayan Batı ile karşılaştığımızda, klasik Fars-İslam kültürünün form ve değerlerine bağlı kalmış Osmanlı toplumu gözümüze biraz durağan gözüküyor.

Avrupa'nın geçirdiği söz konusu değişimin en önemli nedenlerinden biri matbaanın yaygınlaşması ve bunun sonucunda artan okuma yazma oranları sayesinde bilginin daha geniş bir tabana yayılması olduğuna göre, bu icadın Osmanlı toplumuna geç gelmesinin nedenleri üzerinde durmak, Osmanlıların neden Batı'nın gerisinde kaldığını anlamamıza yardımcı olacaktır. Hadi o zaman başlalım.

Gutenberg'in Askerleri

Avrupa'nın gelişmesinde önemli rol oynayan faktörlerden birinin matbaa olduğu herkesin malumu. Onbeşinci yüzyılın ortalarında yapılan bu icadın hızla yaygınlaşması sayesinde gittikçe ucuzlayan matbu kitaplar halkın bilgiye erişimini kolaylaştırmakla kalmayacak, haber bülteni (İt. *avviso*) ve gazete gibi formatların ortaya çıkmasına önyak olarak bir iletişim devrimi yaratmakta

da gecikmeyecekti. Yavaş ama emin adımlarla ilerleyen ve tüm Batı toplumunu şekillendiren bir dönüşüm başlamıştı; artık hiçbir şey eskisi gibi olmayacaktı.

Bir icadın yapılması ile yayılması arasında önemli bir fark olduğunun notunu hemen düşelim. Mesela, Amerika 1000 yılı civarlarında Vikingler tarafından bulunmuştu; ancak ne Vikinglerin burayı onaltıncı yüzyılda olduğu gibi kolonize edebilecek bir sosyo-ekonomik altyapısı vardı ne de buldukları topraklarda böyle bir ekonomiyi destekleyebilecek kaynaklar. Vardıkları Newfoundland'de gümüş ve altın gibi değerli madenler olmadığı gibi, şeker, kahve, pamuk, tütün gibi ticari ürünlerin yetiştirilebileceği topraklar da bulunmamaktaydı. Bir başka örnek vermek gerekirse, barutu ilk bulanlar da aslında Avrupalılar değil, Çinlilerdi. Ancak, bu buluş üzerinde yüzlerce yıl çalışıp top ve tüfeği savaş meydanlarının sultanı yapacak olan, bürokratik bir elitin yönettiği görece daha az savaşan Çin değil, askerî bir aristokrasinin sürekli birbirinin üstüne at sürdüğü Avrupa olacaktı.

Matbaayı da aynı şekilde Çinliler daha önceden bulmuştu, ama geliştiren Avrupalılardı. Çinceye harf yerine logogram kullanılması 200.000 karakterin maliyetine katlanmak demekti; zaten talebin de fazla olmadığı yerde matbu kitap el yazmasından hep daha pahalı kalmış ve fızıbil olmaktan çıkmıştı. Aslında Avrupa'da da matbaa ilk başta sendelemişti; ancak, yüzyılın sonlarından itibaren matbu kitaplar her yerde el yazmalarını geriletmeye başlamıştı bile. Hümanizma akımının eğitime verdiği önem okuma yazma oranını artırıp matbaanın gelişimi için gerekli talebi oluştururken, onaltıncı yüzyılın hemen başında ortaya çıkan Protestanlık, bu yeni icadın iki mezhep arasındaki propaganda savaşlarında önemli bir rol oynamasına yol açtı. Avrupa'nın hemen her kültürel merkezinde yayılan matbu kitaplar her geçen gün ucuzlamaya ve daha kaliteli şekilde basılmaya başlamıştı; Batı toplumunu zihnen değiştirecek bu yeni icadın önünde bundan böyle hiçbir şey duramazdı.

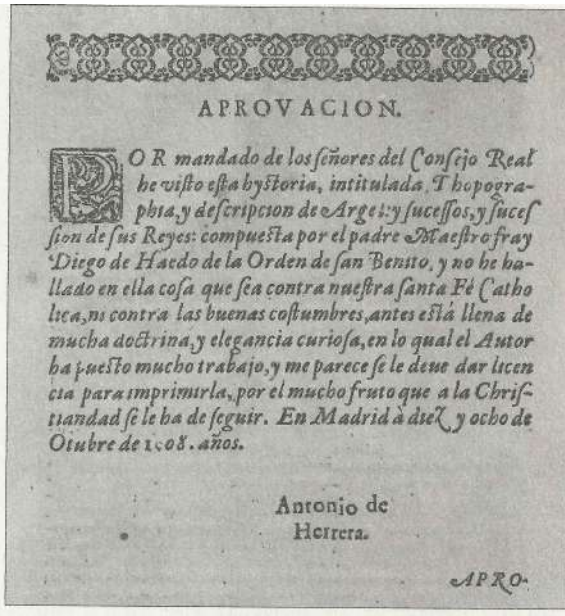

Harita 2. 1590 tarihli Skálholt Haritası'nda Kuzey Amerika için kullanılan Viking isimlerini görmek mümkün.

Artık toplumun en alt tabakalarına kadar herkesin kitaba erişimi vardı. Carlo Ginzburg'un *Il formaggio e i vermi*'sinde incelediği şu sempatik Friuli köylüsü Menocchio'nun onaltıncı yüzyılın sonunda Engizitörlere söylediklerine bakalım ki ne dediğimiz daha rahat anlaşılsın. Pek de yanlış bir şey yaptığını düşünmeyen geveze köylümüz yargıçların önünde şakırmakta ve Kilise'nin temel öğretilerini reddetmekte bir sakınca görmemişti: İsa, Tanrı değil peygamberdi; Meryem Ana'nın da, doğurduğuna göre bâkire olması imkânsızdı. Evreni de Tanrı yaratmamıştı: Peynirin içinde bir anda türeyiveren solucanlar gibi kendiliğinden oluşmuştu.

İtalya'nın marjinal bir bölgesindeki bu önemsiz köylüyü Tanrı'nın varlığı ya da evrenin yaratılışı gibi derin mevzulara yönelten

aslında bulup okumayı başardığı kitaplardı. Menocchio'nun fikirleri öyle köy kahvesinde ya da penceresiz plazalarda duyabileceğiniz içi boş beylik laflar değildi; kendisini yarı şaşkınlık yarı hayranlıkla dinleyen Engizitörlerin karşısında bunları ısrarla savunmuştu. Kutsal Engizisyon'un kayıt tutma takıntısına Ginzburg'un usta tarihçiliği de eklenince, söz konusu ifadeler bize bu köylünün erişiminde olan kitapları saptama imkânı vermişti. İncil, bir Katalan kroniği, Kur'an'ın İtalyanca tercümesi, Boccaccio'nun (ve bir yere kadar da gönlümüzün sultanı bir başka Friulili Pasolini'nin) *Decameron*'u, *Mandeville Seyahatnamesi* gibi kitaplar barındıran bu geniş okuma listesi, matbaanın toplumun en alt kısmına kadar tesir ettiğine şüphe bırakmamaktaydı.

Resim 3. Onay Sayfası.

1612 Valladolid basımı *Topographia e Historia General de Argei* adlı eserin 1608 tarihli basım izni. Krallık Konseyi adına incelemeyi yapan Antonio de Herrera, metinde Katolikliğe ve güzel âdetlere aykırı bir şey bulamadığını, bilakis eserin birçok dinî bilgi ve ilginç bir zarafet (*mucha doctrina, y elegancia curiosa*) içerdiğini belirtmiş. Yazarın Benedikten olduğu için almak zorunda olduğu tarikat yetkililerinin onayı bir sonraki sayfadadır.

Kilise ve laik iktidarların işe uyanmalarına ve sansür mekanizmalarıyla zararlı fikirlerin geniş kitlelere ulaşmasını önlemeye çalışmasına kimse şaşırılmamalıdır. Protestanlığın yayılmasının hemen ardından işi sıkı tutmaya karar veren Roma, *Index Librorum Prohibitorum* adlı bir yasaklı kitaplar listesi düzenlemekte gecikmemiştir (1559). Avrupa krallıklarında da kitap basmak için merkezî hükümetlerden izin almak gerekmektedir; *googlebooks* ya da *archive.org* gibi sitelerden de kontrol edebileceğiniz gibi, bu dönemde basılan kitapların başında hep bir izin sayfası olması da bundandır [bkz. Resim 3, s. 68]. Ancak, Avrupa'nın çok merkezli bir yapıda olması nedeniyle bu sansür faaliyetinin pek de işe yaradığı söylenemez. Başta Hollanda gibi yerlerde basılan kitaplar kolayca ülkeye sokulabilmekte ve bilginin iktidar tarafından tekelleşmesinin önü alınabilmektedir. Robert Darnton onsekizinci yüzyıl Fransa'sının bir türlü doyamadığı şu *Forbidden Best-Seller*'ları Neuchatel'deki kitapçıların kayıtlarından incelememiş midir?

İster yasak ister meşru olsun, kitaplar her geçen gün daha da kalitelileşmekte ve ucuzlamaktaydı. Buna hümanizma akımının eğitime verdiği önem sayesinde artan okullaşma da eklenince, daha matbaanın ilk yüzyılından itibaren etkileyici okuma yazma oranlarına ulaşılabilecekti. Özellikle noter, avukat ve kâtip ihtiyacı çok olan tüccar şehirlerin elitleri birbiri ardına okullar açarken, hümanizmanın yenilediği öğretim teknikleri ve müfredat bir anda öğrenci sayısının anormal bir şekilde artmasına yol açacaktı. Birkaç örnek vermek gerekirse, 1480 Floransa'sında 10-13 yaşlarındaki çocukların %23'ü okula gitmekteydi; onaltıncı yüzyıl sonunda Venedik'teki her üç çocuktan biri okuyabiliyordu ki, ondokuzuncu yüzyıl İtalya'sının tamamında bu oranın %31 olduğunu hatırlatalım. Okullaşmada önde giden bir başka yer olan Alçak Ülkeler'de de Antwerp'te 150, Ghent'te 40, Breda'da ise 14 okul bulunmaktaydı.

Onyedinci yüzyıl İngiltere'sinde ise tam anlamıyla bu alanda bir devrim yaşanmaktaydı. W. K. Jordan'ın incelediği 10 ilçede her 12 mile bir gramer okulu düştüğünü biliyoruz ya da başka

bir deyişle her 4.400 kişiye 1 adet. Gene aynı dönemlerde 17 yaşına gelmiş erkek nüfusun %2.5'inin üniversiteye gittiğini belirtelim, ancak bunun pik noktası olduğunu da ekleyerek. İngiltere'nin bu üniversiteye gitme oranlarını bir daha yakalamak için Birinci Dünya Savaşı sonrasını beklemek zorunda kalması, bize tarihin doğrusal ve sürekli bir gelişim olmadığını bir kez daha tüm çıplaklığıyla göstermektedir.

Avrupa'nın hemen her yerinde sayıları artan okullar okuma yazma oranını büyük ölçüde artıracaktı. 1530 yılında İngiltere'nin York şehrinde gördüğümüz %20-25 oranı yüzyıl sonunda %41'e çıkmıştı. Güney Fransa'daki Languedoc'da tüm tüccarlar okuma yazma biliyordu; zanaatkarların ise üçte ikisi sözleşme imzalayabildiklerine göre çok yüksek ihtimalle bu kabiliyete sahipti. Alt tabakalarda oranlar düşmekteydi: çiftçilerde %10, işçilerde %3.

Bir sonraki yüzyılda da bu yukarı doğru eğilim devam edecekti. Fransa'nın tamamı için 1686-1690 arasında okuma oranı erkeklerde %29, kadınlarda %14 olacak ve tam bir yüzyıl sonra bu oran %47 ve %27'ye çıkacaktır. Bayrağı hep önde taşıyan İngiltere'de de rakamlar oldukça iç açıcı... 1612-1614 arasında Londra'da ölüme mahkûm edilen suçluların %47'si okuyabilmekteydi. Yüzyıl ortasında erkek nüfusun üçte biri imza atabilmekteydi. Bir başka tarihçi David Mitch de benzer bulgulara ulaşacaktı. Eğer 1700 İngiltere'sinde erkeklerin %40'ı ve kadınların %25'i okuyorsa bu sizi şaşırtmasın; çünkü New England ve Amsterdam'daki erkek nüfus için verilen rakamlar daha da şok edici: %50 ve %70. İngiltere'de oranlar onsekizinci yüzyıl boyunca da sürekli artış göstermektedir; 1720'lerde erkeklerde %58 ve kadınlarda %26 olan oran, 1740'larda %70 ve %32'ye erişmiştir.

Matbu kitapların yaygınlaşması elit kesimlerde de kültürel faaliyetleri artırmış ve onyedinci yüzyılda bir Aydınlar Cumhuriyeti'nin (Lat. *Respublica literaria*, İng. *Republic of Letters*) ortaya çıkmasına yol açmıştır. Her geçen gün sayıları artan akademilerin çatısı altında ilmi ve fikri faaliyetlerde bulunan münevverlerin birbirleriyle mektuplaşarak görüş ve bulgularını paylaştığı

onyedinci yüzyılda salonlar da yaygınlaşmıştı. Aristokratları ve entelektüelleri bir araya getiren bu salonların yarattığı entelektüel ortam, Alman filozof Jürgen Habermars'ın deyimiyle bir kamusal alanın (Alm. *Öffentlichkeit*, İng. *public sphere*) ortaya çıkmasına neden olacak ve bir sonraki yüzyılın Aydınlanma'sının (Fr. *l'âge des lumières*) önünü açacaktı. İktidarın kontrolünden bağımsız bir mecra olarak karşımıza çıkan bu alanda devletin ve muktedirlerin eleştirisinin yapılabilmesi, bir yandan devleti toplumun ihtiyaçları ve düşünceleri konusunda beslerken, öte yandan da geleneksel toplumu temelinden sarsabilecek fikirlerin yaygınlaşmasına izin verecekti. Fransız Devrimi'ne giden yolun taşları döşenmeye başlamıştı; eski düzenin ya da daha fiyakalı bir ifadeyle müesses nizamın, günleri olmasa da yılları sayılıydı.

Modern Avrupa'yı şekillendiren bu yüzyılda alt tabakaların okuma tercihleri ise bambaşkaydı. Darnton'ın incelemeleri bize Fransız halkının hiç de öyle sanıldığı gibi Rousseau veya Voltaire gibi *philosophe*'ları okumadığını gösterdi. Teveccühleri daha çok kralla ve kiliseyle dalga geçen ucuz romanlardaydı. Bazıları pornografik öğeler içeren (*Thérèse Philosophe*) ve hatta ütöpik bilim kurgu (Mercier'nin *L'an 2440*'ı) türünde olan bu romanlar sayesinde halkın otoriteye olan bakışı değişmişti. Kralın iktidarsızlığı, kraliçenin iffetsizliği ve kilisenin hokkabazlıklarını konu alan ve kaçak yollarla edinilebilen bu *pulp fiction*'lar tam bir *désacralisation*, yani kutsallığını yitirme sürecini tetiklemişti. Eskiden kralın tek bir dokunuşla sıracı hastalarını (Lat. *scrofula*) iyileştirebileceğine inanan yığınların yerini sorgulayan tepkili bir kitle almıştı; Fransız İhtilali işte bu otorite kaybının bir sonucuydu.

Godot'nun Matbaası

Avrupa'nın aksine, 1450-1800 arasında Osmanlı toplumu benzer bir süreç yaşamadı. 1727 yılına kadar Müslümanlar hiç kitap basmadı; Mütferrika'nın bu ilk denemesi de beklenen sonuçları vermekten uzak kaldı. Her ne kadar iddia edildiği gibi 1730

yılında çıkan Patrona Halil İsyanı'ndan zarar görmese de, matbaanın halk tarafından pek de rağbet görmediği, yirmi yılda sadece on yedi eserin (23 cilt) 12.500 kopya basılmasından ve ondokuzuncu yüzyılda devlet desteğiyle tekrar ihya edilen matbaanın yeni bir şeymiş gibi algılanmasından bellidir. Bu ihya edilme daha geniş bir reform programının bir parçasıdır. III. Selim döneminde başlatılan ve Nizam-ı Cedid adı verilen reform programı dâhilinde Batılı usullerde eğitim yapılabilmesi için gerekli kitaplar çevrilip basılmıştır. Ancak, pek de popüler olmayan reform programının bir parçası olması, zaten ekonomik sıkıntı içinde olan matbaayı 1807 Kasım'ında Alemdar Mustafa Paşa'nın katliyle sonuçlanan yeniçeri isyanının hedeflerinden biri haline getirmiştir. Matbaanın geri dönüşü olmayan bir şekilde Osmanlı entelektüel hayatına girmesi ise 1826 yılını bulacaktır; artık asrın sonunda birçok vilayette bulunmaktadır.

Peki, bu yararlı buluş neden bu kadar geç gelmiştir? Avrupa'dan birçok yeniliği almakta hiç de tereddüt etmeyen Osmanlılar, söz konusu matbaa olunca neden bu kadar nazlanmışlardır?

Bazı tarihçiler matbaanın geç gelişini, ekmeğinden olma kaygısı taşıyan müstensihlerin (istinsah eden, el yazması kopyalayan) direnişine ve din kitaplarının özensiz bir şekilde basımından endişelenen din adamlarının muhalefetine bağlamıştır. Ancak, bu alanda ilk çalışmaları yapan Kemal Beydilli, bizden çok önce *Olmaz Öyle Saçma Tarih* demiştir bile. İlk olarak, sayıları tüm İstanbul adeta istinsahla geçiniyormuşçasına abartılan (80.000 gibi uçuk rakamlardan bahsediyoruz) bu müstensihlerin bir icadın gelişini yüzlerce yıl önleyecek bir siyasi gücü yoktur. Bu meslek grupları Avrupa'da da matbaayı engellemek için bazı girişimlerde bulunacaklar, ama başarısız olacaklardır.

Beydilli'ye göre, II. Bayezid ve Yavuz Sultan Selim dönemlerinde Arap harfleriyle kitap basılmasının yasaklandığına ilişkin iddialar da belgelenememiştir. Eğer bu kitaplara talep olsaydı, ulemanın matbaayı engellemesi pek de mümkün olmazdı; zira ihtiyaç olduğu takdirde şerî hükümlerin nasıl bizzat din adamları

eliyle esnetilebildiğini biliyoruz. Şerî hukuk tarafından faizin açıkça yasaklanmasına rağmen, tek fonksiyonu faizle borç vermek olan para vakıflarını fetvalarıyla meşrulaştıran bizzat Şeyhülislam Ebussuud Efendi değil midir? Zaten Ebussuud'un ardılları Müteferrika'nın matbaasını meşrulaştırmak için fetva vermekte de tereddüt etmemişlerdir. Ancak, gene de onbeşinci ve onaltıncı yüzyıllarda ulemanın matbaanın getirilmesine engel olabileceğini kabul etsek bile, sadece niye dinî eserlerin basılmadığını açıklayabiliriz, dinî olmayan kitapların değil.

Muhalifi olmayan yenilik olmadığına göre, bir teknoloji transferinin gecikmesini engelleme faktörü ile açıklamak pek bir şey söylememek demektir; hele hele bu yenilikten ekonomik olarak etkilenecek olanların müstensihler gibi siyasi gücü sınırlı olan gruplar olduğu düşünülürse. Zaten tarihte önemli olanın, icadın kendisi değil, bu icadın geliştirilmesini ve yaygınlaşmasını mümkün kılacak sosyo-ekonomik şartlar olduğundan yukarıda dem vurmuştuk. Yani, böyle bir muhalefetin başarılı olduğunu kabul etseydik bile, neden talebin söz konusu muhalefeti aşamadığı sorusunu hâlâ cevaplamamız gerekecekti.

İkra! Osmanlı Toplumunda Talep Eksikliği

İşte esas sorun da tam buradadır. Osmanlı toplumunda basılı kitaba pek fazla talep yoktur; zaten 1727'den sonraki matbu kitap pazarı da yukarıda da izah edildiği gibi oldukça dar kalmıştır. Gutenberg'in matbaası da ilk başta maddi sorunlarla mücadele etmiş olabilir; ancak, birkaç on yıl içinde bu problemler çözülecek ve kitap basma kârlı bir sektör haline gelecektir. Mektupla sipariş alıp Neuchatel'de basılan kitapları İsviçre dağlarından aşırıp Fransa'ya sokmak, üstelik bunu yasalara karşı gelerek yapmak başka türlü açıklanamaz. Oysa Osmanlı toplumunda matbaa en baştan beri bir devlet inisiyatifi olarak kalmış ve sivil bir pazarın oluşması uzun zaman almıştır. Bunun ne zaman gerçekleştiği konusunda kesin bir şey söylemek istemiyorum; ancak, onsekizinci

yüzyıl Fransa'sında benzer canlılıkta bir pazarın ondokuzuncu yüzyılın sonunda bile gözlemlenemediğini bir tahmin olarak belirtmek isterim.

Bu talep eksikliğini teknik imkânlarla açıklamak pek mümkün gözükmüyor. II. Mehmed'in kitaplara ve Batı'ya olan ilgisini biliyoruz; Osmanlı entelektüelleri arasında Peçevî ve Katib Çelebi'nin eserlerinde matbaadan söz edildiğini de. Hatta bu sonuncusu, Osmanlılarda matbaanın olmamasının *Cihannüma* adlı eserinde fazla harita kullanmasını engellediğinden dem vuracaktı; Çelebimiz bu haritaların yanlış kopyalanması riskini almamayı tercih etmişti.

Zaten Osmanlı başkentinde matbu kitap da yok değildi. Bazı tüccarlar Avrupa'da basılan Osmanlıca, Arapça ve Farsça kitaplar getirip satmayı denemişlerdi; bunların arasında Kur'an-ı Kerim bile bulunmaktaydı. Gene Yahudi, Ermeni, Ortodoks ve Katolik gibi gayrimüslimler de daha onaltıncı yüzyılın ikinci yarısında İstanbul'da kendi cemaatleri için matbaalarını kurmuşlardı. Ancak, mevzubahis denemelerin hiçbirisi beklenen ekonomik sonuçları vermeyecek ve bu matbaalar Avrupa'daki muadillerinin aksine bir türlü gelişemeyecekti.

Kısacası, ister Müslüman ister Hristiyan olsun, Osmanlı toplumunda okuryazarlık bu yeni icadı uzun süreli destekleyecek bir seviyeye gelmemişti. Bunun nedenleri üzerine daha nitelikli çalışmalar yapılmasını beklemekten başka çaremiz yok. Ancak, Avrupa'da matbaanın Reform ve Karşı Reform arasındaki dinî polemikler sayesinde geliştiği ve benzer bir durumun Osmanlılarda olmadığı yolundaki argümanın pek de geçerli olmadığını belirtelim. İlk olarak, özellikle onyedinci yüzyılın ikinci yarısında İstanbul'da oldukça etkili olan Kadızadeliler hareketinin başlattığı tartışmaların, onaltıncı yüzyıldaki Protestan-Katolik polemiklerinden pek de farkı yok. Eğer yeterli sayıda okuryazar olsaydı, gene aynı dönemlerde Sabatay Sevi'nin ortaya çıkması da matbaanın gelişmesinin fitilini ateşleyebilirdi. Onyedinci yüzyılın başında bir anda İstanbul'da bitiveren şu Karşı Reform'un

asker rahipleri Cizvitlerle Ortodoks Kilisesi arasındaki mücadeleye de matbu kitaplarla verilebilirdi.

Fakat böyle olmadı; zira toplumun Müslüman ve gayrimüslim kesimlerinde aktif bir kitap piyasasını destekleyecek okuryazarlık ne yazık ki bulunmamaktaydı. Müslüman cemahtaki okuryazar konumundaki Osmanlı elitleri bile matbu kitaplara burun kıvırmamış mıydı? Paşa, efendi ve çelebiler itinayla nakşedilen renkli minyatürlerle bezenmiş şık el yazmalarından bir türlü vazgeçememiş gözüküyor.

Kitap üretiminin pahalı ve masraflı bir iş olarak belirli bir zümrenin elinde kalması sadece basılan kitap sayısının az olması sonucunu getirmedi. Yeni formatların ve eserlerin ortaya çıkmasını, bilginin demokratikleşmesini, yani halka yayılmasını ve okuma oranlarının artmasını da önledi. Avrupa'da kitapların ucuzlaması daha önce yazamayan toplumsal sınıfların bağımsız formatlarda üretmesinin önünü açmıştı. Bir yandan gazeteler haberlerin daha etkili bir şekilde yayılmasını sağlarken, öte yandan romanlar, günlükler, seyahatnameler, esaretnameler ve tiyatro oyunları ardına basılmaya başladı.

Osmanlılarda ise durum tam tersiydi. Ondokuzuncu yüzyılı beklemek zorunda kalan gazeteyi bir köşeye bıraksak bile, Osmanlılarda yazılan seyahatname, sefaretname ve esaretnamelerin sayısı iki elin parmaklarını bile geçmemekteydi. Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'sinin bile kısıtlı bir çevre tarafından okunduğunu söylemek mümkündür. Gene yazılan tek tük sefaretname ve esaretnamelerin de ancak yeni yeni su yüzüne çıkmaya başlaması, bunların bir tür olarak gelişmediğinin en güzel kanıtı. Zaten İsmail Erünsal'ın araştırmalarından da elitlerin kütüphanelerindeki kitapların bile Avrupa'dakilerle kıyaslandığında dar bir yelpazede kaldığını görmek mümkün.

Osmanlı toplumundaki okuma oranlarıyla ilgili net rakamlara sahip değiliz; ancak, nüfusunu bile doğru düzgün hesaplayamadığımız bir toplumla ilgili veri eksikliğine çok da hayret etmemek gerek. Yalnız, Erünsal'ın son yıllardaki çalışmaları yukarıdaki

argümanlarımızı destekler nitelikte bazı bilgiler sunuyor. 200-300.000 kişilik İstanbul'da en fazla 400 sıbyan mektebinin bulunması ve bunların da ortalama 20-40 öğrenciden 8.000-16.000 öğrenciye eğitim verebilmesi bize payitahtta bile okullaşma oranının çok düşük olduğunu gösteriyor; ki sıbyan mekteplerinde okuma yazma değil, Kur'an tilaveti ve temel dini bilgilerin öğretilildiğini de ekleyelim.

Demek ki daha da azı medreselere gidebilmekte ve burada okuma yazma öğrenebilmektedir. Medreselerde toplamda kaç öğrenci olduğunu bilmek imkânsız; sadece buradaki talebe sayısının sıbyan mekteplerine gidenlerden çok olamayacağını ve Osmanlı medreselerinin Avrupa üniversitelerinin aksine az sayıda öğrenci aldığını belirterek yetinelim. Medrese öğrencilerinin ne okuduğunu gene Osmanlı tarihinin Darton'ı Erünsal'dan öğreniyoruz. Daha önce de bahsini geçirdiğimiz gibi, müverrihin onyediyile yirminci yüzyıl arasında terekisini tespit ettiği 64 medrese öğrencisinin üstünden sadece 126 adet farklı kitap çıkması, matbaanın eksikliğinin Osmanlı entelektüellerini nasıl dar bir sahaya hapsedtiğinin en güzel göstergesi. İleride kadı, hoca, müderris ve müftü olarak önemli görevler üstlenecek bu öğrencilerin ellerinin altında hep aynı kitaplar bulunmakta. İşin daha da ilginç, bu 64 talebenin 32'sinin geride bıraktıkları arasında Kur'an-ı Kerim yok; ancak, başka açıklamalara sahip olabilecek bu durumu şimdilik kenara bırakmakta yarar var.

İmparatorluğun son yüzyılında bile okullaşma ve okuma oranlarının içler acısı olduğu ortadadır. Demek ki Batılılaşma bile bu problemi çözememiş. Askerlik çağındaki erkek nüfusu saymayı amaçlayan 1830-31 nüfus sayımı defterlerinde çok az kişinin meslek hanesine "talebeden" notu düşülmüştür. Burada hemen, yakın zamanda sosyal medyada yayılan ve yüzyıl sonunda Osmanlı genelinde %66.2 oranını veren tablonun gerçeği yansıtmadığını ve bunun Karpaz'ın *Osmanlı Nüfusu* kitabındaki tablonun verilerinin hunharca katledilmesinden ibaret olduğunu belirtelim.

Bir sonraki yüzyılda da durum pek parlak değildir; gerek Birinci Dünya Savaşı'nda esir düşen askerler gerekse Güney Amerika'ya göçenlerden kalan istatistiki veriler, bir sonraki yüzyılın başında en düşük oranların Osmanlı topraklarından gelenlere ve bunların arasında da Müslümanlara ait olduğunu göstermektedir. Zaten Cumhuriyet'in ilk nüfus sayımı da ceddimizden kalan mirası özetlemektedir: Erkeklerde %12.99 ve kadınlarda %3.67 olmak üzere 1927 Türkiye nüfusunun sadece %8.61'i okuryazardır. Yedi yaş üstü ele alındığında ortalama, erkeklerde %17.42 ve kadınlarda %4.63 olmak üzere %10.58'e çıkmaktadır. Kısacası, oranlarımızı okuma çağındakilerle kısıtlarsak, 12 değil, 10 kişiden 1'i okumaktadır; ancak, hâlâ bazılarının Abdülhamid Osmanlı'sına layık gördüğü noktadan çok uzağız!

Osmanlı Kadını Okur mu?

Fransa'da kadın okuma oranlarının 1690'da %14, 1790'da %27 olduğu yıllarda, Osmanlı kadınının hemen hiç kitap okumadığını görüyoruz. Kızların gittiği sıbyan mekteplerindeki eğitimin Kur'an ve ilmi-halle sınırlı olup burada okuma yazma öğretilmediğini, daha üst seviyedeki eğitim kurumları olan medreselere kadınların kabulünün söz konusu olmadığını hatırlatalım. Bu şerait içinde okuma yazma öğrenmek isteyen kadınlar için geriye sadece özel ders seçeneği kalıyor ki, bunu da ancak az sayıdaki zengin ailenin karşılayabileceği ortada. Terekesinden Mushaf ve dua kitapları haricinde kitap çıkan kadınların hep yüksek dereceli ilmiye mensupları, bürokratlar veya servet sahibi ağaların kızları ve eşleri olması da bu savı doğrular nitelikte.

Okumayı bilen az sayıdaki kadının bir kısmının yazmayı hiç öğrenmediğini de eklemek gerek; şeriyye sicillerindeki terekelerden bir sürü kitap çıkıp buralarda hiç yazı malzemesine rastlanmaması boşuna değil. Zaten okuma yazma bilseler bile, bu yeteneklerini kullanabilecekleri bir mecra da bulunmamakta. Gene terekelerde saptanan kitaplar arasında, kadınların

sorunlarına, isteklerine ve meraklarına hitap eden spesifik eserlere rastlayamıyoruz; bir kadın okuyucu pazarının oluşmadığı çok açık. Mesela, onyedinci yüzyıl Galata'sındaki kadınların yalnızca %6'sının kitabı vardı ve bunların üçü dışında hemen hepsinde sadece Kur'an-ı Kerim bulunmaktaydı. Bu üç kişiden birinin de dul olduğunu ve kitapların kendisine saray imamı olan kocasından miras kaldığını hatırlatalım.

Onsekizinci yüzyılda ise durum daha da kötüdür. Galata terekelerinde karşımıza kitap sahibi olarak çıkan 59 kişinin sadece biri kadındır. Onyedinci asırdaki İstanbul mahkemelerindeki kayıtlara göre kadınların sadece %13'ünün kitabı vardır; bir sonraki yüzyılın ikinci yarısında Selanik'te kadınlar kitap sahiplerinin sadece %8'ini oluşturmaktadır. Bosna'da ise durum biraz daha iyidir; 1707-1828 arasında tespit edilen 4.376 terekenin sadece 1.236'sında, yani %28.2'sinde kitap bulunmaktadır ve bunların %27.86'sı kadınlara aittir. Onaltıncı ve onyedinci asırlardaki İstanbul'la ilgili birçok kaydı inceleyen Erünsal ise, kadınların sadece %9.5'inin kitap sahibi olduğunu saptamıştır. Buna Sofya'daki %22.35 ve Şam'daki %3.85 oranı da eklenince, okuma yazma oranının coğrafi bir mantığı olduğu yönünde çekingen iddialar ortaya atılabilir. Ancak, bu bizim için tali öneme sahip bir konu; şimdilik imparatorluğun en gelişmiş şehirlerinde durum buysa, taşrada ve ücra yerlerde kim bilir nasıldır sorusunu sormakla yetinelim.

Okumam da Okumam

Geçmişle bugün arasında her zaman bir süreklilik olmadığı muhakkak; ancak, insan bugünün rakamlarına şöyle bir bakmadan ve acaba bu ilgisizliğin sürüp sürmediği üzerine spekülasyon yapmadan da duramıyor. Metodolojik bazı arızaları göze alalım ve bu bölümü günümüzdeki rakamları vererek kapatalım ki, belki gençlerimiz kafelerde pineklerken ellerine bir iki kitap almaya özenirler ya da kitabın sosyal medya paylaşımlarında arka plan

desteği dışında da kullanılabileceğini fark edip sayfalarını da karıştırmaya meylederler.

2017 yılında 126 milyonluk Japonya'da 42 milyon, 327 milyonluk ABD'de günde 300 milyon gazete satılırken, bu sonuncusunun dörtte biri nüfusa sahip Türkiye'de toplam tiraj 3 milyon civarında seyretmektedir. Türkiye'de basılan gazetelerin büyük kısmının hükümet, siyasi partiler ve çıkar grupları tarafından desteklendiğini ve bir kısmı bedava da dağıtılan gazetelerimizin 75 kuruş ile 1.5 lira arasında değişen fiyatlarının Batı'daki muadillerinin yanında komik kaçtığını da ekleyelim.

İş kitap okumaya gelince de durum daha parlak değil. Demokratik Eğitim ve Stratejik Araştırmalar Merkezi'nin "Türk Halkının Kitapla İmtihanı" raporuna göre Türkiye %0.1'lik okuma oranıyla 86. sırada yer alıyor. Gene aynı rapora göre başı %21 ile Fransa ve İngiltere'nin çektiğini, ardından da %14 ile Japonya'nın geldiğini görüyoruz. Bu oran, birçok Türk'ün habire aptallığından dem vurdukları Amerikalılarda ise %12. Türklerin kitaba yılda 5.5 lira harcadığını belirten raporda, kullanılan yöntem ve dayanan kriterler açıkça belirtilmediği için, bu sonuçları sorgulayabiliriz. Ancak, elimizde başka veriler de var. Eski başbakan yardımcısı Mehmet Şimşek'in hayıflanmasına odaklanalım. Şimşek'e göre günde internet kullanımına sekiz dokuz saat harcayan Türk halkı kitaba sadece bir dakika ayırmakta. Norveç'te bir vatandaş kitaba yıllık ortalama 137, Almanya'da ise 122 dolar harcarken, dünyaya bedel bir Türk ise 25 cent gibi komik bir miktarı kitaba ayırmakta. Bir başka veri de Türkiye İstatistik Kurumu'ndan (TÜİK) gelsin. İlim irfana doyamayan milletimizin ihtiyaç listesinde kitap kaçınıcı sırada dersiniz? 235, yazıyla ikiyüzotuzbeş.

YÖK Artık! Üniversite Kütüphanelerinin İçler Acısı Hali

PISA sonuçlarında alt sıralara demir atmış bir ülkede en büyük sıkıntı olan eğitimin siyasi sloganlar ve manasız kutuplaşmalara kurban edilmesinin faturasını bize ilerleyen yıllar gösterecek; ne

yazık ki elimizdeki istatistikler yukarıdaki komik oranların ileriki nesiller için de pek değişmeyeceğini gösteriyor. Gelin Yüksek Öğrenim Kurumu'nun üniversite kütüphaneleri için verdiği rakamlara bakalım. Sayıları 2006'da 77 iken sadece beş yıl sonra 165'e çıkan ve bugün de 207'ye ulaşan üniversitelerimiz binadan öteye gitmeyi başarabilmişler mi? On binlerce öğrenciyle doldurulan devlet üniversitelerinin kütüphanelerinin bir iki istisna dışında hallerinin içler acısı durumunu sayılarla göstermek zahmetine girmiyoruz bile. Her şeyi devletten beklemeyelim ve bakalım, eğitimin her geçen gün özelleştiği şu dönemde, endişeli velilerin paracıklarına talip vakıf üniversitelerinde durum ne?

YÖK'ün "Vakıf Yüksek Öğretim Kurumları 2019" raporuna göre, 70 vakıf üniversitesinden 5 tanesinde öğrenci başına 1, evet yazıyla sadece bir kitap düşmekte! Bu rakam 9 üniversitede 2'ye, 13 üniversitede 3'e, 7 üniversitede 4'e çıkmış durumda. Bu 70 üniversitenin sadece 10 tanesinde ortalama sayılar iki haneye ulaşabiliyor; ilk 3 sırayı İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi (51), Bilkent (42) ve Koç (32) alıyor. Mensubu olduğum ilk üniversitenin ortalamasının öğrenci sayısının az olmasından istifade ettiğini de belirtelim ki kayırmacılık suçlamalarını peşinen bertaraf edelim.

Toplam kitap sayısında ise birinci her zamanki gibi 507.596 kitapla Bilkent Üniversitesi. Vakıf üniversitelerinin bu değişmez medar-ı iftiharını 257.727 kitapla Koç ve 221.719 kitapla Başkent Üniversitesi takip ediyor. Sadece 10 üniversitenin 100 bin rakamını geçebildiği listenin esas dikkat çeken kısmı ise küme düşme hattı. 10.000 rakamının altında kalan 14 üniversite peşerimin gerisinde kalma şerefine nail olmuş! Listenin sonuncusu Antalya Akev Üniversitesi'nin sadece 500 kitabı var! Lokman Hekim ve Alanya Emin Paşa üniversitelerinin de durumu biraz daha iyi: 1.231 ve 1.907.

İyi bir lisans öğrencisinin kitaplığıyla bile rekabet edemeyecek derecede fakir kütüphanelerle nasıl öğrenci yetiştirileceği ve muasır medeniyetler seviyesine ulaşılacağı meçhuldür. Bölüm kurmak, fakülte ya da enstitü açmak için binbir şart koşan YÖK'ün böyle

kurumlara nasıl yükseköğretim yetkisi verdiğini de okuyucunun takdirine bırakıyoruz. Eğer sıg söylemlerle birbirlerini tel'in (Ar. "la'net"ten, l-'n, tel'in: lanetlemek) etmekten ve televizyon ve internetteki komplo teorilerinden meczub (Ar. "cezb"den, c-z-b, meczub: cezbe kapılmış) bir şekilde dünyayı yöneten beş aileyi aramaktan vakit bulabilirse, çocuklarını özel okulda okutmak için bir servet harcayanların bu sorunun cevabını bulması gerekmekte!

Gelin biraz da diğer ülkelere bakalım ve moralimizi bozalım. Harvard Üniversitesi'nin kütüphanesinde 19 milyon kitap mevcut; bu rakam Türkiye'deki vakıf üniversitelerindeki tüm kitaplardan fazla! En iyiyi en iyiyle karşılaştıralım; aksi takdirde Harvard'ın 38.000 Antalya Akev Üniversitesi ettiği gibi manasız sonuçlara varırız. 6.700 lisans ve 15.250 lisansüstü (yüksek lisans ve doktora) öğrencisiyle (lisansüstü sayısının lisans sayısının iki katından fazla olduğu gözümüzden kaçmasın) Bilkent Üniversitesi'nin iki katı öğrenciye sahip bu üniversitenin 76 kütüphanesinde Bilkent'inkinden 38 kat daha fazla kitap bulunmakta! Gene Oxford Üniversitesi'nde 12, Cambridge'de ise 8 milyon kitap bulunduğunu belirtelim ve biraz daha kederlenmek için bu kütüphanelerin online erişim imkânlarının ve nadir kitap koleksiyonlarının havsalamızın alamayacağı ölçüde geniş olduğunun da altını çizelim.

Aradaki uçurum bizi okuyucuyu rakamlara boğma zahmetinden kurtarıyor. Üniversitelerin kitap okumayı özendirmeyeceği, hatta pek de öyle bir dertleri olmadığı ayan beyan ortada; peki, diğer kütüphanelerde durum ne? TÜİK'in 2017 verilerine göre Milli Kütüphane'deki kitap sayısı 1.410.489, ABD'deki Kongre Kütüphanesi'nde ise bu rakam 16 milyon. *Deutsche Nationalbibliothek*'te 15.5, *Bibliothèque Nationale* ve *British Library*'de 14 milyon kitap var. Örgün bir halk kütüphanesi ağının şu son çabalara rağmen hâlâ kurulamadığı da ortada olduğuna göre, insanları okumaya alıştıracak bir altyapının mevcut olmadığı da aşikâr.

* * *

Evet, görüldüğü gibi durum dün de bugün de fecaat. Bu coğrafyanın insanları ister Müslüman ister Hıristiyan olsun pek okumuyor. Elimizde “Bizde kitabı bir kişi alır, on kişi okur,” gibi mesnetsiz iddialardan başka bir şey yok. Doğru düzgün kitap kulübü geleneğinin bile olmadığı bir memlekette artık bu gibi laflarla avunmak ne yazık ki mümkün değil. Türkiye’de kitap paylaşımının Batı’dakinden daha fazla olduğuna dair herhangi bir istatistiki bilgi bulunmadığı gibi, şahsi gözlemlerimizle böyle bir kaniya varmış olsaydık bile aradaki fark onlarca ve bazı durumlarda yüzlerce kat olduğu için, bu pek bir şeyi değiştirmezdi.

Kitap okuma oranlarının düşüklüğünden daha vahimi, bunu değiştirmek için hiçbir şey yapmamamız. Araba camlarına çekilen siyah filmlerin yasaklanmasına tepki gösterip hükümete geri adım attıran halkımız, kütüphane eksikliğini bir kere bile gündeme getirmeyi akıl etmiyor. Çünkü zaten kendisi de okumuyor, okuyorsa da bunu kendi imkânlarıyla yapmak zorunda olduğuna çoktan kâni olmuş. Belki de, okumayan kitlelerin okumayan kitlelerin sorunlarına çözüm bulmak için gerekli farkındalık ve entelektüel derinliğe ulaşması mümkün olmu-yordur. Bir kısır döngünün içinde adeta ne sudan içebilen ne ağaçtan yiyebilen Tantalos gibi mahpus kalmış olabiliriz. Daha doğrusu olabilirsiniz.

V

OSMANLILAR NEDEN AMERİKA'YA GİTMEDİ?

Bir mühendislik alanında esaslı bir kariyere de sahip olan ve kamusal bir entelektüel olarak adlandırılabileceğimiz akademisyenlerimizden birinin ismini kısa bir süre önce gazete başlıklarında görünce birçoğumuz şaşırmadan edemedik. Provokatif laflar etmeyi ve şeytanın avukatlığını yapmayı seven hocamıza göre Kanuni Sultan Süleyman bir “salak”tı; zira Coğrafi Keşifler’in potansiyelini kavrayamamış ve Pirî Reis gibi büyük denizcileri desteklememişti. *Klaúdios Ptolemaíos*’un *Geógraphikê Hyphêgêsis* adlı eserinin tıpkıbasımının tanıtımında sarf ettiği ve fırsatçı medyamızın hemen manşetlere taşıdığı “salak” ifadesini daha sonra geri aldıysa da, aslında argümanın özü memleketimizde birçok kişi tarafından paylaşılıyordu. Osmanlılar Coğrafi Keşifler’e iştirak etmemiş ve büyük bir fırsat kaçırmıştı. Peki, bu hakikaten doğru muydu?

Coğrafi Keşifler’in Değiştirdiği Dengeler

İlk önce komşuya bakalım. Coğrafi Keşifler’in Batı uygarlığının gelişmesinde önemli bir rol oynadığı aşîkârdır. Bu keşiflerden önce Avrupa dünya ekonomisinin merkezinde değil, çevresindeydi; Çin ve Hindistan gibi gelişmiş ekonomik yapılarla ya da burada üretilen malların Batı’ya taşındığı İpek ve Baharat yolları üzerinde bulunan merkezî İslam topraklarıyla karşılaştırıldığında Ortaçağ Avrupa’sı geri kalmış bir ekonomiydi. Her ne kadar

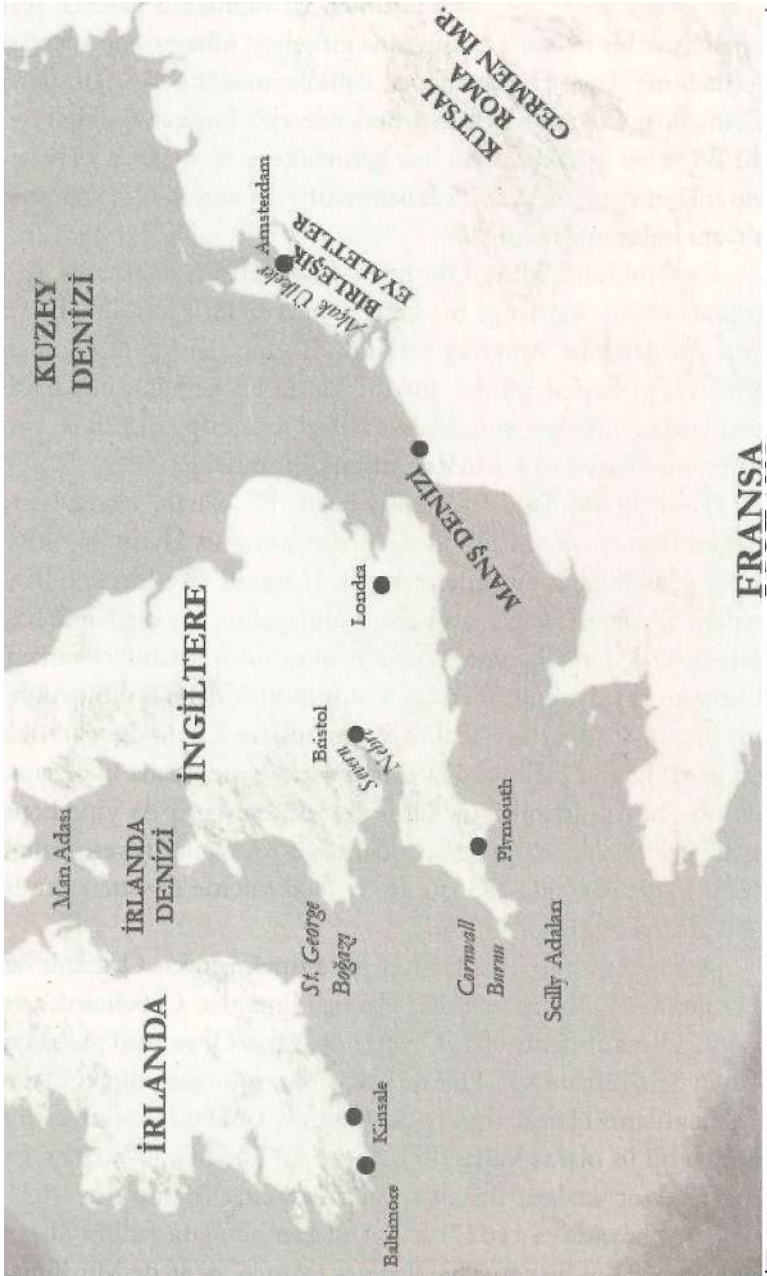
Ortaçağ'ın sonlarına doğru tüccar şehir devletlerinin ortaya çıkması ve para ekonomisinin yaygınlaşmasıyla bir silkinme yaşadıysa da, durumu kendi lehine çevirmesi Portekiz ve İspanyol gemilerinin Amerika'yı keşfetmesi ve Ümit Burnu'nu dolaşarak Hint Okyanusu'na ulaşmasıyla gerçekleşecekti.

Zaten belirli bir ekonomik altyapıya ve nüfusa kavuşmuş olan Avrupa, bu keşiflerle sadece Hindistan ve Çin'in zenginliklerine İslam devletlerinin aracılığı olmadan ulaşabilme imkânını elde etmemişti. Aynı zamanda, Amerika kıtasının bâkir kaynaklarını da sömürerek kapitalizmin ilk adımlarını atmayı başarmıştı. Potosí madenlerinden gelen gümüşle nakit sıkıntısını çözmüştü; İspanyolların har vurup harman savurduğu paraların dünyanın tamamında enflasyonist bir dalga yaratması (ki bu süreç Osmanlı ekonomisini de altüst edecekti) bize Avrupalıların nasıl da yüzyıldan az bir süre içinde ahtapot gibi kollarını dünyanın her köşesine sardığını göstermekteydi. Ayrıca, Yeni Dünya'nın bâkir topraklarında ve uygun iklim koşullarında kahve, tütün, şeker ve pamuk gibi ticari ürünleri (İng. *cash crop*, Fr. *culture commerciale*) üretmek mümkündü.

Avrupa, Afrika ve Amerika arasında tarihçilerin "Üçgen Ticaret" (İng. *triangular trade*) dedikleri bir sömürü sistemi ortaya çıkıvermişti bile. Afrika'dan getirdiği zenci kölelerle yeni bulduğu topraklardaki iş gücü problemini çözen Avrupa, buradaki plantasyonlarda ürettiği ticari ürünleri kendi iç tüketimi ve sanayi altyapısı için kullanacak; daha sonra da burada ürettiği nihai ürünle (İng. *finished goods*) katma değer yaratıp Afrika'dan daha fazla köle alacaktı. Avrupa'yı kayıran bu sistem sıkılaştıkça sömürü artacak ve fizibil bir ekonomik sistem yaratarak kapitalizmin ileriki atılımlarının önünü açacaktı.

Coğrafya Kader midir?

Peki, Osmanlılar bu süreçte neden yer almamıştı? Bu isteksizliğin mi, başarısızlığın mı sonucuydu? Coğrafi Keşifler'e katılmamasının uzun dönemde sonuçları nelerdi? Gelin bu soruları inceleyelim.

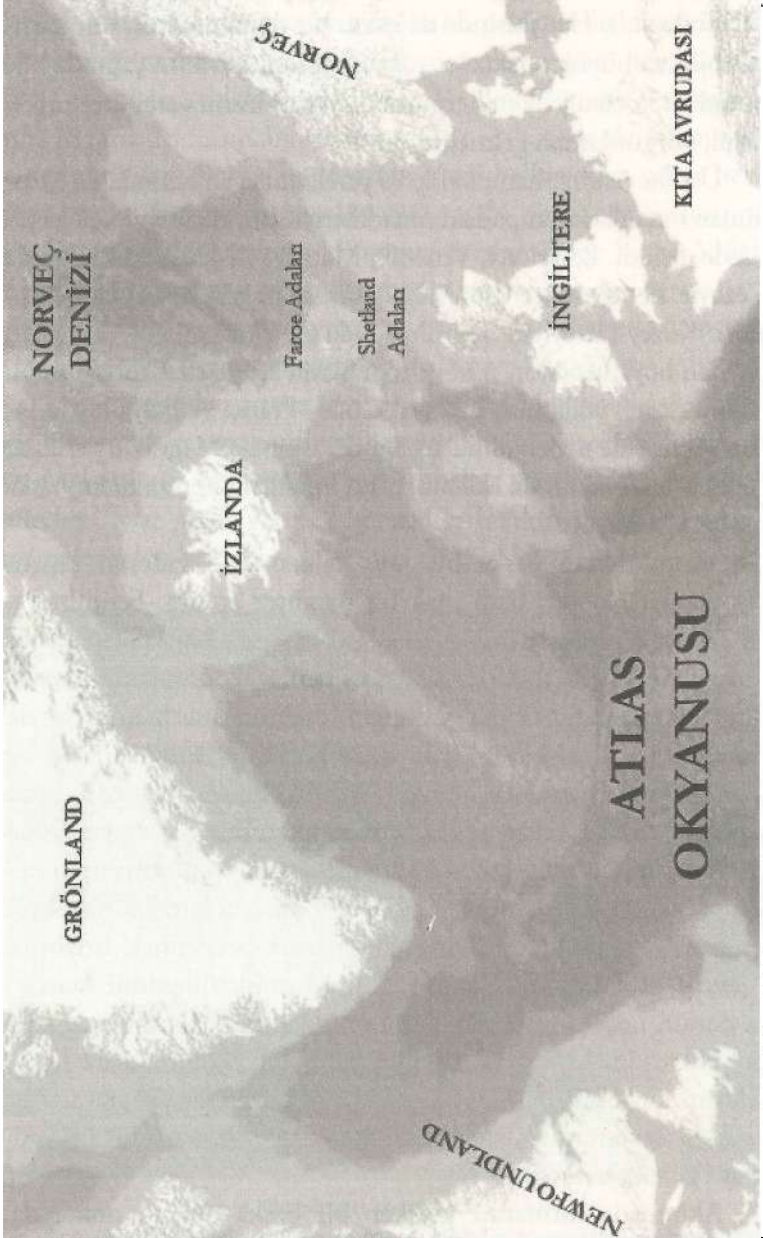
Harita 3. Britanya ve Alçak Ülkeler.

Tarihte siyasi olayları konuşurken ilk yapmamız gereken şeyi yapalım ve bir fizibilite çalışmasına girişelim; nihayetinde koskoca “eccadımız” basit bir işletmeden daha kıymetsiz değil. Sorumuz: Osmanlılar Coğrafi Keşifler’e iştirak edecek teknolojiye sahip miydi? Böyle bir iştiraki manalı hale getirebilecek ve yüzlerce yıl besleyip inkişaf etmesine, yani palazlanmasına yol açacak bir ekonomik altyapı bulunmakta mıydı?

Osmanlıların Hint Okyanusu’nda faaliyet göstermek için coğrafi olarak herhangi bir keşif yapmaya ihtiyacı olmadığına göre, gözlerimizi Amerika kıtasına dikelim. Osmanlı gemileri Amerika’yı keşfedebilirler miydi? Ya da en azından erken zamanlardan itibaren buralarda faaliyet gösterip, okyanus aşırı Osmanlı vilayetleri kurmaları mümkün müydü?

Tüm bu sorulara cevabımız, hayır. İlk olarak, okyanuslara hâkim olmak isteyen bir siyasi gücün okyanus kıyısında olmasının gerekliliğinin altını çizelim ki, “Coğrafi” Keşifler’den bahsederken coğrafyayı göz ardı etmiş olmayalım. Bu keşiflerde başı çeken devletlerin hemen hepsinin okyanusta limanları varken, Osmanlı bahriyesinin merkezi konumundaki İstanbul bir Akdeniz limanıydı ve üstüne üstlük bu limanların içinde Cebelitarık’a en uzak olanıydı. Şüphesiz Osmanlıların elinde daha ufak çapta da olsa başka limanlar da vardı; ancak, bunların da yine hepsi iç denizlerdeydi. Basra ve Kızıldeniz’deki limanların yetersizliği, Hint Okyanusu’nda yapılan az sayıdaki seferde de zaten kendisini gösterecekti.

Atlas Okyanusu’nda faaliyet göstermek isteyen Osmanlı denizcilerinin kullanabilecekleri elverişli limanlar, Cebelitarık’a en yakın Osmanlı üssü olan Cezayir ve Atlas Okyanusu’na bakan Fas’ın Sela Limanı’ydı. Her ne kadar bu sonuncusu direkt olarak Osmanlıların idaresi altında değilse bile, Osmanlı korsanlarının burayı bir üs olarak kullandıklarını ve bu limandan Kanarya, Faroe ve Azor adaları, Britanya suları, İrlanda (Baltimore, 1631) ve hatta İzlanda’ya (1627) kadar ulaşan akınlara kalkıştıklarını biliyoruz. Tüm bu cesur harekâtlara rağmen, gene de Müslüman

Harita 4. Norveç Denizi.

korsanların kullandığı limanlar geniş çaplı operasyonlar için elverişli değildi. Her ikisinde de esaslı bir donanma inşasını karşılayabilecek büyük tersaneler yoktu; korsanlığın altın çağında bile buradaki korsan yelkenlilerinin büyük bir kısmı yerel üretimden değil, vurgunlardan gelmekteydi.

Üstüne üstlük, hammadde ve yerel sanayi anlamında da Müslüman limanları Avrupa'daki muadilleriyle boy ölçüşebilecek kapasitede değildi. Barselona, Venedik, Marsilya ile karşılaştırıldığında Cezayir, Becaye, Cicel gibi Mağrib limanları geri kalmış ekonomilerdi. Kuzey-kuzeybatı doğrultusunda esen rüzgârların ve kıyıları boydan boya kaplayan resif ve topukların seyrüseferi zorlaştırması hâkim ticaret yollarının İspanya, Güney Fransa ve İtalya kıyılarından geçmesine neden olmuştu. Bu dezavantaja Mağrib'in verimsiz ve fakir hinterlandı da eklenince, bu limanlara korsanlıktan başka bir şans kalmıyordu.

“Korsanlıktan başka bir *şans* kalmaması” ifadesini şaşırtıcı bulanlar olabilir; hadi ufak bir parantez açalım. Feridun Fazıl Tülbentçi romanlarına ne kadar bayılırsak bayılalım, aslında korsanlığın kaçakçılıkla birlikte gelişmemiş ekonomilerin başvurduğu alternatif bir ticaret yöntemi olduğunu unutmamak gerek. Sistemli bir ticarete sadık kalmanın bu ikincil limanlar için bir mantığı yoktur; kurallar ancak galiplerin işine gelmektedir. Biraz konudan uzaklaşma pahasına da olsa, mevzunun daha iyi anlaşılabilmesi için fakir limanların uluslararası ticaretin oturmuş kurallarına uymaktaki özensizliğini, bugün *copyright* kurallarına sadece gelişmiş ekonomilerde sadık kalınmasına benzetmek istiyoruz. Amerika gibi ülkeler söz konusu kuralların işletilmesinde ısrarcıysa bunun nedeni, yaratılan adil ortamdan beslenen bir sektörün bulunmasıdır. Oysa Türkiye gibi geniş bir yazılım ya da DVD sektörünün olmadığı bir ülkede, sahte bilgisayar programlarına ya da internette yayınlanan Amerikan dizilerine karşı bir şey yapmaya gerek yoktur.

Aklımızda tutmamız gereken bir başka önemli nokta da, ticaret yollarının uzağında kalmanın sadece fakirlik değil, aynı

zamanda açlık anlamına da geldiğidir. Birincisine tahammül edilebilir, ancak ikincisi hemen çözülmesi gereken bir problemdir. İşte korsanlık tam da bu eşitsizliği çözmek ve “güce denge getirmek” için başvurulan stratejilerden biridir. Osmanlı korsanlarının Mağrib’de tutunabilmesinin en önemli nedenlerinden biri ele geçirdikleri Sicilya buğdayıdır. Yerel halkın dört gözle bekledikleri bu buğday vurgunları olmasaydı, ne Tunus Sultanı ne de Cezayir halkı yüzlerce kilometre öteden gelen bu ne idüğü belirsiz Türkleri şehirlerine davet edip başlarına bela ederlerdi.

Korsanlık, gelişmiş Avrupa limanlarıyla rekabet edemeyen ve uluslararası ticaret yollarından dışlanmış Mağrib limanlarının yardım çığlığından başka bir şey değildir. Her halükârda, ticaretin korsanlığa tercih edilen bir şey olduğu, onsekizinci yüzyılda Maltalıların ya da Napolyon Savaşları döneminde Tunus’un ellerine fırsat geçer geçmez korsanlığı bırakıp tüccar pozlarına girmelerinden bellidir.

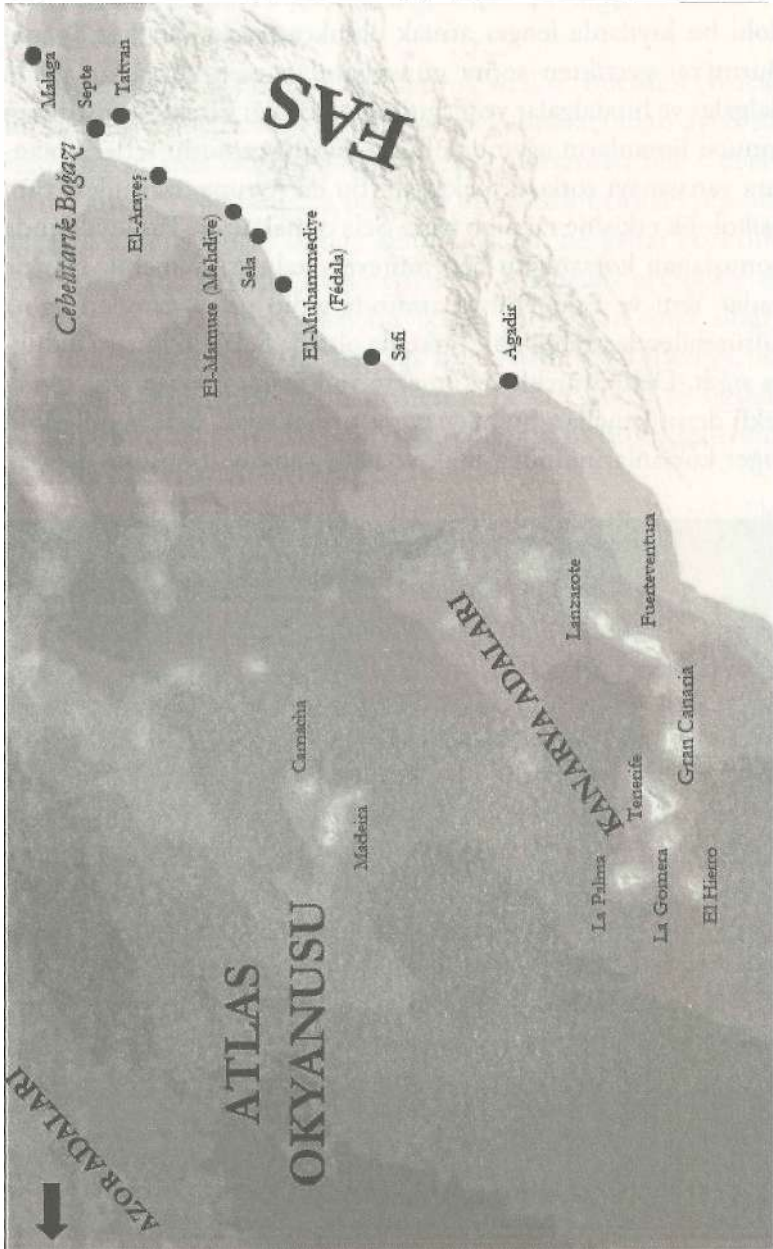

Resim 4. Onsekizinci Yüzyılda Cezayir Limanı.

Helding, *Dissertatio academica Mauritaniam seu regna Fes, Maroccanum et Alger*, 1699.

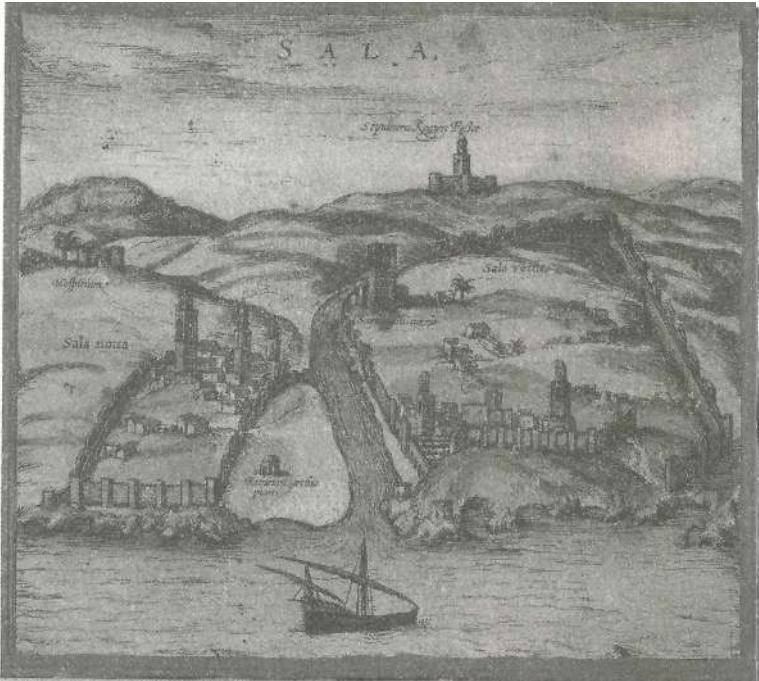
Son olarak, Müslüman limanlarının topoğrafyası da büyük filolara ev sahipliği yapacak durumda değildi. Cezayir limanı, sonbahar ve kışın sertleşen ve Mağrib’de seyrüseferi oldukça tehlikeli kılan hâkim kuzey rüzgârlarına karşı korumasızdır; 1541 yılında koskoca Habsburg donanmasını bir hallaç pamuğu gibi atan ve burayı İmparator Şarlken’e neredeyse mezar eden şu meşhur kuzey boraları değil midir? İkinci bir problem ise limanın sığ ve resiflerle dolu oluşuydu. Az su çeken kadırgalar bile buraya girememekte ve 1 mil batıda bulunan bir ırmağın ağzındaki Babü'l-Vad sahillerini kullanmak zorunda kalmaktaydı ki, bu da bir limanın sağlayabileceği konfordan uzak bir şekilde yüklerin elle boşaltılması demekti. Ticaret gemileri ise rüzgârın insafına kalmak pahasına doğudaki Bab ‘Azzun’un dışında bulunan ve Portekizli tanığımız Antonio Sosa’nın “Palma” dediği yerde demir atmaktaydı.

İspanyol kıyılarına yakınlığı nedeniyle bir anda korsanlarımızın gözdesi olan bu elverişsiz limanı adam etmek için birçok girişimde bulunulacaktı. Limanın karşısındaki *Peñon* adı verilen adacıkta bulunan İspanyol hisarının 1529’da ele geçirilmesinin hemen ardından, Barbaros Hayreddin bir mendirekle adayı limana bağlayacaktı; böylece hem kuzeyden esen sert rüzgârlara ve bunların kıskırttığı hain dalgalara karşı tedbir alınmış hem de liman derinleştirilmişti. Burayı daha da güvenli hale getirmek için Barbaros’tan sonra da eklemeler yapıldıysa da, doğa bir yere kadar adam edilebiliyordu. Limana az su çeken kürekli çektiriler girebilirdi; ancak, onyedinci yüzyılın başında yelkenli gemiler hâlâ surların dibinde demir atmak ve *tramontana*’ların (yıldız) korkusuyla yüklerini boşaltmak durumundaydılar. Allah’tan su berraktı da kıyıya yanaşmak problem olmamaktaydı. Ayrıca mendirek, gemileri kuzey rüzgârlarından bir yere kadar koruyabilmekteydi. 1592’deki fırtına bunun büyük bir kısmını yıkmış ve limandaki birçok gemiyi batırmıştı. 1618 Kasım’ında, yine 25 korsan gemisi 500 Türk’le beraber denizin dibini boylayacaktı.

Harita 5. Fas Kıyıları.

Fas'ta da durum pek parlak değildi. Resif ve kaygan kumlarla dolu bu kıyılarda lenger atmak oldukça zordu. Bir kez Sparte Burnu'nu geçtikten sonra güneybatıdan esen rüzgârlar, güçlü dalgalar ve bu dalgalar ve gelgitlerin derinliği sürekli değiştirmesi sonucu limanların ağzında oluşan kumlu çamurlu setler limanlara yanaşmayı zorlaştırmaktaydı. Bu da Avrupa üzerindeki tüm psikolojik etkisine rağmen başta Sela olmak üzere Fas kıyılarında konuşlanan korsanlığın hep mütevazı kalması demekti. Her ne kadar Yeni ve Eski Dünya arasında gidip gelen gemileri ağına düşürebilecek stratejik bir noktada olsa da Sela'nın limanı oldukça sığdı. Deniz sürekli çekilmekte ve limana yaklaşmak için gerekli derin kanalları bulmayı zorlaştırmaktaydı. Sela gemilerinin diğer korsanlarınkinden ufak ve hafif yapılması boşuna değildi.

© The Hebrew University of Jerusalem & The Jewish National & University Library

Resim 5. Onaltıncı Yüzyılda Sela. Georg Braun, *Civitates Orbis Terrarum*, I. cilt (1572).

El-Mamure, el-Arayeş ve Tatvan gibi Fas'taki diğer limanlar da benzer özelliklere sahipti.

İstanbul ise okyanus kıyılarına çok uzaktı. Buradan çıkacak bir filonun Cebelitarık'a varması ve okyanusa açılması aylar sürerdi; bu sularda tecrübesi olan Cezayir korsanları bile Cebelitarık'ı ancak 1580'lerde ve bunu da birçok dinî ritüel eşliğinde geçerek aslında Boğaz'ın ters akıntılarından ne kadar korktuklarını açık edeceklerdi. Üstüne üstlük, iş Boğaz'ı geçmekle de bitmiyordu. Onaltıncı yüzyılın ikinci yarısından önce doğru düzgün faaliyet göstermeyen Fas limanlarının yetersizliği, lojistik problemlerinin çözülememesi demekti; ikmal ve sığınak noktalarının azlığı Müslüman denizciliğinin okyanus serüveni ni daha başlamadan bitirmişti.

Oysa Coğrafi Keşifler'in başını İspanyollar ve Portekizliler çektiler ve bu liderliklerini en azından onaltıncı yüzyıl sonlarına kadar rakipsiz sürdürdülerse, bunun en önemli nedeni Amerika'ya yakın olmalarıydı. Okyanuslarda keşif yapmak sanıldığı kadar kârlı bir iş değildi; ufak engellerle artan masraflar ordularına ve saraylarına para yetiştiremeyen merkezî hükümetlerin gözünü korkutmaktaydı. Portekizliler yıllarca gemilerini Batı Afrika kıyılarının tehlikeli sularında feda ettiyse, bunu sanıldığı gibi Kâşif (Por. *Navegador*) Henrique'nin vizyoner politikasına değil, başka şansı olmamasına borçluydu. Okyanus mavisinden sarhoş olan Portekizlilerin ellerindeki tek yayılma şansı buydu; oysa diğer büyük güçler için durum hiç de böyle değildi.

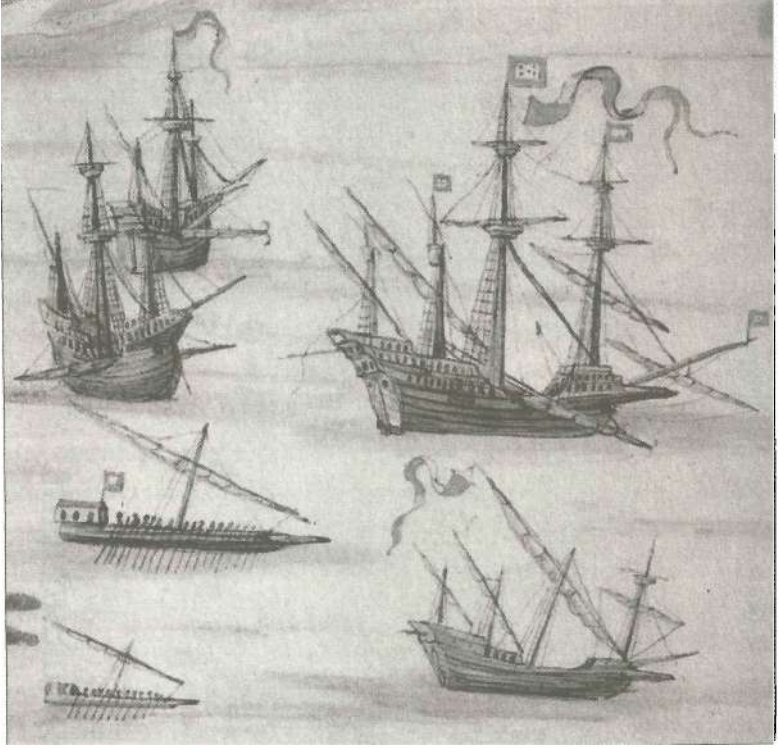
Dönemin diğer büyük kuvvetlerinin de Coğrafi Keşifler'e geç katılması bize Osmanlılardan çok da bir şey beklemememiz gerektiğini göstermektedir. Akdeniz'in en gelişmiş donanmasına ve en agresif ticari filosuna sahip Venedik gibi bir devlet bile okyanuslara burnunu sokmadıysa, bu bize İç Deniz'den kâşif bir milletin çıkmayacağını ispatlamalıdır. Ancak, Fransa gibi okyanusa da kıyısı olan büyük bir devlet bile oyuna çok geç girmiştir. Zira yüzyılın ilk yarısını masraflı savaşlarla İmparator

Şarlken'in artan gücünü dengelemeye çalışmakla; ikinci yarısını da şu lanet Coligny'nin, otorite tanımaz aristokratların ve hereetik Huguenotların (Fransız Kalvinistleri) fitilini ateşlediği din savaşlarıyla geçirmiştir. Acaba En Hristiyan Krallar (Lat. *Rex Christianissimus*, Fr. *Le roi très chrétien*) da Muhteşem Süleyman gibi "salak" mıdır?

Osmanlı Gemileri Okyanus Sularına Uygun mudur?

Okuyucuyu detayla bezdirmek istemiyoruz; ancak, bu noktada dönemin askerî teknolojisine de bakmakta yarar var. Zira ülkemizde coğrafi ve topoğrafik gerçekler kadar ihmal edilen bir başka faktör de, özellikle bahriye tarihi ve hele hele de kadirgalar söz konusu olduğunda teknolojik imkânlardır. Coğrafi Keşifler karavela denen yelkenli keşif gemileriyle yapılmış ve okyanuslardaki mücadele denizcilik vasfı düşük, ancak daha kuvvetli karaka ve kalyonlarla devam etmiştir. Türlerine göre değişen sayıda direği olan bu gemilerin ambarları büyük olduğundan taşıma kapasiteleri yüksektir; böylece hem aylarca limana yanaşmadan denizde kalabilmekte hem de çok fazla yük taşıyarak yüksek kârlar elde edebilmektedir. Onaltıncı yüzyılın ikinci yarısından itibaren kalyonların yan tarafına top da konmaya başlanacak ve bir sonraki yüzyılda bunların ucuzlamasıyla onlarca topa sahip güçlü yelkenliler açık denizleri domine edecektir.

Oysa bir Akdeniz gücü olan Osmanlıların ve hatta Venediklilerin kullandıkları savaş gemileri tamamen farklıdır. Uzun bir kayığı andıran kadirga ve türevi çeşitirlerde yelken ve kürek beraber bulunmaktadır; çünkü okyanustakinin aksine Akdeniz'in rüzgârsız günleri ya da *bonanza*'ları boldur ve girdili çıkıtlı topoğrafyası yelkenle manevrayı zorlaştırmaktadır. Kuzeyden gelen yelkenliler onaltıncı yüzyılın sonunda bir anda Akdeniz'i işgal ettiklerinde bunu onlarca yıllık deneme yanılmanın neticesinde yelken donanımlarında edindikleri aşamaya borçludurlar. Bu

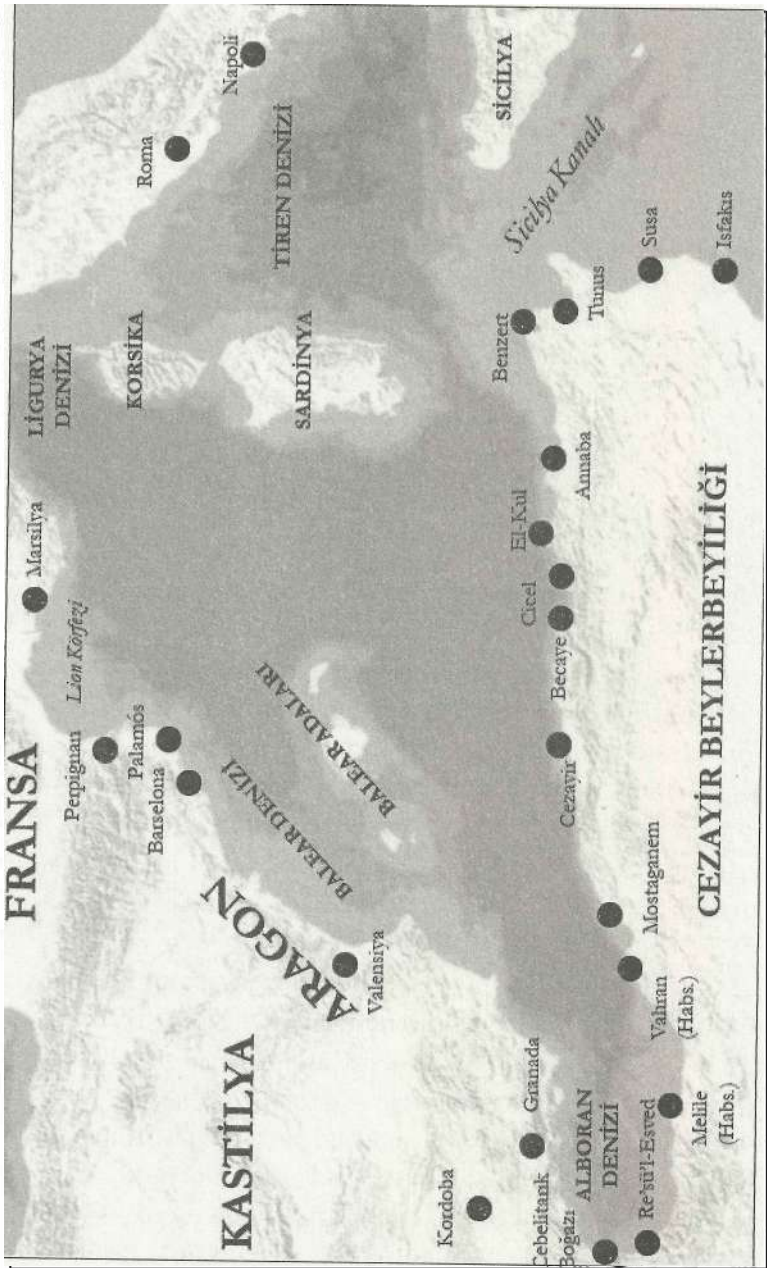

Resim 6. 1540'taki Gemi Türleri.

1538'de Osmanlılara karşı Hint Okyanusu'na gönderilen Portekiz donanmasındaki gemi tiplerini gösteren bu resimde birçok değişik türü bir arada görmek mümkündür. Sol üstte iki karakanın hemen karşısında spesifik bir gaga ile kendini gösteren kalyon bulunmaktadır. Bu iki gemiye göre daha alçak olan karavela ise sağ alt köşededir; Coğrafi Keşifler'de kullanılan iki direkli karavelaların nasıl gelişip dört direkli hale geldiğine dikkat edelim. Solda ise çektirilere yer verilmiştir; bunların büyüğü normal bir kadirga iken, küçüğü fusta ya da pergende olmalıdır. D. João de Castro, *Tábuas dos Roteiros da Índia - Roteiro do Mar Roxo*, 1540, Biblioteca Geral da Universidade de Coimbra, Códice 33.

tip deneme yanılma yönteminin ekonomik bir mantığı olmadığı Akdeniz'de, savaş filolarının yelkenlilerden çok kürekli gemilerden oluşması aslında pek de şaşırtıcı değildir.

Uzun bir kayığı andıran kadirgalar, tayfa ve askerlerin yanı sıra 144 adet kürekçiye sahiptir; bu da besleyecek insan sayısının

Harita 6. Mağrib ve Batı Akdeniz.

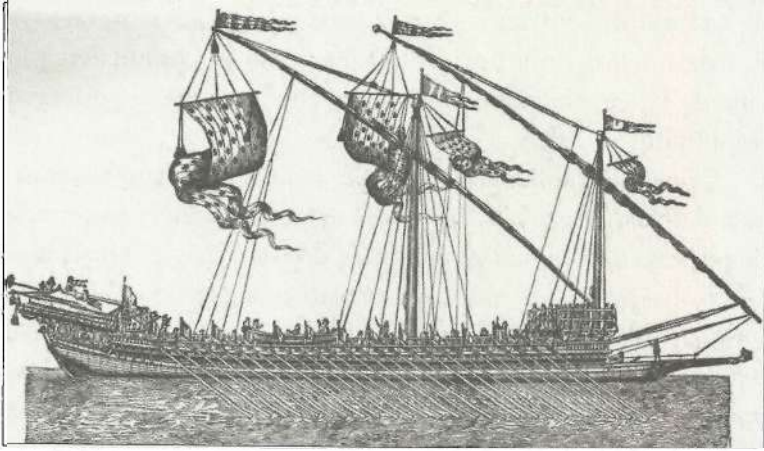
iki katına çıkması demektir. Akdeniz'in sığ sularında gitmesi gereken ve bu yüzden de az su çekmek üzere tasarlanmış bu gemilerin ambar alanı da kısıtlıdır. Bu kısıtlamaların sonucunda bazı tarihçilere göre üç dört, bazılarına göre ise iki haftada bir su ikmalı yapması gereken söz konusu gemilerin operasyonel çapı oldukça dardır. Bu çap yüzyıl boyunca artan kürekçi sayısı ile daha da azalacaktır; 1550'lerde Batı Akdeniz sularında, Tiren, Liguria ve Balear denizlerinde fink atan Osmanlı donanmasının ilerleyen yıllarda Doğu Akdeniz'e hapsolması bunun en güzel göstergesi değil midir?

Demek ki İstanbul'dan çıkan bir kadirge filosunun okyanuslara ulaşması, ulaşsa bile bu sulara uzun süre faaliyet göstermesi ikmal noktaları olmadan mümkün değildir. Böyle ikmal noktaları olsa dahi, Amerika'ya ulaşmaları imkânsızdır. Akdeniz'de düşman sularında bile ikmal yapılabilir; kumlu sahillere az su çeken çektirilerle yanaşmak, yiyecek ve su aramak (İt. *fare acquata*) ve kadirgeleri tamir etmek için gerekli keresteyi bulmak mümkündür. Ancak okyanusta işler başkadır. Sorun sadece burada sahillerin taşlık olması değildir; Amerika'ya yapılacak olası bir yolculukta, haftalarca kara görmeden gitmek gerektiğinde ne yapılacaktır?

Kadirgelerin bir başka problemi de alçak güverteli ve üstü açık gemiler olmalarıdır. Bu, bahar ve yaz mevsimlerinde Akdeniz'in sakin sularında bir problem teşkil etmemektedir; ancak, Ekim ve Nisan ayları arasında buralarda bile büyük filoların denize çıkması oldukça tehlikelidir. Preveze Zaferi'nden sonra Osmanlı donanmasını darma duman eden kötü havalara değil midir? Bu alçak güverteli gemilerin okyanusun azgın sularına dayanması söz konusu bile olamaz.

Müslüman denizcilerin çektirilerle okyanusta yaptığı seferler onaltıncı yüzyılın son çeyreğinde başlayacak ve ancak Fas kıyılarının karşısında olan Kanarya Adaları ile sınırlı kalacaktır. Bırakın Amerika'yı, Azor gibi açıktaki topraklara gitmek bile

kimsenin aklına gelmemiştir. Onyedinci yüzyılda daha uzaklara seferler yapıldığı doğrudur; ancak, bunlar yelkenlilerle ve bu gemileri kullanmasını bilen kuzeylilerle (bu yüzyılda Osmanlı korsanlarının arasında bir sürü İngiliz, Fransız, Hollandalı, Flaman, Leh ve Danimarkalı bulunmaktadır) gerçekleştirilmiştir.

Resim 7. Onaltıncı Yüzyıl Kadırgası.

Aslında Osmanlılar da diğer Doğu Akdeniz gemileri gibi en başından beri yelkenli gemilerden istifade etmişlerdir. Kadırga döneminde barçalar sadece ticaret için kullanılırken, karakalar savaş filolarında ancak kadırgalarla birlikte kullanıldığında işe yaramaktadır. Kalyonlar ise Cezayir ve diğer korsan limanlarına onyedinci yüzyılın hemen başında girse de, Doğu Akdeniz'e ve Osmanlı donanmasına yüzyılın sonlarında, yani artık iş işten geçtikten sonra girecektir. Zaten İngilizlerin *galleon* dedikleri geminin Osmanlıcadaki karşılığının burtun olması ve Osmanlıların kalyon dedikleri geminin de aslında *ship of the line*'lara (Fr. *navire de ligne*, mod. Türk. saffıharb kalyonu) denk gelmesi de bu gerçeği bütün çıplaklığıyla gözler önüne sermektedir.

Coğrafi Keşifler'e Katılmanın Ekonomik Bir Mantığı Var mıdır?

Tarih severlerimiz ve hatta bazen de tarihçilerimiz tarafından sıkça kaçırılan bir nokta, bir şeyi keşfetmenin onu kullanmak ve geliştirmek anlamına gelmediğidir. Keşfedilen şeyin uzun süreli bir faydası olmadığı durumlarda en yararlı icatlar bile hemen terk edilmektedir; modernite öncesi insanların sistematik araştırma geliştirme gibi bir kavramdan haberleri yoktur. Mesela, daha önce de değindiğimiz gibi, barut Çin'de bulunmuş olabilir, ancak top ve tüfek teknolojisinin gelişmesi Avrupa'da gerçekleşmiştir. Bunun nedeni, Konfüçyüsçü ilkelerin ışığında bürokratik bir elitin yönettiği ve merkezî bir idare kurmayı başarmış Çin'in aksine, Avrupa'nın bölünmüş siyasi yapısı ve savaştı ortamının, yüzyıllar boyu askerî teknolojiye yatırım yapılmasını meşrulaştırmış olmasıdır. Ondördüncü yüzyılın ortalarında kullanılmaya başlayan dıştan ateşlemeli ve kundaksız ilk tüfeklerden (*hand cannon*) artık muharebelerin sonucunu değiştirebilecek tetikli arkebüzlere geçilmesi iki yüzyıl sürecektir; ekonomik bir mantığı olmadan böyle uzun süreli yatırıma girilmesi olacak iş değildir.

Gene aslında Çin'de icat olunan matbaa gibi bir icadın yaygınlaşması, bunun keşfiyle alakalı değildir; kitap okumaya talip bir kitle olmadığı sürece bu icadın nasıl Osmanlılarda yaygınlaşmadığını bir önceki bölümde anlatmıştık.

Benzer bir durum bir kıtanın keşfi için de geçerlidir. Aslında Amerika kıtasına ilk giden İspanyollar değildir. Vikinglerin 1000 civarlarında Grönland'ı da geçip Kanada'ya vardıklarından ve Newfoundland'da koloniler kurduklarından bahseden *saga*'ları artık arkeolojik kazılar da desteklemektedir. Ancak, beş yüzyıl önce gerçekleşen bu keşfi Kolomb'unkinden ayıran şey, ekonomik fizibilitesinin olmamasıdır. Ateşli silahlarla mücehhez bir avuç İspanyol birliği yerel müttefiklerin de yardımıyla Aztek ve İnka imparatorluklarını kolayca dize getirmiş ve ekonomik ve teknolojik üstünlüğü İspanya'nın bölgenin yeraltı, yerüstü ve insan kaynaklarını umarsızca sömürmesini mümkün kılmıştır.

Resim 8. 14. Yüzyıl Sonlarından Kundaksız Bir Tüfek, *Dictionnaire raisonné du mobilier français de l'époque carlovingienne à la Renaissance*, 6. cilt.

Ateşlemesi ve hedef alması oldukça zor olan bu kullanışsız silahların savaş meydanlarında etkisi uzun yıllar marjinal kalmıştır.

Vikinglerde ise benzeri bir üstünlük söz konusu değildir. Yerel kabilelerle olası bir çekişmede başarı şansı azdır; zaten Newfoundland'ın morinalarının İspanyol ve Portekiz imparatorluklarına benzer bir yapıyı beslemeye yetmeyeceği de ayan beyan ortadadır. En nihayetinde Vikingler burada yerleşmeyecek ve aslında hiç de yeşil olmayan Grönland'ı (tarihin en güzel PR hamlelerinden biri için Kızıl Erik'e şapka çıkarmamak elde mi!) tercih edeceklerdir.

Demek ki keşfetmek başka, planlı bir şekilde faydalanmak ve geliştirmek başkadır. Peki, ilk bölümde bahsettiğimiz teknolojik

ve topoğrafik engeller aşılsaydı Osmanlılar hakikaten Amerika'yı sömürebilir miydi? Bu da pek mümkün gözüküyor, hele hele Kanuni devrinde. Zira İngiliz, Fransız ve Hollandalıların yarışa henüz katılmadıkları bu dönemde, Amerika'nın önemi Avrupalılar tarafından bile yeni yeni anlaşıyordu. İspanyolları çeken gümüş, yüzyılın ilk yarısında oldukça az miktarda çıkarılabiliyordu ve bu miktar ancak ayırma işleminde cıva kullanılmasıyla artacaktı.

Kanuni'nin kaçırdığı bir fırsat olmayabilir; ancak, Frenklerin deyimiyle ağıımızı biraz daha geniş atalım ve tek bir döneme takılmadan Avrupalıların Amerika'ya gitmesine yol açan bir diğer faktörü mercek altına alalım: Karayipler ve Brezilya gibi topraklarda Müslüman plantasyonları kurulabilir ve korunabilir miydi? Burada yetiştirilecek şeker, pamuk, kahve ve tütün gibi ticari ürünler Osmanlı ekonomisini besleyemez miydi?

Tabii ki hayır. İlk olarak, Osmanlıların bunları yetiştirebilecek toprakları zaten vardı. Kahve Etiyopya ve Yemen üzerinden önce İstanbul'a ve oradan da Venedik üzerinden Avrupa'ya yayılmıştı. Kısacası, Osmanlıların kahve plantasyonlarına ihtiyacı olsa, bunun için Brezilya'ya kadar gitmelerine gerek yoktu. Gene Osmanlı tarihçilerinin hiç hakkını vermediği şu bereketli Nil'in etrafında istendiği kadar şeker veya pamuk yetiştirilebilirdi; Kavalalı Mehmed Ali Paşa, II. Mahmud'u defalarca alt etmesini ve İstanbul'u bile geride bırakan bir modernleşme programını uygulayabilmesini tam da bu pamuk üretimine borçlu değil miydi? Avrupalı devletlerin baskısıyla kaldırılan tekel sistemi korunsaydı ve Amerikan İç Savaşı'nın astronomik şekilde artırdığı fiyatlarla gelen paralar Hidiv İsmail'in savurganlığına kurban edilmese, pamuk bu kadim uygarlığın uzaklardaki bir adaya koloni olmasını çok rahat önleyebilirdi. Ama bu başka bir hikâye, şimdi konuyu dağıtmadan argümanımızı tekrar rayına oturtalım.

Demek ki Avrupalıların aksine Osmanlıların eksiği hammadde değil, iktisadi ve sınai altyapıdır. Avrupalılar kendi bölgelerinde yetiştiremedikleri tütün, kahve, pamuk ve şeker gibi ticari ürünleri Amerika'da yetiştirmekle kalmamış; bunları kompleks bir

ekonomide üretimi artırmak için kullanmış ve Afrika ve Amerika'yı dezavantajlı pozisyona sokan bir ekonomik tahakküm sistemi yaratarak sömürmüştür. Üstelik bunu kapitalizmin ilk ayak sesleri olarak adlandırabileceğimiz ve tarihçilerin sonradan “merkantilizm” dedikleri bilinçli politikalarla gerçekleştirmiştir.

Osmanlılarda ise böyle bir ekonomik zihniyet ne yazık ki yoktur. Osmanlılar 1500-1800 arasında Avrupa'nın tecrübe ettiği benzer bir zihniyet değişimi geçirmeyeceklerdi. Üçüncü Bölüm'de bahsetmiştik, bir kez daha özetleyelim. Sabri Ülgener'e göre, “ağalık ve efendilik bilinci”nin hâkim olduğu Osmanlı toplumu iktisadi saiklerle yaşamamaktadır ve parayı bir ihtişam aracı olarak gördüğü için yatırımdan çok lüks tüketime yönelmiştir. Bir başka ağır top Halil İnalcık da benzer bir antikapitalist ruha dikkat çekmiştir. Osmanlı toplumunda zengin olmak takdir edilen bir şey değildir ve bu da kapitalist bir sınıfın oluşması için gerekli olan sermaye birikimini önlemektedir. Mehmet Genç ise Osmanlı Devleti'nin ekonomik politikasını iâşecilik, fiskalizm ve gelenekçilik başlıklarına indirgemektedir; bunların üçü de kapitalizmi baskılamayı yeğleyen, düzeni kaosa, statükoyu inovasyona tercih eden eğilimlerdir. Son olarak, sıklıkla uygulanan müsadere tarzı uygulamalar da bir tüccar sınıfının ön plana çıkmasını engellemiştir. Sonuçta, bir tarafta ticaret kumpanyaları kurarak ekonomik olarak daha verimli olan sınıfların çıkarlarını korumayı şiar edinmiş İngiltere, Hollanda ve Fransa gibi ülkeler varken; öteki tarafta zenginliğin ve artı değerın rantçı bürokrat ve yöneticilerin elinde olduğu bir Osmanlı olması tam da bu zihniyetin bir sonucudur. William McNeill'in Avrupa'nın askerî başarısını dahi rantçı feodal elitlerin kontrol edemediği burjuva sınıfıyla bir ittifaka girmesiyle açıkladığını belirtelim. Ortaya çıkan bu dinamik işbirliğinin Osmanlı'da bulunmadığı ortadadır.

Tüm bu engellere rağmen, Müslüman tüccarlar Amerika'ya yerleşse bile, buradan elde edilecek zenginlikleri Cebelitarık'tan geçirip İstanbul'a nasıl getirecekleri de ayrı bir muammadır. Büyükle bir sömürge imparatorluğu kuran ve güçlü bir yelkenli filosu

olan İspanyolların bile İngiliz ve Hollandalı korsanlarla başa çıkamadığı bir ortamda, her tarafı düşmanlarla çevrili bir denizde bu tüccarların yaşama şansı nedir? Avrupalılar Müslüman tüccarların aslında çift taraflı olan kapitülasyonların verdiği imtiyazlardan yararlanmasını engellemeyi büyük ölçüde başardıysa ya da başka bir deyişle Müslümanlar Batı Avrupa limanlarında bile ticari bir varlık gösteremediyse, bunu Amerika gibi at izinin it izine karıştığı uzak serhad diyarlarında nasıl yapacaklardır?

Kısacası, Akdeniz devletleri için okyanuslarda elde edilecek pek bir şey yoktur. Ekonomik ve finansal altyapısı Osmanlılardan katbekat ileri olan Venedik gibi devletleri bile esas endişelendiren Amerika'nın değil, Ümit Burnu'nun keşfidir; birdenbire birkaç yıl içinde baharat ticareti Venediklilerin rakipsiz olduğu İskenderiy'e den Portekiz'e kayınca San Marko Cumhuriyeti'nin senatör ve tüccarlarının uykuları kaçmaya başlamıştır. Baharat ticaretine vurulan ilk şok atlatıldıktan sonra dahi, Venediklilerin aklına gemilerini okyanuslara yollamak gelmemiştir. Zaten 1580'lerden sonra artık esas dertleri, Akdeniz'in her yerinde biten kuzeyli tüccar ve korsanlara karşı mücadele etmektir. Kısacası, bu kadim deniz imparatorluğu artık Doğu Akdeniz'i bile domine etmekte güçlük çekmektedir; Molly Greene'e göre bunu yapmak için İstanbul'la birlikte çalışmaya bile razı olmuştur.

Zaten en azından onaltıncı yüzyılda Amerika'nın keşfinin önemi Avrupalılar tarafından da pek anlaşılmamıştır. 1580'den sonra İspanya ve Portekiz tahtlarının birleşmesiyle tüm Amerika'nın meşru sahibi olan II. Felipe, Potosí'den gelen gümüşleri Alçak Ülkeler'de bir türlü bitmeyen savaşa gömmekte tereddüt etmeyince, Amerika'daki zenginliğin kaymağını sürekli borç almak zorunda kaldığı Cenovalı bankerler yiyecektir. Avrupa hâkimiyeti için verilen bu masraflı mücadele; İspanya'nın 1557, 1560, 1575 ve 1596'da dört kere borçlarını ödeyemez duruma düşmesine yol açmıştır.

Başka önemli bir nokta da merkantilizmin bayraktarlığını yapan ülkelerin Kanuni döneminde Coğrafi Keşifler'e katılmamalarıdır. Sömürgeleri ne İspanya'yı ne de Portekiz'i uzun etapta

zengin müreffeh ülkeler haline getirebilmiştir. Ekonomik sömürü ile siyasi kontrolü karıştırırsak, Hollanda'nın liderliğini yaptığı Birleşik Eyaletler gibi ufak bir devletin nasıl tüm dünyada koloniler kurduğunu, hammadde aldığını ve nihai ürün sattığını anlayamayız. İngiltere, Hollanda ve bir noktaya kadar Fransa başarılı bir iktisadi altyapı kurmayı başarırken, kontrolündeki kaynakları Kilise ve aristokrasi gibi rantçı aktörlere teslim eden ve dolayısıyla verimsiz bir şekilde kullanan Portekiz ve İspanya, geri kalmış tarım imparatorlukları olarak kalacaktır. Luis Buñuel'in sürrealizminden sıyrıldığı nadir anlardan birinde çektiği *Las Hurdes*'i (Ekmeksiz Toprak) izleyenler, durumun 1930'larda dahi pek fazla değişmediğini görecektir. *El Milagro Español* için 1960'ları beklemek şarttır.

Osmanlı Sömürür mü?

Osmanlı'nın bir sömürü imparatorluğu kuracak altyapıya sahip olmadığını belirtmek, ülkemizde hâkim olan tarih dışı (İng. *ahistoric*) ve romantik istisnacılığı onaylamak değil. Osmanlı, Türk ya da İslam tarihini dünya tarihinin genel parametreleri içinde okuyamayan ve milletin fezaya çıktığı yıllarda biraz komik kalan bir bakış açısı; kendi devlet, toplum ve medeniyetini nevi şahsına münhasır görmekte ve ona üstünlük ve ahlaklılık atfetmekte anlamsız bir ısrar içindedir. Dolayısıyla, Osmanlı *sömüremedi* demek, *sömürmezdi* demek değildir. Her ne kadar kulağa hoş gelse de, tarihi koleksiyonerlik ya da malumatfuruşluk gibi bir hobi olarak değil de, birey ve toplum olarak daha kaliteli yaşamamıza yardımcı olacak aktif bir entelektüel süreç olarak algılayanlar için bu boş lafların manası yoktur. Popülerleşen her şeyin karikatürize olması kaçınılmazdır; ancak biz akademisyenler bu tip sloganvari saçmalıkların katı bir metodolojisi ve disiplini olan tarih ilminin böğründe tümöre dönüşmesini önleyebilmeliydik. Bu anlamda esas sorumluluk fildişi kulelerimizde keyif çatan ya da daha da *kitsch* bir benzetmeyle yanan Roma'ya bakarak lirini çalan bizlere aittir.

Okuyucuya faydalı genellemeler: Hiçbir imparatorluk, toplum, kültür bir diğerinden daha iyi kabul edilemez; en azından bunu *a priori*, yani deneye başlamadan önce, kanıtsız yapmak imkânsızdır. İyi ya da kötü, merhametli ya da merhametsiz gibi kavramların analitik olarak standartları da belli olmadığı sürece, bunları Plinius Secundus'un deyiimiyle ağzımıza bir miktar tuz atıp (orj. *additio grano salis*, mod. Lat. *cum grano salis*, İng. *with a grain of salt*) kullanalım ki zehirlenmeyelim. Osmanlı toplumu da, Bizanslılar da, Safeviler de, Çinliler de iyi ve kötü birçok şey yapmıştır. Bunların iyi olanlarını öne çıkarıp övmek de mümkündür, kötülere işaret edip yermek de. Her ikisi de gereksiz zaman kaybı olmanın ötesinde, insanı ahmaklaştıran faaliyetlerdir. İnsan kellelerinden kuleler yapanlar da, imaretlerden aç insanlara aş dağıttıranlar da aynı insanlardır; değişen tek şey dönemin şartlarıdır.

Sömürmekten kasıt çevresiyle dezavantajlı bir ekonomik ilişki kurmak ve artı değere el koymak ise bu anlamda tüm devletler sömürücüdür. Ancak, Avrupa onaltıncı yüzyılla birlikte daha etkili bir sömürü metodu bulmuştur; buna Sanayi Devrimi de eklenince ortaya vahşi bir kapitalizm ve vicdansız bir emperyalizm çıkmıştır. Yalnız, bir yandan Osmanlıların geri kalmışlığından dem vururken, öteki taraftan da eğer Avrupa'yı yakalasaydı elindeki üstünlüğü bu "ileri" ülkelerden farklı şekilde kullanacağını öne sürmek ispata muhtaç bir önermeyle hüküm vermek demektir.

Kristof Kolomb, Padişahın Huzurunda

Gelin hoş bir hikâyeyle bitirelim. Osmanlıların, Amerika'nın keşfini başkalarına kaptırmalarını iki yüzyıl sonra nasıl değerlendirdikleri hakkında ipucu veren bu hikâyesinde Evliya Çelebi, Kolomb'u bir rahip yapıp padişahın huzuruna çıkarmakta bir sıkıntı görmemiş. Hikâye ana hatlarıyla şöyle: 1484 yılında II. Bayezid Akkırman'ı kuşatırken karşısına çıkan Padre ve Kolon (Kristof Kolomb) adlı iki rahip kalenin hangi gün fethedileceğini başarılı bir şekilde tahmin edince Padişah'ın ilgisine mazhar

olmuştu ya da Evliya'nın anlatımıyla kendilerine "hayli ta'zim ü tekrîm ve ihtirâm ihsânlar olundu." Bayezid'in fethin tam tarihini nasıl bildikleri sorusunu, "İlim kuvvetiyle," şeklinde cevaplayan Padre ve Kolon gelecekte iki haber daha vereceklerdi. Bunlardan birincisi; o sırada Trabzon'da sancakbeyi olan Şehzade Selim'in babasından sonra tahta geçip Mısır Sultanı ve Mekke Medine Padişahı olacağı, yani Memlûk Sultanlığı'nı yıkıp Mısır ve Hicaz'ı fethedeceğiydi. Bir ikinci müjde ise, Selim'in oğlu Süleyman'ın Kızıl Elma sahibi olacağıydı.*

Yüzyılı aşkın bir süredir denizlerde seyahat ettiklerini ve dünyanın etrafını yedi kere dolaştıklarını belirten ikili; sularında altın, dağlarında maden, çöllerinde çimen olan yeni bir kıta bulduklarından bahsetseler de, Bayezid daha önce hiçbir kavmin ayak basmadığı bu "Yeni Dünya" ile pek ilgilenmişe benzememektedir. Veli padişahımız, "Bize Mekke ve Medine ve bu cezîre-i dünyanın feth ü teshîri lâzımdır, eyle deryâ aşırı mesâfe-i ba'îdeye bizim gitmemiz lâzım değildir," demiş; kısacası okyanus ötesinden ziyade eski kıtada fetihlere girişmekle ilgilendiklerini belirtmiştir. Umduğunu bulamayan Kolomb ile arkadaşı da İspanya'ya gidip oradan aldıkları on iki gemiyle Amerika'yı fethedecektir.

Artık Kolomb'un keşfinin öneminin anlaşıldığı onyedinci yüzyılın son çeyreğinde yazan Evliya'nın bu hikâyeyle dönemin Osmanlılarını ince bir üslupla eleştirdiği farz edilebilir; ancak aynı şekilde o gün dahi hâkim olan bir görüşü ortaya koyuyor olması da mümkündür. Her halükârda Kolomb'un Padişah'ın huzuruna çıkmadığını da biliyoruz, çıkmasının bir mantığının olmadığını da. Zaten Amerika'ya yapılacak keşif seferinin bir Akdeniz gücü tarafından gerçekleştirilmesi mümkün olsaydı, Cenovalı kâşifimizin İstanbul'a kadar gelmesine gerek yoktu; desteği direkt kendi memleketinden alabilirdi.

* * *

* Kızıl Elma, Oğuz Türkleri için bir türlü ulaşılamayan bir hedefi simgeler.

Toparlayacak olursak, İstanbul'un domine edebildiği bir ekonomik ünite, ne adam yollayıp Amerika'yı kolonize edebilir ne de buradan gelecek hammaddeye ihtiyaç duymaktadır. Osmanlı'nın merkantilist politikalar izlememesinin nedenlerini kaçırılmış fırsatlarda değil, belirli kurum ve politikaların eksikliğinde aramak daha mantıklıdır. Bu anlamda Osmanlı'nın durumu pek de istisnai değildir, Ming ve Qing Çin'i veya Safeviler gibi diğer geleneksel imparatorluklarda da buna benzer bir durum görülmektedir. Kapitalizmin ortaya çıkışında esas açıklanmaya muhtaç olan faktör Avrupa'dır, analiz etmemiz gereken burada ne olduğudur.

Kaldı ki, bir iki hükümdarın başarısı ya da başarısızlığının yüzyıllar süren bir dezavantaja yol açmış olması benim tarihçilik anlayışımla pek uyuşmuyor. Tarihi sadece takvimcilik olarak gören eğilimlerin hâkimiyeti ne yazık ki bizi örüntü, kurum ve tekrarlardan çok bireylere odaklanmaya mahkûm ediyor. Matbaanın eksikliğinin bir sonucu olarak merkezî devletin dışında yazılı bilgi üretiminin kısıtlı olduğu bir imparatorluğun propagandist kaynaklarına, bugün dahi hâkim kalan bir lider kültü de eklenince (günümüzün siyaseti bile parti programlarından çok liderlerin karşılaştırmasından ibaret değil mi?) ortaya her şeyi sultanın belirlediği bir yapı ortaya çıkıyor. On dokuz yaşındaki bir sultana mareşal denebilmesinin ya da Pirî Reis'in Kanuni yerrine Fatih döneminde yaşaması durumunda her şeyin çok farklı olacağının tüm teknolojik faktörler göz ardı edilerek, hem de bir mühendislik profesörü tarafından öne sürülebilmesini ben başka türlü izah edemiyorum.

Şüphesiz modernite öncesini incelerken irrasyonelite, keyfîlik ve şans faktörlerini gözden kaçırmamak ve siyaset bilimciler ve sosyologlar başta olmak üzere birçok sosyal bilimcinin düştüğü determinizm tuzağına düşmemek elzemdir. Ancak, gene de elimizde Amerika'nın keşfinin Osmanlılar için bir fırsat teşkil ettiğine ve mevzubahis fırsatın değerlendirilebilir olduğuna dair hiçbir kanıt yok.

VI

NEDEN TÜM KÂŞİFLER BATI'DAN ÇIKAR?

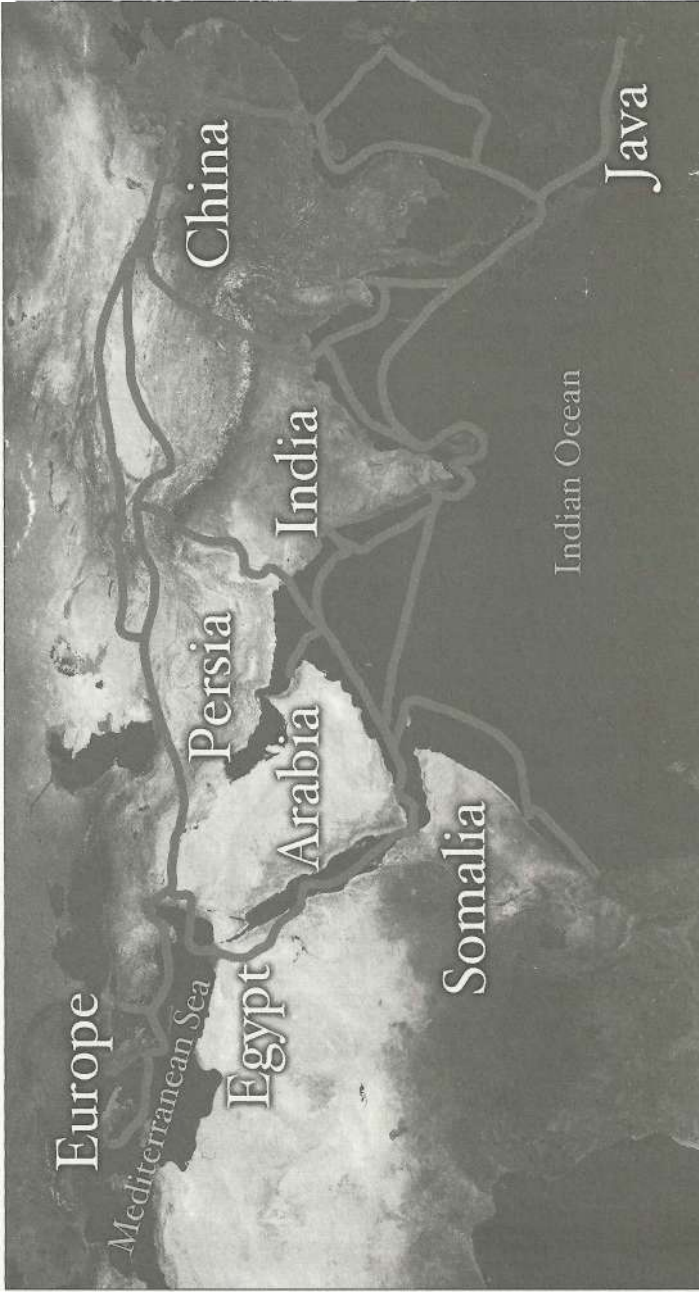
Osmanlıların neden Coğrafi Keşifler'e katılmadığını açıklamış olabiliriz; ancak, hâlâ niçin tüm kâşiflerin Batı dünyasından çıktığını incelemedik. Hakikaten de, onbeşinci yüzyıldan itibaren sadece Atlas Okyanusu'nda değil, Pasifik ve Hint okyanuslarında da; sadece Amerika ve Afrika kıyılarında değil, Ural dağlarından Kamçatka'ya kadar uzanan bölgede, Endonezya'dan Hindistan'a, Japonya'dan Avustralya'ya her yerde karşımıza Avrupalı kâşifler, tüccarlar, paralı askerler ve seyyahlar çıkıyor.

Peki, neden keşfedilmemiş topraklar (Lat. *terra incognita*) peşinde koşturan kâşifler arasında Müslümanlara, Çinlilere ya da Hintlere rastlamıyoruz? Neden bunların hepsi Avrupa'nın denizci halklarından ya da Sibiryâ örneğini ele alırsak Ruslardan çıkıyor? Niçin bazı halklar diğer toplumların kültürlerine ilgi duyarken, bazıları içe kapanmayı tercih ediyor? Gelin cevapları beraber arayalım.

Doğ u'nun Zenginliği

Avrupa'nın Eski Dünya'daki ticareti genelde doğ udan batıya doğru akmaktaydı. Tarihçilerin ondokuzuncu yüzyılda İpek Yolu* adına layık gördükleri bir güzergâhlar silsilesi, zahmetli üretimi

* Bu terimi (Alm. *Seidenstraße*) ilk kez 1877'de kendisi de bir seyyah olan Baron Ferdinand von Richthofen kullanmıştır.

Harita 7. İpek ve Baharat Yolları.

yüzyıllarca bir sır olarak saklanmış ipekten yapılma lüks kumaşlar başta olmak üzere, birçok ticari ürünün Çin'den Orta Asya ve İran'a ve en nihayet Suriye ve Anadolu üzerinden Akdeniz havzasına ulaşmasını mümkün kılmaktadır. Baharat Yolu adı verilen ve Hint Okyanusu ve Kızıldeniz üzerinden Mısır'a ulaşan bir başka rotada da tüccarlar özellikle tıpta, dinî ritüellerde, besinleri korumak için ve kozmetik amaçlarla kullanılan Hint baharatlarını (ki ismi Hindistan'ın Bihar eyaletinden gelmektedir) taşımaktadır.

Haçlı Seferleri sonrası Doğu Akdeniz limanlarına yerleşen İtalyan şehir devletlerinin tüccar kolonileri tarafından Avrupa'ya ulaştırılan bu mallar dönemin en değerli ticari ürünleridir. Avrupalıların bu ürünlere direkt ulaşması Hindistan ve Çin'e giden ticaret yollarının Müslüman devletlerin elinde olması nedeniyle mümkün bulunmamaktadır. Cengiz Han ve ardıllarının yaptığı gibi tek bir devletin yolları emniyetli hale getirmesi durumunda, Marco Polo ve ailesi gibi maceraperest tüccarların yabancı topraklarda zahmetli bir yolculuğa katlanmayı göze almaları ve Çin'e erişmeleri mümkündür. Polo'ların birçok kez İtalya ile Çin arasında mekik dokumaları ve aynı dönemde Katolik din adamlarının da Moğol başkentinde belirmesi bize bu yolculukların pek de istisnai olmadıklarını göstermektedir; sıradışı olan, *Pax Mongolica* dediğimiz ve ilk duyduğumuzda oksimoronik* bir ifade gibi duran şu meşhur "Moğol Barışı"dır. Onüçüncü yüzyılı istisna tutarsak Avrupa'yı Çin'e bağlayan topraklar hiç tek bir idare altında toplanmamıştır ve bu siyasi parçalılık Batılıları hem İpek hem de Baharat Yolu'ndan koparacaktır.

Doğu Akdeniz limanlarına ulaştığında o kadar çok el değıştirmişlerdir ki, zaten lüks addedebileceğimiz bu metalar artık el yakmaktadır. Oysa bu topraklara başka bir yoldan ulaşma imkânı olsa, hem taşıma masrafları azalacak hem de tüccarların rotalarındaki Müslüman devletlere ödediği vergilerden kurtulunacaktır. İşte hem Portekizlileri Afrika'nın en güney ucunu

* Oksimoron: ὀξύς (*oxús*, keskin zekâli) + μωρός (*mōrós*, aptal, moron), zeki aptal, birbiriyle çelişen iki kavramın bir arada kullanılması.

bulmaya iten hem de Kristof Kolomb'u Küba sahillerine götüren hesap budur; Dünya yuvarlak olduğuna göre (sanılanın aksine kimse onun düz olduğunu düşünmemektedir) sürekli Batı'ya gidilirse Hindistan'a ulaşmak mümkün değil midir?

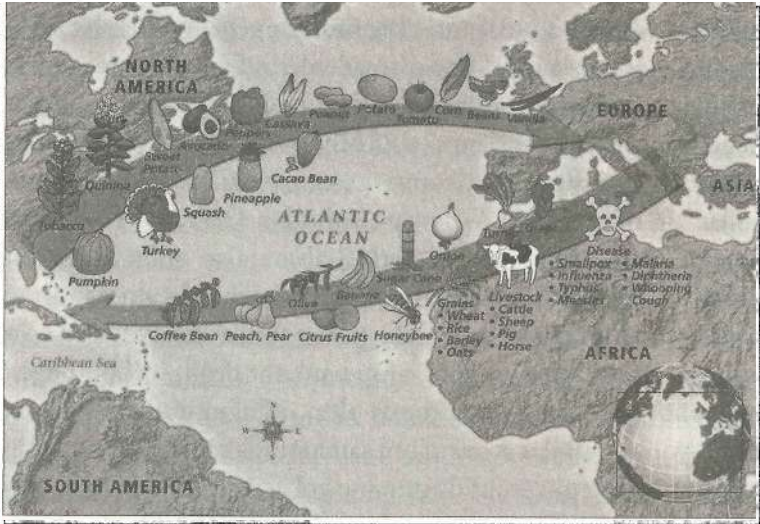
Sürpriz: Kolomb Mübadelesi

Görüldüğü gibi, dünyayı baştan sona kateden ticaret yollarının uzağında kalmış Ortaçağ Avrupa'sı dezavantajlı bir konumdadır. Bu izolasyonu kırmak için Haçlı Seferlerine girişmiş, Doğu Akdeniz'de ticaret kolonileri kurmuş, Bizans ve daha sonra Osmanlılarla ticaret anlaşmaları yapmış, bunları yaparken de daha etkili ticaret örgütleri ve finans aygıtları geliştirmeyi bilmiştir. Ancak, yine de Hindistan, Çin ve Akdeniz dünyasını birbirine bağlayan İslam dünyasının aksine, bu köşeye sıkışmış coğrafyanın bir gün dünya ticaretini şekillendireceği, onbeşinci yüzyılda kimsenin aklına gelmezdi.

Lakin tarih en kıtıpiyoz hesapları bozacak, en detaylı stratejileri boş çıkaracak garip sürprizlerle doludur! Kolomb'un Hindistan'ı ararken koskoca bir kıta bulması oyunun kurallarını değiştirmiş ve yepyeni imkân ve zorluklar yaratmıştır. Artık Avrupalıların hem nüfus fazlasını boşaltabilecekleri hem de yerel sanayileri için gerekli şeker, pamuk ve kahve gibi (ki bu sonuncusu İstanbul'a ancak onaltıncı yüzyılın sonunda gelmiştir ve oradan İtalyanlar tarafından Avrupa'ya götürülecektir) ticari tarım ürünlerini ekebilecekleri bâkir topraklar vardır. Buradaki Aztek ve İnka gibi siyasi yapılar, Avrupalıların ateşli silahlarına ve organize olma becerilerine karşı koyma gücüne sahip değillerdir; bu dezavantaja İspanyol *conquistador*'ların (fatihlerin) getirdikleri virüsler de eklenince koskoca imparatorluklar birkaç on yıl içinde haritadan silinmiştir.

Avrupa, Asya ve Afrika kıtaları arasında binlerce yıldır gerçekleşen nüfus hareketliliğinin yarattığı bakteri çeşitliliği ve bulaşıcılık, görece az ve seyrek nüfuslu Amerika kıtasının halklarının

bağışıklık sistemini altüst etmiştir. Zaten bu salgın hastalıklar olmasaydı, teknolojik avantajları ne olursa olsun, Cortés ve birkaç yüz tüfekli askerin koskoca Aztek İmparatorluğu'nu kısa bir zaman diliminde dize getirmesi söz konusu bile olamazdı. Aynı Avrupalılar ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısına kadar Afrika'nın kıyılarına sıkışıp kalmayacaklar mıydı? Avrupalıların gelişinden sonraki yüz-yüz elli yıllık bir zaman zarfı içinde ölüm oranları %80-95'i bulmuştu. Bu çapta kayıplar, savaştan insan gücünü tüketmenin yanı sıra, toplumun liderlerini de vurmuştu. Mesela, Moctezuma'nın selefi kısa bir sürede ölecekti. İnkalarda ise durum daha da feciydi. İmparatorları Huayna Capac'ın yanı sıra, birçok üst düzey general ve hanedan mensubu kısa bir süre içinde vefat etmiş ve Francisco Pizarro'nun önünü açmıştı.

Harita 8. Kolomb Mübadelesi.

Haritada da görüldüğü gibi Amerika'nın keşfi Eski ve Yeni Dünya arasında bitki, hayvan ve hastalık mübadelesine yol açmıştır. Bugün mutfağımızın olmazsa olmazları olan patates, domates, fasulye, mısır, kabak, biber gibi sebzelerin ve kakaonun Amerika kökenli oluşuna dikkat çekmek isteriz. Eski kıta ise inek, şeker, soğan, kahve, narenciye, üzüm, muz ve turp gibi sebzeler ve hububat çeşitlerinin yanı sıra, sıtma, çiçek, tifüs, grip gibi hastalıklarla bu mübadeleye katkıda bulunmuştur.

Yeni ve Eski dünyaların bu ilk karşılaşmasının daha olumlu yönleri de vardı tabii; bugün mutfığımızda görmeye alışık olduğumuz patates, domates, mısır ve birçoğumuzun olmazsa olmazı tütün Amerika menşelidir; kısacası onaltıncı yüzyıldan önce bunları tüketemezsiniz. Patates deyip geçmeyin, Rusya'yı bir dünya gücü yapan bu karbonhidrat zengini bitkidir; yokluğunda neler olabileceğini en iyi İrlandalılar bilir! Lamadan büyük binek hayvanı olmayan Amerika da atla tanışmasını bu Kolomb Mübadelesi'ne (İng. *Colombian Exchange*) borçluydu. Eski Dünya'dan Yeni Dünya'ya gelen hayvanlar eşek, inek, kedi, tavuk, keçi, kaz, tavşan, domuz, bal arısı ve manda gibi kritik önemi haiz olanlardan oluşurken; tam tersi yönde göç edenler, hindi, papağan, Moskova ördeği ve Alpaka'dan oluşan daha mütevazı bir liste yaratmaktaydı.

Lafı uzatmayalım; keşfedilen bu yeni kıta, Avrupa ekonomisine birçok açıdan kazanç sağlamıştır. El Dorado fantezilerine yol açan Mexica altınlarının ekonominin geneline pek bir etkisi olmayacaktır; ancak, Potosí madenlerinden çıkarılan gümüş özellikle onaltıncı yüzyılın ikinci yarısından itibaren cıvayla madencilik yapılmaya başlanmasıyla büyük bir nakit girişi sağlamış ve üretim kapasitesi düşük ama harcama eğilimi yüksek İspanyollar sağ olsun; önce Avrupa'yı, ardından Osmanlı İmparatorluğu'nu, İran'ı ve hatta Çin'i etkisi altına alan enflasyonist bir dalga yaratmıştır. Yüz elli yıllık bir süre içerisinde altı kat artan fiyatlar modern okuyucuya fazla gelmeyebilir; ancak, burada söz konusu olanın itibari değere sahip banknot değil, reel bir değeri olan gümüş ve daha az miktarda altın olduğunu unutmayalım. Enflasyonist baskılar Avrasya'nın tamamında sabit gelirlere sahip insanların alım gücünün düşmesine yol açmakla kalmamış, aynı zamanda Osmanlı topraklarını kasıp kavuran Celalilerden Fransa'nın *Fronde*'una birçok isyana sebebiyet vermiş ve Çin'de Ming Hanedanı'nın sonunu getirmiştir.

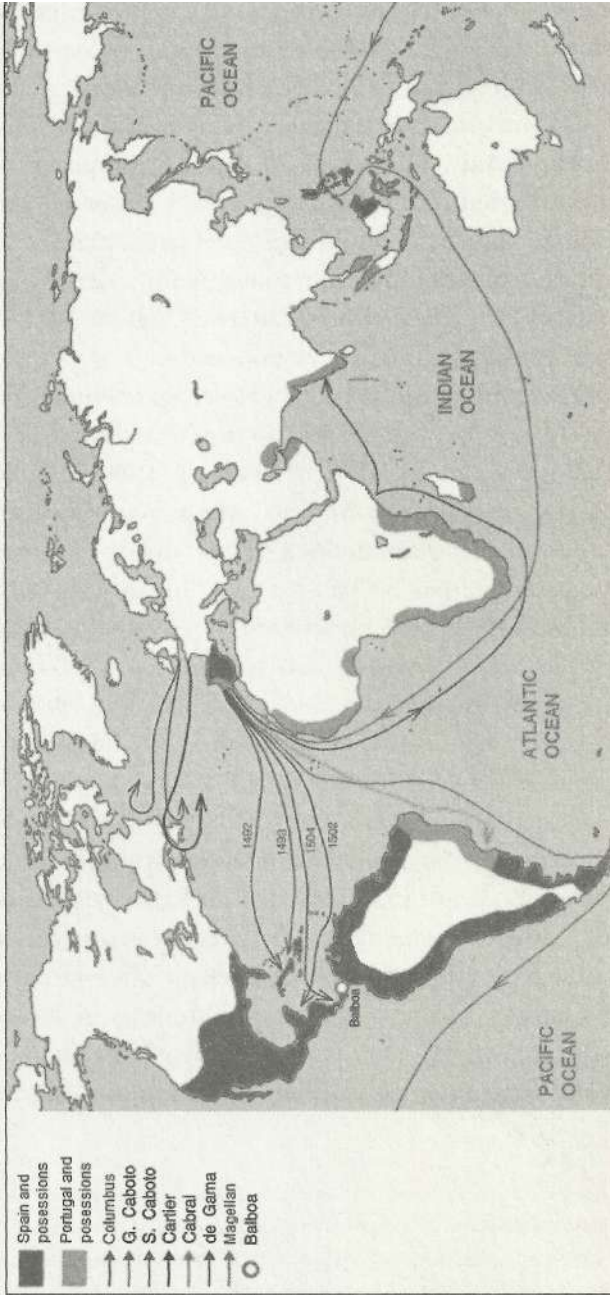
Bu değerli maden, yani bir nevi nakit para selinden daha da önemlisi, tarihçilerin yıllar sonra "Atlantik Üçgeni" adını vereceği bir düzeneğin oluşmuş olmasıdır. Coğrafi Keşifler'den önce

Avrupa ekonomisi kapitalist bazı pratikleri zaten belirli bir noktaya getirmiş durumdaydı. Kalifiye zanaatkârların üretim kapasitesine, bankacılık ve sigorta gibi finans kurumlarının gelişmesi de eklenince, kendisini merkeze koyan bir sömürü sistemini daha da geliştirebilmesi için geriye hammadde ve üretilen malın satılacağı pazarlar bulmak kalmıştı. Coğrafi Keşifler bu problemi de çözdü. Bir kez daha yinelemek gerekirse; Atlantik Üçgeni çerçevesinde Avrupa'da üretilen yüksek katma değerli mallar Afrika'ya satılıyor, buradan alınan köleler de çalıştırılmak üzere Amerika'daki büyük çiftliklere gönderiliyordu.

Söz konusu çiftliklerde üretilen kahve, şeker, tütün ve pamuk gibi ihracata yönelik ürünlerin Avrupa'da ekilmesi hem iklim açısından mümkün değildi hem de bu tip ürünlerin gelişmiş topraklarda üretilmesinin bir mantığı yoktu. Aynı günümüzde istenmeyen sanayi kollarının üçüncü dünya ülkesine atılması gibi, çevreye tahribatı büyük* ve kalifiye iş gücüne ihtiyacı olmayan bu tip monokültürlerin (tek bir ürüne dayalı tarım) kolonilerde yapılması zaten idealdi; bunlar pahada ağır yükte hafif olduğu için kolaylıkla merkezlere taşınabiliyordu. Zaten Amerika bulunmadan önce de bu tip ürünler yine ya Kıbrıs gibi adalarda ya da Nil Nehri kıyılarında yetiştirilmekteydi.

Amerika'nın bâkir topraklarının tek problemi iş gücüydü; ancak, Afrika'yı Avrupa karşısında dezavantajlı bir ticari ortaklığa sokacak Atlantik Üçgeni'nin de katkısıyla bu problem de çözülmüştü. Gelişmemiş ekonomisiyle dünya ticaret sistemine köleden ve altından başka katacak bir şeyi olmayan Afrika'dan getirilen köleler ucuz ama kalitesiz iş gücünü sağlayacaktı. Bu iş gücü sayesinde plantasyonlarda üretilen şeker, kahve, tütün ve pamuk gibi ürünler Avrupa'ya götürülecek ve

* Örneğin, ormanları ile ünlü Madeirada, Portekizlilerin şeker kamışı ekmesi. Şeker kamışı suyunun kristal şekere dönüşmesi için gerekli yakıt ihtiyacı, ormanlarıyla meşhur (Por. *ilha de madeira*: kereste adası) adanın altmış yetmiş yıl içerisinde çırılçıplak kalmasına yol açacaktır. Adadaki şeker endüstrisinin yerini hemen, üretimi yakıt talep etmeyen şaraba bırakması boşuna değildir.

Harita 9. Coğrafi Keşifler'in Rotaları ve İspanya ile Portekiz Kolonileri.

burada işlenecekti. Örneğin Karayipler'de üretilen şeker roma dönüştürülecek ve bu romların satışından elde edilen parayla da kalifiye iş gücüyle üretilmiş elbise, silah ve mermi gibi nihai ürünler satın alınacaktı. Söz konusu ürünler sonra tekrardan Afrika'ya götürülüp bunlarla köle alınacak ve ateşli silahların yaygınlaşmasıyla artık daha rahat esir edilen ve dolayısıyla fiyatları azalan bu köleler tekrar Amerika'ya taşınacaktı. Kısacası, döngü tekrardan başlıyordu.

Coğrafi Keşifler'i başlatanlar ve hatta 1494 tarihli Torde-sillas Antlaşması'yla okyanusları aralarında paylaşanlar İspanyollar ve Portekizliler olmuştu. Ancak, iki krallığın 1580'de II. Felipe hükümdarlığında birleşmesi bile İngiliz, Fransız ve Hollandalıların, yani kuzey milletlerinin de oyuna girmesini engelleyemeyecekti. Her üç devlet de onyedinci yüzyılda hem Karayipler'de hem de Hindistan'da karşımıza çıkacaktı. İlk ikisi aynı zamanda Kuzey Amerika'yı kolonize etmekle meşgulken, İspanyollara karşı ayaklanan Hollandalılar Brezilya'da topraklar edinmeyi başarmıştı. İmparatorlukları Güney Amerika, Java ve Endonezya'ya kadar uzanan Portakallar, bir ara dünya ticaretinin hâkimi olmak için İngiltere'ye bile meydan okuyacak, ancak başarısız olacaklardı.

Kapitalizmin temel kurumlarını geliştirenler, zayıf üretim kapasiteleri, aşırı devlet harcamaları ve daha statik toplumlarıyla Katolik İspanyollar değil, merkantilist politikaları ve gelişmiş finansal altyapılarıyla ticarete daha yatkın İngiliz ve Hollandalılar olacaktı; Weber'i yüzyıllar sonra kapitalizmin kökenini Protestanlıkta aramaya iten de işte tam bu başarıydı. Kolonilerle ticaret yapma tekeli elinde bulunduran *East India Company*, *Levant Company* ya da *Vereenigde Oostindische Compagnie* gibi kumpanyalar, sermaye toplamayı kolaylaştıran borsalar ve tüm ülke çapında bir para politikasını mümkün kılan ilk merkezî bankalar hep bu iki ülkede karşımıza çıkacaktı.

Haçlılar, Diplomatlar ve Polo'lar

Avrupa'nın Doğu'yu Batı'ya bağlayan ticaret yollarından izole olduğu birçok kez tekrar edilmiştir; hatta yirminci yüzyılın büyük tarihçilerinden Henri Pirenne, İslam'ın doğuşuyla nakit ekonomisinin çöküşünü ve feodalitenin ortaya çıkışını birbirine bağlamakta tereddüt etmemiştir. Akdeniz'de İslam'ın yayılmasıyla Doğu pazarlarından dışlanan Avrupa içine dönmek zorunda kalmışsa bunu söylemenin daha şairane bir yolu da Şarlman'ı Hz. Muhammed'in yarattığıdır.

Her ne kadar Pirenne'nin Ortaçağ Avrupa'sının ekonomik gerilemesini direkt İslam'ın çıkışına bağlaması defalarca eleştirilmişse de, burasının Doğu ticaret yollarından uzak kaldığı tartışılmaz bir gerçektir. Bu izolasyonu bir dereceye kadar kırmak Haçlı Seferleri ile mümkün olacaktır. 1095 yılından itibaren Güneydoğu Anadolu ve Suriye'nin zengin topraklarına akın eden Haçlılar burada kontluklar kurmuş ve Doğu'nun mallarından gelen kârdan paylarını almışlardır. 1204'te bizzat din kardeşlerine saldırmaktan ve İstanbul'u fethetmekten geri kalmamaları sadece gözlerini ne kadar kararttıklarının bir işareti değildir; seferi yöneten Venedik doçu Enrico Dandolo'nun Doğu-Batı ticaretine sulandığı ortadadır. Bu Haçlı devletleri yıkıldıktan sonra dahi, Doğu Akdeniz limanlarında başta Cenevizliler ve Venedikliler olmak üzere İtalyan tüccarlar faaliyetlerine devam etmiştir. Müslüman devletlerle anlaşarak buralarda kurdukları tüccar kolonileri sayesinde Doğu'nun malları önce İtalya'ya, sonra da Avrupa'ya ulaşacaktır.

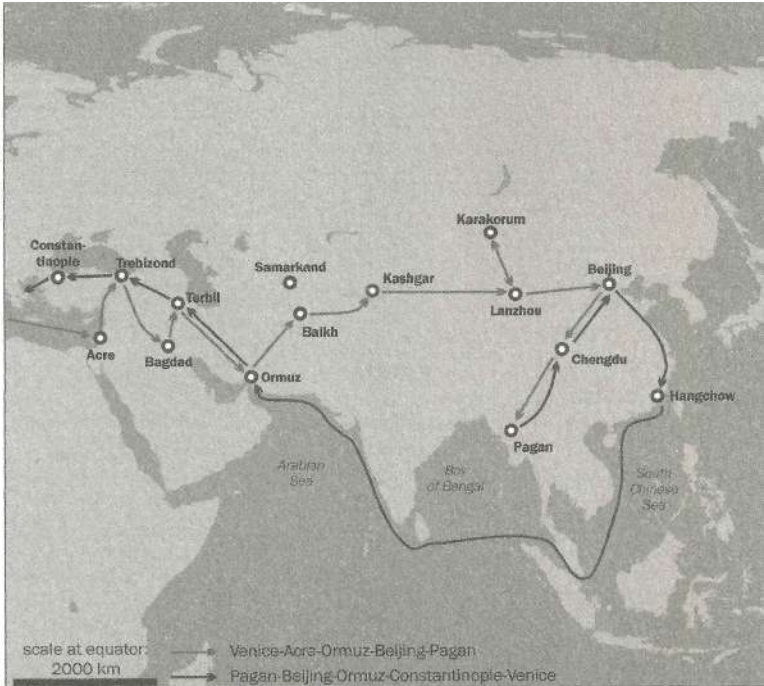
İşte Avrupa'nın ilk kâşifleri de bu İtalyan milletlerden çıkmıştır. Aşağıda bahsedeceğimiz Vivaldi kardeşler ve Kristof Kolumb Cenovalı, Polo ailesi ise Venediklidir. Doğu'ya ulaşmak için Haçlılar ve pazarlık etmesini bilen diplomatlar yeterli olmuştur; ancak, Batı'daki imkânları zorlamak isteyenler coğrafya ile mücadele etmek zorunda kalacaktır.

Ortaçağ'da aşılması en zor engellerden biri ters akıntılarıyla kürekli kadirgamlara zor anlar yaşatan Cebelitarık Boğazı'dır.

Aslında Roma döneminin büyük kürekli gemileri Boğaz'ın akıntılarını rahatça yenebilmekteydi; ancak, Ortaçağ boyunca gittikçe ufalan çektiri tipi kürekli gemiler artık bunu başaramamaktadır. İlk başarılı deneme, 1291 yılında Cenovalıdan yapılmıştır. İki kadirgayla yola çıkan Vivaldi kardeşler Fas kıyılarında 28. paralele kadar inmeyi başarsalar da, kendilerinden bir daha haber alınamayacaktır. Direkt olarak Hindistan'a gitmeyi amaçlayan bu ilk Avrupalı kâşiflerin cesaretlerinin ödülü muhtemelen yaratıcılarına kavuşmak olmuştur. Ancak, bu acı gerçeği kabul etmekte zorlananlar da yok değildir. Kaybolan kardeşlerin izinde bir başka Cenovalı Lancelotto Malocello da 1312 yılında Boğaz'ı geçecek ve Kanarya Adaları'na varmayı başaracaktır. Yine aynı sıralarda iki kardeşten birinin oğlu olan Sorleone de Somali kıyılarındaki Mogadişu'ya varmayı başarmıştır.

Aynı yıllarda Venedikli Polo ailesi de, Moğolların Anadolu'dan Çin'e kadar tek bir idari sistem yaratmasının verdiği avantajı kullanmakta gecikmeyecekti. Niccolò ve Maffeo biraderler 1260 yılında Venedik'ten ayrılacak ve Moğolların başkenti Hanbalık'a kadar (bugünkü Pekin) ulaşarak 1266'da Kubilay Han ile görüşmeyi başaracaktı. Hristiyanlarla ittifak kurmaya ve bu medeniyeti tanımaya istekli gözüken Han, Polo'ları soru yağmuruna tutmakla kalmamış; papaya iletmeleri için kendilerine bir de mektup vermişti. 1268 ya da 1269'da Çin'den ayrılan Polo kardeşlerin ikinci yolculuğu bu sefer genç Marco'nun da katılımıyla 1271 yılında gerçekleşecekti; baba, oğul ve amcanın zorluklarla geçen seyahati tam üç buçuk sene sürmüştü. Marco, Çin'de yirmi dört yıl kalacaktı; eğer anlattıkları doğrusa hem Moğol Hanı'nın gözdelelerinden biri olmuştu hem de bir devlet memuru. Nihayet 1292'de Kubilay Han'dan izin koparıp İlhanlı Sarayı'na gönderilen bir prensese eşlik etmek için İran'a geçecek ve oradan da vatanına ulaşacaktı. Bir yıl sonra o sırada Venediklilerle savaşta olan Cenovalılara esir düşüp hapsedilmesi ise hem Avrupa kâşifleri hem de tarihçiler için oldukça "vaka-yı hayriyye" bir durumdu.

Zira bu yirmi dört yıl zarfında Marco Polo'nun başından geçenleri, tam da bu mahpus damlarında Rustichello isimli hücre arkadaşına yazdırdığı seyahatnamesinden (İt. *Il Milione*) öğreniyoruz. Birçok hataya ve Marco'nun muhtemelen sürekli kendi önemini abartmasına rağmen oldukça zengin detaylara sahip olan bu seyahatname, matbaanın icadından bir buçuk asır önce aşırı ilgi görecekti ve ilerleyen yüzyıllardaki kâşiflere ilham verecekti. Zaten Marco Polo'nun seyahatinden çok seyahatnamesi önemli diyebiliriz. Kendisinden önce de Çin'e giden Avrupalı gezginler bulunmaktaydı; ancak, ilk kez o, gördüklerini kamuoyuyla paylaşmış ve büyük ilgi gören eseri nesilden nesile aktararak kâşiflerin el kitabı haline gelmiştir. Coğrafi Keşifler'in kilit isimlerinden Kristof Kolumb'un terekesinden bu seyahatnamenin, hem de üstü bir sürü el yazısı notla dolu olarak çıkmasının bir tesadüf olmadığı ortadadır.

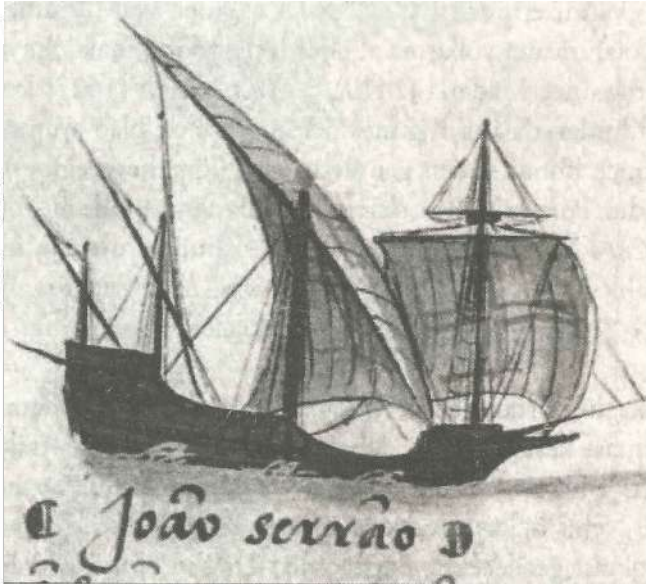

Harita 10. Polo'ların Güzergâhı.

Marco Polo'nun seyahatinin bir başka katkısı da kartografi alanında olacaktır. Aslında *Il Milione*'ye herhangi bir harita eşlik etmemektedir; ancak, Polo ailesi hem yaptıkları yolculukları hem de Çin, Japonya, Sibiryâ, Kamçatka, Bering Boğazı ve hatta Alaska'ya (Amerika'nın hâlâ keşfedilmediğini unutmayalım) giden deniz yollarını içeren haritalar çizdirmişlerdir. Daha sonra bu haritalar onbeşinci yüzyıl Avrupalı kartografları tarafından da kullanılacaktır; eğer bunlar olmasaydı, Coğrafi Keşifler'in gerçekleşip gerçekleşmeyeceği şüphelidir.

Gemi Teknolojisindeki Gelişmeler ve Okyanus'taki İlk Denemeler

Ortaçağ'da Avrupalılar etraflarındaki dünyadan pek de haberdar değillerdir. Nitekim coğrafi bilgileri Akdeniz havzası ile kısıtlı kalmaktaydı; Sahraaltı Afrikası, Kızıldeniz, Batı Afrika ve Hint Okyanusu kıyıları hakkında bilinenler hep bölük pörçük ve

Resim 9. Karavela.

yanlıştı. Onbeşinci yüzyılın başında Ptolemaïos'un *Geōgraphikē* adlı eserinin İstanbul'dan İtalya'ya getirilmesiyle bu sorun bir yere kadar aşılacaktır; ancak, onbeşinci yüzyılın sonuna kadar Hint Okyanusu'nun karayla çevrili olduğuna inanmalarına bakılacak olursa, hâlâ gidilecek çok yol vardır.

Bu yolu giden, tam bir kıyı devleti olan Portekiz olacaktır. Bu denizci milletin keşiflerini mümkün kılan pusula, usturlab ve rub'u tahtası (İng. *quadrant*) gibi gemilerin artık kıyıyı takip etmeden kapalı havalarda da seyrüsefer etmesinin önünü açan aletlerin yaygınlaşması ve onbeşinci yüzyılla birlikte karavela gibi rüzgâra karşı da gidebilen çevik gemilerin geliştirilmesidir.

Bu süreçteki kilit isimlerden biri kendisine “denizci” (Por. *Navegador*) lakabı verilen Portekiz kralı Henrique'dir. İlk hedef genelde sanıldığı gibi Hindistan değil, Batı Afrika'dır. Köle ve altın membaı olan bu bölgenin zenginliği, Mali kralı Mansa Musa'nın 1324-5'te Hacca gittiği zaman etrafına saçtığı zenginlikten bellidir; 1375 tarihli bir Katalan haritasında elinde bir altınla resmedilmesi hiç de boşuna değildir [bkz. Renkli Resim 6]. Sahra Çölü üzerinden Kuzey Afrika'ya giden ve Müslümanların elinde olan ticaret yollarına alternatif bir yol bulmak için yapılan seferlerde önce Maderia (1419) ve Azor adaları (1427) keşfedilmiş, ardından da Fas'ın güneyindeki Cabo de Nao aşılmıştır ki, daha önce burayı geçen gemilerin geri dönemeyeceğine inanılmaktadır. Portekizlilerin sistemli çabaları sayesinde bu burnun (Por. *Cabo de Nao*: Hayır Burnu) ve ardındaki denizin isminin (Karanlık Deniz, Lat. *Mare Tenebrarum*, *Mare Tenebrosum*; Ar. *Bahrü'l-Zulumet*) pek de haklı gerekçelerle konmadığı ortaya çıkmıştır.

Yüzyılın ortalarından itibaren karavelaların kullanılmaya başlanması keşif sürecini daha da hızlandırmıştır. Portekiz denizcileri 1456'da Cabo Verde, 1460'ta Sierra Leone ve 1482'de Kongo Nehri'ni keşfedecek ve nihayet 1488'de Afrika'nın en güney noktası geçilecekti. Bartolomeu Dias'ın “Fırtınalar Burnu” (Por. *Cabo das Törmentas*) dediği, ancak ismi daha sonra Kral

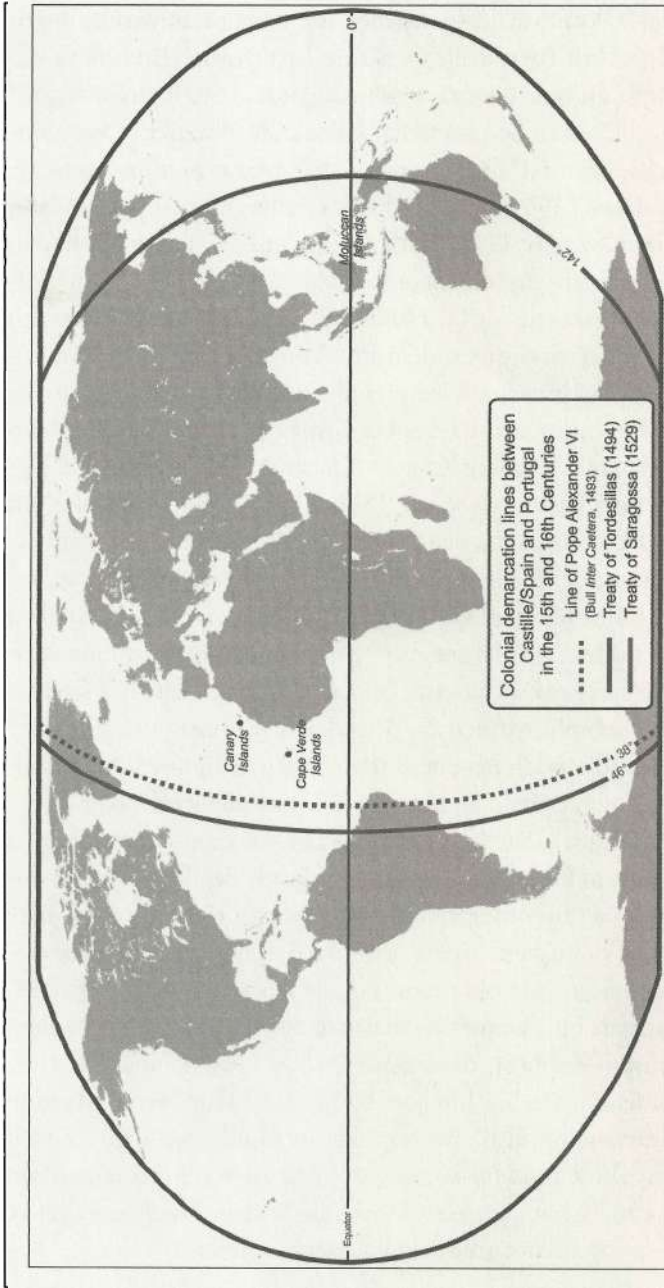
II. João tarafından “Ümit Burnu” (Por. *Cabo da Boa Esperança*) olarak değiştirilen bu noktanın aşılmasıyla Hindistan’a giden yol artık bulunmuş sayılırdı. Hindistan’a ayak basmak ve kendisine niye buraya geldiklerini soran insanlara, “Hıristiyan ve baharat aramak için,” (Por. “*Vimos buscar christãos e especiaria*”) cevabını vermek ise 1498 yılında Vasco da Gama’ya nasip olacaktı.

Hindistan’ın emtiasının direkt olarak Avrupa’ya taşınması başta İskenderiye olmak üzere Doğu limanlarında büyük bir ticaret düşüşüne yol açmakla kalmayacak, aynı zamanda burada bir Portekiz koloni imparatorluğu doğuracaktı. Bu sadece askerlerin ve valilerin değil, aynı zamanda tüccarların da gelmesi demekti; yıllardır Müslümanların hükmettiği ticarete şimdi bir ortak çıkmıştı. Portekizlilerin top, tüfek ve yelkenlileriyle başa çıkamayacaklarını anlayan bölge Müslümanlarının yüzlerini Batı’ya dönüp Osmanlılardan yardım istemeleri çok sürmeyecekti.

Ukrayna’dan İran’a, Batı Akdeniz’den Macaristan’a, Habeşistan’dan Gürcistan’a birçok cephede adeta bir dünya savaşı veren Osmanlılar, hakikaten de konjonktürün ve imkânların el verdiği ölçüde bu çağrılara karşılık vermeye çalıştı. Ancak, teknolojik ve lojistik zorluklar bu seferlerin bir sonuca varmasına mâni olacaktır. Detaylarına girmeden sadece bu seferlerden birinin meşhur denizci ve kartograf Pirî Reis’in başını yediğini, bir diğerinde ise Seydî Ali Reis’in artık tamir edilemeyecek durumda olan gemileri satın karadan İstanbul’a döndüğünü ilginç detaylar olarak ekleyelim. Bu sonuncusu paçayı kurtarmak için yolu üzerindeki tüm hükümdarlardan nameler toplamak ve kararlarını savunduğu ve gittiği her yerde kendisine iş teklifleri yapıldığının altını maharetle çizdiği meşhur eseri *Mir’âtü’l-Memalik*’i kaleme almak zorunda kalmıştı; gözden düştüyse de en azından yekpare olarak düşmüştü. Tarihi yazmanın yapmaktan daha önemli olduğuna bundan daha güzel bir örnek olabilir mi? Zavallı Pirî belki de meşhur *Kitâb-ı Bahriyye*’sini bir otuz yıl sonra yazmalıydı!

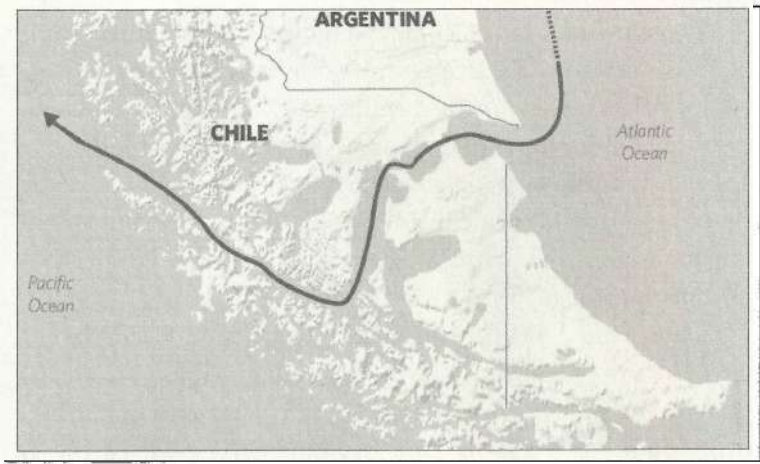
Atlas Okyanusu'ndaki keşifler ise yüzyılın sonlarına doğru gerçekleşecekti. Portekizlilerin aksine İspanyollar Hindistan'a batıya doğru giderek ulaşmaya çalışacaklardı. 1492 yılında Kristof Kolomb ilk seferinde ummadığı bir şekilde Amerika'yı keşfedince, ortaya çıkan iki ülke arasında okyanusların nasıl paylaşılacağı problemi ise, 1494 tarihli Tordesillas Antlaşması ile çözülmüştü. Bu antlaşmaya göre, Cabo Verde Adaları'nın 370 fersah batısından geçen hayalî bir çizginin doğusundaki tüm topraklar Portekizlilere bırakılmaktaydı ki, bu Hindistan yolunun ve Batı Afrika'nın Lizbon'un payına düşmesi demekti. Aslında Portekizlilere Amerika'da herhangi bir toprak kalmıyordu; ancak, şans faktörü bir kez daha devreye girmeye ve hesapları altüst etmeye yetti. Kolomb'un anakarayı değil de sadece Karayip Adaları'nı keşfetmesi, Tordesillas Antlaşması'ndan altı yıl sonra, 1500 yılında bulunan Brezilya'nın Portekizlilere kalmasına neden oldu. Bazıları Portekizlilerin antlaşmadan önce de Brezilya'nın varlığından haberi olduğunu ve anlaşmayı buna göre manipüle ettiklerini iddia etse de, bu yöndeki savların tarihsel bir dayanağı hâlâ bulunamamıştır. Muhtemelen de böyle bir dayanak yoktur. Şu oyunbozan talihin her devreye girişinde komplo teorileri de peşinden koşturmakta değil midir? Kendini kaderin cilvesine teslim etmekten ölümüne korkan modern insan, bu çaptaki hata paylarını kabul edememektedir.

Konumuza dönelim. Kolomb keşfini yapmıştı yapmasına ama hâlâ yeni bir kıta bulduğunun farkında değildi; Asya'nın doğu kıyılarına vardığını zannediyordu. Bugün Kolombiya bir ülke adı olarak kalmışken, kıtaya Amerika denmesinin sebebi ise burasının yeni bir kıta olduğunu dünyaya öğretenin Amerigo Vespucci adında bir Floransalı olmasıydı. Sevilla'daki Medici bankası için çalışan Vespucci, daha önce iki kez Guyanalar'a gitmiş ve bu keşiflerde edindiği bilgileri 1502 ve 1504 yıllarında yazdığı iki kitapta neşretmişti. Bu toprakların Hindistan değil de yeni bir dünya, bir *mundus novus* olduğunu söyleyen Floransalı'nın ismini 1507 yılında bu kıtaya veren ise Martin Waldseemüller ve Matthias Rignmann adındaki iki haritacı olacaktı.

Harita 12. Tordesillas ve Zaragoza Antlaşmalarına Göre Dünyanın İspanya ile Portekiz Arasında Taksimi.

Batıya yapılan bu seferlerde nihai hedef olan Asya'ya ulaşmak ise Ferdinand Macellan'a (Por. *Fernão de Magalhães*) nasip olacaktı. Kralı ile anlaşamayınca soluğu İspanya sarayında alan bu Portekizli kâşif, Tordesillas Antlaşması'yla Asya'dan dışlanan İspanyollara alternatif bir plan sunacaktı. Amerika'nın güneyinde daha sonraları Macellan Boğazı denecek bir geçit bulmayı başaran Ferdinand, ne yazık ki sanıldığı gibi dünyanın etrafını dolaşan ilk denizci olamayacaktı; zira Filipinler'de bir çatışmada ölünce bu şeref Juan Sebastián Elcano'ya kalacaktı. Artık İspanyollar da Asya'ya ulaşmışlardı.

Harita 13. Macellan Boğazı.

Boğaz lafi sizi yanıltmasın, Tierra Fuego'nun güneyindeki bu geçit tam 600 km. uzunluğundadır.

İspanyolların Pasifik Okyanusu'na açılması başka bir sıkıntı doğurmuştu, zira böyle bir durumu öngörmeyen Tordesillas Antlaşması'nda İspanya ve Portekiz nüfuz alanları arasında doğu sınırı çizilmemişti. 1524 ile 1529 arasında astronom, haritacı, reis ve matematikçilerin de katılımıyla gerçekleşen uzun pazarlıklar sonunda Zaragoza Antlaşması'yla bu problem de çözülmüş; Maluku Adaları Portekizlilere, Filipinler ise İspanyollara bırakılmıştı.

Denizlerde hummalı bir keşif faaliyeti gerçekleştirilirken, bir grup İspanyol *conquistador* da altın dolu topraklar bulma umu-
duyla kıtanın içlerine akınlar düzenlemeye başladılar. İspanyol
fatihleri tüfeklerin ve yerel halkın direnemediği bakterilerin de
yardımıyla az sayıdaki kuvvetleriyle muktedir imparatorlukları
tarih sahnesinden sileceklerdi. Bir avuç çapulcu için büyük bir
cüret! Hernán Cortes 1519'da Aztek imparatoru Moctezuma'yı
esir alıp Tenochtitlan'ı yağmalayı başarmıştı bile. Bundan on
dört yıl sonra Fransisco Pizarro, Cuco'yu ele geçirip Peru'daki
İnka İmparatorluğu'nu yıkacak ve Güney Amerika'yı bütünüyle
İspanyol kolonizasyonuna açacaktı.

Yüzyılın ikinci yarısında kuzeyli milletlerin de keşiflere katıl-
maya başlamasıyla Tordesillas'ın öngörmediği bir durum ortaya
çıktı. İspanya'nın Avrupa'daki en büyük rakibi Fransa, Elizabeth
ile birlikte ihtiraslı politikalar izlemeye ant içmiş bir İngiltere ve
1560'larda İspanyollara isyan bayrağı açan Hollanda, İberyalıla-
rın okyanuslardaki egemenliğini tanımayacaklar ve kendi koloni
imparatorluklarını kuracaklardı. Artık oyunun tüm aktörleri po-
zisyonlarını almıştı.

Denizlerdeki keşifler, bu yeni aktörlerin de katılımlarıyla
onyedinci ve onsekizinci yüzyıllarda da devam edecekti; ancak,
okuyucuyu sıkmamak ve kitabı coğrafi detaylarla doldurma-
mak adına bunlara daha fazla değinmemeyi tercih ediyoruz.
Eklenmesi gereken bir nokta, onaltıncı yüzyılın ortalarında
Kazan ve Astrahan hanlıklarını egemenliği altına alan Rus-
ya'nın Uralları aşmasıdır. Straganov ailesinin liderliğini yaptığı
yayılmacı bir politikanın sonucu önce yüzyılın sonlarında Sibir
Hanlığı ortadan kaldırılacak, bir sonraki yüzyılla birlikte de Si-
biry kolonizasyona açılacaktı. 1639 yılında Pasifik sahillerine
ulaşmayı başaran Ruslar, dokuz sene sonra Bering Boğazı'na
dayanmışlardı bile; ancak, Alaska'yı fethetmek için bir yüzyıl
daha beklemeleri gerekecekti.

Harita 14. Rus Keşifleri.

İçine Kapanık Bir İslam Dünyası: Müslümanlar Neden Ticaret Yapmaz?

Görüldüğü gibi, yeni topraklar keşfetme çabası Avrupalıların tekelinde kalmıştır. Peki, Fa'stan Çin'e, Hindistan'dan Kazan'a geniş bir coğrafyada hâkimiyet kurmuş Müslüman devletler neden keşiflere iştirak etmemiştir? Neden tarihte Müslüman Kolomb'lara rast gelmiyoruz?

Bu sorunun cevabı söz konusu geniş coğrafyanın bizzat kendisidir. Avrupalı milletlerin aksine, Doğu-Batı ticaret yollarının tam merkezinde bulunan İslam devletleriyle Avrasya'nın bir köşesinde sıkışmış Avrupalıların öncelikleri aynı değildir. Anadolu ve Suriye limanlarında, Hint Okyanusu'nda ve Orta Asya'da Müslüman tüccarlar rahatlıkla ticaret yapabilmektedir. Avrupa'nın Doğu tüccarlarına önerebileceği herhangi bir ticari emtia da bulunmamaktadır; Doğu'dan sürekli alıp hiç satamayan Avrupalılar, ticaret açığını İngilizler Çin'e afyonu sokana kadar

bir türlü kapatamayacaklardır. Kısacası, Müslüman tüccarların İngiltere'ye ya da Alçak Ülkeler'e kadar gitmelerine ve daha öteye geçip Vasco da Gama'laşmalarına pek de ihtiyaç yoktur.

Ayaklarına kadar gelen Avrupalılara rağmen bu ülkelere de gitmişlerdir aslında. Osmanlı'da Müslüman tebaanın ticaret yapmadığı şeklindeki argümanın hiçbir temeli yoktur. Sürekli fakirliği ve dünyadan kopmayı öven Hristiyanlığın aksine İslam'ın tam bir ticaret dini olduğunu Üçüncü Bölüm'de belirtmiştik; Peygamber Efendimizin bizzat ticaret yaptığını, Hicri takvimin tarım toplumlarındaki gibi güneş değil, ay üzerine kurulduğunu ve İslam'da mistisizmin bile Hristiyanlıktakinin aksine dünyadan tam anlamıyla kopma anlamına gelmediğini bir kez daha hatırlatalım. Dinimiz dünyevi faaliyetleri ve ticareti öven bir dindir, yayıldığı topraklar da ticaret yollarının üstündedir. Kısacası, bugünden geriye doğru işletilmiş argümanların heyecanına kapılıp teleoloji tanrıçasına bir adak da bizim adamamızın bir manası yok.

Müslümanların ticaret yapmadığı gibi saçma bir önyargı oluşmuşsa bunun nedeni özellikle onsekizinci yüzyıldan sonra Doğu Akdeniz'de taşımacılığın tamamen Batılıların eline geçmesidir. Ancak, İstanbul'dan Selanik'e gitmek için bile Fransız gemilerine binilmesi gerekiyorsa, bunun nedeni Müslümanların ticaretten anlamaması ya da bundan kaçınması değil, Coğrafi Keşifler ve merkantilizmin kazandırdığı tecrübelerle Avrupalıların teknolojik ve ekonomik olarak ecdadımızı saf dışı bırakmasıdır.

Batı'yla olan ticarette Rum ve Ermeni azınlıkların kendini daha çok göstermesi kültürel olduğu kadar siyasidir de. Kendi tüccarlarını gözetken politikalar takip etmeye teşne merkantilist Avrupalı devletler, en başından beri limanlarında Müslüman tüccarlara zorluk çıkarmakta ve bunu da karşılıklı anlaşmaların kurallarını işletmeme pahasına yapmaktadır. Cezayir ve Tunusluları korsanlığa iten, tam da çıkarılan bu engellerdir; onsekizinci yüzyıldan itibaren bunlar artık mallarını tamamen Fransız gemileriyle taşımak durumunda kalmışlardır. Normal ticaret yapmasına izin

verilmeyen Mağribililere uluslararası ticaretin nimetlerinden yararlanmak ve her geçen gün zenginleşen Avrupa pazarlarından pay kapmak için silaha sarılmaktan başka bir çare bırakmamışlardır.

Digression'un sultanları olarak, burada bir not düşmekte fayda var: Bu korsanların yağmaları onların kudretinden çok acziyetine işaret olarak algılanmalıdır; zira tüm psikolojik etkisine rağmen korsanlık kaçakçılıkla beraber daha az sofistike bir ticaret yönremidir ve fakir aktörler tarafından tercih edilir. Aynı gelişmiş ülkelerde lisanssız yazılımın olmaması gibi, hile yapmanın pahalıya mâl olduğu durumlarda korsanlık gibi düzen bozan faaliyetlere tahammül edilemez.

Müslümanların rekabetinden rahatsız olan Avrupalı tüccarların da etkisiyle, Müslüman tüccarların Batı limanlarında ticaret yapması zorlaşınca, onların yerini Hıristiyan oldukları için daha zor engellenebilecek Rum ve Ermeniler almış; onsekizinci yüzyıldan itibaren ticaret dengesinin tamamen bozulmasıyla da bunların Batı ticaretindeki başat konumunun Osmanlı toplumundaki yansımaları daha yadsınamaz olmuştur.

Her ne kadar Batı'nın kendilerine verebileceği fazla bir şey yoksa da, Müslüman tüccarlar Marsilya ve Venedik gibi dost limanlara uğramaktadır. *Canal Grande*'de zerafetle salınan *Fondaco de' Turchi* bunun en güzel kanıtıdır. Batı dillerinde birden fazla anlama gelen Türk ifadesi burada Müslümanlara işaret etmektedir; Venedik'e giden Osmanlı ve hatta İranlı tüccarların kaldığı bu kervansaray, Müslüman tüccarların Avrupa'da nasıl kısıtlandıklarına da güzel bir örnektir. Aslında bunlar ilk başlarda şehrin içinde çeşitli yerlerde dağınık bir şekilde yaşamaktadır; ancak, Venedik otoriteleri bu düzensizlikten rahatsız olmuş ve hepsinin bir arada yaşaması için 1621'de bunlara özel bir bina tahsis etmeyi uygun görmüştür. Şehre gelen Müslüman tüccarlar mallarını buraya boşaltacaklar ve belirli bir saatten sonra kapıları kilitlenen fondaco'da (Ar. *funduk*) kalacaklardı; böylece şehirdeki hareketleri ve yerel halkla münasebetleri yakından kontrol edilebilecektir.

Bu önlem, Venedik gibi görece hoşgörülü bir yerin bile İslam limanlarının aksine pek de misafirperver olmadığını tüm çıplaklığıyla gözler önüne sermekte değil midir?

Batılıları diğer toplumlardan ayıran en önemli şeylerden biri de yabancı diyarlara karşı gösterdikleri ilgiydi. Keşfettikleri topraklarda karşılaştıkları yeni toplumları ve kültürleri derinlemesine incelemekle kalmayıp bunlar üzerine sayısız kitap ve inceleme üreten Batılıların sadece açgözlü fırsatçılar olmadığını, matbaanın da etkisiyle keşiflerin Avrupa kamuoyunda egzotiğe karşı büyük bir ilgi yarattığını da belirtelim. Oysa kâşiflerden ziyade tüccarların ve seyyahların boy gösterdiği İslam toplumlarında İbni Battuta'ların yazdıklarının hiçbir zaman Avrupa'dakine benzer dış dünyaya meraklı bir kamuoyu yaratmadığını belirtelim. Avrupa kütüphanelerinin kataloglarında Osmanlı, İran, Hint, Çin ve Japon kültürü ve dili üzerine binlerce kitaba rastlamak mümkün; oysa bizim el yazmalarımız arasında bu yabancı kültür ve diller üzerine ancak tek tük ve oldukça basit eserlerden başka bir şey bulunmamakta. Evliya Çelebi'yi bile bir köşede unutmuş bir toplumdan bahsediyoruz.

Yıllardır eski kıtanın köşesinde kalan Avrupalıların keşfe duyduğu bu ilgiyi zengin olmak isteyen toplumun alt katmanlarına benzetirsek, yüzyıllardır ticaret yollarının merkezinde olmanın verdiği rahatlıkla bir uyusukluk geliştiren İslam dünyasını da mirasyedi bir zengin çocuğuna benzetebiliriz belki de. Her halükârda İslam ekümeni kendi içinde tutarlı bir ticari bütün oluşturduğu için Müslümanlar, Avrupalılar gibi yüzyıllar sürecektir ve ağır kayıplara mâl olacak bir deneme yapılmadan geçmemişlerdi; böyle bir deneyimin ortaya çıkardığı egzotisizmden de haliyle mahrum kalmışlardı.

Ancak yine de İslam'ı içine kapanık, izolasyoncu bir din olarak resmetmek doğru değil. Kendi paradigması içinde değerlendirildiğinde bir Çin, Hindistan ya da Ortaçağ Avrupa'sından çok daha dışa dönük ve kozmopolit olduğu kesin. Zaten Doğu ile

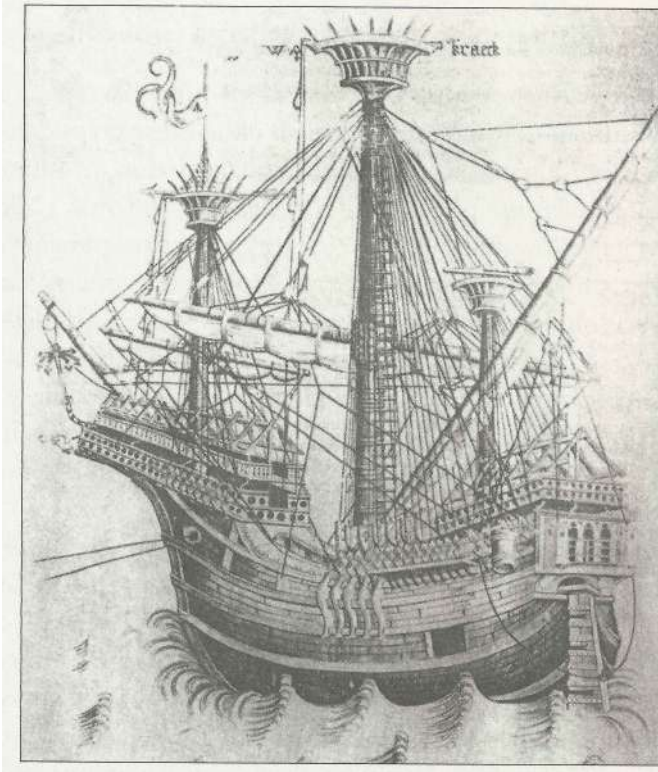
Batı arasında köprü vazifesi gören bir medeniyetten başka türlü de beklenemez. Fas'tan Kuzey Hindistan'a, Balkanlar'dan Çin'e kadar hemen her yerde Müslüman tüccarları, seyyahları, âlimleri ve sanatçıları görmek mümkün. Zaten işte tam da bu merkezî konum, bu medeniyetleri birbirine bağlama görevi Müslümanların gözlerini karartıp bir bilinmez uğruna hayatlarını keşiflerde riske atmalarının önüne geçmiş olmalıdır. Ancak, bunu bir hata değil, tarihî gerçeklerin dikte ettiği bir hakikat olarak görmek daha doğru olur. Zaten Avrupa da yaptığını biraz mecburiyetten yapmıştır. Eğer tesadüfen Amerika'yı bulmasalardı, bugün acaba hayıflanır mıydık? Bu sorunun cevabını aramak nafiledir, asıl yapılması gereken tarihin bazen cilveli olduğunu kabul etmektir.

Müslümanlar Neden Amerika'ya Gitmedi?

Müslümanların ticaretten geri kalmadıklarını ve Avrupa'da faal ticaret yapmamalarının bir inisiyatif eksikliğinden kaynaklanmadığını gösterdikten sonra, ikinci sorumuzu soralım. Müslümanlar ticaret yollarının peşinde kendilerini harap etmemiş, yüzlerce gemiyi içindeki zavallı denizcilerle birlikte okyanusun hain sularına kurban vermemiş ve dolayısıyla Hindistan'ı ararken kazara Amerika'yı bulmamış olabilir. Peki, neden bir kez keşfedildiğinde Amerika'ya sırnaşmamıştır? İspanyol ve Portekizlilerin yaptıkları keşiflerden Fransız, Hollandalı ve İngilizler paylarını almayı bilmişlerdir; demek ki ne sömürmek için keşfetmek olmazsa olmazdır (Lat. *sine qua non*) ne de Tordesillas, maddelerine herkesin riayet ettiği Allah kelamı bir antlaşmadır.

Bunun aslında birden fazla nedeni vardır. İlk sebep, Müslümanların gemi teknolojisinde geri kalmalarıdır. Elverişli limanlar az olduğundan Atlas Okyanusu'na kıyısı olan Müslüman ülkelerde de denizcilik gelişmemiştir. Coğrafi Keşifler'e iştirak etmemeleri, onbeşinci yüzyıldan itibaren başlayan ve okyanusun azgın sularında mücadele edebilecek tam armalı (üç ya da dört direğin her birinin üzerinde birden fazla yelkenin çeşitli kombinezonları)

karavel, karaka ve kalyon tipi gemilerin gelişmesiyle sonuçlanan teknolojik süreçte Müslüman devletlerin öncülük etmesinin önünü tıkamıştır. Yelkenli gemilere tam anlamıyla ancak onyedinci yüzyılın ikinci yarısında geçmelerini, Osmanlıların bir Akdeniz kuvveti olmasıyla açıklamak mümkündür; ancak, okyanustaki gemilere gözünü diken Cezayirlilerin bile geri kaldıkları açıktır. Bunlar ancak İspanya-Hollanda ateşkesiyle işsiz kalan kuzeyli Protestan korsanlara kapılarını açarak yelkenli gemi teknolojisine adapte olabilecek ve en azından onyedinci yüzyılın ilk yarısında tersanelerinde yelkenli gemi üretimi yapamayacaklardır. Yüzyılın ikinci yarısında bunu başardıklarında da, ebat olarak Hristiyan gemilerini yakalayamayacaklardır.

Resim 10. Karaka.

1. XIV. Louis, Apollo kılığında bale yaparken. Barok akımının ruhunu çok güzel yansıtan bu durum okuyuculara ilk başta garip gelebilir; ama Güneş Kral'ın (Fr. *le roi soleil*) birçok resminde kendisini Güneş Tanrısı kılığında çizdirdiğini ve tam bir bale tutkunu olduğunu unutmayalım.

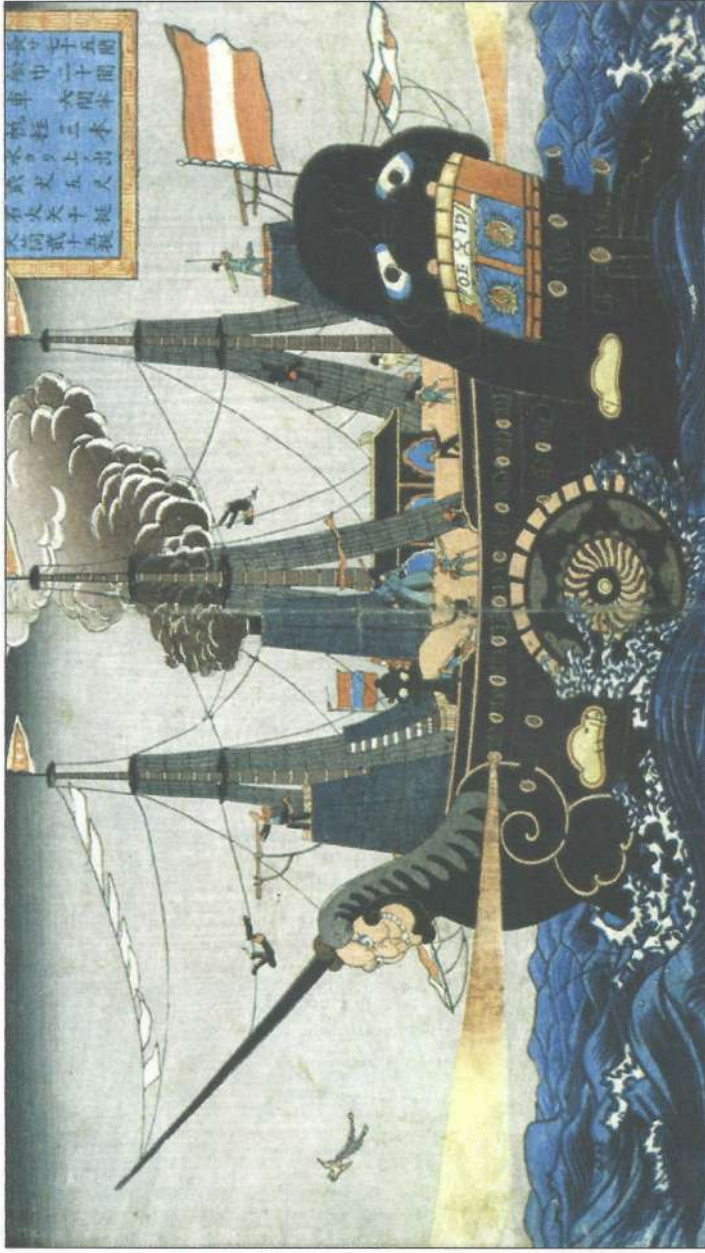
2. Bu minyatürde Hristiyan gençlerin devşirilmesi nakşedilmiş. Kırmızı kıyafetleriyle çok yakında İstanbul'un yolunu tutacak devşirmelere ve evlatlarını yetkililere teslim etmek istemeyen annelere dikkat.

3. *Danse Macabre*. Kara Veba sonrası yaygınlaşan bu alegorik eslerde, bu dünyanın manasızlığı vurgulanırdı. Östü smitan insanlar iskelelelele beraber resmedilerlek, toplumdaki statüsünden bağimsız olarak herkesin ölüm dansında buluşacağı ana fikri işlenmekteydi.

4. Suriye’de bir dikilitaşın tepesine çıkıp otuz yedi yıl burada meditasyon yapan münzevi Aziz Simon
(İng. *Simeon the Stylite*, Ar. *Simân el-‘amudî*).

5. Japonların gözünden Amerikalı Amiral Perry'nin gemileri. Siyah gemilerinin toplanmış olsun Amiral, Japonlardan konsolosluk açma ve ticaret yapma hakkını koparacaktı.

7. Bellini'nin Fatih portresi. Resimdeki taşlar II. Mehmed'in kendinden önceki üç bey ve üç sultanı, öndeki 24 inci ise Oğuz boylarını temsil etmektedir. İktidarın merkezindeki Sultan bir "tak"ın arkasında ("Enderun, iç") resmedilir.çen biz ise, "Asitane", yani eşğin öteki tarafından bakmak zorunda kalıyoruz.

8. Osmanlıların Parthenon'un içine yaptıkları cami. Avrupalı seyyahlar da Osmanlıların antik eserlere pek ilgi duymadıklarının ve bunlardan söktükleri taşları inşaatlarda kullandıklarının altını çiziyor.

9. Kadırgaların karadan yürütülmesinin çağdaş bir sanatçı elinde yanlış resmedilmesi. Altra milletin canı çıkarken üstte naralar atıp ağırlık yapan yeniçeriler, tam da toplumumuzun makus talhini özetlemekte değil mi? Peki, yekkenler neden toplanmamış?

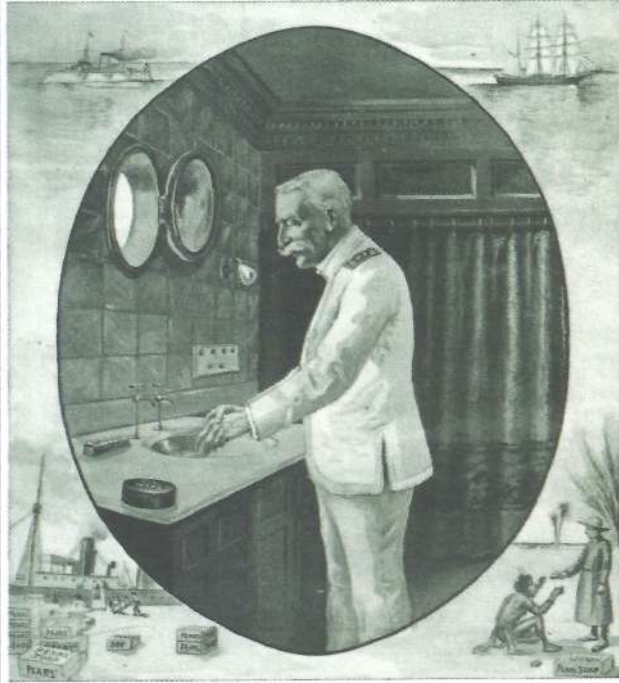
10. Yanlışlıkla Yavuz Sultan Selim'e atfedilen portre. İşin ilginç, bu resmin Yavuz'un can düşmanı Şah İsmail'e ait olması bile mümkün. Fazlası için bkz. Onikinci Bölüm.

11. Osmanlılar gelecekteki nesiller için çok az görsel malzeme üretti. Mesela, Mimar Sinan'ı gösterdiği tahmin edilen iki Osmanlı görselinden biri bu minyatür.

12. Kanuni'nin ölümüne ağlayan Sokollu Mehmed Paşa. Osmanlı'yı on beş sene yönetmiş bu kurt veziriazamı nakşeden minyatörlere Mimar Sinan gibilerinininkinden daha sık rastlıyoruz.

The first step towards lightening

“The White Man’s Burden”

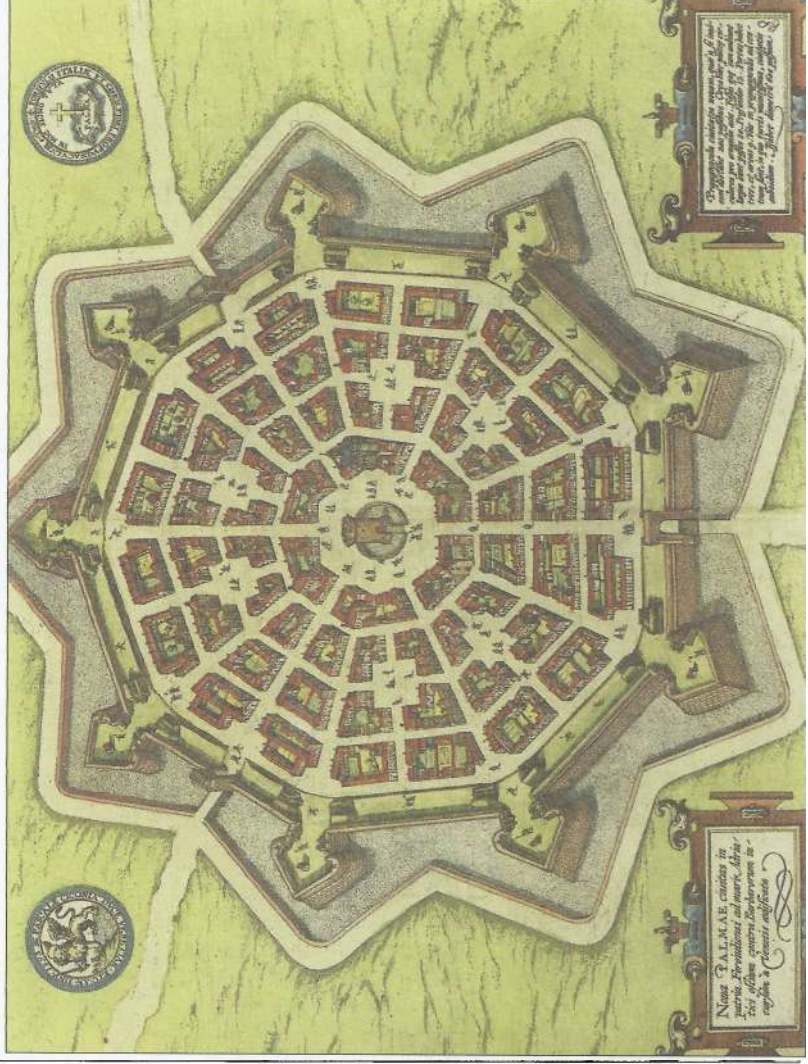
is through teaching the virtues of cleanliness.

Pears’ Soap

is a potent factor in brightening the dark corners of the earth as civilization advances, while amongst the cultured of all nations it holds the highest place—it is the ideal toilet soap.

At the same time use it, all sorts of soaps sell it.

13. Emperyalist politikalarını meşrulaştırmak isteyen Avrupalılar az gelişmiş toplumlara kan ve gözyaşı değil, medeniyet götürdükleri konusunda ısrarcıydılar (Fr. *mission civilisatrice*). Buradaki reklamda da Pears sabunlarının bu halklara temizliği öğreterek “yeryüzünün en karanlık köşelerini” aydınlattığı ve Beyaz Adamın Yükünü (*White Man’s Burden*) hafiflettiği yazmaktadır.

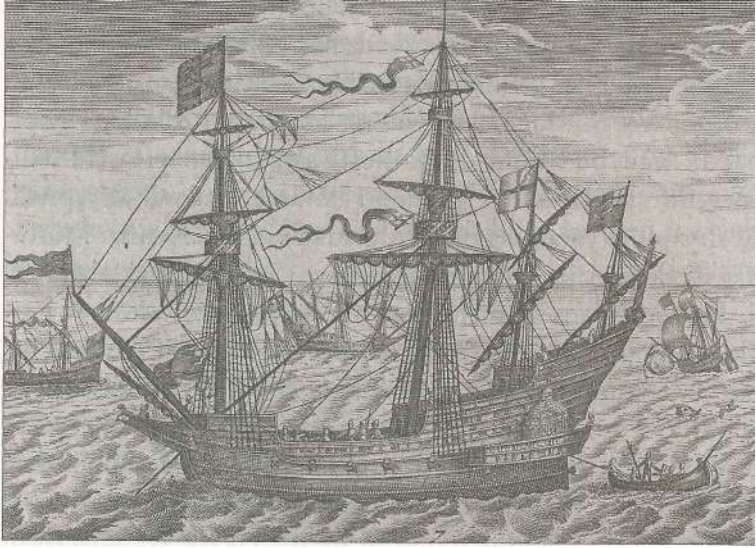
14. Topların yaygınlaşmasıyla beraber, Oraçag hisarlarının yerini onaltıncı yüzyıldan itibaren *trapezoidal*ler aldı. Top güllerini daha iyi absorbe edebilmesi için surlar alçaltılıp girintili yapılrken, eklenen tabyalar sayesinde savunma da her türlü açıdan top ve tüflek hücumu savuşturma imkânı buldu.

15. İtalya'da Basılan Fatih Sultan Mehmet Madalyonu. Ön yüzde *Imperat[or] Mameher Aziz ac Trapsıvnsis Magre oie Grete* [Mora, Asya ve Trabzon İmparatoru] yazısının yanı sıra, Fatih'in boynunda Bellini'nin elinden çıkması muhtemel bir başka madalyon görüyoruz. Arka yüzde ise Fars-İslam ya da Türk kültüründe yeri olmayan sembollere rastlamak mümkün. Elinde Tanrıça Nike'nin heykelini tutan Sultan'ın arkasındaki üç tutsağın her biri bir Bizans eyaletini sembolize ediyor. Arabanın önünde iki Grek tanrısı daha görmek mümkün: Solda elinde üç dişli yabasıyla denizler ve fırtınalar tanrısı, atların eğiticişi Poseidon/Neptün ve sağda bereket tanrısı Demeter/Kibele.

16. Jacques Louis-David'in bu meşhur resminde Napolyon'u meşhur atı Marengo'nun sırtında görebiliyoruz. Sadece 1.45 m. boyunda olan bu gri Arap aygırı sekiz kere yaralanmış ve otuz sekiz yaşına kadar yaşamıştır. İskender'in Bukefâlas'ı ile birlikte tarihin en meşhur atlarından biri olan Marengo'nun iskeleti bugün Londra'da sergilenmektedir.

Resim 11. *Golden Lion* İsimli İngiliz Kalyonu.
Claes Jansz Visscher the Younger.

Dolayısıyla okyanuslarda faaliyet göstermek istediklerinde Müslümanların yapabilecekleri en iyi şey vurup kaçmaktır ki, bunu da yapmışlardır: Korsanlığın altın çağı onyedinci yüzyılda gazilerimiz Azorlar'dan İzlanda'ya, Capo Verde'den Baltimore'a, Manş Denizi'nden Faroe Adaları'na oldukça geniş bir alanda terör estirecektir.

İkinci neden ise Müslüman milletlerin Amerika'nın bomboş topraklarının ve marjinal tarım alanlarının peşine düşmesine gerek olmamasıdır. Avrupa'dakinin aksine çok daha geniş bir coğrafyaya yayılan Müslüman devletler; şeker, tütün ve kahve yetiştirmek için dünyanın bir ucundaki topraklara gitmek zorunda değildi. Bereketiyle Piramitler'i finanse eden Nil Nehri bile tek başına bu ihtiyacı karşılayabilecek durumdayken, Avrupalıların üstün deniz teknolojisiyle cirit attıkları Atlas Okyanusu'na sızmaya çalışmanın âlemi var mıdır? Hele hele bu işi ta Akdeniz'in doğusunda ya da Hint Okyanusu'nda yapmaya çalışmanın hiçbir manası yoktur. Bu konuyu bir önceki bölümümüzde zaten

detaylıca incelemiştik; burada İstanbul'dan ya da İran veya Hindistan'dan çıkan filolarla Amerika'da hak iddia etmenin mümkün olmadığını bir kez daha hatırlatmakla yetinelim.

Kısacası, Müslüman milletlerin eksikliğini çektikleri hammadde değil, bu hammaddeyi işleyip satacak sanayi ve elde edilen gelirle kapitalist bir ekonomi kuracak finansal altyapıydı. Bu altyapının yaratacağı talep olmadan Coğrafi Keşifler Müslüman devletler için sadece Hindistan ve Çin'e ulaşmak olabilirdi ki, bu topraklara zaten halihazırda komşuydular. Kendi topraklarında ihracata dayalı bir üretimi destekleyen çiftlikler işletmek, Doğu Hindistan Kumpanyası tarzı şirketler kurmak ya da borsa ve bankacılık gibi aygıtlar geliştirmek için Amerika'ya ihtiyaç yoktu; gerekli olan şey, tüccar sınıfların da hükümette temsil edildiği ve klasik tarım imparatorluklarının aksine rantı topraktan değil de uluslararası ticaretten çıkarmayı amaçlayan siyasi yapılarıydı. İspanya ve Portekiz bile gerekli finansal ve sınai altyapıları geliştiremedikleri ve devlet sistemlerini merkantilizme uyarlayamadıkları için kendi keşfettikleri toprakların ekmeğini yiyemeyeceklerdi; kapitalizmin öncüsü, bu nizam toplumları değil, kurumsal ve finansal inovasyonlarıyla İngilizler ve Hollandalılar olacaktı.

Zheng He'nin Sıradışı Serüveni

Coğrafi Keşifler'i tek ıskalayan İslam dünyası da değildi. Çin de hemen yanı başındaki Amerika'ya pek fazla ilgi göstermemişse bunun nedeni, Avrupa'nın aksine bunları Doğu'ya seferler düzenlemeye itecek ekonomik saiklerin bulunmamasıydı. Ancak, kısa süreli de olsa Batı'ya doğru bazı seferler yapılmıştı, hem de Portekizlilerinkiyle eş zamanlı olarak. Onbeşinci yüzyılın başında Çin'in Müslüman amirali Zheng He'nin (鄭和, Arapçası Hacı Mahmud) Hint Okyanusu'nda yaptığı yedi sefer, genelde hep içine kapanık bir imparatorluk gibi anılan Çin'de bile en azından belli dönemlerde dış dünyaya karşı bir ilginin olduğuna delalettir. Babası Moğolların

hizmetinde bir vali olan Mahmud, ufak yaşta Çinlilerin eline düşmüş ve hadım edilerek Ming prenslerinden birinin yanına verilmişti. Bu prensin imparator olmasıyla birlikte de önemli görevlere gelecek ve 1405 ve 1435 arasında yüzlerce dev gemiden* oluşan filosuyla Hindistan, Arabistan ve hatta Afrika Burnu ve belki de Madagaskar'a kadar uzanan geniş bir coğrafyada boy gösterecekti. Bu seferlerin amacı sadece Çin sularını kasıp kavuran korsanları etkisizleştirmek değil, aynı zamanda birçok devleti haraca bağlamak ve böylece Çin'in etki alanını yeni coğrafyalara taşımaktır.

Zheng He bunu da başarmıştı başarmasına ama, 1424'ten sonra hamisi imparatorun ölmesiyle seferlerin hızı kesilmiş; on bir yıl sonra kendisinin ölümüyle ise Çinlilerin bu prematüre Coğrafi Keşifler'i sona ermişti. Bu seferlerin niye bittiği sorusuna birçok değişik cevap verilmiştir. Bazıları bu tip bir yayılmacılığın Konfüçyüsçülüğün prensiplerine aykırı olduğunun altını çizirken, kimileri de kuzeyden gelen Yuan (Moğol) tehdidi ve okyanus seferlerini destekleyen hadım kliğinin güçten düşmesi gibi siyasi sebeplerden dem vurmıştır. Bir başka neden de, bu seferlerin Çin ekonomisi için pek de elzem olmayışındır. Çin'in ne diğer bölgelerden gelecek ticaret mallarına Avrupalılar kadar ihtiyacı vardır ne de ekonomik bir genişleme için yeni topraklara. Sadece imparatorluğun etkisini artırmak ve yeni harağgüzar devletler yaratmak için yapılmış masraflı seferlerden caymak; Hint baharatından, El Dorado hayallerinden ya da Karayip şekerlerinden vazgeçmekten daha da kolaydır.

Neticede, haritalarında hep kendilerini dünyanın merkezine koyan sinosantrik Çinliler bir kez daha içlerine dönmüşlerdir. Seferlerin peşini bırakmakla kalmamışlar, Zheng He'yi ve seferlerini tarih kitaplarından çıkartmışlardır; bu büyük denizci, 1904'te yayımlanan bir kitaba kadar neredeyse tamamen unutulacaktır. Çin'de kâşifliğin pek para etmediği aşîkârdır.

* * *

* Boylarının 121 metre olduğu tahmin edilmektedir; karş. 15-20 metrelik karavelalar, 35-40 metrelik kadirgalar ve 40-50 metrelik karakalar.

Görüldüğü gibi, Avrasya'nın en ucunda, ticaret yollarının uzağında yer alan Avrupa, Coğrafi Keşifler sayesinde izolasyonunu kırmayı başarmıştır. Keşfettiği topraklarda hem belirli bir sermaye ve organizasyon birikimine ulaşmış ekonomisinin ihtiyacı olan hammaddeyi üretecek toprakları hem de işlenmiş ürünleri satacak pazarları bulacaktı. Bir taraftan önce ekonomik, daha sonra da siyasi bir üstünlüğü dayatma yolunda ilerlerken, öte yandan da bu keşifler, egzotiğe karşı bir merak uyanmasına sebep olmuştu.

Avrupadışı dünyada ise buna benzer bir keşif sürecine şahit olmuyoruz. Belirtmemiz gereken birkaç nokta var. Birincisi, kitapta birçok yerde tekrar ettiğimiz gibi, bunun tek bir coğrafyayla alakasının olmadığı ve esas açıklanması gerekenin İslam dünyasının ya da Çin'in başarısızlığı değil, Avrupa'nın başarısı olduğudur. İkinci olarak, her bölgenin dünya tarihindeki öncelikleri değişik olacaktır; Avrupa'yı keşiflere iten etmenlerin Hindistan, İslam ya da Çin medeniyetleri için söz konusu olmadığını yukarıda izah etmeye çalıştık. Bu bölgeler içinde İslam dünyasının en az içe dönük bölge olduğunun da defalarca altını çizdik.

Ama bölümü kaparken bahsetmemiz gereken bir şey daha var. Kitabımızda sürekli vurguladığımız bir diğer faktör de fizibilite. Kâğıda zam üstüne zam geldi, ama bir kez daha tekrarlayalım: Bir şeyin bulunmasının bir manası yoktur (ya da İlker Canikligil'in meşhur vecizesiyle "Fikrin önemi yoktur."); önemli olan bu buluşun sürekli geliştirilebilmesi için gerekli altyapının ve saiklerin varlığıdır. İşte Çinlilerin keşiflerinin devamını getirememesinin ve hatta komple unutulmasının ya da konuyu dağıtmak pahasına da olsa, İslam'ın şu dokuzuncu ve onikinci yüzyıllar arasındaki Aydınlanma'sının "kayıp" olarak adlandırılmasının nedeni budur. Keşifler de ancak bu şekilde elverişli oldukları zaman kalıcı olabilirler; zira olay keşfetmek değil, keşfettiğini elinde tutabilecek inisiyatif gösterabilmektir. Avrupalıların alametifarıkası okyanuslara gemiler göndermeleri ya da bir yerleri keşfetmeleri değil, öğrendiklerini nesilden nesile aktarmaları ve ekonomik fayda elde ettikleri keşif denemelerinde sebat etmeleridir.

VII

OSMANLILAR TÜRK MÜYDÜ?

Popüler düzlemde herkesin meşrebine göre bir pozisyon aldığı tartışmalardan biri de Osmanlıların Türk olup olmadıkları ya da biraz daha açmamız gerekirse, Osmanlıların Türklerle olan ilişkileri. İlk başta saçma gelen bu soru aslında o kadar da mantıksız değil; zira millet ile ırk arasındaki ince çizgiyi göz ardı edip “Türk” kavramını özensizce genişlettikçe, modernite öncesi kaynakların yanlış yorumlanması kaçınılmaz olmakta; işe ideolojik saikler de girince her iki kampta da bir anakronizm orjisi yaşanmakta. Gelin önce tarafları tanıyalım.

Osmanlılara Türk sıfatını yaptırmak için fazla bir argümana gerek yok aslında. Nihayetinde Avrupalılar bu coğrafyaya Türkiye, sultana “Büyük Türk” (*Gran Turco*) ve Osmanlılara da Türk demiş. Yine milliyetçilik çağına girildiğinde de kimsenin “Biz Türk değiliz,” dememesi ve Osmanlıların devamı niteliğindeki Cumhuriyet’in de Türk kimliğini sahiplenmesi bu eşleşmenin doğallığına bir işaret. Ancak, Osmanlıları bir Türk imparatorluğu olarak kabul etmenin bir sonucu da, bu imparatorluğu Hunlara kadar dayandırılan bir Türk tarihinin içinde okuma tercihi. Bunun detaylarını aşağıda vereceğimizden ilk önce karşı argümana geçiyoruz.

Padişah Anaları

Osmanlıların bir Türk imparatorluğu olmadığı yönündeki iddiaların dayandığı temel nokta, Hristiyanların ve daha da önemlisi

mühtedilerin, yani Hıristiyanlıktan dönenlerin oynadığı başat rol. Bu argümana göre bu eski Hıristiyanlar imparatorluğun Türk yapısını bozup onu meşru sahiplerinden bir nevi çalmakla kalmamış, aynı zamanda Anadolu'daki Türk halkına binbir zulüm yapmışlardı. Celalilerin baş belası şu Murad Paşa'nın adı boşuna mı "kuyucu"ya çıkmıştı? Yine aynı devşirmeler Türklere "etrâk-ı bî-idrâk"; yani idraksız, aptal Türkler dememiş miydi?

İlk kez Amasya tarihçisi Hüseyin Hüsameddin tarafından gündeme getirilen, ancak en ilmî halini Faruk Sümer ve Mustafa Akdağ'ın satırlarında bulan bu görüş, İsmail Hami Danişmend gibilerinde sert bir devşirme düşmanlığına dönüşebilmiştir; tabii Uluc Ali gibi cengâverliği reddedilemeyecek figürlerin Türk olduğunun ısrarla altını çizmeyi de ihmal etmeyerek. Yine Ali Kemal Meram'ın meşhur *Padişah Anaları* bir kuşağın tarih algısını büyük bir titizlikle zehirlemekten geri kalmayacaktı. Kendisine ironik bir şekilde "Ellerin dert görmesin," demek istiyoruz. Tarih üzerine herhangi bir formasyonu olmayan Meram'ın argümanı aslında oldukça basit; ama halkımızın gönlünü çalıp aklını bulandıran da hep böyle yüzeysel açıklamalar değil mi zaten? Şimdi sıkı durun: Anneleri Hıristiyan kökenli cariyeler olduğundan bu padişahlar Türklüklerini kaybetmişlerdi.

Hakikaten de onaltıncı yüzyılın ikinci yarısıyla birlikte "padişah anaları" Türk olmayan unsurlardan gelmekteydi. II. Selim'in annesi Hürrem Sultan'ı herhalde artık tanımayan kalmamıştır. Kendisinden sonra gelen padişahlar da genelde Hıristiyan cariyelerin evlatlarıdır. III. Murad'ın annesi Nurbanu, Paros Adası'nda doğmuşken; III. Mehmed'in annesi Safiye Arnavut'tur. Gene meşhur valide sultanlardan Kösem, Bosna taraflarından gelen bir Ortodoks iken; IV. Mehmed'in annesi Hatice Turhan Sultan Leh asıllıdır. Ondokuzuncu yüzyılda Kafkas halklarından da valide sultanlar çıktığını görüyoruz; ancak, her ne kadar Müslüman olsalar da, bunların "Türk" olmadığını unutmayalım. Burada ortaya çıkan garip durumu belirtmeden de geçmeyelim: Padişahın bu hür Müslüman eşleri cariyeye statüsünde

değerlendirilemeyeceğine göre, Abdülhamid ve Abdülmecid gibi bazılarının karılarının sayısı şer'en izin verilen dördün üstüne çıkmışa benziyor. Enteresan bir durum, ancak konuyu dağıtmamak adına, detaylara girmeden okuyucuya Ali Akyıldız'ın Ekrem Buğra Ekinci'ye metodoloji dersi verdiği *Derin Tarih* sayısına göz atmalarını salık vermekle yetinelim.

Görüldüğü gibi, Osmanlı hanedanının yabancı kökenlilerle karıştığı su götürmez bir gerçek. Ancak, bunun imparatorluğun Türk yapısını nasıl etkilediğini anlamak biraz zor. İlk olarak, sanki Elfler ya da Orklar gibi ayrı bir türden bahsedermişçesine etnik grupları birbirinden bu kadar net bir şekilde ayırmanın artık de-mode bir görüş olduğu bugün herkes tarafından bilinmekle birlikte Türkiye'de hâlâ milliyetçilikle ırkçılığın birbirinden bir türlü ayıramadığını görmek insanı biraz üzüyor. "Türkler" in bir imparatorluk kurmaya kadir bir millet olmadığını ve ufak bir beylikten koskoca bir imparatorluğa dönüşen Osmanlı'yı kursa kursa Hristiyanların kurmuş olabileceğini iddia eden Herbert Gibbons'ın fikirleri ne kadar saçma ise, bir imparatorluğun Türk olarak adlandırıp adlandırılmayacağını ceddindeki saf kanda aramak da o kadar mantıksız bir şey. Nesebin çok önemli olduğu bedevi kabilelerindeki kan bağlarının bile sonradan icat edildiğinin antropologlar tarafından ispatlandığı bir dönemde, ari ırk saçmalıklarının rağbet görmesi popüler tarih algısının ne kadar modası geçmiş görüşlerle yönlendirildiğinin açık bir göstergesi.

Ancak, bundan daha da önemlisi, bir imparatorluğu sadece etnik bir yapı olarak algılayanın sakat bir şey olması. İmparatorluk tebaasının içinde birçok değişik etnik yapıdan gelen insanın olmasından daha doğal bir şey olamaz. Avrupa'daki aristokrasi ya da Hindistan'daki kast sistemi gibi kapalı bir hukuki ve toplumsal sınıfın olmadığı da düşünülürse, bu değişik etnik grupların yönetime dâhil olması da aslında eşyanın tabiatından. Bu anlamda, ayırıcı olan Türklükten ziyade Müslümanlık gibi gözüktüyor. Müslümanlığa geçiş yeni bir hukuki statü yaratıp bir nevi pasaport işlevi görüyor ve bu etnik grupların yönetime katılmasını mümkün

kılıyor. Yerel seviyede kullanılan yardımcı birlikleri ve erken dönem Balkanlar'ındaki bazı tımarlı sipahileri saymazsak, Osmanlı Devleti'ne eklenmek isteyen Hristiyanların "çerağ-ı/nur-ı İslam ile müşerref" olmayı kabul etmesi ve en değerli organının bir kısmından feragat etmesi şart. Bugün Osmanlı ile özdeşleşmiş birçok vezir, paşa ve komutanın ve hatta Mimar Sinan ve İbrahim Müteferrika gibi sanat ve kültür insanının sisteme dâhil olması ancak bu şekilde mümkün olabilmiş.

Ecnebi Hükümdarlar

Popüler tarihçiliğimizin kendine has argümanlarını çürütmenin en güzel yollarından biri, aynı mantığı Edirne'nin ötesinde de tatbik etmek. Gelin, böyle sert bir etnik kıstası Avrupa tarihine uygulayalım bakalım. Mesela, Belçika'da büyüyen, anadili Fransızca olan ve İspanya'ya ilk kez on altı yaşında gelen Şarlken'in Kastilya ve Aragon taçlarını giymesine ne demeli? Peki ya İspanya'da büyüyen kardeşi Ferdinand'ın Viyana'da hüküm sürmesine? 1700 yılında tahta Bourbon Hanedanı geçince İspanya'nın İspanyalılığına bir halel gelmiş midir? Sanmıyoruz, yeniçağ İspanya'sında Ali Kemal Meram'lara pek yer yok sanırım.

Farklı etnik kökenden bir hanedanın başka bir ülkenin başına geçtiği daha birçok örnek sayılabilir; üstelik bunların sadece anneleri değil, babaları da yabancı kökenlidir. Mesela, Rusların meşhur çariçesi II. Yekaterina aslında Sofie adında bir Alman prensesidir. Yine bugün İngiltere'yi yöneten Windsor Hanedanı'nın kökeni de Almanlara dayanmaktadır. İspanya İmparatorluğu'nu 1516 ile 1700 arasında İsviçre ve Avusturya kökenli Habsburglar yönetmiştir; yukarıda da belirttiğimiz gibi, bunların soyu tükenince de yerlerini XIV. Louis'nin torunları alacaktır. Her iki hanedanın da ilk mensupları (Şarlken ve V. Felipe) İspanyolca'yı sonradan öğrenmek zorunda kalmışlardır.

Biraz daha geri gittiğimizde durum daha da karmaşık bir hal almaktadır. Özellikle üçüncü yüzyıldan sonra Roma imparatorları

arasında bir sürü değişik etnik kökenden gelen insanı görmek mümkündür. Philippus Arabus ya da Cladius Gothicus gibi imparatorların kökenleri isimlerine getirilmiş sıfatlardan belli değil midir? Aynı dönemde Balkanlar'dan gelen birçok imparatora denk geliyoruz: Diyokletyan Dalmaçya, Büyük Konstantin İlirya kökenlidir. Decius bugünkü Sırbistan'da dünyaya gelmişken, Galerius Trakyalı bir baba ile Daçyalı (bugünkü Romanya) bir annenin oğludur.

Bizans'ta da imparatorun Ortodoks olması yetmektedir. Iustinianos Hanedanı'nın kurucusu Iustinus, Kuzey Makedonya'dan gelen bir köylüydü ve burada Latince konuşulduğundan Grekçeye hâkim değildi. Herakleios Hanedanı da muhtemelen Ermeni kökenliydi; Makedon Hanedanı'nın ise Ermeni mi, Slav kökenli mi olduğu üzerine hâlâ tartışılıyor. *Basileos*'ların listesini incelediğimizde Maraş'tan Trakya'ya, Selanik'ten Kapadokya'ya her yerden imparator çıkabildiğini ve kimsenin bunların etnisitesini sorgulamadığını görüyoruz.

Kısacası, bir imparatorluğu tanımlayan şey, onu yöneten padişahların etnik kökeni değildir. Kuruluşunda hâkim rol oynayan ya da daha sonra kültürünü şekillendiren gruplara verilen isimler imparatorluklara atfedildiğinde de bu, imparatorluktaki herkesin o millettten olduğu anlamına gelmemekteydi. Türkler Osmanlı'da tartışmasız bir şekilde başat bir rol üstlenmişlerdir. İçlerine aldıkları Mihal ve Evrenosoğulları gibi mühtedilerin oynadığı rolü küçümseyemsek de, bunların zamanla Müslümanlaşıp Türkleştiğini unutmayalım. Peki, ilerleyen yüzyıllarda ufak bir uc beyliği cihanşümul bir imparatorluğa dönüşürken Türkler bu başat rollerini sürdürebildiler mi? Gelin bir de buna bakalım.

İmparatorluğu Çalan Devşirmeler

Osmanlı devlet yapısı daha da karmaşılaştıkça, kurucu elementler yavaş yavaş dönüşmeye başladı. Artık Osman ve nökerlerinden oluşan bir grup insan ve nasıl olduysa uc boylarına gelen

birkaç âlimden fazlasına ihtiyaç vardı. Bu süreç içerisinde birçok yeni grup imparatorluğa dâhil olurken, genişleyen bir devletin ihtiyaçları kuruluştaki önemli rol oynayan düzensiz güçlerin önemini azalttı. Hakikaten de yüzyıllar ilerleyip merkezî bir devletin temelleri atıldıkça, bir zamanların mağrur uc beylerinin yavaş yavaş gözden düşeceğini (bunlar hiçbir zaman sancakbeyinden öteye gidemeyecektir) ve göçebe grupların vergilendirme ya da yerleşik hayata geçmeye zorlanmak suretiyle kontrol edilmeye çalışılacağını göreceğiz.

Bu süreç içerisinde padişahın bizzat kendine bağlı bir askerî birlik olarak kurulan yeniçerilerin ve özellikle onbeşinci yüzyılın ortasından itibaren vezaretlere adeta el koyan devşirme kökenli yöneticilerin, yani Hristiyan kökenli nevmüslimlerin yönetimde önemli bir yer tuttıkları su götürmez bir gerçek. Yıllardır sadaret makamını domine eden Çandarlı ailesinden Halil Paşa ile Fatih arasındaki rekabet İstanbul'un fethiyle sonuncunun lehine sonuçlanınca, vezaretin artık padişahın kapı halkından gelen birine ya da bir başka ifadeyle "kul"u olan devşirmelere verildiğini görüyoruz. Ancak, aceleciliğe karşı uyaralım: Fatih'in lalası Zağanos ile başlayan bu âdet bir kural halini almayacak; mesela, Fatih'in son sadrazamı Karamanî Mehmed Paşa adından da anlaşılabilir gibi Anadolu kökenli bir Türk. Ancak, onbeşinci yüzyılla onyedinci yüzyıl ortasında kendisine sadaret mührü emanet edilen 78 sadrazamın sadece 11 tanesinin Türk kökenli olduğunu daha önce Birinci Bölüm'de belirtmiştik; burada da diğerlerinin Boşnak, Hırvat, Rum, Macar, İtalyan, Çerkez, Gürcü, Abhaz gibi milletlerden geldiğini ekleyelim. Taşrada da denge, en azından üst seviyelerde, zamanla devşirmelerin lehine değişecekti. Metin Kunt'un çalışmalarının da gösterdiği gibi, onaltıncı yüzyılla birlikte beylerbeylikler yavaş yavaş saraydan yollanan devşirmelere verilmeye başlamış ve böylece taşradan yükselmenin önü kesilmiştir. Buradan İstanbul'a terfi etmenin bir başka yolu da şehzadelere kapılanmak olduğuna göre, 1595'ten sonra sancağa çıkma âdetinden

vazgeçilmesi, taşrada yararlılık gösteren Türk kökenlilerin üst kademelere ulaşmasını daha da zorlaştırmış olmalıdır.

Ancak, yukarıdaki tablonun Türklerin yönetimden tamamen dışlandığı izlenimi yaratmamasına dikkat edelim. İlk olarak, devşirmelerin üst kadrolara hâkim olması iki yüzyıllık bir dönem için geçerli; onyedinci yüzyılın ikinci yarısından itibaren artan asker ihtiyacı bu sistemden vazgeçilmesini zorunlu kılacak. İkinci olarak, yeniçerilerin içine onaltıncı yüzyıldan itibaren Türklerin girmeye başladığını da hatırlatalım. Ama bunların hepsinden daha önemlisi, devşirmelerin; Osmanlı terminolojisiyle konuşmak gerekirse, sadece “seyfiyye”yi, yani kılıç tutan asker kökenlileri domine etmeyi başardıklarını göreceğiz. İmparatorluğun sürekli savaştığı bu yüzyıllarda devleti yöneten vezir ve veziriazamlar ağırlıklı olarak “ehl-i seyf”ten geldiği için devşirme sisteminin beslediği kadroların yönetimde daha çok sesinin çıktığı doğrudur. Ancak, “askerî” (bu ifadeden vergiye tabi olmayan yönetici kadroyu anlayınız) sınıfı oluşturan diğer iki grup olan “kalemiyye” ve “ilmiyye” ise tamamen Türklerden oluşmaktadır. Osmanlı taşra idaresinin belkemiği olarak addedebileceğimiz kadılar, medreselerdeki âlimler, fetvaları veren müftiler, her geçen gün büyüyen Osmanlı bürokrasisinin kâtipleri de imparatorluk için “seyfiyye” sınıfı kadar ve hatta bazen onlardan daha fazla öneme sahiptir.

Bunların en üst makamlara kadar geldikleri de olmaktaydı. Mesela, imparatorluğun ilk yüzyıllarında vezaret makamını adeta tekeline alan Çandarlı ailesi ulema kökenlidir. Yine savaşların görece az olduğu onsekizinci yüzyılda Koca Ragıp Paşa başta olmak üzere birçok sadrazam askerî görevlerden değil; defterdar, nişancı ya da sadaret kethüdalığı gibi bürokratik vazifelerden gelmekteydi.

Ordu da tamamen devşirmelerden ibaret değildi. Taşra güçlerinin temelini oluşturan tımarlı sipahiler Müslüman Türklerden oluşturmaktaydı. Ayrıca, Askerî Devrim’in bir sonucu olarak artan tüfekli asker ihtiyacı sadece devşirmeyle karşılanamadığından, onaltıncı yüzyılın ikinci yarısından itibaren artık taşrada da görmeye başladığımız yeniçerilerin içine Türk unsurlar da girmeye

başlayacaktır. 1593-1606 Osmanlı-Avusturya Savaşı ile birlikte kullanılmaya başlayan düzensiz sekban ve sarıca birlikleri ve yine onyedinci yüzyılda gittikçe önemleri artan paşa kapılarındaki askerler de Hristiyan kökenli değildi.

Etrâk-ı Bî-İdrâk

Kafaları karıştıran ve Osmanlıların Türklerden hazzetmediği intibainı yaratan en önemli delillerden biri de Osmanlı kaynaklarında rastladığımız “etrâk-ı bî-idrâk” (idraksız, aptal Türkler. Ar. tek. Türk, çoğ. Etrâk) ifadesidir. Aslında Türkler için nâkısü'l-idrâk (idrakları eksik) ya da nâ-bekâr (başıboş) gibi başka küçültücü sıfatlar da kullanılmasına rağmen, milletimizin daha çok “bî-idrâk” lafına içerlediğini gözlemlemek mümkün.

Bu duygusal reaksiyonun sağlam bir metodolojiye dayanmadan bağlamından koparılmış bir ifadenin yanlış değerlendirmesi olduğunu ispatlamak aslında oldukça kolay. Tarihî metinlerdeki ifade ve kavramların yüzyıllar arası yolculuk yapması yöntem açısından oldukça sakıncalıdır; kendi yaşam süremizde bile bunların anlamlarının nasıl yavaş yavaş değiştiğini fark etmemiz mümkün. Zaten tarihçiyi bir sosyal bilimciden ve sosyologdan metot olarak ayıran da biraz bu yavaş değişim sürecini daha iyi kavrayabilecek ve hatta kaynakların dikkatli bir tetkikiyle gözler önüne serebilecek konumda olmasıdır. Ancak, bizde tarihçilik sahafılıktan bozma bir antikacılık, bilgiyi silah olarak gören bir malumatfuruşluk ve divan edebiyatı şairleri gibi kısıtlı bir formatta eski kelimelerle güzelleme yapmak sanıldığı için, tarihçimiz ve dolayısıyla tarihimiz, alame-tifarikası sayılabilecek bu özellikten ve belki başka bir ifadeyle etkili silahından tamamen mahrum bırakılmış durumda.

Oysa kaynakların üstünkörü bir okuması bile burada aptal olarak adlandırılan “etrâk”ın imparatorlukta yaşayan tüm Türklerle yönelik olmadığını; bazen göçebe bir yaşam biçimini benimsemekte ısrar eden, yerleşik hayata geçmekte ve vergi ödemekte ayak direyip isyan eden grupları kastettiğini açık edecektir. Artık

yerleşik bir tarım imparatorluğunu yönetmek durumunda olan ve bir emperyal başkent in kültürel kompleksitesinin ürünü olan merkezî bir idarenin bu göçebe gruplara ondördüncü yüzyıldaki Osmanlılar kadar sempatik bakmaması anlaşılabilir bir durumdur.

Köroğlu Destanı’nda Bolu Beyi figürü etrafında cisim bulan bu yeni yönetim biçiminin talepleriyle, eski yaşam biçimlerinde ısrar eden Türk gruplar arasındaki mücadelede romantizmin etkisine kapılıp göçbeleri tutmakta hepimiz serbestiz. Ancak, bu grupların özellikle onaltıncı yüzyıla birlikte marjinalleştiklerini ve imparatorluktaki “Türk”leri temsil etmediklerini unutmamak kaydıyla. Bu “etrâk” edebiyatının yapıldığı dönemde Türklerin çoğu artık şehirlerde yaşamaya başlamıştı bile. Osmanlıların bu “idraksız”larda hoşlanmadığı şey ise ırkları ya da konuştukları dil değil, merkezî hükümetin fiskal ve idaresel hesaplarını bozan yaşama biçimleriydi. Bunlar bir de onaltıncı yüzyılda işi Osmanlıların can düşmanı Safevilerin peşine takılıp şaha ağıtlar yakmaya kadar vardırıncaya, tam anlamıyla imparatorluğun istenmeyen adamları (Lat. *persona non grata*, çoğulu sonda æ ile), içerideki İrlandalıları oluvermişlerdi.

Kısacası, olayın ırkla falan bir alakası yoktu; Osmanlılar hakaretamiz ve hakir gören sıfatları sadece Türkler için değil, diğer milletler ve ırklar için de kullanırlardı. Bunlardan kızılbaş-ı bedma’âş (kötü yaşayışlı kızılbaş), kızılbaş-ı bed-fercâm, (sonu kötü kızılbaş), kızılbaş-ı evbaş (rezil kızılbaş), kefere-yi fecere (günahkâr kâfirler), kefere-yi li’am (aşağılık kâfirler), kefere-yi melâ’in (lanetlenmiş kâfirler), kefere-yi sakar-mekân/sakar-sükûn (cehennemi mesken edinmiş kâfirler), kefere-yi nâr-ma’bûd ve sanem-mescûd (ateşe ibadet ve putlara secde eden kâfirler), kefere-yi irtidâd-mu’tâd (Hak Din’i reddetmeyi âdet haline getirmiş kâfirler), kefere-yi müşrik, kefere-yi mağlûb, kefere-yi gümrâh (doğru yoldan sapmış kâfirler), kefere-yi bâtıl-maksûd ve mühmel-emel (bâtıl niyetli ve boş emellere sahip kâfirler), kefere-yi eşrâr-ı belâ-cû (bela arayan kötü kâfirler), Venedik-i bî-dîn gibilerinin hedefinde düşman devletler bulunmaktaydı; ancak, kafaları bozulduğunda

Osmanlılar kendi tebaalarını da sıradan geçirmeyi ihmal etmezlerdi. Mesela, işlerine geldiğinde Kürt beylerini iltifatlara boğan tevarihler, gerekirse küçümseyici bir ton takınmakta hiç tereddüt etmezlerdi. Osmanlı âlimlerinin divitinden ekrâd-ı dalâlet-nihâd (azgın, isyankâr tabiatlı Kürtler. Ar. tek. Kürd, çoğ. Ekrâd), ekrâd-ı bed-nih (kötü tabiatlı Kürtler), ekrâd-ı bî-idrâk, ekrâd-ı kûh-temkîn (Dağlı Kürtler) gibi ifadeler çok rahatlıkla çıkmaktaydı. Arapların durumu da daha parlak sayılmazdı; o kadar ki bedeviler için kullanılan ‘urbân ifadesi neredeyse eşkiya ile eş anlamlı hale gelmişti. ‘Urbân-ı bed-gümân (kötü zanlı Araplar), ‘urbân-ı bed-nâm (kötü şöhretli Araplar), ‘urbân-ı ‘uşât (isyankâr Araplar), ‘urbân-ı bî-pâyân (sınır tanımayan/*sans frontières*, hadsiz Araplar), ‘urbân-ı uryân (çıplak Araplar) gibi tamlamalardaki sıfatların “bî-idrâk”tan daha hafif olmadığı ortadadır.

Osmanlılar Neden Kendilerine Romalı D Erdi?

Osmanlıların etnik isimleri bazen iyi bazen kötü sıfatlarla birlikte tebaalarını tarif etmek için kullandıklarını gördük. Peki, Osmanlı yöneticileri kendilerine ne demektedir? Yakın zamanda başta Cornell Fleischer ve Cemal Kafadar’ın çalışmaları bize Osmanlıların kendilerine ait bir kimlik oluşturduğunu gösterdi. “Rumî”-lik, yani Romalılık olarak adlandırabileceğimiz bu ayrıksı kimlik, Osmanlıların diğer İslam ve Türk devletlerinden farklı bir şekilde serhad boylarında Hristiyanlıkla iç içe kurulup serpilmesiyle ilgiliydi (Rum kelimesi bugünkü anlamını ondokuzuncu yüzyılda kazanmıştır). Bakın onaltıncı yüzyılın sonlarından Mustafa Âli durumu ne güzel özetlemektedir: “Rum vilayeti sakinlerinin çoğunluğu karışık bir topluluktur ve önde gelenleri arasında çok az insan vardır ki soyağacı bir yeni Müslüman’la bitmesin... anne ya da baba tarafında pis bir müşrik olmasın.”

* “Bundan ma’ada ekser sükkân-ı vilâyet-i Rum meclis-i muhtelitü’l-meffhûm olub ‘ayânında az kimesne bulunur ki nesebi bir Müslim-i cedide münteha olmya...ya mâder yahud peder cihetinden cinsleri bir müşrik-pelide nihayet bulmaya.”

Allah'tan bu Rumî sıfatı pek popüler olmadı da, birileri çıkıp “Osmanlılar kendilerine Türk dememek için Yunan demeye bile razı oldular,” türünden saçma sapan açıklamalar yapmadı. İslam dünyası uzun süre savaştığı Bizans topraklarına “diyâr-ı Rum” demektedir ve sınır ilerledikçe “Rum” olarak adlandırılan bölge de Batı'ya doğru kaymıştı. Amasya, Samsun, Tokat, Sivas, Çorum ve Malatya'yı içine alan bölgeye “Rum Beylerbeyliği” adı verilirken aynı anda Balkanlar'da fethedilen topraklara da “Rumili” denmesi de tamamen serhaddin zamanla batıya kaymasıyla alakalı bir durumdur. Osmanlılar da bu uc diyarlarının bir ürünü olduklarından diğer Müslümanlardan farklı bir kimliğe sahiptiler ve bunu benimsemekte sıkıntı çekmemişlerdi. Yukarıdaki alıntının devamında Âli'nin de iki verimli ağacın eşleşmesine benzettiği bu karışımı değerli bulduğunu ve Osmanlıların her iki tarafın da en iyi özelliklerini aldığını belirttiğini ekleyelim.

Gene de Rumî kimliğinin işaret ettiği bu etnik karışıklık Osmanlı elitinin kendisini Türk olarak görmediği anlamına gelmemelidir. Tüm Osmanlı tevarihlerinde imparatorluğu kuran elementlerin Türkler olduğu açıkça teslim edilmektedir. Feridun Emecen'in de belirttiği gibi, Osmanlılar köklerinin Oğuz'a ve Orta Asya'ya dayandığının ziyadesiyle farkındaydılar. Ayrıca, basit bir endeks taramasıyla, Aşıkpaşazade'den Evliya Çelebi'ye, Neşri'den Naima'ya birçok Osmanlı kaynağında Osmanlılar için Türk ifadesinin rahatlıkla kullanıldığını ve erliği ve yiğitliği övülen Türklerle ilgili birçok pozitif ifadeye yer verildiğini görmek mümkündür. Popüler bir kitap için zaten fazlasıyla detay verdiğimizizi düşündüğümüz için bu taramayı okurumuza bırakıyor ve berraklık adına son kez toparlıyoruz: Osmanlılar kendilerini diğer Türk ve İslam devletlerinden farklı bir yerde görmekle beraber, Türk olduklarının bilincindeydiler. Bazen Türk ifadesini kötü bir sıfatla kullandıkları olduysa bu belirli durumlar içindir ve etnik bir kökene işaret etmekten çok göçebe yaşama ve Safevilerle yapılan ittifaka karşı duyulan bir tepkinin işaretidir.

Osmanlılar Hangi Ekümenin İçindeydi?

Aslında bir imparatorluğu etnik bir grupla anmak ilk başta biraz oksimoronik gözükebilir; ancak, bundan daha önemli bir problem var. Osmanlı Devleti’ni Türk, İslam veya başka bir ifadeyle nitelemenin karmaşık bir yapıyı basitleştirme ihtimali. Herkes meşrebine göre imparatorluğu tek bir sığara indirgemekle meşgulken, ortaya komik argümanlar çıkabiliyor. Mesela, bazen içine Türk olup olmadığı tartışmalı Hunlar ve Sakalar gibi grupları da alarak dünyanın en hareketli milletinin tarihini yekpare bir blok halinde sunmaya çalışanların şu meşhur “Tarihte iki Türk devleti vardır; biri Doğu Türk Devleti, diğeri Batı Türk Devleti,” argümanı. Bu teonin doğı kısmının hiçbir mantığı yokken, batı cephesinde Büyük Selçuklu-Anadolu Selçuklu-Osmanlı arasında bir devamlılık görmek biraz daha kolay aslında. Ancak, ne böyle bir devamlılıktan söz edilebilir ne de bu devamlılık bize olgunluk çağındaki bir Osmanlı Devleti’nin yapısını anlamada yardımcı olabilir.

Osmanlıları ümmetin liderliğini yapan bir İslam imparatorluğu olarak gören ve padişahları günah işlemez evliya mertebesine çıkaran (ki günahsız olan sadece Hz. Muhammed’dir) bir başka zihniyetle komik ve stresli bir karşılaşmamı anlatmadan geçemeyeceğim. Bir gün bir arkadaşımın evinde yemekte karşılaştığım İsviçre vatandaşı Filistinli bir siyaset bilimci, bana bir halifelik olan Osmanlı’nın Türkiye ile hiçbir alakası olmadığını ve Osmanlı’nın bir *Islamicate empire* (Hodgson’ın tercih ettiği bu kavramı da yanlış kullandığının altını çizirim) olduğunu söyleyince, ben de doğal olarak buna itiraz edip Türkiye Cumhuriyeti’ndeki birçok kurumun Osmanlı’nın devamı olduğunu ve iki devlet arasında bir devamlılık saptamanın öyle o kadar da zor olmadığını belirttim. Ancak, belirttiğime de pişman oldum. Ateşli meslektaşım yıllardır bir Türk üniversitesinde ders veren bir siyaset bilimciye yakışmayan bir nâdanlıkla (ki tek kelime Türkçe de öğrenmemiştir), iki devletin tamamen ayrı olduğunda ısrar etmekle kalmadı; sanki Türkiye, Çekoslovakya ya da Ürdün

gibi hiçbir tarihsel kökeni olmayan, yoktan var edilen bir devletmişçesine laflar etti. Saldırgan tavırlarına benim de pek sabırlı bir insan olmamam eklenince, akademik bir konu için yumruk yumruğa birbirine girme gibi bir saçmalığa imza atmamıza belki de ramak kalmıştı ki, Michelangelo Guida elinde bir tepsi levreklerle içeri girdi. O şaşkın bakışlarını ve yemeğin geri kalanındaki manasız gerginliği unutamıyorum.

Bir anıyı gündeme getirmemin nedeni, bu siyasi saiklerle edilen önyargıların duygusal temellerinin ne kadar sağlam, entelektüel temellerinin ise ne kadar zayıf olabileceğini göstermekti. Bunu Türkiye'nin popüler düzleminde görmek isteyenler padişahların içki içip içmediği tartışmasına bakabilirler. Gene kişisel bir anekdotla bu “evliyalştırma”nın sadece padişahlarla sınırlı olmadığını altını çizeyim. İnebahtı Muharebesi sırasında ok ve mermileri biten Osmanlı askerlerinin düşmana gemilerdeki limon ve portakallarla saldırdıklarını biraz da latifeli bir dille yazdığımda, hiç beklemediğim bir sosyal medya linci yemiştım. Bologna uçağına binmeden attığım ve uçakta geçirdiğim üç saatin ardından indiğimde kendimi bir anda gündemde bulmamı sağlayan bu tweetin o sırada Hollanda ile yaşadığımız krize, yani insanların protesto için sokakta portakal kestiğı bir döneme denk gelmesini talihsiz bir rastlantı olarak adlandırabiliriz; ancak, öfkeli kitlelerin saldırırken kullandığı argümanlar geçmişe ait her şeyin nasıl bir anda kutsallık mertebesine eriştiğine delildir. Öyle ya, kimdir bu “İnebahtı şehitleri”nin “aziz hatırası”na saygısızlık etme cüretini gösteren yeniyetme tarihçi?

Aslında Osmanlı'yı ne sadece bir Türk ne de sadece bir İslam imparatorluğu olarak kategorize etmeliyiz. Osmanlı tarihini anlamak isteyen birinin İran devlet yapısı ve edebiyatına, İslam hukukuna ve Türk savaş tekniklerine hâkim olması gerekmektedir. Bunun da ötesinde birçok açıdan Osmanlılara örnek olmuş Bizans ve yüzyıllarca Devlet-i Aliyye ile ticari, kültürel ve diplomatik alışverişlerde bulunmuş Avrupa tarihinin de temel kavram ve olgularının bilinmesi şarttır. Birçok tarihsel kökten beslenen

çokuluslu bir imparatorluğun yüzyıllar içinde geçirdiği değişim de göz ardı edilmeden sağlıklı bir analize tabi tutulması, politik tercihlere göre belirlenmiş genel ve muğlak sıfatlar üzerinde tartışarak değil, tarihsel pergelî olabildiğince geniş açan böyle kapsamlı bir yaklaşımla mümkündür.

* * *

Ondokuzuncu yüzyılın fitilini ateşlediği milliyetçiliğin çağı geçti mi-geçmedi mi sorusunun cevabını bulmak zor. Bazıları, globalleşen dünyanın millî devletlerin sonunu getirdiğini söylerken, daha temkinli başkaları da uluslararası örgütlerin güçsüzlüklerine ve son dönemde Batı'da yükselen sağ hükümetlere dikkat çekiyor. Kimin haklı olduğunu zaman gösterecek; şimdilik, dünyada modası geçmiş olsa bile, Türkiye'de millî devlet paradigmasının güncelliğini yitirmediği ortada.

Yitirmesi de gerekmez zaten; milliyetçilikle tarihçiliğin flörtünün yakın zamanda biteceğine dair bir işaret göremiyoruz. Gereken aslında şu: Millî kimliklerin tarihte belirli bir zamanda, belirli şartlar altında ortaya çıktığını bilmek ve milliyetçiliği ondokuzuncu yüzyıldan geriye götürmenin sıkıntılarının farkında olmak. Aksi takdirde her ikisi de Türk olduğu halde Timur ile Bayezid'in birbirleriyle kapışmasına hayıflanmak gibi saçma sapan analizler yapmaya mahkûm kalırız. Tarih değişimin, ama en çok da kavramların değişiminin ilmidir; yoksa birincil kaynaklar üzerine odaklanmanın manası nedir?

VIII

NEREDE HATA YAP(MA)DIK? TEK DİŞİ KALMIŞ YEDİ DÜVEL EFSANESİ

Türk tarihçiliğinde ve siyasetinde en sık karşılaşılan ifadelerden biri de şüphesiz “yedi düvel”dir. Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti’nin başına gelen her türlü musibeti hemen bir Haçlı zihniyetiyle ilişkilendirmek, başarıları iç dinamiklerle hüsrانları ise dış dinamiklerle açıklamak neredeyse millî bir refleks; akademisyeninden siyasetçisine, gazetecisinden entelektüeline ve hatta “içimizdeki İrlandalılar” tarzı açıklamaları baz alırsak spor adamına, hemen hepimiz sorumluluğu başkasının üstüne atmakta pek mâhiriz. Peki, hakikaten “medeniyet dediğin tek dişi kalmış canavar” sürekli bizimle uğraşmakta mı? Osmanlı’yı yıkan, darbe üstüne darbe yapan, Türkiye’deki bor rezervlerini ve duble yolları kısıktığı için kapalı kapılar ardında plan üstüne plan yapan komplocu bir Batı’dan söz etmek mümkün mü?

Sanayi Devrimi Öncesi Batı ve Osmanlı

Bu sorunun cevabını bulmak için Osmanlılar ile komşuları arasındaki ilişkileri demirperdevari bir İslam-Hıristiyanlık karşıtlığı üzerinden okumanın ne kadar doğru olduğunu incelemek en mantıklısı. Gazâvatnameleri, kronikleri ve tevarihleri süsleyen “gazâ” ve “cihad” edebiyatı ne kadar gerçeği yansıtmakta?

Kronolojik gidelim ki kafalar karışmasın. Moğolların önünden kaçan ve Kuzeybatı Anadolu topraklarında altı yüzyıllık bir devletin temelini atan Osman Bey ve ardıllarının Bizans’la ilişkilerinde

bile böyle basit bir dikotominin ötesinde bir *realpolitik* görmek mümkün. Zira Osman'ın Köse Mihal başta olmak üzere birçok yerel Bizans idarecisiyle ittifak yapıp onları arasına kattığını, oğlu Orhan'ın da bir Bizans prensesiyle evlendiğini ve hatta kayınpederinin yanında Bizans taht mücadelelerine karıştığını biliyoruz. Ondördüncü yüzyıl Osmanlılarının ordularında gene birçok Balkan hükümdarını görmek mümkün. Ankara Muharebesi'nde taraf değiştirenlerin Türk beyleri, sonuna kadar savaşanların ise bu Hıristiyan müttefikler olması, er meydanında dindaşlığın pek de bir manası olmadığını açıkça göstermekte.

Yine dönemin diğer önemli Hıristiyan devletleri olan Ceneva ve Venediklilerle yer yer anlaşmalara gidildiğini de atlamamak lazım. İstanbul kuşatmasında savunmaya yardım eden İtalyan askerler kimseyi yanıltmasın; Haliç'in karşı kıyısında, Galata'da kuşatmanın akıbetini sessizce izleyen Cenevizlilerin varlığı, yeri geldiğinde çıkarların ideolojilere nasıl baskın geldiğinin en güzel kanıtı. Rönesans Avrupa'sında hanedan çıkarlarının Haçlı naralarını bastırdığı, en kritik anlarda bile şu kâfir Türklere karşı bir türlü harekete geçilememesinden belli. İstanbul kuşatıldığında geç kalanlar, ellerine geçirdikleri Cem Sultan'ı bir doğu seferi yerine para sızdırmak için kullananlar, papaların tüm çabalarına rağmen Haçlı sancağını taşımak yerine birbirleriyle savaşanlar hep şu çok dünyevi Hıristiyan krallar değil mi? Aslında bunlara da pek kızmamak gerek; zira Hans Pfeffermann'ın *Die Zusammenarbeit der Renaissancepäpste mit den Türken*'de (*Rönesans Papalarının Türklerle İşbirliği*) detaylı bir şekilde izah ettiği gibi, Aziz Petrus'un koltuğunda oturan papalar bile iş zora geldiğinde *Gran Turco*'dan medet ummaktan çekinmeyeceklerdi.

Kısa süreli ittifakların uzun süreli birlikteliklere dönüştüğü onaltıncı yüzyılda I. François, Osmanlılarla yatağa girdiği için pek de zararlı çıkmışa benzememektedir. "En Hıristiyan Kral" ile Müslüman dünyanın lideri arasındaki bu *impium foedus*'un (imansız

ittifak) faydaları azımsanamayacak kadar çoktur; belki de İmparator Şarlken'in toprakları tarafından dört bir tarafı çevrilen Fransa, ayakta kalabilmesini Osmanlıların desteğine borçludur. Habsburgların eline esir düştüğünde Ana Kraliçe Louise de Savoie'nun Kanuni'ye yazdığı mektubun ardından çıkılan Macaristan seferi François'yı esaretten kurtaracak; ardından da iki ülke defalarca ortak seferler planlayıp Şarlken'in Hristiyan dünyasını tacı etrafında birleştirme hayallerini suya düşüreceklerdi. Fransızların kuzeyden Osmanlıların güneyden girişeceği İtalya seferi hiç gerçekleşemediyse de, Osmanlı donanmasının 1543-44 kışını Toulon'da geçirmesi ve iki devletin askerlerinin Nice'i beraber kuşatması, eksik olanın niyet değil imkân olduğunu göstermektedir.

Şüphesiz Osmanlıların karşısında birden fazla Hristiyan devletini gördüğü ve bir Haçlı seferini andıran durumlar da mevcuttur. Kosova, Niğbolu ve Varna gibi muharebeleri bir yere kadar feodal Avrupa aristokrasisinin kutsal savaş sanrılarıyla açıklamak mümkünse de; İkinci Viyana Kuşatması'nın ardından oluşan Venedik, Avusturya, Lehistan ve hatta Rusya'yı içine alan geniş ittifakı, aşırı yayılmacı bir devleti frenlemeye çalışan reaksiyoner bir işbirliği olarak görmek daha doğrudur. Onsekizinci yüzyıl başında XIV. Louis'ye ya da bir asır sonra Napolyon'a karşı kurulan koalisyonlar ne kadar *realpolitik*ten besleniyorsa, Avrupa'nın kalbine ordularını süren Osmanlılara karşı denge oluşturulmaya çalışılması da o kadar normaldi; bunun din ü diyanetle hiçbir alakası yoktu. Şartlar normale döndüğünde ve Osmanlılar defansa itildiğinde de herkes kendi çıkarını gözetmeye koyulacaktır. Karlofça'dan on dokuz sene sonra Venedik kazandıklarını kaybederken yanında din kardeşlerini bulabilmiş midir? Yine onsekizinci yüzyıl boyunca Rusya ile ittifak halinde Osmanlı Balkanlar'ını kemiren Avusturya, Fransız İhtilali sonrası şartlar değiştiğinde önceliklerini yeniden gözden geçirip Osmanlılarla çekişmeyi bırakmakta tereddüt etmemiştir.

Öze Dönmek:

Emperyalizm Şokunu Atlatamayanlardan mısınız?

Yedi düvelin bize karşı olduğu fikrinin ortaya çıkmasına esas sebep, şüphesiz imparatorluğun son asrında yaşananlar. Sanayi Devrimi'nde geri kalan, askerî-mali (İng. *military-fiscal*) devleti yerleştirme yolunda yaptığı reformlar savaşlarla yarıda kesilen, milliyetçilik akımının yayılmasıyla tebaasının sadakatinden sürekli şüphe duymak zorunda kalan kadim ve mağrur bir imparatorluk sadece peyderpey topraklarını kaybetmeyecek; aynı zamanda varoluşsal bir krize de girecektir. Yüzlerce yıllık Fars-İslam medeniyetinin değerleri bir anda manasız kalmıştır. Bir yandan keskin bir reform süreciyle elitlerini modernleştirmeye çabalarken öte yandan hızla değişen dengelerin nedenini içeride değil, dışarıda aramak bir savunma mekanizması olabilir; ancak, ondokuzuncu yüzyıl kendini kandırmak için yanlış zamandır. Tarihin tesadüflerine sırt çevirmenin bedeli, faili olmayan olaylar karşısında apışıp kalmaktır.

Ne olmuştu da devlet-i ebed-müddet bir anda daha düne kadar kapısında kapitülasyon dilenen soluk benizli Frenklerin gerisinde kalmıştı? Osmanlı'nın neden geri kaldığını ve kapitalizmin nasıl özel şartların biraz tesadüfen, biraz da kimse fark etmeden bir araya gelmesiyle kendiliğinden oluştuğunu Üçüncü Bölüm'de incelemiştik. Tarihçinin iki yüzyıl sonra bile anlamlandırmakta zorlandığı bu büyük kırılmayı (İng. *Great Divergence*) dönemin insanının anlamaması aslında normal; Osmanlılar esasen olaya en soğukkanlı yaklaşmayı başaranlardan.

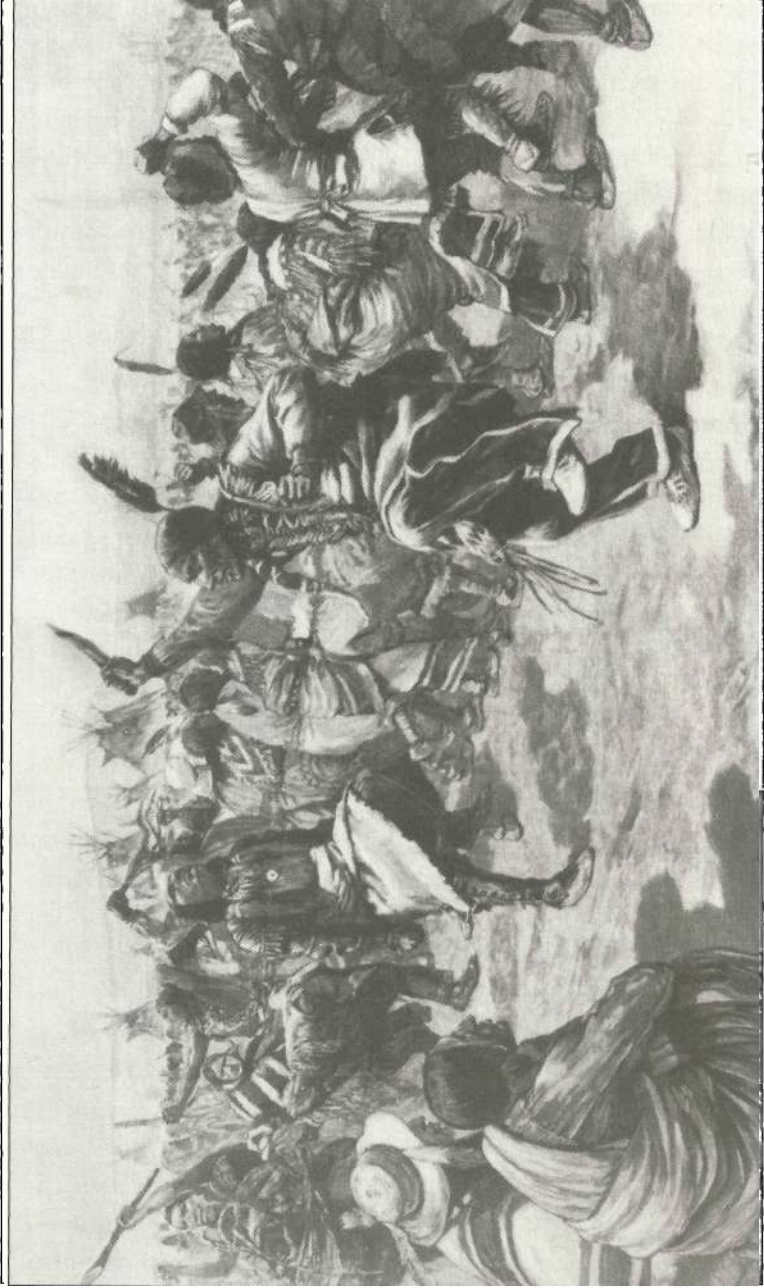
Batı ile aradaki gelişmişlik farkının daha çok olduğu yerlerde psikolojik şok da daha sarsıcı olmuş ve çok daha ilginç tepkiler verilmiştir. Muhammad ibn Abdü'l-Wahhab'ın selefi öğretile-ri sayesinde Bedevi kabilelerini birleştirmeyi başaran Suudiler, Necid bölgesinde başladıkları devlet kurma maceralarını Mekte ve Medine'yi ele geçirmeye kadar götürecekler (1805) ve bu

* İslam'ın ilk yıllarına dönmek gerektiğini savunan öğretisi.

bölgeden ancak Mısır'da bir hanedan kurmayı başarmış Kavalalı Mehmed Ali'nin müdahalesi ile çıkarılacaklardır. Batı Afrika'da ise Kadiri şeyhi Usman ibn Fodio yüzyılın başında göçebe Fulaları cihat bayrağı etrafında birleştirip Nijerya'nın kuzeyinde bir halifelik kurmayı başaracaktır. Avrupa'nın teknolojik üstünlüğünü anlamlandıramayan diğer Afrika toplumlarında da karizmatik bir dinî lider etrafında örgütlenen benzer “öze dönüş” öğretilerinin ondokuzuncu asır boyunca yaygınlık kazandığını ve bunların sadece İslam içinden çıkmadığını görüyoruz.

Kızılderililer arasında da bir arınma ve öze dönüş fenomeni dikkati celbediyor; emperyalizmin baskısından kurtulmanın yolunun Batılıların yaşam stilinden uzaklaşmak olduğunu düşünmenin sonu yok zira. Wovoka adında bir yerlinin rüyasında gördüğü “Yüce Varlık,” halkına alkol başta olmak üzere Amerikalıların âdetlerinden kurtulmasını ve “Hayalet Dansı” yapıp arınarak tekrardan doğmasını emretmişti. Ancak bu şekilde topraklarını geri alabilirlerdi. Mesaj etkisini ivedilikle gösterecekti. Toprak ve altın hayaliyle yanan beyazların batıya sel gibi akması sonucu yüzyıl boyunca habire topraklarından sürülen yerliler bir anda kendilerini Wovoka'nın dansını yaparken bulmuşlardı. Ancak, Amerikalılar açgözlü oldukları kadar acımasızdı; yerlilerin bu dansı yapmak için toplanmasını bir savaş hazırlığı olarak algılamış ve bir katliam yapmaktan çekinmemişlerdi. 1889'daki bu son darbe ile yerliler rezervasyonlara mahkûm edilirken “Kızılderililerin İsa'sı” umutsuzluk ve hayal kırıklığı içinde 1932 yılına kadar sıradan bir yaşam sürecekti.

Görüldüğü gibi tüm örneklerde Batı'nın üstünlüğü öze dönmeyi savunan ve dinî bir karaktere bürünen yerel hareketlere yol açmıştı. Toplumlar anlamadıkları durumlarda ileri değil geriye bakma eğilimindelerse onları pek de suçlayamayız; zira bilgisayar oyunlarındaki gibi şifre yazma imkânı olmadığından (*operation cwal!*), bir anda kapitalizm trenine binip birkaç yüzyıl atlama şansına sahip değiller. Bu hareketlerin dinî bir hüviyete bürünmesi ise etnik ve sosyal bariyerlerin ötesinde birleştirici bir güce olan

Resim 12. Hayalet Dansı (1890).

ihtiyaç aslında. Böyle bir hüviyet olmasaydı, ne Arap Bedevileri ne Batı Afrika'nın Fulaları ne de Amerikan yerlileri, aralarındaki farkları unutup bir lider ya da ülkü etrafında toplanabilirlerdi.

Avrupa'nın hızlı yükselişi bazen kadim medeniyetlerin bile kafasını karıştırmaktaydı. Pommeranz'ın kapitalizm yarışında Avrupa'ya rakip gördüğü Çin'de bile zorluklar karizmatik dinî figürlerin radikal sosyal mesajlarının karşılık bulmasına yol açacaktı. Artan nüfusun yarattığı ekonomik sıkıntılar, afyon tüketiminin çoğalmasının tetiklediği toplumsal çözülme ve Afyon Savaşları'nda (1839-1842, 1856-1860) Avrupalılara karşı alınan ağır yenilgi Qing Hanedanı'nın itibarını iki paralık edince, Hong Xiuquan (洪秀全) adlı biri köylüleri peşinden sürüklemeyi başaracak ve neredeyse imparatorluğun sonunu getirecekti. Hıristiyanlıktan etkilenen öğretisi* aynı zamanda eşitlikçi bir paylaşımı da savunduğundan, liderliğini yaptığı Taiping İsyanı kısa sürede yayılmıştı. 1853'te Nanjing'i ele geçirip Çin'i yöneten Mançuları kılıçtan geçirmişti geçirmesine ama öyle hemen sevinmemek lazımdı; kasvetli günler ufuktaydı. Asilerin arasındaki iç çekişmelere, Hong'un radikal mesajlarının rahatsız ettiği rantçı elitlerin ve Avrupalı devletlerin Qing Hanedanı'nın arkasında birleşmesi de eklenince 1864'te isyan bastırılacak ve Hong göklerdeki "Anne"sinin yanına gönderilecekti.

Görüldüğü gibi, çağdaş toplumlar için Avrupa ile bozulan dengeyi anlamlandırmak öyle o kadar kolay değil. Osmanlı toplumunda bu derece radikal fikirlerin yaygınlık kazanmamasının en önemli nedenlerinden biri, bu topraklardakine benzer çalkalanmaların yaşanmamış olması. Avrupa emperyalizminin burada da etkisini hissettirdiği reddedilemez; amacımız "tek dişi"ne rağmen sevimli kalmayı başarmış bir melek tasviri yapmak değil.

* Rüyasında Cennet'e götürülen Hong, burada "Göklerin Annesi" (Meryem Ana) tarafından arındırılmıştı (vaftiz). Kendisine "oğlum" diye hitap eden Anne, onu "Baba"nın (Yehova) yanına götürmüştü. Hong burada Konfüçyüs'le karşılaşacaktı. Baba, Mançuların âdetlerinin yozlaşmışlığından bahsedecek ve insanlığı kurtarması için Hong'u Çin'e geri yollayacaktı. Hong burada aslında abisi olan İsa'yı da görmüştü.

Ancak karşılaştırmamız tarih de olmaz; Hindistan, Afrika ve Orta Asya'ya, hatta Çin, İran ve Arabistan'a nazaran Osmanlı Devleti'nin Avrupa yayılcılığına hem diplomatik hem de askerî yollarla bir yere kadar karşı koyabildiğini ve emperyalizm şokunu bir dereceye kadar absorbe edebildiğini göz ardı edemeyiz.

Batı Sorunu: Osmanlı'nın Emperyalizmle Sınavı

İmparatorluğun temellerinin kökünden sallandığı ve her gün toprak kaybedildiği ondokuzuncu yüzyılda bile Bâb-ı Âli kendisini yapayalnız bulmadı. 1792'den sonra Avusturya ile hiç savaşmayan Osmanlılar, en büyük toprak kayıplarını defalarca yenildikleri Ruslara ve milliyetçilik bilincine erişip ayaklanan Balkan halklarına karşı yaşadı. Rusya'nın genişlemesinden ve Osmanlı'nın ani çöküşünün yaratacağı bir boşluğun doğurabileceği acı sonuçlardan çekinen İngiltere ve Fransa ise bir denge politikası izlemeyi tercih etti. Her ne kadar zırt pırt Hristiyanlar lehine Osmanlıların iç işlerine karışsalar da, Doğu Akdeniz'de doğacak bir güç boşluğundan elde edebilecekleri fazla bir şey olmadığının onlar da farkındaydı. İşte tam da bu yüzden Kırım Savaşı'nda İstanbul'un yanında yer alacak, asker yollamakla kalmayıp Osmanlılara borç da vererek Rusların ilerleyişini dengelemeye çalışacaklardı. Bu tip bir denge politikasını Rusların bile yürüttüğünü görmekteyiz; Napolyon Savaşları döneminde ya da Hünkar İskelesi Antlaşması (1833) sırasında İstanbul ile bir ittifaka girdiklerine göre, Panslavizmin bile bir sınırı vardı.

İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı topraklarında talep ettikleri reformları sadece stratejik bir manevra olarak görmek, birçok değişik faktörü bünyesinde barındıran sofistike bir tarihsel süreci gereğinden fazla basitleştirmek demektir. Daha onsekizinci yüzyılın sonunda Osmanlılar, Avrupalıların gözünde eski nizamı temsil eden, arkaik bir sisteme sahip, despotik bir rejimdi ve modern dünyada böyle bir devletin yeri pek de yoktu. Korsanlıktan beslenen Mağrib devletleri ya da bir türlü işlevsel bir merkezi

idare kuramayan Polonya gibi Bâb-ı Âli de Avrupalıların gözünde adeta bir anakronizmdi.

Avrupa'nın bu "hasta adamı"nı, dengeyi bozucu potansiyel bir problem olmaktan çıkarmak da belirli reformlarla mümkündü; iğneyi Osmanlı iç işlerine karıştırdığı için Batılılara batıracaksak, çuvaldızı da zamanın gereklerini kavrayamayıp akıntıya karşı kürek çeken atalarımıza ayırmalıyız. İsyanlar, reformlara karşı direniş ve genelde kaybedilen savaşlarla her gün sıkışan İstanbul eğer ayakta kalabilirdiye, bunu karşısında bir Hristiyan ittifakı olmamasına borçluydu. Düvel-i ecnebiyye arasındaki rekabetin kazandırdığı manevra alanı olmasaydı, 1878'de Yeşilköy'e kadar gelen Rusların nihayet sıcak denizlere inmesine engel olunabilir miydi?

Osmanlıların Avrupa ile olan ilişkilerinden ettiği en büyük zararlardan biri de borçlarını ödeyemeyip Düyun-ı Umumiye İdaresi'ne razı gelmesidir. Osmanlı gelirlerinin önemli bir kısmına el koyan ve çoğunluğu yabancılardan oluşan bu idarenin devlette yarattığı sıkıntıyı sorgulamıyoruz; ancak burada sorumlunun kim olduğu sorusunu da sormadan edemiyoruz? Memuruna maaş veremeyecek duruma geldiği bir dönemde bir de kendi açtığı bir savaşın masraflarını karşılayamayınca borç alan bir devlet, bu borçları ödeyemeyince ne beklemeliydi? Hem de bu borçlara karşılık devlet gelirlerini bizzat kendisi ipotek etmişken! İngiltere ve Fransa'nın yatırımcılarını korumaktan başka çaresi yoktu; peki yirmi yılda on beş kez borç alan yöneticiler için aynısını söylemek mümkün mü?

Aslında benzer bir süreç aynen Mısır'da da yaşanacaktı. Yüzyılın başında Kavalalı Mehmed Ali Paşa bu bereketli Osmanlı vilayetinde başarılı bir modernleşme sürecine imza atmıştı. Arkasında sadece Osmanlı ordularını defalarca yenecek modern birlikler bırakmamıştı; aynı zamanda, bunların ihtiyaçlarını karşılamak için gerekli eğitim, sanayi ve altyapı reformlarını da gerçekleştirmişti. Kendisinden sonra gelenler ise işi berbat edecekti, hem de Amerikan İç Savaşı nedeniyle pamuk satışından gelen gelirin on kat artmasına rağmen. Hidiv İsmail, eline geçen paralarla

hızlı bir altyapı ve eğitim reformuna girişmişti; kısa dönemde getirisi olmayan bu yatırımlara Avrupalı bir yaşam sürme kompleksi de eklenince borçlanma otuz kat artmış ve 8 milyonluk bütçesi olan bir devlet 90 milyon paund borçlanmıştı. “Benim ülkem artık Afrika’da değil, şimdi Avrupa’nın bir parçasıyız,” diyen Hindiv, Batı stilinde yaptırdığı saraylara, Paris’i model alarak inşa ettirdiği modern semtlere, Habeşistan’la giriştiği savaşa ve Verdi’ye sipariş ettiği *Aida Operası*’na bir servet akıttıysa burada kabahat kimindi? İtalyan kompozitörün muhteşem operasını Süveyş Kanalı’nın açılışına yetiştiremediğini de belirtmeden geçmeyelim. Aida göklerden geliyordu gelmesine ama,* pek de dakik değildi anlayacağınız.

İş en sonunda Mısır’ın milyonlarca pound yatırdığı mega projesi Süveyş Kanalı hisselerini satmaya kadar gelmişti. Borçlarını ödeyememesi Mısır’a daha da pahalıya patlayacaktı. Burada da bir Düyun-ı Umumiye kurulmuştu; üstüne üstlük yatırımcılarını korumak durumunda kalan İngiltere ve Fransa Abdülhamid’e baskı yaparak İsmail’in yerine oğlu Tevfik’i geçireceklerdi. Avrupalıların taleplerinin yarattığı tepki sonucunda birkaç yıl sonra çıkan Albay Ahmed Arabi liderliğindeki isyan ise siyasi çözümlerin yeterli olmadığını göstermişti; İngiltere Mısır’ı işgal ederek yetmiş yıl sürecek bir sömürge dönemini başlatmakta tereddüt etmemişti. Kısacası, Batılılara kızmak için Kahire’nin İstanbul’dan çok daha fazla nedeni vardı.

Yedi düvel edebiyatının temelini oluşturan en büyük travma şüphesiz Birinci Dünya Savaşı’dır. Daha savaş başlamadan kurulan ittifak bloklarında kendisine istediği yeri bulamayan Osmanlıların reddedilme hissine, bir de İngiltere, Fransa ve Rusya arasında yapılan İstanbul, Londra, Sykes-Picot ve Saint-Jean-de-Maurienne gibi gizli antlaşmalar eklenince, tüm dünyaya karşı savaşıldığı şeklinde bir intibak doğması doğaldır. Ancak bu, Osmanlıların savaşa Almanya ve Avusturya-Macaristan gibi başka ülkelerle

* *Celeste Aida/ Forma divina / Mistico serto / Di luce e fior* dizelerindeki *celeste* (göklere ait) sıfatına atfen.

girdiğini ve Kurtuluş Savaşı'nda İtalya ve Bolşevik Rusya gibi devletlerden yardım gördüğünü unutmamızı gerektirmez.

Kaldı ki, siyaset bilimci refleksleri gösterip olayı basitleştirmek adına, emperyalist Batı'nın esas derdinin din değil de devletlerin çıkarları olduğunun altını da çizelim. Tabii ki Osmanlılar ile Batılılar arasındaki kültürel farkların yarattığı yanlış anlamalar ve önyargıların negatif sonuçları olmuştur. Batı gazeteleri "Türk boyunduruğu" altında ezilen Hristiyan kardeşleri hakkında haber yaptıklarında daha çok tiraj yapacaklarını fark edecek, yarattıkları kamuoyu da siyasetçiler üzerinde büyük bir baskı oluşturup millî çıkarların dışında hareket etmelerine bile yol açabilecekti.

Ancak, bu yanlış anlamalar kapalı kapılar ardında bir yere kadar çözülebildiği gibi, Avrupa'dan farklı bir sistem ve kültüre sahip olmanın bedelini ödeyenler de yalnız Müslüman Osmanlılar değildi. Eğer bir yedi düvel varsa, bunun en büyük kurbanı Sovyet Rusya'ydı; kapitalist sistemi tehdit eden Ekim Devrimi Avrupa'yı fena ürkütmüştü: Hunharca öldürülen çar ve ailesi, gözlerini Almanya'ya dikip sürekli devrimi yaymaktan bahseden Troçki, Avrupa komünistlerini örgütlemek için kurulan Znoviev'in *Comintern*'i ve Rus *emigré*lerin yaydığı hikâyelerin bedeli ağır olmuştu. Stalin sisteme hâkim olup sosyalizm ihracından vazgeçene ve ufukta bir cihan harbi belirene kadar Rusya sert bir diplomatik ve ticari izolasyona mahkûm kalacak, bu dışlanma da zaten kendi kaynaklarıyla çevrilemeyen bir ülkeyi oldukça zora sokacaktı.

Peki Ya Cumhuriyet? Marshall'ıyla Kontrgerillasıyla, IMF'siyle CIA'iyle Amerika

Türkiye'nin yakın tarihine bakıldığında da Batılı devletlerin her daim aleyhimize çalıştığını söylemek pek mümkün gözükmemekte. Soğuk Savaş'ın yarattığı rekabet ortamında Türkiye gibi coğrafi olarak Rusya'ya yakın ülkelerin önemi artmıştı; zaten yirminci yüzyıl Amerika'sının karar alıcılarında Fransız ve İngiliz

muadillerinin aksine Türkiye ile ilgili önceden varılmış yargılar yoktu. Esas düşman Rusya'ya karşı kilit bir stratejik öneme sahip olan ülkemiz, Kore'ye asker gönderme pahasına da olsa 1952 yılında Kuzey Atlantik Paketi'ne kabul edilecekti. Avrupa devletlerine bir türlü kendisinin de muasır medeniyetler seviyesine ulaştığını ve onlardan biri olduğunu tam anlamıyla ispatlayamayan Osmanlıların aksine, Türkiye Batı blokunun üyelerinden biri oluvermişti; hem de Almanya'dan üç, İspanya'dan otuz sene önce. Uzun yıllar NATO'daki tek Müslüman ülke olarak çok önemli roller üstlenecekti.

Dananın kuyruğunun koptuğu yer de aslında burasıydı. Biz ne kadar kabul etmek istemesek de, her ittifak gibi NATO da aynı zamanda bir sorumluluklar yumağıydı. Bu blokun üyesi olarak Türkiye de Amerika'nın müdahaleleriyle karşılaşmaktaydı. Fakat ne şaşırılacak bir şey ne de Türkiye'ye özel bir durum vardı; Soğuk Savaş döneminde dışarıdan bağımsız politikalar izlemek neredeyse imkânsız değil miydi? Yugoslavya ve en azından Nasır dönemi Mısır'ı gibi iki güç arasında denge politikası uygulamaya çalışan devletlerin sayısı bir elin parmaklarını geçmeyecekti.

1960 ve 1980 darbeleri gibi Türk siyasi tarihinin dönüm noktalarında Amerikan istihbaratının oynadığı rol üzerine çok şey yazılıp çizildi; darbeyi duyunca, "*Our boys did it!*" (Bizim çocuklar yaptı!) diyen bizzat CIA Türkiye şefi değil miydi? Yine 1 Mayıs 1977 katliamından birkaç gün önce Amerikalı ajanların Etap Marmara Otel'i'ne yerleştikleri çokça gündeme getirildi; Türk solunu birbirine düşüren ve hâlâ aydınlanamayan bu olayın arkasında *Uncle Sam* olmayacaktı da kim olacaktı? Peki, olası bir Rus işgali sırasında memleketi savunmak üzere devlet bünyesinde oluşturulan ve dönemin başbakanı Bülent Ecevit'in bile ortaya çıkaramadığı Özel Harp Dairesi'ne (Kontrgerilla) ne demeliydi? İtalyanların *Gladio*'sunun bir benzeri olan bu örgütün üyelerinin maaşlarının bizzat Amerika tarafından ödenmesi şüpheleri kanıtlamaya yetmez miydi?

Resim 13. Batı'nın Harcadığı Bir Halk Adamı:
Sürgün Yıllarında Muhammed Musaddık, Ahmedabad.

Şüphesiz bu tip sorular gayet meşrudur; Amerika'nın Türkiye'nin iç işlerine defalarca müdahale ettiğini bilmek için roket mühendisi olmaya gerek yok. Ancak, bu noktada iki şerh düşmek gerekir. Birincisi, Türkiye'nin başına gelenler, iki süper güç arasında kalan diğer devletlerle mukayese edildiğinde aslında o kadar da fena değildir. Örneğin, 1952'de tahtını kaybeden İran şahı Rıza Pehlevi bir CIA operasyonu sonucu tekrar iktidara gelmiş ve halkın sevgilisi Muhammed Musaddık uluslararası petrol şirketlerini kızdırmanın bedelini ağır ödemişti. Yirmi yedi sene bir polis devleti rejimi kuran Şah, 1979'da bir başka rejimle devrildiğinde de Amerika tekrar devreye girecek ve İslam Cumhuriyeti'ni baş düşmanlarından biri ilan etmekten çekinmeyecekti.

Biraz daha uzaklara, Amerika'nın Monroe Doktrini'nden (1823) beri arka bahçesi olarak gördüğü Latin Amerika'ya

baktığımızda durum daha da feciydi. 1973'te Şili'de Salvador Allende'yi devirip General Pinochet'yi iktidara getiren, 1954'te Nikaragua'da Jacobo Árbenz'in başını yiyen, 1961 yılında Fidel Castro'ya karşı başarısız bir askerî harekâta (Domuzlar Körfezi Çıkarması) girişen, üç yıl sonra Brezilya'daki darbeyi destekleyen ve yine 1961'de Dominik'in diktatörü Rafael Trujillo'nun kanına girmeyi başaran hep Amerikan gizli servisiydi. Washington'ın kolu o kadar uzundu ki, işi Panama'yı işgal etmeye ve bir zamanlar CIA'in sevgilisi olan Başkan Manuel Noriega'yı tutuklamaya kadar götürecekti. İşgal sonrası Papalık elçiliğine sığınan diktatörü deliğinden çıkarmak için ise ilginç bir yöntem kullanılmıştı: Elçiliğin etrafını saran Amerikan askerlerinin sonuna kadar açtığı hoparlörlerden gelen yüksek sesli rock müziğin sesine dayanamayan Noriega teslim olacak ve Miami'de bir devlet başkanı değil de, uyuşturucu ticaretiyle uğraşan adi bir suçlu gibi yargılanıp kırk yıl hapis cezasına çarptırılacaktı.

Değnilmesi gereken bir ikinci nokta da, ülkemizdeki tüm günahların Amerika'nın sırtına yüklenemeyeceğiydi. Mesela, darbelerin birçoğunda inisiyatif içeriden gelmişti; Amerikan istihbaratı burada destekleyici roller üstlenmekten fazlasını yapmamıştı. Cunta üstüne cunta kuran, Harp Okulu öğrencileriyle darbecilik oynayan, 1960'ta Kütahya'da Adnan Menderes'i tutuklayanlar bizzat bizim subaylarımızdı; darbe yapıldıktan sonra tüm Demokrat Parti milletvekillerinin anayasa suçu işlediği için yargılanıp ceza almaları gerektiğini belirten, aksi takdirde ihtilalin ve Kurucu Meclis'in meşruiyetini kaybedeceğini ve yarın kendilerinden hesap sorulacağını söyleyen de bizim hukuk profesörlerimiz. Yine 12 Eylül'e zemin hazırlamak için anarşiye müdahale etmeyen de bizzat Kenan Evren ve arkadaşlarıydı; darbe askere sıkıyönetimde olmayan hangi hakkı vermişti de olaylar tak diye durmuştu?

Her şeyi dış mihraklara bağlamak kimsenin sorumluluk alması ve hesap vermemesi anlamına geldiği için, pek cevabı aranmayan bu sorular üzerine düşünüp şapkayı önümüze koymadığımız

ya da başka bir ifadeyle bundan elli yıl önce hiçbir yabancı gizli servisin Kestanepazarı'ndan haberi bile olmadığını kabul etmediğimiz sürece, Türk siyasi tarihinin karanlıklarını aydınlatmayı başaramayız. Türkiye'nin istikrarını ve demokrasisini sekteye uğratan müdahalelerdeki iç dinamikleri anlamadan, suçu sadece dışarıda arayan bir yaklaşımın sıkıntılarımızı çözmeyeceği aşikâr. Huzuru kaçmadan gerçeğe ulaşan pek fazla toplum yok.

Son olarak, NATO blokunda yer almanın Türkiye için birçok avantajı olduğunu da belirtelim. Soğuk Savaş'ın ilk yıllarında bir kısmı hibe, bir kısmı borç olarak gelen Marshall Yardımı olmasaydı Türk tarımının makineleşmesi düşünülemezdi bile. Yine Batı'nın sermayesi Türkiye'nin imdadına birçok kez yetişecekti. 70'lerin sonunda mazot ve elektrik üretilmediği için traktörlerin çalıştırılmadığı, silolardaki buğdayların çürüme tehlikesi geçirdiği ve dövizli olmayan devletin benzin kuyruklarıyla mücadele etmek için Türk sularına giren tankerleri durdurup petrolünü zorla satın aldığı dönemde imdada IMF yetişmemiş midir? Karşılığında ekonomik reformlar talep edilmesi ve neoliberal ekonominin inşası yönünde adımlar atılması istenmiş olabilirdi; ancak, parayı verenin düdüğü çaldığı bir ortamda bu çok mu şaşırtıcıdır? Yine siyasi tavizler talep edildiği ve hatta Ecevit'in ipinin çekildiği de doğrudur; ancak, bu da eşyanın tabiatına aykırı bir durum değildi. Çok az ülkenin kendi kendine yetebildiği dünyamızda petrol ve doğalgaz gibi kaynakları olmayan ve sürekli cari açık veren bir ülkenin kalkınabilmesi ve hatta ayakta durabilmesi için ihtiyacı olan yabancı yatırımcının koşulsuz gelmesini, en zor günde alınan borçların şartsız verilmesini beklemek biraz safdillik değil mi?

* * *

Sorumluluğu üzerimizden atmanın en kısa yollarından biri kolaylıkla suçlanabilen şüpheli kişiler aramaktır. Türk tarihçiliğinde ve fikir dünyasında Batı bu işlevi mükemmel bir şekilde yerine getirmişe benziyor. Eğer hakikaten Batı'nın bizi ısıracak

tek bir dişi kalmış olsaydı, muhtemelen bu ısırıkla bize böyle bir yanlış bakış açısı yerleştirmeyi seçerdi. Zira bir şey defalarca tekrarlandığında doğru olmadığı gibi, bu tip bir bakış açısının özeleştirici kapılarını kapadığını ve “Nerede hata yaptık?” sorusunu sormayı zorlaştırdığını söylemeliyiz. Bu soruyu sorma ve serinkanlılıkla cevabını arama olgunluğu göstermeyen hiçbir toplumun kendini geliştirmesi, muasır medeniyetler seviyesine erişmesi mümkün değildir.

Gelin bu bölümü, benzer şeylerden şikâyetçi olan Ali Ansa-ri’nin sözlerine kulak vererek bitirelim:

“Kaçınılmazlık” galiplerin siyasi karışıklığı rasyonalize ettikleri ve meşru gösterdikleri araçtır; böylece sıradışı olayların gelişmelerin normal seyrinin bir parçası gibi kabul edilmesini sağlarlar. Kaçınılmazlık, kaybedenler için başarısızlığı açıklayıp meşrulaştırır ve hesap verme gereğini ortadan kaldırır. Çoğu kez galipler olayları takdir-i ilahîye yorarken, mağluplar kötü niyetli üçüncü kişilere yönelir. Dolayısıyla ortada paradoksal olarak rasyonel (ölçülü) tahlile gereksinimi bertaraf eden bir rasyonalizasyon vardır.

IX

BİR KIZILELMA SORUNSALI: VİYANA VE ROMA'YI ALSAK NE OLURDU?

Yapı ile kişi arasındaki geniş spektrumda yapısal faktörlere daha yakın duran bir tarihçi olarak, tarihin akışının öyle kolay kolay değişmeyeceğini, tekil olayların yüzyıllar içinde evrilmesiyle karşımıza çıkan mekanizmaların düzeneği ters yüz etmeye yetmeyeceğini kitabın birçok yerinde belirtmeye çalıştım. Ama üşenmeyip bu mantığı bir örnek üzerinden daha detaylı bir şekilde göstermek gerek. Zira medya ve dizi sektörünün kahramanlıklar ve dönüm noktaları üzerine inşa ettiği taşlaşmış bir tarih algısını sadece bir iki cümle ile yıkmamız mümkün değil; bu cümleler ne kadar “bey”lik olursa olsun.

Tekil kişilerin ya da olayların tarihsel süreci ne kadar etkileyebileceğini en güzel test edebilen “ya böyle olsaydı” soruları Batı’da her geçen gün popülerlik kazanmakta ve Niall Ferguson gibi önemli tarihçilerin bile ilgilendikleri bir alan olarak karşımıza çıkmakta. Tüketim toplumunun bireyi merkeze koyan anlayışıyla da büyük ölçüde örtüşen bu Sanal Tarih’e (*Virtual History*) biz de bir el atsak fena olmayacak. Pek bilimsel bulmadığım bir egzersizde utangaç bir deneme belki bu, ama bireyin katkısının nasıl daha zor görünen faktörler tarafından sınırlandırıldığını okuyucuya göstermenin daha kolay bir yolu da ne yazık ki yok.

Tarihi bir galibiyetler ve mağlubiyetler çetelesi olarak okumanın her gün ateşini harladığı bir fetih fetişinin sıklıkla üstünde durduğu bir *what if* sorusu da Osmanlıların elinden kaçırdıkları

bazı yerleri ele geçirmeleri durumunda tarihin akışının değişip değişmeyeceği. O zaman sorumuz geliyor, hem de en basit ve çiplak haliyle: Osmanlılar Viyana veya Roma'yı alsa ne olurdu?

Viyana'yı Alsaydık Ne Olurdu?

1529'da ve 1683'te iki kere kuşattıkları, ancak almayı başaramadıkları Viyana'nın Osmanlıların gözünde ayrı bir yere sahip olduğu muhakkak. İlk olarak, Tuna üzerindeki bu muhkem Orta Avrupa kenti, Osmanlıların Avrupa'daki en güçlü rakipleri Habsburgların başkenti ya da daha doğru bir şekilde ifade etmek gerekirse, bu hanedan 1558'de Avusturya ve İspanya kolları olarak ikiye ayrılmadan önceki başkentlerinden biri. Her halükârda Belgrad ve Buda'nın düşüşünden sonra Orta Avrupa'da Osmanlılara karşı oluşturdıkları savunmanın kalbi.

Askerî öneminin dışında, burasının fethinin siyasi sonuçları olacağı da muhakkak; birbirinden bağımsız üç yüzün üzerinde otonom siyasi yapıdan oluşan ve Voltaire'in deyiimiyle "ne kutsal ne Roma ne de imparatorluk" (Fr. *ni saint, ni romain, ni empire*) olan Kutsal Roma Cermen İmparatorluğu'nun liderliğini yapan imparatorun kendi topraklarının da merkezi. Dolayısıyla burasının düşmesi, zaten Otuz Yıl Savaşları'nın sonunda feodal işlevsizliğinden kurtulup Fransa'nın yaptığı gibi merkezî bir idare tesis edemeyeceği açıkça ortaya çıkan bu yapının bütünlüğünün daha da bozulması ve gene aynı savaşın sonunda İspanyol ve Avusturya Habsburgları arasındaki ittifakın anlamını biraz daha yitirmesi demekti. Kısacası, 1683'te Viyana'yı alsalardı, Osmanlılar bir taşla iki kuş vurmuş olacaktı: Bir yandan Tuna etrafındaki Hristiyan savunma hattını kırarak, öte yandan da karşılarındaki en organize siyasi yapının dirliğini ve birliğini bozacaktı.

Oysa olan bunun tam aksiydi. Lehistan kralı Jean Sobieski'nin yardımı koşması kuşatmayı gerçekleştiren Osmanlı kuvvetlerinin iki ateş arasında kalması ve tam bir bozguna uğramasına yol açmıştı. Askerî mağlubiyeti hemen siyasi belirsizlik izleyecekti; seferin

mimarı Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa kelleyi kaybetmiş ve ilerleyen yıllarda art arda gelen mağlubiyetler IV. Mehmed'in tahtına mâl olmuştu. Karşılarında yekpare bir Hristiyan müttefik bloku bulan Osmanlılar, on altı yıl önce mağrur bir şekilde açtıkları savaşı ağır kayıplarla noktalayacaklardı. Her şeyi keskin çizgilerle kategorize etmeye çok meraklı tarih kitaplarımıza göre, Osmanlı “duraklama”sını bitirip “gerilemesi”ni başlatan Karlofça Antlaşması'yla (1699) Macaristan ve bugünkü Hırvatistan'la Slovenya Avusturya'ya verilirken, Venedik'in payına Dalmaçya'da bazı kaleler ve Mora düşmüştü. Tarih kitaplarının sıcak deniz sevdalısı Rusya'sı ise bir sene sonra yapılan antlaşma ile Azak'ı alarak ilk kez Karadeniz'e açılmış oluyordu.

Görüldüğü gibi, Viyana kuşatmasının başarısızlığı ve akabindeki askerî, siyasi ve iktisadi karışıklıklar Osmanlılara pahalıya patlamıştı. Dolayısıyla, Viyana'nın alınmasının kısa ve orta vadede çok şeyi değiştireceği açıktı. Habsburgların başkentinin düşmesi halinde Avrupa'da Osmanlıların önünde durabilecek bir gücün kalmayacağı şeklindeki argümandan herhalde herkes haberdardır. İmparatorun dize getirilmesiyle birlikte Avrupa artık Bâb-ı Âli'nin ayakları altındadır; fetih başarısız olunca günlerdir tir tir titreyen Avrupa rahat bir nefes almamış mıdır?

Karşımızda bir kez daha ilk bakışta güzel duran, ancak tarihi, siyasi olayların bir sıralaması olmaktan çıkararak diğer faktörleri de incelediğimizde sapır sapır dökülen, dolayısıyla Plinius'un deyiimiyle yine “bir tutam tuzla”, yani temkinle yaklaşmamız gereken bir önerme var. Haydi inceleyelim.

İlk olarak Viyana'nın alınması durumunda geride Osmanlılara karşı duracak başka bir istihkâmın kalmayacağı bilgisinin yanlış olduğunu belirtelim. Üç beş kale için yıllarca savaşıldığı, askerî teknolojinin savunmayı saldırıdan daha kolay kıldığı Vauban'ın asrı onyedinci yüzyılda olduğumuzu hatırlayalım. Onaltıncı yüzyıldan itibaren yaygınlaşan ve top atışını daha iyi abzorbe etmek için yıldız şeklinde dizayn ve tabyalarla tahkim edilmiş *trace italienne*'lerin [bkz. Renkli Resim 14] en güçlü orduları bile aylarca

meşgul edebildiği bir ortamda, ne kadar önemli olursa olsun bir şehrin düşüşü askerî olarak savunmanın çökmesi anlamına gelmeyecektir. Bu bölgede kale fethetmenin ne kadar zor olduğunu anlamak isteyenlerin XIV. Louis'nin birkaç kale için nasıl yıllarca savaşmak zorunda kaldığını incelemeleri yeterli olacaktır.

İmparatorun hükûmetine ev sahipliği yapan Viyana'nın düşüşünün siyasi sonuçları askerî olanlardan daha önemli olacaktır; Osmanlı baskısına karşı Hristiyan dünyanın liderliğine soyunacak bir imparatorun aczinin İstanbul'a getireceği avantaj ortada. Ancak, yine de imparatorluğun prenslerinin kendi aralarında organize olmalarına bir engel bulunmadığını ve her daim etki alanını doğuya genişletme sevdasındaki XIV. Louis'nin bu boşluğu doldurmakta hiç zaman kaybetmeyeceğini unutmamak gerek. Sanılanın aksine hiçbir zaman "Devlet benim" (*L'état, c'est moi*) lafını etmemiş, mutlakiyetin *poster boy*'u Louis'nin resmî unvanları arasında En Hristiyan Kral'ın olduğunu unutmayalım. Orta Avrupa'da dengeleri bozacak olası bir Osmanlı genişlemesine ilk tepki verecek devlet muhtemelen Fransa olacaktır; mevcudu bir ara 400.000'i bulan ordularıyla XIV. Louis'nin kendisinden beş önceki adaşının rolüne soyunması ve bir Haçlı seferinin bayraktarlığını yapması kimseye şaşırtıcı gelmeyecektir. Bu noktada Fransa'yı her daim Osmanlılarla iyi ilişkiler içinde olan sadık bir müttefik olarak görmekten vazgeçmeliyiz; stratejik faktörlerin sürekli değiştiği yüzlerce yıllık bir dönemi kapsayan bir ittifak yüzeysel bir tarih okumasının sonucu olabilir olsa olsa. Fransa'nın işine geldiği zaman nasıl *realpolitik*'e başvurduğunu görmek isteyenler, Girit Savaşı sırasında Venediklilere yapılan yardımlara bakabilirler.

Konjonktür gerektirdiğinde Fransa, Hristiyan dünyanın liderliğine soyunmakta bir an bile tereddüt etmeyecektir etmesine ama böyle bir koalisyonun liderliğine başka talipler de çıkacaktır. Viyana'ya yardıma koşan kuvvetlerin başında Polonya'nın seçilmiş kralı Jan Sobieski'nin bulunduğunu hatırlayalım. Yine onyedinci yüzyıl boyunca Avrupa'da oturmuş bir denge siyasetinin hegemonik güçlere karşı nasıl bir koalisyonlar sistemi yarattığını

bizzat XIV. Louis'nin başına gelenlerden anlamak mümkün. Onyedinci yüzyılın ikinci yarısı boyunca büyük harcamalarla girdiği başarılı savaşların sonunda Kıta Avrupa'sında hâkim pozisyona gelen Fransa, soyu tükenen İspanyol kralı II. Carlos'un, tacını Louis'nin torununa bırakmasıyla tüm Avrupa'yı domine edebilme pozisyonuna gelmişti. Fransa'nın zengin ve verimli topraklarına İspanya, Sicilya, Sardinya, Napoli ve Milan'ın ve hatta İspanyolların deniz aşırı kolonilerinin eklendiğini düşünün.

Aynı düşünce Avrupa'nın diğer devletlerinin de uyularını kaçırmış olacak ki, kısa sürede İngiltere, Avusturya, Hollanda, Portekiz ve Prusya arasında bir Fransa karşıtı ittifak kurulacak ve on üç yıl süren İspanya Veraset Savaşları (1700-1713) sonunda Bourbonların gücünün kırılması mümkün olacaktı. Buna göre, İspanya'nın İtalya ve Alçak Ülkeler'deki toprakları Avusturya, İngiltere ve Hollanda arasında paylaştırılmıştı. Geri kalan topraklarla birlikte İspanyol tacı ise Louis'nin torunu Philippe'e (V. Felipe) bırakılmıştı; fakat Utrecht Antlaşması'na konan bir madde ile Fransa ve İspanya taçlarının birleşmesi de engellenmişti. Kısacası, Madrid'de taç giymiş olan Philippe/Felipe, Fransa tahtı üzerindeki tüm haklarından vazgeçmek zorunda bırakılmış ve böylece iki devlet birbirinden ayrı kalmıştı. Güçler dengesine dayanan bir diplomatik sistem tek bir gücün dominasyonuna karşı bir kez daha başarılı bir sınav vermişti; aynı onaltıncı yüzyılda Şarlken'e, Fransız İhtilali'nden sonra Napolyon'a ve İkinci Dünya Savaşı sırasında Hitler'e karşı (dışarıdan yardım alarak da olsa!) olduğu gibi.

Bir koalisyon durumunda, Osmanlı ordularının kendilerinden sayıca ve teknolojik olarak üstün bir ittifaka karşı, hem de İstanbul'dan binlerce kilometre ötede başarı elde etmesi imkânsızdı. Osmanlı merkezî ordusunun hâlâ önemli bir kısmını oluşturan tımarlı sipahilerin kış aylarında bölgelerine geri dönmek zorunda olması, ordunun hareket alanını oldukça azaltmaktaydı. Havaalar düzelir düzelmez yola çıksa bile, Macaristan ve Uyvar içlerine ulaşmak aylar alabilmekteydi; bu da kuşatma ve sefer için çok az zaman kalması demektir. Bu dönemde orduların yağmur,

fırtına, ikmal, atları otlatma ve köprü onarımı nedeniyle sefer süresinin yaklaşık üçte birini durarak geçirmek zorunda kaldığını, bu durma süreleri katıldığında ancak 13 kilometreye ulaşan ortalama hızların ise günde ortalama üç dört saat üzerinden hesaplanması gerektiğini unutmayalım.

Mesela, 1529 yılındaki ilk Viyana kuşatması Eylül'ün 15'inde başlayabilmiş ve ancak on sekiz gün sürmüştü. Daha kalelerin toplara dayanıklı bir şekilde yapılmaya yeni yeni başlandığı bu erken dönemde bile bu kadar kısa bir kuşatmanın başarılı olması pek olası değildi. Kaldı ki, muvaffak olunması durumunda bile fethedilen Viyana'nın ne kadar elde tutulacağı tartışmalıydı. 1526'da fethedilen Buda'ya ilk başta asker konmayıp kontrolün Osmanlı vasalı Zapolya'ya verilmesi ve Safevi başkenti Tebriz'in defalarca alındığı halde bir türlü elde tutulamaması bize lojistik hatlarının ötesindeki fetihlerin ne kadar kırılgan olduğunu göstermektedir. Zaten 1529 yılında ordunun geri dönüşünün sadece iki hafta uzatılmasının faturası da çok ağır olacaktı; sonbahar yağmurlarıyla taşan nehirler ve çamur içinde kalan yollar orduyu yavaşlattıkça yavaşlatmış ve insan, silah, cephane ve hayvan açısından ağır kayıplara yol açmıştı.

Onyedinci yüzyıldan bir örnek vermek gerekirse, 1663 Mart'ının 14'ünde, yani oldukça erken başlayan seferde, Köprülü Fazıl Ahmed Paşa atları otlatmak için Sofya'da on altı gün durmak zorunda kalmıştı. Ordunun kuşatmaya yeltendiği Uyvar'a ulaşması toplamda 119 gün, yani dört ay sürecekti. Sadrazam Eylül ayında gelen fethi az bulup daha da ilerlemeye, yani sefer mevsimini biraz esnetmeye çalışınca, topla yüklü hayvanlar çamura saplanıp askerin iki saatte gittiği yolu ancak iki günde alabilmişti. Orta Avrupa'nın gri bulutları bir kez daha patronun kim olduğunu göstermişti.

Roma'yı Alan Çanları Çalar mı?

Kısacası, Viyana'nın fethinin bir Avrupa egemenliğine yol açması pek de mümkün değildi. Ne Osmanlıların böyle bir fethin

devamını getirecek güçleri vardı ne de Askerî Devrim'in öncüsü konumundaki Fransa ve İngiltere gibi devletlerin böyle bir hâkimiyete izin vermeye niyetleri. Peki, ya Roma? Katolik Avrupa'nın dinî başkenti Osmanlıların eline geçseydi ne olurdu?

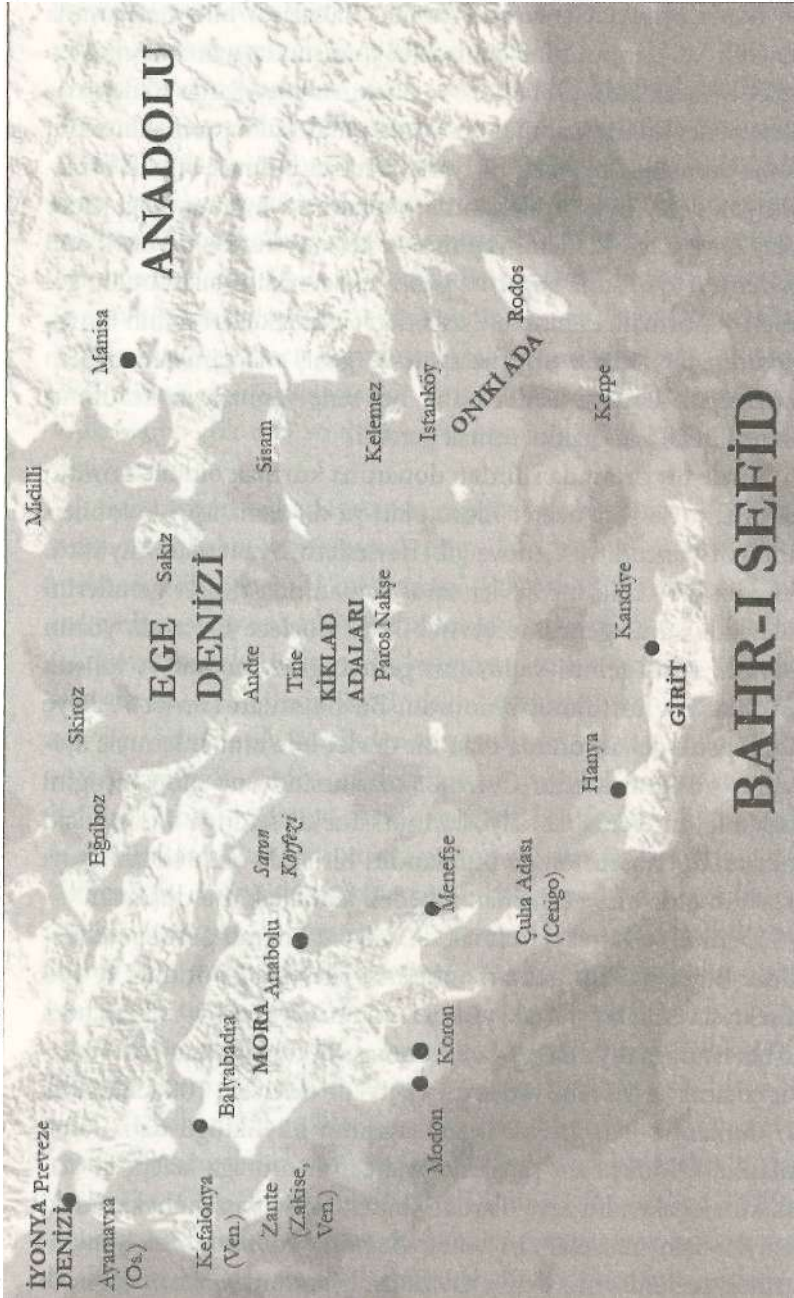
İlk olarak, Osmanlıların İtalya'nın fethine birçok kez giriştiğini hatırlatalım. Fatih vakitsiz bir ölümle kesilen son seferine çıkmadan önce Gedik Ahmed Paşa komutasında bir Otranto Seferi yapıldığını biliyoruz. Yine 1470'lerin sonlarında Kuzeydoğu İtalya'daki Friuli'nin defalarca Türk akıncıların ziyaretine uğradığını da. 1494'te Fransa kralı IX. Charles'ın Alpler'i geçip İtalya'ya inmesiyle başlayan ve Fransa ve İspanya arasında sayısız savaşa neden olan İtalya üzerindeki mücadeleye Osmanlıların doğrudan katılmaması, İtalya'da Habsburg egemenliğinin oturmasına yol açan faktörlerin başında geliyor. Hatayı telafi etmek için hemen kolları sıvayan Kanuni Sultan Süleyman'ın Korfu Kuşatması'nın (1537) hedefinde esasen İtalya'nın olduğuna bugün artık kesin gözle bakabiliriz. Yine aynı yıllarda Habsburglara karşı kurulan Osmanlı-Fransız ittifakının ilk stratejilerinden biri de kuzey ve güneyden İtalya'ya koordine bir saldırı gerçekleştirmektir. Fransızların uzun süreli bir mücadeleyi sürdüremeyip habire barış yapması sonucu bir türlü gerçekleştirilemeyen bu sefer hayata geçirilebilseydi, İtalya'nın paylaşılması hiç de ihtimal dışı değildi. Yüzyıl ilerledikçe Osmanlı korsanlarının sürekli yağmaladığı Napoli kıyılarında İspanyol hükümünden bezmiş ve Osmanlılara sempati duyan birilerini bulmak da kolaydı. Daha önce *Sultanın Casusları* ve *Sultanın Korsanları* kitaplarında bu tip beşinci kol faaliyetlerine birçok örnek vermiştim; burada tekrarlayıp okuyucuyu sıkmayacağım. Bunların arasında Sansovino Prensi gibi önemli asilzadelerin ve şu ütöpik *Civitas Solis*'in (*Güneş Ülkesi*) yazarı Tommaso Campanello gibi filozof keşiflerin olduğunu hatırlatmakla yetineyim.

Osmanlıları İtalya'ya çağıran sadece Habsburglara karşı olan halk ve bir kısım asilzade de değildi üstelik. Müttefike ihtiyacı olan her hükümdar ve cumhuriyet, retoriği pratiğe feda etmekte

ve “Büyük Türk”ü İtalya’ya davet etmekte tereddüt etmeyecektir. Bunların arasında Venedik, Napoli ya da Floransa’yı görmek çok enteresan olmayabilir; ancak, Aziz Petrus’un vârisinin bizzat kendisinin, yani Papa’nın Osmanlılara el açması herhalde sizi çok şaşırtacaktır. Katolik dünyasının manevi liderinin ne kadar dünyevi olabileceğini Michel Zevaco okuyucuları ya da *Borgia* dizisini izleyenler az çok tahmin edecektir; bununla yetinmeyenler Pffefermann’ın *Die Zusammenarbeit der Renaissancepäpste mit den Türken*’indeki ya da Kenneth Setton’ın *Papacy and the Levant*’ındaki detay denizinde boğulabilirler.

Biz ise öyle yapmayalım ve sorumuzu bir kez daha tekrarlayalım: Osmanlıların Roma’yı almaları ve Güney İtalya’ya yerleşmeleri durumunda Akdeniz bir Türk gölü haline gelir miydi? Aslında haritaya ilk bakışta bu soruya pozitif cevap vermek yönünde bir eğilim oluşabilir. Anadolu, Mora ve Balkanlar’ı domine eden bir imparatorluk şimdi İtalya üzerinden Batı Akdeniz’e de sıçramayı başarmıştır. Ancak, İç Deniz’deki seyrüsefer ve lojistik şartlarının mutedil bir analizi burasını bir göle çevirmenin pek o kadar da kolay olmadığını gösterecektir.

İlk olarak, Kıbrıs, Girit, Korfu ve Malta gibi birçok stratejik liman düşmanın elindedir. Akdeniz’de kullanılan gemilerin filmlerde gördüğümüz büyük yelkenli gemiler değil, bir nevi büyük kayık olan alçak güverteli ve kürekli kadirgalar olduğundan daha önce bahsetmiştik [bkz. Resim 7, s. 98]. Bu kadirgaların, ambarları ufak olduğu ve içinde yüzlerce kürekçi bulunduğu için üç dört günde bir karaya çıkmak zorunda olduklarını da unutmayalım. Bu aynı zamanda Akdeniz’in, gemilerin sürekli bir limandan yakındaki başka bir limana geçtiği bir kabotaj denizi olması ve askerî olarak adaların ve diğer ikmal noktalarının stratejik öneme sahip bulunması demektir. Söz konusu stratejik noktaları ele geçirmeden sadece güçlü bir donanma ile denizlerde arz-ı endam etmenin hiçbir manası yoktur. Kısacası, İngiliz donanmasının onsekizinci yüzyılda okyanuslarda bıraktığına benzer bir etkiyi bırakmak mümkün değildir.

Harita 15. Ege Denizi. Eskiden buraya Adalar Denizi de denirdi.

İkinci olarak, Osmanlılar Roma'yı alsalardı bile karşılarında Venedik ve Cenova gibi denizcilik konusunda uzmanlaşmış rakipler bulacaklardı. Onbeşinci ve onaltıncı yüzyıllarda Akdeniz'de merkezî devletlerin daimî donanmaları ufak kalmaya mahkûmdu. Gemi yapmanın maliyeti bir yana, denizci bulmak büyük bir sıkıntıydı; dolayısıyla bir donanma "donatmak" öyle sanıldığı kadar kolay bir iş değildi. Gemi yapımı için tersane kurmak, birçok özel malzemeyi aynı anda başkente getirmek, gerekli ustaları bulup gemileri yaptırmak, denizcileri, askerleri ve kürekçileri temin etmek kapsamlı bir lojistik organizasyon ve geniş mali imkânlar talep etmekteydi. Üstüne üstlük bunu her sene yapmak ve kurulmuş filoyu sürekli işler halde tutmak gerekti.

Böyle bir ortamda sıfırdan donanma kurmak oldukça zordu; kendilerine ait bir ticaret filosu olan ya da deniz aşırı kolonileri bulunan Venedik ve Cenova gibi devletlerin avantajları büyüktü. Venedik gibi ufak bir devlet savaş zamanında ticaret gemilerini kolaylıkla savaş gemisine çevirebilirdi; böylece bir anda yüzün üstünde savaş gemisi yapmanın getireceği ek masraf ve lojistik sıkıntılardan kurtulmuş olunurdu. Bu sıkıntıları Devlet-i Aliyye gibi lojistik dehası ortada olan bir devlet bile tam anlamıyla aşamamış görünmektedir. Osmanlı tersanesinde ne olup bittiğini gözlemleyen Venedik balyoslarının sürekli kadirga inşasındaki hatalardan bahsetmesi de bundandır; bir anda onlarca kadirgayı kızaktan indirmeye çalışmanın bedeli kalitedeki bu düşüştür.

Denizci ve kürekçi bulmak da daha az önemli problemler değildir. Bir savaş kadirgasının onbeşinci yüzyılda 24 oturağı ve 144 kürekçisi vardı; bir sonraki yüzyıl hem oturak sayısı 50 olacak hem de her oturağa 4 ya da 5 adam konmasıyla toplam sayı 250'ye kadar çıkacaktır. 10 tane yedek kürekçiye de eklersek, 100 kadirgalık bir donanma için gerekli insan sayısının büyüklüğü daha rahat anlaşılır. Oldukça zor şartlarda aylarca bir oturağa kelepçeli olarak kürek çeken bu zavallılardan (kürekçilerin yaşamı hakkındaki detaylar için maalesef sizi tekrar *Sultanın Korsanları*'na yönlendirmek zorundayım) deniz havasına alışık olmayanların çabucak

yaratıcılarına kavuştuklarını da ekleyelim. Demek ki her önüne geleni kürekçi yapmak da mümkün değildir.

Ancak, Osmanlıların esas sorun yaşadığı husus denizcilerdir. Akdeniz'in genelinde bir denizci nedreti aşikârdır. Akdeniz'de çok az balık bulunması, ilk başta İç Deniz'i bollukla özdeşleştiren popüler imaja ters düşebilir; ancak bu konuda tartışmaya mahal yoktur. Bu durumun esas nedeni jeolojik bir çökme sonucu oluşan ve derin bir deniz olan Bahr-ı Sefid'de canlı yaşamına uygun sığ kıta platformları bulunmamasıdır. Kıydan uzaklaşır uzaklaşmaz su hemen derinleşmektedir; canlıların yaşayabileceği 200 metreden sığ platformlar azdır. Ayrıca Akdeniz suları ekolojik olarak çok eski ve dolayısıyla biyolojik olarak da tükenmiş vaziyettedir.

Son olarak, buharlaşmanın yağıştan fazla olması Akdeniz'de suları azaltmakta ve yüzey sularının daha tuzlu olmasına yol açmaktadır. Eksiğin %71'ini tamamlayan Atlas Okyanusu'ndan ithal edilen yüzey suları fitoplanktonlar için uygun değildir. Hem Akdeniz'in tuzlu sularının okyanusun tuzsuz sularını çekmesi hem de okyanus derinliklerindeki besin açısından zengin suların sığ Cebelitarık üzerinden geçememesi, okyanus ile yaptığı su alışverişinde Akdeniz'i dezavantajlı duruma sokmuştur. Cebelitarıktan giriş yapan, fosfor ve nitrojeni okyanus planktonları tarafından tüketilmiş yüzey suyuyken; ters istikamette giden, Akdeniz'in derinliklerindeki zengin sulardır. Bu dengesizlik Akdeniz'in sularına masmavi ve berrak rengini de veren bir besin kıtlığı yaratmakta ve bu *oligotrophy* balıkçının ve balıkların sayısını sınırlı tutmaktadır.

Mercan avcılarını hariç tutarsak, kuzeyin büyük balıkçı filolarına Akdeniz'de rastlamak imkânsızdır. Kısacası az balık az balıkçı, az balıkçı da az denizci demektir. Akdeniz'in en tecrübeli ve en organize deniz gücü Venedik bile denizci bulmakta zorlanmaktadır. Girit Filosu'nun amirali Filippo Pasqualigo 1589'da denizci kıtlığından (Ven. *notabilissimo mancamento*) dert yanmaktadır. Yine İnebahtı'da ellerine düşen Osmanlı esirlerinin

öldürülmesinin arkasında da benzer bir hesap vardır: Osmanlıların denizcilerden mahrum kalması. Aynı şekilde, esir düşen denizcilerin fidyeyle kurtarılması da çok zordur; hem Osmanlılar hem de Avrupalılar, tekrar başlarına bela olacağını bildikleri bu denizcileri yüksek meblağlara sırtlarını dönmek pahasına da olsa serbest bırakmamaktadır.

İşte tam da bu denizci nedreti, merkezî hükümetlerin kapılarını farklı dinlerden insanlara açmasına yol açmıştır; tecrübeli denizcilere dini ya da ırkı yüzünden sırtını dönmek çok büyük bir lüktür. Dördüncü Haçlı Seferi'nin arifesinde Batı Akdenizli Katolik korsanları himayesine alan Bizanslılar, bir sonraki yüzyılda işi Müslüman korsanlarla çalışmaya kadar götürecektir. Onikinci yüzyılda Pisa gemilerinde birçok Müslüman denizci ve yolcuya rastlamak mümkündür. Yine aynı şekilde Aydınogullarının emrinde Rum denizciler bulunmaktadır. Osmanlılarda da durum pek farklı değildir. İstanbul'u hem 1499-1503 Savaşı'nda hem de 1533'ten sonra Habsburglarla olan mücadelelerinde başına buyruk korsanlarla ittifaka iten de gene denizci bulma sıkıntısıdır.

Aynı nedret, Osmanlı korsanlığının merkezi sayılabilecek Cezayir'de de benzer bir kozmopolitizme yol açacaktır. Korsanlar arasında birçok mühtedi, yani din değiştiren yeni Müslüman vardır; bu gazâ merkezinin denizden anlayan herkese kapıları açıktır. Ama hepsi bu değildir; onyedinci yüzyılın başında yelkenli gemilerden anlayan tecrübeli denizcilere olan ihtiyaç o derecededir ki, Simon Danziker gibi Hristiyan reisler bile buralarda iş bulabilmiş ve gemilerine doldurdıkları Müslüman yeniçerilerle okyanus sularında terör estirebilmiştir.

Kısacası, Osmanlıların ya da İstanbul'da örgütlenmiş bir imparatorluğun sadece Roma'yı ya da İtalya'nın bir kısmını egemenlik altına alarak Akdeniz'i yönetmesi imkânsızdır. Onaltıncı yüzyılda Habsburglar hem İspanya'yı hem de İtalya'yı ele geçirdiklerinde Batı Akdeniz'i tahakküm altına alabilmişler midir? Hayır; çünkü kürekli gemilerin, girdili çıktılı sahillerin denizi Akdeniz, gerilla savaşı için ideal, adeta bir kaos denizidir. Habsburg topraklarının

hemen karşısında, fakir Mağrib kıyılarında konuşlanmış bir avuç korsanın bir türlü pasifize edilemediği bir yerde, yeterli denizcilik altyapısı ya da ticari filosu olmayan Osmanlıların Cenova'nın, Marsilya'nın, Venedik'in etkinliğini kırmaları pek mümkün görünmemektedir.

Bir Osmanlı Rönesansı?

Olası bir İtalya fethinin Osmanlıları buradaki kültürel gelişmelerle ne kadar temasa geçireceği de şüphelidir. İslam devletlerinin de içinde olduğu tüm Avrupalı olmayan toplumlara yıllarca Batı merkezli bir anlayışla yaklaşmanın verdiği vicdan azabının da etkisiyle, Batı tarihçileri bir müddettir Avrupa tarihinin kavramlarını “Doğu”ya uygulamaya pek hevesliler. Küreselleşmenin yarattığı *geist* ile daha da güçlenen ve en iddialı halini Subrahmanyam'ın *connected history*'sinde alan bu eğilimden Osmanlı tarihçiliği de nasibini aldı. Potosí madenlerinden gelen gümüşün yarattığı enflasyonist dalganın İspanya'dan Çin'e tüm dünyaya yayılması belki de o kadar şaşırtıcı değildi; çünkü paranın dini, imanı, kültürü, etnisitesi olmazdı. Ancak, daha iddialı tezler de ortaya atıldı. Kimi tarihçiler Osmanlıların da “Coğrafi Keşifler”in bir parçası olduğundan dem vururken, diğerleri “Askerî Devrim”de Osmanlıların rolünü araştırmaya koyuldular. Tijana Krstić'in çalışmaları Osmanlıların, Alman tarihçilerin *Konfessionalisierung** dediği sürecin bir parçası olduğunu iddia ederken, Cornell Fleischer tüm Avrasya'yı saran kıyametçi geleceğin Osmanlı'da da etkisini gösterdiğini ispatladı. Biraz daha cılız kalsa da, Osmanlıların modern diplomasinin çıkışına katkı yaptığını söyleyen sesler bile çıktı.

Osmanlıların Rönesans ile ilişkileri ise çok daha önceden beri incelenmekteydi zaten. Fatih Sultan Mehmed daha bu akım başlamadan önce bile Franz Babinger başta bazı Batı tarihçileri

* Onaltıncı yüzyıldan itibaren mezhepler arası ayrılıkların siyasi bir niteliğe bürünmesi ve cemaatlerin üyelerini sert bir şekilde disiplinelmesi.

tarafından bir Rönesans prensi olarak gösterilmeye başlamıştı. Doğu'yla Batı'yı şahsında bir araya getiren bir *Ost-West-Mensch* (Doğu-Batı adamı) olarak tasvir edilen Fatih'in Bellini'ye portresini yaptırması bu yönde kuvvetli bir delil olarak kabul edildi [bkz. Renkli Resim 7]; İslam sanatında yeri olmayan portrenin Rönesans'ın ortaya çıkardığı yeni formlardan biri olduğunu unutmayalım.

Son yıllarda tarihçilerin sürekli ön plana çıkardığı Rönesans eserlerindeki Doğu esintileri ise, İslam dünyasıyla ilişkilerin sadece ticari değil, aynı zamanda kültürel olduğu ve Doğu kültürünün onbeşinci yüzyıl İtalya'sında sanatı doğrudan etkilediği şeklinde tezlere yol açtı. Gene Fatih'in İtalya'dan birçok bilgini sarayına davet etmesi ve *Ilyada* gibi antik eserlere duyduğu ilgi Osmanlıların hümanizma akımının da takipçisi olduğu yönünde yorumları beraberinde getirmekte gecikmedi. İstanbul'un fethi birçok Bizanslı âlimin İtalya'ya gitmesine ve hümanistlerin antik Yunan kültürünü tekrardan keşfetmesine yol açmış olabilirdi; ancak bu, Osmanlıların süreçten tamamen koptukları anlamına gelmezdi. Son Roma İmparatorluğu'nun vârisi olarak, en azından Fatih devrinde, Osmanlılar da kadim medeniyetlerin kültürlerine ilgi duymuşlardı.

Bu sav, uzun bir süre çevresinde ne olup bittiğinden bihaber olarak lanse edilen bir imparatorluğa Batı tarihçiliğinin ödemek zorunda olduğu bir diyet gibi de görülebilir; ancak, böyle bir suçluluk duygusu argümanın geçersiz olduğu anlamına da gelmez. Bu konudaki şahsi görüşüm ortaya konan bölük pörçük delillerin analitik olmaktan ziyade illüstratif olduğu. Dönemin Osmanlı kültür hayatı ve entelektüellerinin zihin dünyasını tam olarak analiz etmeden birkaç eser üzerinden böyle büyük teoriler inşa etmenin imkânsızlığını belirtmek isterim. Henüz Osmanlı medeniyetini tam anlamıyla İslam ve Farisîkelam* dünya

* İran medeniyetine ev sahipliği yapıp Doğu Anadolu'dan Orta Asya ve Kuzey Hindistan'a kadar uzanan ve Farsçanın hâkim olduğu kültürel alana, *Anglophone* ve *Francophone* kelimelerinden esinlenerek Ertuğrul Ökten'le bulduğumuz isim.

içerisinde bile tam anlamıyla manalı bir yere koyamamışken, Osmanlıların Rönesans ve hümanizmadan ne kadar etkilendiklerini anlamamız bana pek mümkün gözüküyor.

Peki, ya İtalya'yı fethetselerdi? O zaman bu kültürel akımlar Osmanlıları derinden etkileyebilir miydi? Bu da birkaç nedenden dolayı pek olası değil. İlk olarak, Fatih dönemindeki etkilenme ne olursa olsun, Osmanlıların kültürel dünyalarının İslam dünyası ve hatta Fars kültürü içinde algılanması gerektiğinin bir kez daha altını çizelim. Bir Osmanlı münevverinin kültürel öncelikleri tamamen bu medeniyetin içindeki sanat formları, türleri ve kurallarıyla yoğrulmuştur. Medresede aldığı eğitim ve kendini içinde bulduğu entelektüel çevre onu hep bu yönde yönlendirecektir; dolayısıyla, bir hükümdarın kendi kişisel inisiyatifıyla desteklediği bir kültürel akımın yerel izleri olmasını bekleyemeyiz.

Kaldı ki, bu anlamda tutarlı bir inisiyatifin olup olmadığı da belli değildir. Fatih'in bu yöndeki hassasiyetlerini biz yine hümanizmanın bir parçası olan ya da en azından bu gelişmelerden haberdar Bizanslı ve İtalyan yazarlardan biliyoruz. Müslüman kaynaklarında bu yönde fazla bir bilgi yok ki, bu bile aslında hümanizma veya Rönesans gibi akımların yerelde pek bir karşılığı olmadığını göstermekte. Müslüman yazarların satırlarına hiç yansımadığına göre, ya böyle bir akım etkisini hiç hissettirmedi ya da hissettirdiyse bile bir Osmanlı entelektüeli bunu eserine taşımaya layık görmedi.

Fatih'in İtalya'daki kültürel akımları korumak ve kendi topraklarında yaymak için tutarlı bir politikaya giriştiğini düşünsek bile, bu çabalarının ölümünün hemen ardından terk edildiğini de belirtmemiz gerekir. Tahta oğlu Bayezid'in geçmesiyle birlikte, saraydaki Bellini'nin portresinin de aralarında bulunduğu birçok sanat eserinin bir şekilde elden çıkarıldığını biliyoruz. Kruşev dönemini andıran bir *deMehmedisation* sürecinin yaşandığı ve Fatih'in tepki çeken birçok politikasının ters yüz edildiği II. Bayezid dönemi, eğer varsa imparatorluğun Batı'ya açılan kültürel penceresinin de kapandığı bir dönem olacaktı.

Buna benzer bir süreç Kanunî'nin gözde veziri İbrahim Paşa'nın "makbul"lükten "maktul"luğa adım atması ve Yaradanına kavuşmasının ardından yaşanmıştı. Hatta Kanuni Sultan Süleyman'a Venedik'ten 144.000 dukaya* mâl olan Papa tiara'sına benzeyen üç katlı bir taç yaptıran İbrahim Paşa'nın Batı kültürüne merakı, gözden düşmediği muktedir yıllarında bile tepki çekmişti. At Meydanı'ndaki (Sultanahmet Meydanı) sarayının önüne diktirdiği heykellerin yarattığı negatif etkiyi Figanî'nin hayatına mâl olan şu meşhur dizelerde görmek mümkündür:

*Do İbrahim amed be deyr-i cihân
Yekî butşiken şod, yekî butnişân*

Dünyaya iki İbrahim geldi
Biri put kırandı, diğeri put diken

Aslında muhtemelen bu heykellerin gösterilmesini savaş ganimetlerinin sergilenmesi olarak değerlendirmek daha mantıklı; ancak, Figanî'nin de aralarında bulunduğu İbrahim Paşa muhalifleri, insan figürlerinin gösterilmesini put dikmeyle kıyaslayan ikonoklastik bir yorumun arkasına sığınmayı tercih etmiş görünüyorlar. Geniş taraftar toplaması ve bir veziriazamı yıpratmak için kullanılabilmesi, böyle bir yorumun Osmanlı siyasi gramerinde bir karşılığı olduğunu ve İslam kültür dünyasıyla Rönesans'ın ne kadar uyumsuz olduğunu göstermektedir. İnsan vücudunu en gerçekçi şekilde ortaya koymak için geometri ve analitikle hususi olarak haşır neşir olan ve resimde portre ve heykel gibi insanı merkeze alan formları tercih eden bir kültür akımının böyle bir ikonoklazma ile nasıl başa çıkabileceği şüphelidir. Ayrıca, Osmanlıların kültürel anlamda ne kadar muhafazakâr oldukları, insanların tasvir edildiği minyatür gibi alanlarda resme derinlik kazandırmayı amaçlayan perspektif ve ışığın etkili

* O dönemde bu tutar 7.2 milyon akçeye denk gelmektedir ki bu, aynı yıllarda Mısır gibi zengin bir vilayetten her yıl gelen salyanenin (hazineye aktarılan nakit para) 5 milyon akçe olduğu düşünülürse az bir miktar değildi.

bir şekilde kullanılarak figürün öne çıkarılmasını sağlayan *chiaroscuro* başta olmak üzere Rönesans'ın geliştirdiği yeni teknikleri kullanmamasından da bellidir.

Resim 14. Kanuni'nin Batı Stilinde Yapılmış Üç Katlı Tacı.

Kısacası, Osmanlıların onbeşinci ve özellikle onaltıncı yüzyılda oturmuş bir kültürel grameri vardır ve bu, İtalya gibi uzaklarda kalan toprakların fethiyle değiştirilebilecek bir durum değildir. Zaten Osmanlıların bu dünya ile gelişmiş ticari ilişkileri olduğundan, böyle bir etkileşim fetih olmadan da gerçekleşebilirdi; Venedikliler başta olmak üzere birçok Avrupalı milletin İstanbul'da cirit attıklarını unutmayalım. Olası bir fethin bu kültürel etkileşimi ne derece artıracacağı ve bu artışın Osmanlıların kendi kültürel tercihlerini ne kadar değiştirebileceği şüphelidir. Şahsi kanaatim, Rönesans İtalya'sından gelecek eserlerin İbrahim Paşa'nın Venedik'te yaptırdığı taç ve Buda'dan getirdiği heykellerin kaderini paylaşacağı ve herhangi bir kalıcı etki bırakmadan arşivlerde, Batı kaynaklı kitaplarda ve Figanî gibilerinin iğneleyici mısralarında birer ayrıntı olarak kalacaklarıdır.

Tarihçilerin Rönesans'ın getirdiği bireycilik ve orijinaliteyi ve hümanizmanın ortaya koyduğu yeni müfredatı, İtalya'nın şehir devletlerinin cumhuriyet olmasıyla ilişkilendirdiklerini de belirtelim. Bu sava göre, hümanizmanın ortaya çıkışında cumhuriyetler önemli bir rol oynamıştı; zira bu akımın ehemmiyetle üstünde durduğu belagat, tarih ve siyaset felsefesi, siyasi hayatta başarıya ulaşmanın seçilmekten geçtiği bir yerde elitlerin ilgisine mazhar olmuştu. Zaten Atina ve Roma gibi senatoyla yönetilen devletlerin ortaya koyduğu kültürel birikimin ilk önce Floransa ve Venedik gibi şehir devletlerinde merak uyandırması boşuna değildi. Ortaçağ aristokrasisinin övdüğü ideal şövalyenin aksine burada artık model, hitabeti gelişmiş, siyasi konularda görüşlerini incelikle ifade edebilen erdemli vatandaştı. Bu eğitimi; ilahiyat, tıp ve hukuk fakültelerinden oluşan Ortaçağ üniversite müfredatının ve değişen dünyanın pratik ihtiyaçlarından uzak bir şekilde spekülatif meselelere kafa yormakta ısrar eden skolastik eğitimin veremeyeceği hemen anlaşılmıştır. İşte tam da bu nedenle, değişen ve gelişen İtalya'nın şehirli elitleri, çocuklarının kariyerini destekleyebilecek hümanist eğitime büyük önem vermiş ve bu okullara bizzat şehir bütçesinden ödenek ayırmayı ihmal etmemiştir. Her kültürel akım

gibi hümanizmanın da pratik bir yararı olduğunu, tam da bu yarıardan dolayı uzun süre ayakta durup üniversiteye karşı başarılı bir alternatif oluşturabildiğini unutmayalım.

Yine Rönesans'ın gelişmesinde de şehir devletlerinin rolünün altı defalarca çizilmiştir. Vatandaşların yüksek memuriyetler için sürekli birbirleriyle yarışmak zorunda olduğu cumhuriyetlerin hem rekabetçi bireyler yetiştirdikleri hem de sanatçıları bireycilik, yenilik ve özgünlüğe ittiği birçok kez söylenmiştir. Brunelleschi, Alberti ve Michelangelo gibi döneminin meşhur sanatçılarının bile cumhuriyetlerin açtığı yarışmaları kazanıp ceplerini doldurmak için kıran kırana yarıştıklarını göz ardı etmeyelim, bu büyük sanatçıların Papa'nın Roma'sından değil de Floransa ve Venedik gibi cumhuriyetlerden çıktığını da. Bir cumhuriyet olmayan Roma'nın sanatçılara kucak açan kültürel bir merkez olmasına rağmen kendi içinden pek fazla önemli sanatçı çıkaramaması, şehir cumhuriyetlerinin yarattığı rekabetçi *geist*'in ne kadar büyük bir inisiyatif sağladığına açık bir kanıt değil midir?

Bu son soruya pozitif bir cevap verirsek, Osmanlıların İtalya'yı fethetmesi durumunda da Rönesans'a pek bir şey katmayacakları ortadadır; hatta süreci geriye götürme ihtimalleri bile vardır. Hristiyanlığın merkezi olan bir Roma'nın yerinde Osmanlı Buda'sını andıran bir serhad başkentinin ortaya çıktığını düşünelim. Katolikliğin merkezi olarak gelirlere mahrum kalan bir Roma'da sanatı fonlamak Osmanlı beylerbeyine kalsaydı, şüphesiz *Sistine Chapel*'in Müslüman versiyonlarını görmemiz pek mümkün olmazdı. Kaldı ki serhad boyunda olan böyle bir başkente atanan ve sürekli rotasyona uğrayan Osmanlı paşalarının ne böyle bir gustosu olabilirdi ne de serhad boyunda bu işlere ayıracak parası. Osmanlıların yüz elli yıl kaldığı Buda ile 200 kilometre kuzeybatısındaki Viyana'nın yüzeysel karşılaştırması bile kültürel gramerini değiştirmek hususunda serhaddeki Osmanlıların da en az payitahttakiler kadar "tutucu" olduğunu açıklıkla gözler önüne sermektedir. Bunu yeterli bulmayanlar, Parthenon'un içine yapılan camiye bakabilirler [bkz. Renkli Resim 8].

Osmanlıların fethettikleri yerlerdeki zanaatkâr, âlim ve sanatçıları başkentlerine götürdüklerini biliyoruz. Tebriz ve Kahire’den getirilenlerin Osmanlı kültüründe önemli yer edindiğini söyleyebiliriz. Peki, olası bir İtalya fethinde Osmanlıların bu sanatçıları zorla ya da ikna ederek İstanbul’a getirmeleri ve Avrupa’daki yeniliklere adapte olmaları mümkün müdür? Kesin ve net bir hayır. Çünkü ilk olarak böyle bir fetih durumunda bu sanatçıların sığınabileceği birçok değişik hamî vardır. Roma zaten Rönesans’ın tam merkezi de değildir. Fethin daha kuzeye ilerleyip Floransa’yı da içine alması durumunda bile, Venedik ve Milano gibi ele geçirilmesi lojistik nedenlerle daha zor topraklara sığınmak mümkündür. Tebriz, Bağdat ve Kahire gibi merkezlerin fethi sırasında yaşanana benzer bir durum yoktur kısaca ortada. Bu merkezlerin alternatifi pek olmadığı gibi, Müslüman bir sanatçı için Müslüman bir sultanın emrine girmenin ve her ne kadar klasik İslam topraklarının uzağındaysa da İstanbul gibi bir şehre götürülmenin dünyanın sonu olmadığı da ortadadır.

Zamanında Osmanlıların baş düşmanı Şah İsmail’e kasideler yazan Fuzulî’nin 1534’te Bağdat Osmanlıların eline düşünce Kanunî’yi “Geldi burc-ı evliyâya pâdişâh-ı nâmdâr” mısralarıyla kapıda karşılamaktan ve Sultan’la birlikte veziriazam, kazasker ve nişancı gibi Osmanlı ekâbirini kaside bombardımanına tutmaktan hicap duymadığının altını çizelim. Hem de bunu Şii olduğu halde, Osmanlılar ile Safevilerin arasındaki rekabetin en kızıştığı dönemde yapmıştır. Üzücüdür ki, kendisine söz verilen tahsisat hiçbir zaman bağlanmayacak ve divan edebiyatının bu dev ismi beklediği teveccühü hiçbir zaman göremeyecektir.

Oysa Fuzulî’nin aksine, Avrupa tahayyülünde bazen çok negatif algılar yaratabilen “Büyük Türk”ten kaçmak isteyecek ya da en azından İstanbul’a kadar gitmemeyi tercih edecek birçok sanatçı çıkacaktır. Osmanlılardan kaçan Bizanslıların hümanizmaya katkılarından bahsedildiğini duymuşsunuzdur, buradaki “kaçmak” fiilini italikle yazıp dikkatinizi bir kez daha buraya çekmek istedik.

Ayrıca, olay Rönesans sanatçısını ya da onun eserini İstanbul'a getirmek değildir; böyle yapıldığında bile sonuç alınmadığını zaten yukarıdaki örnekler bize göstermektedir. Bellini'nin Fatih portresi, İbrahim Paşa'nın heykelleri, Kanuni'nin üç katlı tacı ve daha bir sürü Batı kökenli sanat eseri Osmanlı kültürü üzerinde kalıcı bir etki yaratamadan kaybolup gitmiştir. Osmanlıların bu sanatçılara hamilik etmesi için fethe de gerek yoktur; parayı verdikleri takdirde en azından bazılarını (ki bunların arasında Bellini gibi bir büyük sanatçı da vardır) İstanbul'a getirebilmektedirler.

* * *

Bir yandan tarihte tesadüfün öneminin altını çizirken, öte yandan tekil olayların tarihin akışını değiştiremeyeceğini iddia etmek ilk başta çelişkili gözükabilir. Ancak, tarihin ana dinamosu olarak gördüğümüz ve belki bir sosyolog ya da siyaset bilimci kadar olmasa da klasik bir tarihçiden daha fazla önemine inandığımız yapısal faktörlerin de bazen Amerika'nın bulunması (dördüncü ve beşinci bölümler) ya da sanayileşmeye aday bir bölgenin yakınında kömür yataklarının olması (Üçüncü Bölüm) gibi tesadüfi faktörlerle şekillendiğini unutmayalım.

Bu bölümdeki savımız tek bir fethin ya da zaferin Avrupa ile Osmanlı arasındaki güç dengesini yüzlerce yıllık bir süreç içerisinde bozan faktörlere üstün gelemeyeceğiydi. Osmanlılar, Batı Avrupa kapitalizminin yükselişiyle rekabet edecek bir finansal alt-yapıyı ya da toplumsal dönüşümü gerçekleştiremedikleri ya da bu kapitalizmin oluşumuna bir şekilde çomak sokamadıkları sürece, *Great Divergence* bir şekilde gerçekleşmek zorundaydı. İspanya ve Portekiz'in bile bir alt lige düştükleri bir çağda Akdeniz'e sıkışmış bir tarım imparatorluğunun ondokuzuncu yüzyıl emperyalizminin baskısını hissetmemesi zordu; diğer devletlerle karşılaştırıldığında Osmanlılar ucuz kurtulmuş bile sayılırdı [Sekizinci Bölüm].

Bu bölümde ayrıca siyasi tarihle askerî tarihin birbirinden ayrılması gerektiğini göstermeye çalıştık. Genelde Osmanlı stratejisi üzerine yazılanların dönemin teknolojik ve lojistik sıkıntılarını

göz önünde bulundurmaması, Osmanlıların Viyana'yı aldıktan sonra tüm Avrupa'ya hâkim olabilecekleri ya da onbeşinci yüzyılın sonlarında İspanya'yı fethedebilecekleri gibi uçuk açıklamalara yol açabiliyor. En önemli yüksek eğitim kurumlarından birinin adı Dil ve Tarih-*Coğrafya* Fakültesi olan bir ülkede tarihçilerin coğrafyayı bu kadar ihmal etmelerini anlamak güç.

İnsanlık tarihinin büyük bir kısmının *homo sapiens*'lerin fiziki çevreyle ettikleri mücadele olduğu düşünüldüğünde, araziye bilmeden büyük laflar etmenin manasızlığı ortaya çıkacaktır. Bu satırları okuyan tüm tarih öğrencilerine buhar devriminin yarattığı kırılmadan önceki dönemin şartlarını iyi anlamalarını salık veririz. Mesafeleri, topoğrafyayı, ortalama ve maksimum hızları, paranın alım gücünü, nüfusu, üretimden kalan artı değeri anlamadan; tarihî toplumların kısıtlı teknoloji, iş gücü ve parayla, mekâna, salgın hastalıklara, açlığa ve kuraklığa karşı nasıl savaştıklarını göz önünde bulundurmadan yapılan siyasi değerlendirmeler, Osmanlı vakanüvislerini andıran edebî güzellemler olmaktan ileri gidemeyeceklerdir. Modern ilmin bizlerden Selanikî ya da Naima'dan daha fazlasını talep ettiğini anlamamız daha ne kadar sürecektir?

X

İSTANBUL'UN FETHİ VE ETRAFINDA DÖNEN EFSANELER

Bu bölümde İstanbul'un fethiyle ilgili ortaya konan bazı savları ele alacağız. Özellikle son yirmi yirmi beş yılda daha da bir önem atfedilmeye başlanan bu olay, sadece tarih kitaplarında değil; roman, gazete ve televizyon gibi diğer mecralarda da sürekli bir dönüm noktası ve kahramanlık hikâyesi şeklinde sunulmakta. Bu popülerliğin bir bedeli olarak merak edilen soruların sayısı da arttı; bu bölümde onlardan en ilgiye şayan olanları inceleyeceğiz. İstanbul'un fethi hakikaten Ortaçağ'ı kapatacak kadar önemli bir olay mıydı? İstanbul'un surlarına ilk bayrağı diken Ulubatlı Hasan gerçekten yaşamış mıydı, yoksa halkın tahayyülünde sonradan beliren efsanevi bir karakter miydi? Fatih Sultan Mehmed gemileri karadan yürüttü mü? İstanbul'un fethini müjdeleyen hadis-i şerif sahih mi? Osmanlılar Bizans'ın payitahtını açık unutulmuş bir kapıdan girerek mi fethettiler?

Bu soruları cevaplayarak merak gidermek ve doğru bilinen yanlışları düzeltmek kadar, okuyucunun tarih algısını da derinleştirmeyi hedefliyoruz. Doğru sorulara ilmi bir tetkik ile mantıklı cevaplar bulmanın yollarını gösterip tarihî gerçekleri su yüzüne çıkarırken hangi yöntemlerin izleneceği hususunda sizi kısa bir yolculuğa çıkarmak istedik. Haydi başlayalım, *marche marche!*

İstanbul'un Fethi Bir Çağı Kapattı mı?

Ortaokul tarih kitaplarına kadar giren ve vatandaşlık numarası olan herkesin muhtemelen ezbere bildiği bir bilgi, İstanbul'un fethinin çağ açıp çağ kapadığı. Peki, bu ne derece doğru? Hakikaten dünyada da bu fetih böylesine önemli bir olay olarak görülüyor mu?

Cevabın kalitesi genelde sorunun kalitesiyle doğru orantılı olacağı için başlamadan uyaralım. Tarihsel çağlar, kapısı penceresi olan fiziksel yapılar olmadıkları için bunların açılış ya da kapanışını tam bir zamana sabitlemenin pek bir mantığı yok. Bu tip sabit noktaların tarihçilerin yazdıklarını okuyucuya daha iyi anlatmak için üzerinde uzlaştığı yapay şeyler olduğunu unutmamak gerek. Daha kolay kategorize etmek uğruna icat ettiğimiz şeyler kısacası. Ama zaten tarihçilerin çok tehlikeli insanlar olduğu, kendi rahatları için sürekli bir şeyler uydurup sonra bazen bunları uydurduklarını unutmalarından da belli. Kısacası bu tip "yetki aşım"larına da pek şaşırmayalım; kendilerine yüzyıllarca Romalı diyen adamlara Bizanslı ismini takan, Lale Devri, Fetret Devri, Rönesans, Yavuz gibi bir araba kelime üreten de aynı ukala müverrihler değil mi?

Kısacası, soru çok manalı değil ama biz gene de cevaplamaya ve bunu yaparken de okuyucunun tarih algısını geliştirmeye çalışacağız. Başlamadan dikkat edilmesi gereken bir başka nokta da, modern insanın tarihi anlamasında büyük engel teşkil eden rasyonallite ve kesinlik (İng. *precision*) merakı. Hayatı matematikle anlamlandırmaya alışan modern okuyucu fluluk yerine kesinlik talep ediyor; her olay için kesin bir tarih, keskin bir kırılma noktası, net bir kontrast. Oysa tarih ilk olarak düzensizlik ve aksak ritim demek. Mantıklı olanın hep doğru olmadığı, beklenenin her zaman gerçekleşmediği bir yer, birçok tuğlası eksik olduğu halde zar zor ayakta tutmaya çalıştığımız bir duvar.

Kesin tarihler peşinde koşmanın beyhudeliğine en güzel örnek devletlerin kuruluş tarihleri üzerinde kesin hükümler verme çabamız: Osmanlılar 1299 yılında mı kuruldu, yoksa 1302 yılında

Bafeus (Koyunhisar) Savaşı'ndan sonra mı? Böyle bir sorunun kesin bir cevabı olamayacağını ve cevabın belirlenen parametreler üzerinden sürekli değişeceğini bilerek bir zihin jimnastiği tadında yapılan tartışmalar anlaşılabilir; bu sorunun Yalova ve Söğüt belediyeleri arasında bir rekabet konusu olması da garip tartışmalarımızdan biri olarak bir tebessümü hak edecektir. Ancak, bu kesinlik merakının bireye entelektüel olarak bir şey katmayı bırakın, konunun uzmanlarına bile tarihi daha rahat anlama ve anlatma imkânı sağlamaktan uzak kalacağını teslim etmek gerek. Zira kurumların, sistemlerin ve sayıların daha sahneye çıkmadığı yıllarda, bir devlet kurma seremonisi olmadığına ya da kurduğunuz devleti Cemiyet-i Akvam gibi bir yere kaydettirmediğinize göre, seçtiğimiz her tarih yoruma dayalı kalacaktır. Zaten o zamanın devleti de bizim bugün anladığımız şey değildir; oturmuş bir bürokrasi, yargı ve idare sistemine sahip olan, iktisat, eğitim, sağlık gibi alanlarda politikalar üretip halka hizmet veren modern devletin ortaya çıkmasına daha yüzyıllar var! Hatta bunun ilk adımlarının atılması için bile onaltıncı yüzyıl beklemek zorundayız. İlk Osmanlı kroniklerinde “devlet” kelimesinin talihten başkente birçok değişik anlamda karşımıza çıkması da zaten bunun en sağlam delillerinden biri.

Ortaçağ'ın ne zaman ve hangi olayın sonucunda sona erdiği hususunda tarihçiler arasında bir konsensüs olmadığını belirterek başlayalım. İçlerinde feth-i İstanbul'un da bulunduğu adaylar arasında Amerika'nın keşfi (1492) ve Protestanlığın ortaya çıkışı (1517) gibi değişik olaylar var. Bunların arasında yapacağımız tercih bir sonraki çağın tarihini nasıl okuyacağımızı da belirlemede. Mesela, İstanbul'un fethini merkeze alan bir açıklama tarihi sadece siyasi ve askerî güç üzerinden bakmayı da beraberinde getirecektir. Her ne kadar bu fethin sonucunda İstanbul'dan İtalya'ya göç eden Bizanslı münevverlerin hümanizma (insan sevmek manasına *gelmeyen* düşünce sistemi, bkz. Onüçüncü Bölüm) akımının gelişmesine yardımcı olduğu belirtilse de, bir gurur vesilesi olarak gördüğümüz bu fethin bizim için önemi nihayet şu “kahpe” Bizans'ın yıkılması, Osmanlıların beylikten imparatorluğa

geçmesi (bakın yine sert bir kırılma noktası) ve tüm dünyaya Türk'ün gücünün gösterilmesidir. Böyle bir tarih okuyuşu bundan sonraki yüzyılları da benzer bir siyasi ve askerî çerçeveden değerlendirmeye devam edecektir. Osmanlıların tarihi 1453'lerin, 1526'ların, 1683'lerin; Avrupa'nınki ise 1648'lerin, 1713'lerin ve 1789'ların, yani *événements*'lerin tarihidir; merkantilizm, Küçük Buz Çağı, matbaanın yaygınlaşması, Bilimsel Devrim, Aydınlanma gibi insanlığı yavaş ve sessiz, ancak kökten değiştiren şu yapısal faktörlerin değil.

Yerel önemi haiz olaylara odaklanan bu tip bir bakış açısı sadece Türkiye'ye özgü değil; İngiltere'de Bosworth Field Savaşı'nı (1485), İspanya'da ise Fernando (1516) ya da Isabella'nın ölümünü (1504) veyahut Granada'nın düşüşünü (1492) Yeniçağ'ın başlangıç noktası olarak alanlar var. Ancak, artık dünyanın tamamı için bir tarih bulunması gerektiğinden bu yerel tarihler biraz yetersiz kalmaktadır. Modernitenin dinamosu Avrupa tarihi olduğu için Hint ya da Çin tarihinden bir olayın baz alınması şüphesiz söz konusu değil; ancak, günümüz tarihçileri artık dünya tarihi için daha fazla anlam ifade eden olgular üzerinde durmakta ısrarlı. Yani bir yerin fethi ya da bir hükümdarın ölümünden ziyade, uzun süreli dönüşümlere yol açmış Amerika'nın keşfi ya da Protestanlığın ortaya çıkması gibi olayları ön plana çıkarmayı tercih ediyorlar. Bu da tarih ilminin yirminci yüzyılın özellikle ikinci yarısında geçirdiği değişimle alakalı; yapıların (Fr. *structure*) ve zihniyetlerin (Fr. *mentalité*) ön plana çıkıp siyasi olayların geri plana atılmasının doğal bir sonucu.

Mesela, Protestanlığın ortaya çıkmasını temel alan bir görüş, modernitenin Avrupa'daki zihinsel dönüşümün bir sonucu olduğunu öne sürmek durumunda. Katolik Kilisesi'nin hegemonyasının yıkılmasının hem entelektüel hem de siyasi sonuçları olduğu çokça belirtilmiştir. Buna Weber ve ardıllarının kapitalizmin kökenini "Protestan Ahlakı"nın sağladığı dünyevilik, iş disiplini ve tutumlulukta gördüğünü ekleyelim ve bu konuyu detaylı bir şekilde Üçüncü Bölüm'de incelediğimizi hatırlatalım. Yine

1492'yi baz alan bir tarihçi 1500-1800 yıllarını; ticaret yollarının değişmesi, Avrupa, Afrika ve Amerika arasında oluşan Üçgen Ticaret'in ortaya çıkardığı merkez-çevre ilişkisi ve merkantilizm gibi kavramlar üzerinden okumaya meyyal olacaktır. Dünyada tarihçiliğin her geçen gün bu tip yapısal faktörleri ön plana çıkardığı düşünüldüğünde İstanbul'un fethi, Granada'nın düşüşü gibi siyasi olayları ya da bir kralın ölümünü baz almanın artık biraz modası geçmiş olduğu ortadadır. Ancak, yine de her moda olanın doğru olmadığını ve tarih yazımının geri dönüşlerle dolu olduğunu hatırlatmadan geçmeyelim.

Ulubatlı Hasan Gerçek miydi?

İstanbul'un fethiyle ilgili bir başka meşhur hikâye de surlara ilk çıkan ve buraya Osmanlı bayrağını diktikten sonra “şehadet şerbetin nuş” iden (Fars. *nuşiden*: içmek), yani Hakk'a yürüyen Ulubatlı Hasan'ındır. Savaş meydanının psikolojisinin sıkça kahramanlık menkıbeleriyle sonuçlandığını hepimiz biliyoruz; en sıkıştığı anlarda asâkir-i İslam'ın sürekli yardımına koşan ak sakallı dedelerin de klişeleşmiş bir motif ya da toplumların kolektif hayal gücünün ürünü olduklarını unutmayalım. Peki, at izinin it izine karıştığı 29 Mayıs'ta surlara ilk bayrağı diken hakikaten Ulubatlı Hasan mıydı? Roman ve filmlere konu olan, sokak ve binalara ismi verilen ve adeta fethin bir sembolü haline gelen bu cengâver kahraman gerçekten yaşamış biri miydi?

O karışıklıkta bu şerefe sadece tek bir kişinin nail olup olmadığını bilmiyoruz; durum böyle olsa bile bu kişinin kim olduğunun doğru bir şekilde saptanıp saptanmadığı da tartışmalı. Ama böyle farazi cümleler kurmaktan daha iyisini yapabiliriz; daha doğrusu dönemin kaynaklarına hâkimiyetiyle tanınan Feridun Emecen bunu çoktan yapmış bile. Ulubatlı Hasan'dan bahseden tek dönem kaynağı, kuşatmada Bizans İmparatoru'nun yanında olan Yorgios Sfrancis'e aittir. Ancak, sıkıntı da burada başlamaktadır; zira Hasan'ın isminin geçtiği versiyon bizzat Bizanslı

müverrihin yazdığı *Chronicon Minus* değil, 1573-75 arasında Menefşe metropoliti Macarios Melisseons tarafından yazılmış ve yıllarca Sfrancis'e atfedilerek *Chronicon Maius* denen halidir. Fetihden yüz yirmi yıl sonra kaleme alınan bu eserde bahsi geçen Hasan'ın, o dönem halk tarafından benimsenen efsanevi bir figür olma ihtimali yüksektir. En azından onun tarihî varlığını kaynaklarla ispatlamamız imkânsız görünüyor.

Hasan'ın gerçekten var olduğunu iddia eden tek ilmi çalışma, yakın zamanda Hakan Yılmaz tarafından yapılmıştır. Genç araştırmacı Horhor semtinde Fatih'in "alemdar"ı olan Hasan adlı bir "serdar"ın kabrini bulmuş ve bu kabrin kitabesinde Ulubatlı'nın surlara çıkışının *Chronicon Maius*'daki tasvirine benzeyen detaylar saptamıştır. *Chronicon Maius*'un Sfrancis'e ait olduğunda ısrarcı olan Yılmaz'a göre kitabedeki şiir, 1956 yılında İstanbul'un altını üstüne getiren Demokrat Parti hükümeti yıktırana kadar Atatürk Bulvarı üstünde bir de mescidi bulunan "Alemdar Baba Hasan"ın Ulubatlı Hasan olduğunu akıllara getirmektedir. Aynı şahıs adına 1425 yılında düzenlenen vakfiyesindeki Kızılçuklu köyünün de Ulubat Gölü'nün birkaç kilometre doğusunda olması bu iddiayı güçlendiren başka bir delil olarak karşımıza çıkıyor.

Ancak gene de bu cazip savda bazı sıkıntılar bulunduğunu belirtmeliyiz. İlk olarak, *Chronicon Maius*'un Sfrancis'e ait olmadığı yönündeki görüşler hâlâ geçerliliğini korumakta. İkinci olarak, kitabedeki detaylar *Chronicon Maius*'la sadece surlara bayrak diken bir Türk'ten bahsetmesi açısından örtüşmektedir ki, bu ölçüde bir benzerlik çok da şaşırtıcı değildir. Nihayetinde her kuşatmada biri o bayrağı surlara dikiyordu. Son olarak da, eğer dendiği gibi kitabe 1806 depreminden sonra yapıldıysa, buradaki şiir bir anlam ifade etmez; zira iddia Ulubatlı Hasan'ın yirminci yüzyılda uydurulduğu değil, fetihden sonra menkıbeleştirildiğidir. Bu kitabe Osmanlı kaynaklarının Ulubatlı'dan bahsetmediği iddiasını da çürütemez; çünkü burada bahsedilen fetih dönemi kaynaklarıdır. Kısacası, yüzyıllar sonra yazılmış bu kitabeyi

halkın muhayyilesinde yarattığı bir şahsın fiziki bir mekânla özdeşleştirilmesinin sonucu olarak algılamak mümkündür.

Gene de kesin bir hüküm vermeyelim ve surlara ilk çıkma şerefine tek namzedinin Hasan olmadığını ekleyelim. Ohri sancakbeyi Balaban Bey de adı geçen başka bir cengâver. Bu ismi ilk kez dile getiren Zinkeisen'in dayandığı kaynağı saptamak gene Emecen'e nasip olmuş. Onaltıncı yüzyılın başında Marinus Barletius'un kaleme aldığı Latince bir eserde zikredilen bu karakterin varlığı da Hasan'inkinden daha az tartışmalı değil; çünkü gene elimizde fetihten yıllar sonra yazılan *tek* bir kaynaktan fazlası yok. Ve temkinli tarihçiler için tek kaynak sadece ürkek bir mırıldanma demek, göğsünü gere gere haykırmak değil. Aquinas'ın şu meşhur "Tek kitaplı adamdan korkarım," lafını (Lat. *Hominem unius libri timeo*) hiç akıldan çıkarmamak lazım.

Birden fazla Osmanlı kaynağında adı geçen Karışduran Süleyman Bey ise daha olası bir tahmin olarak karşımıza çıkıyor. Rumeli beylerinden olan bu zatın şehre ilk giren askerlerden olup sancağını surlara diktiğini bizzat oğlu yazıyor. Ardından İstanbul'un idaresinin kendisine verildiği ve son taarruzdan önce Fatih'in şehre ilk girene böyle bir ödül vadettiği düşünülürse, Süleyman Bey'in Ulubatlı ya da Balaban'dan çok daha güçlü bir aday olduğu ortaya çıkar.

Görüldüğü gibi, surlara ilk kimin çıktığını tam anlamıyla saptamak imkânsız; bazı tahminlerle yetinmek ve tarihin puslu ve bulutlu bir ilim olduğunu kabul etmek gerekir. Bazı olaylar komple karanlıkta kalmaktadır; kaynakların eşitsizliği bazı dönemlerin çok iyi incelenmesini mümkün kılarken, çok daha önemli olanların tamamıyla bilinmezliğe mahkûm olması sonucunu getirir. Roma üzerine Sasanilerden katbekat fazla bilgimiz olduğunu, göçebelerin şu zengin tarihini ancak Heredotos ve Sima Çian gibi dış gözlemcilerden ve arkeolojik bulgulardan çalışabildiğimizi ya da onüçüncü yüzyıl Pireneler'inde zaman kavramı ve köylülerin seks yaşamı üzerine araştırma yapılabiliyorken onsekizinci yüzyıl Anadolu'sunda insanların nasıl yaşadığı konusunda pek fikrimiz olmadığını hatırlatalım.

Kasap İlyas'ın Hamamı ve Vejetaryen Bir Osmanlı Kasabı

İstanbul'un fethiyle ilgili halkın tahayyülünde yer bulmuş benzer kahramanlar olduğunu da unutmayalım. Cem Behar'ın titizlikle mercek altına aldığı Kasap İlyas Mahallesi ve Etyemez Semtî'nin isim babaları buna güzel örnekler teşkil edebilir. Efsaneye göre, Osmanlı ordusunun kasapbaşı olan Kasap İlyas, fetihten sonra kendisine verilen bu metruk (Ar. "terk"den, t-r-k: *metruk*) mahale yerleşir ve burada bir cami yaptırmaya karar verir. Caminin inşaatı sırasında işçileri gözleyen Kasap İlyas, içlerinden birinin sahildeki gemilerden getirdiği taşları inşaat sahasına dökmeden geri götürdüğünü fark edince, yanına gidip bu garip davranışının nedenini sormadan edemez. Aldığı cevap şaşırtıcı olduğu kadar hayranlık uyandırıcıdır da. Abdestsiz olduğu için bir cami inşaatına katkıda bulunmaktan çekinen işçi, öte yandan da para aldığı bir iş için çalışmamayı ahlaki bulmadığından kendini yormakta, ancak taşları inşaat alanına bırakmamaktadır. Aldığı cevaptan çok etkilenen İlyas inşaatı durduracak ve önce caminin karşısına bir hamam yapılmasını emredecektir. 2009 yılında Büyükşehir Belediyesi Suriçi'ndeki tarihî mahalleleri kafasına göre birbirlerine ekleyip tarihî dokuyu hasara uğratana dek yüzyılları devirmenin gururuyla karşımıza çıkan Kasap İlyas Mahallesi işte bu cami ve hamam etrafında kurulacaktı.

Cami inşaatında çalışanların büyük çoğunluğu İlyas gibi kasaptı ve etle araları iyiydi, bir istisna dışında. Orduya et sağlamakla görevli olmasına rağmen et yemekten hiç hazzetmeyen bu vejetaryen kasaba Etyemez lakabı takılmıştı. Uyumsuzluğu nedeniyle İlyas tarafından kovulan vejetaryen kasabımız, İlyas'a verilen toprakların en ucunda bir bölgeye yerleşti. Bugün de Etyemez olarak adlandırılan bu bölge, zamanla Kasap İlyas'a komşu bir semt haline gelecek ve bu enteresan vejetaryenin anısını bugüne dek yaşatacaktır.

Fatih Gemileri Karadan Yürüttü mü?

Fetihle ilgili bir başka karmaşa da kuşatmanın en kritik anında hakikaten Fatih'in gemileri karadan yürütüp Haliç'e indirip indirmediğidir. Cevabımız olumluysa, bunlar nereden nereye indirilmiştir ve karadan gemi yürütmek gibi zor bir operasyon nasıl hayata geçirilmiştir? Gelin inceleyelim.

Aslında birden fazla dönem kaynağı bu harekâtı doğrulamaktadır; ancak, yine de çatlak sesler yükselmeden edememiştir. Gemilerin karadan yürütülmediği yönündeki iddialar genelde böyle bir operasyonun imkânsızlığından dem vurmaktadır. Şüpheli bir tavırla "Nasıl olmuştur da 60-80 gemi bir gecede Haliç'e indirilebilmiştir?" suali birçok kez sorulmuşsa, bunun nedeni dönemin gemi teknolojisi ve harekâtın detayları üzerine bilinenlerin yanlış olmasından kaynaklanmaktadır.

İlk önce dönemin gemilerinden bahsedelim. Kuşatmada kullanılan gemiler *Karayip Korsanları*'nda gördüğümüz türden yüksek güverteli yelkenli gemiler değil, çektiri sınıfı kürekli gemilerdir [bkz. Resim 7, s. 98]. Kürek miktarına göre kadırğa, kal-yete, pergende, fusta gibi adlar alan bu gemilerde aynı zamanda bir ya da iki direk üstünde üçgen Latin yelkeni de bulunmaktadır. Top teknolojisinin yeterli düzeye erişmediği ve yelken donanımlarının Akdeniz'deki rüzgârlarla manevra yapacak yetkinlikte olmadığı yıllarda, yani onaltıncı yüzyılın sonlarından önce, tüm Akdeniz'de savaş gemisi olarak karşımıza bu çektiriler çıkmaktadır. Göke ya da barça adı verilen yelkenli gemiler ise ya ticaret gemisi olarak kullanılmaktadır ya da donanmalarda çektirilerin arkasında ikmal gemisi olarak. Muson gibi mevsimlik hâkim rüzgârların olmadığı Akdeniz'de çektirilerin kürekleri manevra kabiliyetini artırırken, bu gemiler daha çok birbirlerine bordalamak suretiyle adeta denizin ortasında bir kara savaşı yapmak ya da asker ve mühimmat taşımak için kullanılırdı.

Küçük ambarları, 1/5 ile 1/8 arasında değişen en-boy oranları ve alçak güverteleri (yükseklikleri 2.5 metre civarında olan bu

gemilerin ancak yarısı su üstündedir) ile büyük bir kayığı andıran söz konusu gemilerin karadan yürütülmesi sanıldığı kadar zor değildir. Yüzün üstünde kürekçiyi ve bir o kadar da asker ve denizciyi barındıran bu ufak ambarlı gemilerin bazı hesaplara göre üç dört, bazılarına göre ise iki haftada bir karaya çıkıp su ve odun aramaları elzemdir. Yine düşmanı faka bastırmak için bu gemilerin kumlu sahillere çekilip üstlerinin örtüldüğü, yani saklandığı birçok örnek de mevcuttur (Daha fazla detay için *Sultanın Korsanları* kitabımın üçüncü ve sekizinci bölümlerine bakabilirsiniz).

Bunların karadan yürütülmesi sanıldığı kadar zor değildir; alçak olmaları denge problemini ortadan kaldırmakta, ince olmaları da makara ve benzeri düzeneklerle daha önceden hazırlanmış yollarda hareket etmelerini kolaylaştırmaktadır. Eğer Renkli Resim 9'daki gibi üstünde bir araba insanla beraber çekilmedilerse, çok da ağır gemiler değillerdir. Zaten muharebe esnasında bu tip çekitirilerin yürütülmesi sadece İstanbul kuşatmasında gerçekleşmemiştir. Eğer Fatih Sultan Mehmed on beş yıl önce Venediklilerin Garda Gölü'nde yaptıkları benzeri bir harekâtı biberse, en azından Aydınolu Gazi Umur Bey'in yürüttüğü gemileri biliyor olmalıdır; Umur Bey'in gazâlarını anlatan *Düstûrnâme*'yi okumuş olsa gerek.

İkinci bir yanlış bilgi de bu gemilerin karadan yürütülmesinin bir günde gerçekleşen bir şey gibi sunulmasıdır; oysa bu, gemilerin bir anda Haliç'e indiğini gören Bizanslıların vardığı yanlış bir sonuçtur. Yine böyle bir harekâtın o anda alınan doğaçlama bir karar olarak değerlendirilmemesi gerekir; Feridun Emecen bu harekâtın hazırlıklarını kuşatmanın ta bir yıl öncesine, Rumeli Hisarı'nın inşa edildiğı günlere kadar götürmektedir. Gemilerin geçeceği güzergâh çok önceden belirlenip burada yollar kazılmış, harekât günü geldiğinde surlara yapılan yoğun top ateşiyile Bizanslıların dikkati dağıtılmış ve nihayet operasyon için düğmeye basılmıştır. Bir kısmı dere yataklarında daha önceden inşa edilip karaya çekilen gemilere, 21-22 Nisan gecesi denizden çekilenler eklenmiştir. Altlarına mertekler konan ve halatlarla

bağlanan bu çektiriler, makara ve benzeri düzenekler vasıtasıyla, daha önceden tesviye edilen (Ar. “seviye”den, tesviye) ve hazırlanan güzergâhta, yağlı kalaslar üzerinde yürütülecektir.

Bu noktada Emecen’in maharetle cevaplandığı bir başka soru da gemilerin hangi noktadan çekilerek Haliç’e indirildiğidir. Genelde iki ihtimalden söz edilmektedir. Birincisi, Tophane’den Kumbaracıbaşı Yokuşu’nu takip ederek Asmalımescit ve oradan da Tepebaşı üzerinden Kasımpaşa’ya varan 2-3 kilometrelik güzergâh iken; bir diğeri de bu inişli çıkışı yola rağmen daha düz, ancak daha uzun olan Beşiktaş-Harbiye ve oradan da Kasımpaşa ya da Eyüp’ün karşısına giden yoldur. Emecen’e göre, Tophane-Kasımpaşa güzergâhı o dönem Cenevizlilerin elinde olan Galata surlarına fazla yakındır. Kuşatma esnasında tarafsız kalmayı yeğleyen Cenevizlilerin Bizanslıları ikaz etmediğini farz etsek bile, bu rota üzerindeki hazırlıkların İstanbul surlarından görülebilmesi başlı başına bir sorundur. Haliç’teki Bizans donanmasının Kasımpaşa civarında olması bu güzergâhı daha da problemli kılmaktadır. Demek ki bu hazırlıklar Osmanlı gemilerinin üs edildiği Beşiktaş ya da o dönem bir koy olan Dolmabahçe gibi daha uzak bir yerde yapılmış ve gemiler buradan aşırılarak Eyüp’ün karşısına getirilmiş olmalıdır.

Bir Çılgın Proje:

Don-Volga Kanal Projesi Hayata Geçirildi mi?

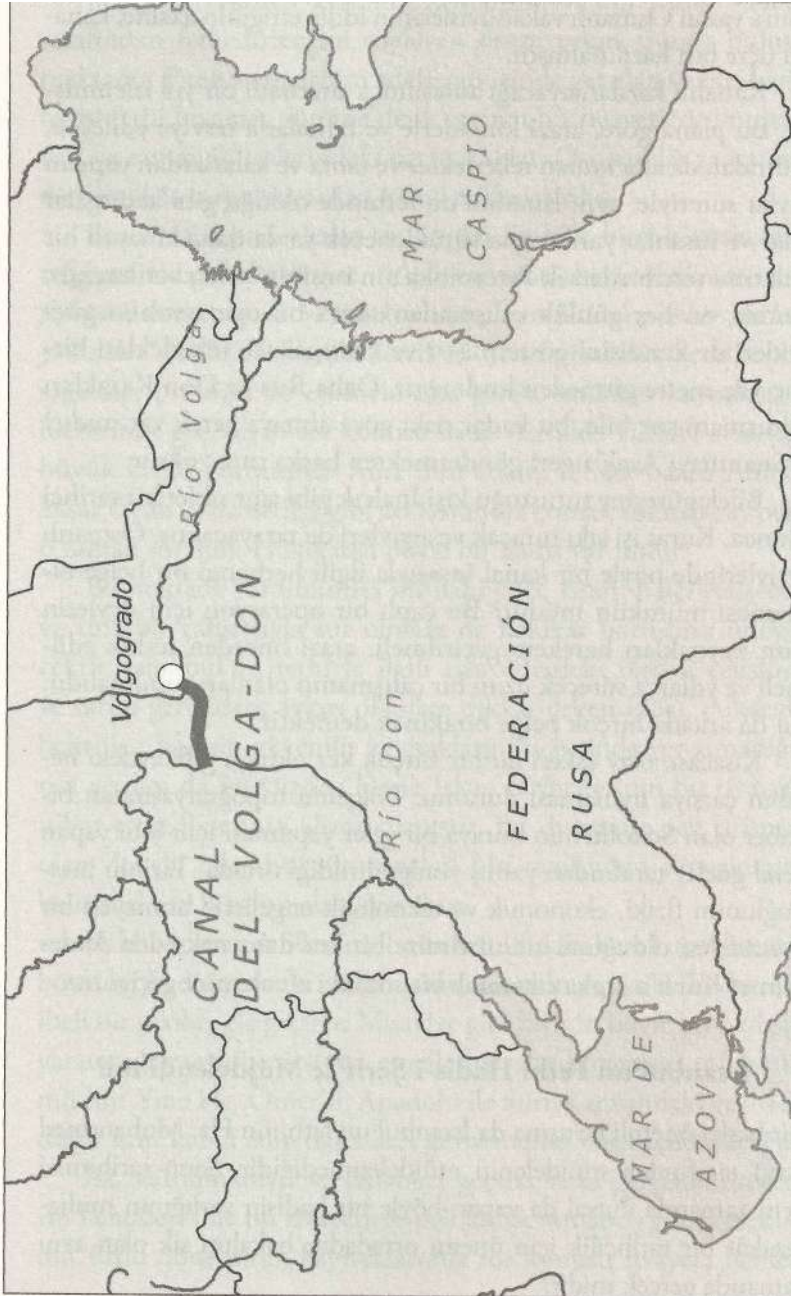
Mademki kürekli gemilerin sürüklenerek karadan götürüldüğünden bahsettik, biraz konuyu dağıtmak pahasına da olsa benzer bir operasyona göz atalım. Bunun için 117 yıl öteye ve 1.000 kilometre kuzeye gitmemiz gerekiyor: Osmanlıların 1569 yılında Don ve Volga arasında kazmaya başladıkları, ancak üçte birini tamamlayabildikleri iddia edilen kanala.

Ahmed Refik ve ardından da Halil İnalcık’ın iddiasına göre, Ruslara karşı bir harekâta girişmeyi planlayan Osmanlılar, böyle bir kanalı kazmak suretiyle Karadeniz’deki kadırgalarını Azak

üzerinden Don'a geçireceklerdi. Buradan kuzeye çıkılıp bu nehrin Volga'ya en yakın olduğu noktadan bir kanal kazılacak ve kadirgalar Volga'ya aktarılacaktı. Ardından da rotayı güneye kırıp nihai hedef olan ve on üç sene önce Rusların eline düşmüş Astrahan'a ulaşmak çocuk oyuncağıydı. Nehrin iki tarafına inşa edilecek bir kaleyle burası güvence altına alınınca Astrahan Karadeniz'e ve dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu'na bağlanmış olacaktı. Kadirgalarla buraya taşınacak asker, erzak ve mühimmat sayesinde sadece bölge kontrol altına alınmakla kalmayacak; Şirvan, Karabağ ve Gürcistan fethedilebilecekti. Kısacası, hayaller büyüktü.

Hakikaten de böyle bir kanal kazılması fikrinin ilk kez seferden altı yıl önce, yani bu tip kanallara hevesiyle bilinen Sokollu Mehmed Paşa (Süveyş ve Sapanca-Marmara kanal projeleri) daha veziriazam değilken ortaya atıldığını biliyoruz. Avrupa elçilerinin raporları 1568'de seferden önce yapılan Divan toplantılarında bazı vezirlerin Sokollu'nun bu projesine karşı çıktıklarını da söylüyor. Osmanlılar muhtemelen bu bölgede daha önce Kazakların gemilerini sürükleyerek bir nehirден ötekine çekildiğini bilmektedir; bilmeseler de bu yörenin adının Perevoloka (Rus. волочить - voloçit: sürüklenmek) olmasından bunu çıkarmaları gerekir.

Ancak, bunların hiçbirisi bu planların hayata geçirildiği anlamına gelmiyor. Hem dönemin kaynaklarına hem de bu bölgenin topoğrafyasına İnalıcık'tan daha hâkim olan Akdes Nimet Kurat, böyle bir kanalın kazılmasının imkânsız olduğunu bize ispatlayalı yarım asırdan fazla bir zaman geçmesine rağmen, hâlâ birçok kitapta böyle bir projeden bahsedilmesi, muhtemelen İnalıcık'ın sonraki eserlerinde de iddiasından vazgeçmemesiyle alakalı. Ancak, gerçeklerden kaçış yok; İstanbul'dan 1.000 kilometre uzak, zor bir topoğrafyada, dahası bu kadar kısa sürede böyle zahmetli bir işin gerçekleştirilemeyeceği kesin. İki nehrin arasındaki 50-60 kilometrelik (İnalıcık'ın iddia ettiği gibi 11 değil) mesafe ve arazinin dağlık oluşu o dönemin teknolojisinin yetersiz kalması demektir. Hakikaten harekâtın başındaki kumandan Kasım Paşa da oraya gider gitmez durumu anlayacaktır. Diğer bir deyişle, seferden yıllar

Harita 16. Don-Volga Kanalı'nın Yapılacağı Yer.

sonra yazan Osmanlı vakanüvislerinin iddia ettiğinin aksine, kanalın üçte biri kazılmamıştır.

Kanalın kazılamayacağı anlaşılınca alternatif bir yol izlenmiştir. Bu plana göre, arazi küreklerle ve tahtalarla tesviye edilecek, ardından da alta konan tekerlekler ve tahta ve kalaslardan yapılan raylar suretiyle, aynı İstanbul'un fethinde olduğu gibi kadirgalar atlar ve insanlar yardımıyla sürüklenecek ya da daha kinayeli bir anlatımı tercih edersek Perevoloka'nın isminin hakkı verilecektir. Ancak, on beş günlük çalışmadan sonra bu operasyonun güçlükleri de kendisini göstermiştir ve kadirgaların tekerlekleri birkaç yüz metre gitmeden kırılmıştır. Daha Rus ve Don Kazakları saldırmamıştır bile, bu kadar riski göze almaya gerek var mıdır? Donanmayı Azak'a geri göndermekten başka çare yoktur.

Bilek güreşine tutuştuğu kişi İnalçık gibi ağır sıklet bir tarihçi olunca, Kurat işi sıkı tutacak ve arşivleri de tarayacaktır. Osmanlı arşivlerinde böyle bir kanal inşasıyla ilgili herhangi bir belge olmaması mümkün müdür? Bu çaplı bir operasyon için devletin tüm kaynakları harekete geçirilmeli, arazi önceden tetkik edilmeli ve yıllarca sürecektir uzun bir çalışmanın planları yapılmalıdır. Bu da arkada birçok belge bırakmak demektir.

Kısacası, olay askerî tarihte birçok kez olduğu gibi evdeki hesabın çarşıya uymaması durumu: Bölgenin topoğrafyasından bihaber olan Sokollu'nun buraya bir sefer yapılması için lobi yapan yerel güçler tarafından yanlış yönlendirildiği ortada. Tarihin insanoğlunun fiziki, ekonomik ve teknolojik engellerle bitmeyen bir mücadelesi olduğunu zihinlerimize bir kez daha nakşeden Akdes Nimet Kurat'a şapka çıkararak bir sonraki efsanemize geçiyoruz.

İstanbul'un Fethi Hadis-i Şerif'le Müjdelendi mi?

Bir başka önemli tartışma da İstanbul'un fethinin Hz. Muhammed (sav) tarafından müjdelenip müjdelenmediğidir. Şanlı tarihimizi aynı zamanda kutsal da yapan böyle bir hadisin varlığının muhafazakâr bir tarihçilik için önemi ortadadır; bakalım şık olan aynı zamanda gerçek midir?

Hadis mecmuları arasında Kostantiniyye'nin Müslümanlar tarafından fethedileceğini söyleyen otuza yakın rivayet bulunmaktadır. Fiten ve melâhim edebiyatı içinde yer alan ve biri hariç hepsi fethi kıyamet gününe denk getiren bu rivayetlerin muhtevası ve zaman dilimlerindeki tutarsızlıklar, Osmanlılar zamanında pek fazla sorgulanmadan kabul edilmişlerdir.

Bunların dışında kalan ve bugün de hâlâ birçok tarihçinin referans aldığı tek rivayet, "*İstanbul mutlaka fethedilecek, onu fetheden komutan ne büyük komutan, onu fetheden asker ne büyük asker*" şeklindeki hadis-i şerif'tir. Şehrin fethinin kendilerine sağladığı prestijin de etkisiyle olsa gerek, muteber kaynakların hiçbirinde geçmeyen söz konusu hadis özellikle Türkler arasında büyük kabul görmüştür. Ama ilim adamı olmak bazen Ahmet Yaşar Ocak'ın da dediği gibi arı kovanına çomak sokmaktır; peki o zaman soralım: Hakikaten böyle bir hadis var mıdır?

Bu noktada yardımımıza bir ilahiyatçı, İsrail Balcı yetişecek ve titiz bir çalışmayla sur olmasa da hakikat borusunu üfleyecektir. İstanbul'un fethiyle ilgili rivayetlerdeki birçok çelişkiye ve tarihî gerçeklere aykırı olgulara dikkat çeken Balcı, yukarıda belirtilen hadisin güvenilir kaynakların hiçbirinde yer almadığının ve tam da bu yüzden klasik İslam tarihçilerinin bu rivayete itibar etmediklerinin altını çizmiştir. Bu durumun tek istisnası olan Zehebî bile rivayetin meçhul biri tarafından aktarıldığını belirtmekten kendini alamayacaktır.

Kaldı ki İslam'ın ilk yüzyılında İstanbul iki kere kuşatılmıştır, böyle bir hadis neden o zaman gündeme gelmemiştir? İktidarı şaibeli bir şekilde ele geçiren Muaviye gibi birinin böyle bir hadisin yaratacağı meşruiyeti siyasi emellerine alet etmemesi mümkün müdür? Yine Hz. Ömer'in Anadolu ile Suriye arasındaki geçitleri doğal sınır kabul edip daha ileri gitmemesini nasıl açıklayacağız?

İlk Müslümanları ve sahabeyi geçtik, fethi gerçekleştirenlerin kendileri bile bu rivayetlere pek kulak asmamış gözükmemektedir. Fatih döneminin kaynaklarında söz konusu rivayete hemen

hiçbir atıf yapılmamaktadır. Oysa İstanbul'un fethinin Peygamberimiz tarafından müjdelendiği kabul gören bir şey olsaydı, bunun siyasi propaganda yapmak ve itibar kazanmak için hem Osmanlı tarihlerinde hem de diğer hükümdarlara yollanan fetih-namelerde gururla anılması beklenirdi.

Tüm bu şüpheli durumlar göz ardı edilip İstanbul'un fet-hiyle ilgili rivayetlerden herhangi birinin doğru kabul edilmesi durumunda ortaya başka bir sorun çıkmaktadır: Fetih gerçek-leştiğine göre, kıyamet neden kopmamıştır? Araplar bu duruma Türklerin barbar oldukları ve bu nedenle fethin geçersiz oldu-ğu savıyla karşılık vermeye çalışmışlardır. Esas fetih, Araplar bu güzide şehri Türklerin elinden aldığında gerçekleşecektir. Yakın zamanlarda Ummü'l-Kurâ Üniversitesi'nde yazılan bir tezde fet-hin silahla yapıldığı, oysa rivayetlerde sulhtan bahsedildiği bile bahane edilmiştir. Böyle metafizik konulara girmeye gönülsüz olan Türk akademisyenler ise rivayetlerin kıyametle olan ilişki-sini komple görmezden gelerek işlerine gelen kısmı almışlar ve Resulullah tarafından müjdelenen bu mutlu fethin gururlu se-vincini tüm milletimizle paylaşmakla yetinmişlerdir. Modern il-min gereklilikleriyle bağdaşmayan bu garip muhafazakârlığı tam da Emecen'in dediği gibi "masal, hikâye, rivayetlerden çıkarılmış önemsiz metinler şeklinde mütalaa edip yine eski tarzda büyük bir abartılı anlatımı -tarihî zemini olmasa bile- herkesin duymak isteyeceği şekle büründürerek 'büyüklerle masallar' haline getir-me anlayışını tabii ki 'konjonktüre' dayalı endişelerin ürünü ola-rak tanımlamak' elzemdir.

Tribünlere oynayan böyle hamasi bir tarzın dinî açıdan sıkın-tı içerdiğini de ekleyelim. Kıyametle alakalı haberlerin direkt Hz. Muhammed (sav) ile ilişkilendirilmesi açıkça vahye aykırıdır; zira Kur'an-ı Kerim'de Allah'tan başka hiç kimsenin gaybı bile-meyeceğini, yani geleceğe dair haber veremeyeceğini ve özellikle kıyamet saatini söyleyemeyeceğini vurgulayan birçok ayet-i ker-i-me bulunmaktadır (A'râf 7/187, Naziat 79/42-45, Ahzab 33/63, Tâ Hâ, 20/15, Cin 72/25 ve 26).

Açık Unutulan Kapı

İstanbul'un fethiyle ilgili inceleyeceğimiz son efsane de Osmanlı ordusunun İstanbul'a Bizans askerinin arkadan sürgülemeyi unuttuğu bir kapıdan girdiğidir. Hepimizin lise çağında büyük keyifle okuduğu Stefan Zweig'ın *Sternstunden der Menschheit* (*İnsanlığın Yıldızının Parladığı Anlar*) adlı kitabının meşhur ettiği bu hikâye, aslında Hammer'den Babinger'e birçok tarihçi tarafından kullanılmıştır. Hâlâ da kullanılmaktadır, çünkü koskoca bir imparatorluğun kaderinin böyle Hollywoodvari bir hikâyeye bağlanması herkesin hoşuna gitmektedir. Evrendeki önemsizliğiyle barışamayan, olaylar karşısındaki pasifliğini bir türlü kabul edemeyen insanoğlunun kadere hükmetme ısrarı ne ilginç şeydir!

Hikâyeye göre, bir huruç harekâtı için surları terk eden Bizans askerleri geri döndüklerinde kapıyı sürgülemeyi unuturlar. O sırada Osmanlılar Edirnekapı'dan şehre girmeye çalışıyor, ancak bunu başaramıyorlardı. Osmanlı askerinin şehre girişi işte bu açık unutulan Kerkopoorta'dan gerçekleşmişti; genel taarruzun yarattığı keşmekeş esnasında buradan sızan ufak Osmanlı birliğini kimse fark etmeyecekti.

Peki, bu hikâye doğru mu? Ne yazık ki, hayır! İster Osmanlı ister Bizanslı ister Katolik olsunlar, kuşatmanın şahitlerinin hiçbiri açık bir kapıdan bahsetmiyor. Bu *kitsch* hikâyeye sadece Dukas'ın eserinde rastlıyoruz; ancak, o da kuşatma esnasında İstanbul'da değildi. Kısacası, fethin üzerinden zaman geçtikten sonra halk arasında yayılmış bir efsaneyi aktarıyor ya da edebî bir motifi tekrarlıyor olabilir ki, Emecen, Dukas'ın anlattıklarıyla Arap kuşatmaları sırasında geçen bir başka "açık kapı" hikâyesi arasındaki benzerliğe de dikkat çekmiştir.

* * *

Roman ve dizi gibi kurmaca eserlere değil de, tarihsel kaynaklara bakmayı öğrenmediğimiz sürece, İstanbul'un fethi gibi ilgi çekici olayların etrafında oluşturulan efsanelerin doğruluğunu

anlamamız ne yazık ki mümkün değil. Tarihî bilginin kaynağına inmek de aslında tek başına yeterli değil; elimizdeki kaynağın hangi dönemde, hangi şartlar altında ve ne tip bir gündem ile yazıldığını bilmek de önemli. Bu cümleleri okuyan birçoğunuz şüphesiz bunu nasıl yapacağını sorgulamakta ya da bununla uğraşmaya değip değmeyeceğini hesaplamakta sonuna kadar haklı. Bu kısımda sizi bu zahmetten kurtarmaya ve en azından İstanbul'un fethi ile ilgili piyasada dolaşan yanlış bilgileri ayıklamaya, bunu yaparken de biraz siz okuyucularımıza genel bir "tarih hissi" aşılamaya çalıştık. Umarız başarılı olmuşuzdur.

XI

BİR TUHAF İDDİA: CERVANTES İSTANBUL'A GELDİ Mİ?

Yakınçağ İspanyol edebiyatının en meşhur ismi Miguel de Cervantes Saavedra'nın Memâlik-i Mahrûse'deki esaret hayatı, son yıllarda gazete ve popüler dergilerde defalarca gündeme geldi. Ancak, nereden türediği bilinmeyen bir şekilde, İspanyol yazarın İnebahtı Bozgunu'nda (1571) esir düşüp İstanbul'a götürüldüğü ve hatta Tophane'deki Kılıç Ali Paşa Camii'nin inşaatında çalıştığı öne sürüldü. Oysa Astrana Marín, Emilio Sola, José F. de la Peña, María Antonia Garcés, Jean Canavaggio ve Ertuğrul Önalp gibi tarihçilerin çalışmaları, İspanyol arşivlerindeki belgeler ve bizzat Cervantes'in eserlerindeki "esaret," "ihtida" ve "Türk" gibi temaların tahlilinin bize sunduğu detaylı bilgiler, bütün bu iddiaların asılsız olduğunu açıkça göstermektedir.

İlk olarak, İspanyol yazar ne İnebahtı'da esir düşmüştür ne de Osmanlı başkentini görme şansına erişmiştir. Uluç Ali komutasındaki hafif korsan kalyetelerini saymazsak Osmanlı donanmasının tamamının kaybedildiği ve Hıristiyanlara ilaç gibi gelen bu muharebede, kadirgaların üstünde savaşıyan piyadelerden birinin Cervantes olduğu doğrudur. Ancak, şairimiz esir düşmemiş, sadece üç mermi yemiş ve sol elini kullanamaz hale gelmiştir. Kendisine "Lepanto Çolağı" (İsp. *el manco de Lepanto*) da denen Cervantes, hayatı boyunca bu kaybından gurur duyacak ve yıllar sonra *Don Kişot*'un* başarısından bahsederken sağ elinin şanı için

* Ülkemizdeki Frankofon egemenliğinin güzel bir nişanesi olarak, Cervantes'in bu şaheserinin (Lat. *opus magnum*) telaffuzu eserin orijinal dili olan İspanyolca

sol elini kaybettiğini söyleyecektir. Bu noktada yine Türk basınında ve bazı kitaplarda iddia edildiği gibi ortada bir kol kesme durumu olmadığının, sadece yazarın elinin sakatlandığının bir kez daha altını çizmek isteriz.

Sol elini kullanamaması askerlik yapmasına engel teşkil etmemiş olacak ki, Cervantes altı aylık bir tedaviden sonra yine görevinin başına dönecek ve Don Juan komutasındaki müttefik Hristiyan donanmasıyla 1572 yılındaki Navarin ve 1573 yılındaki Tunus Seferi'ne katılacaktı. Napoli'ye dönüp 1575 Eylül'ünde kardeşi Rodrigo ile beraber Barselona'ya yelken açmış dört kadırgadan biri olan *Sol*'a binince, kaderi ve sanatı geri dönülemez bir şekilde değişecektir. Limandan ayrıldıktan birkaç gün sonra çıkan fırtına filoyu dağıtmış ve *Sol*'u diğerlerinden ayırmıştır. Aslında alçak güverteli oldukları için rüzgârlı ve dalgalı kış aylarını korunaklı limanlarda geçirmeye özen gösteren kadırgalar için Eylül ayı seyrüsefer mevsiminin tam anlamıyla kapandığı bir dönem değildir. Ancak, yine de yazın sakın havası ve durgun sularının yerini sert kuzey rüzgârları almaya başlamıştır. Bu rüzgârlar tarafından açık denizlere sürüklenen *Sol*, 26 Eylül'de Cezayir korsanlarının eline düşecek ve böylece Cervantes'in beş senelik esaret hayatı başlayacaktır.

Sol'a saldıran üç Cezayir kadırgasının kapudanı Arnavut Memi'dir; ancak Cervantes saatlerce süren mücadelenin ardından esir edildiğinde, aynı isimli başka bir reisin, Rum mühtedi Deli Memi'nin payına düşmüştür. Yakalanan esirler önce geminin hocası tarafından defter edilmiş, daha sonra da eğer küreklerde boş yer varsa buralara yerleştirilmiş, yoksa da elleri kolları bağlanarak kadırganın ambarına konmuş olsa gerek. Bu durumda esirler, geri dönene kadar güvertenin altındaki dar, ışıksız ve nemli bir ambar da bir iki hafta beklemek zorunda kalırlardı. Ancak, genelde mukavemete alışık olmayan, fakat bu sefer tüccar gemilerinin aksine

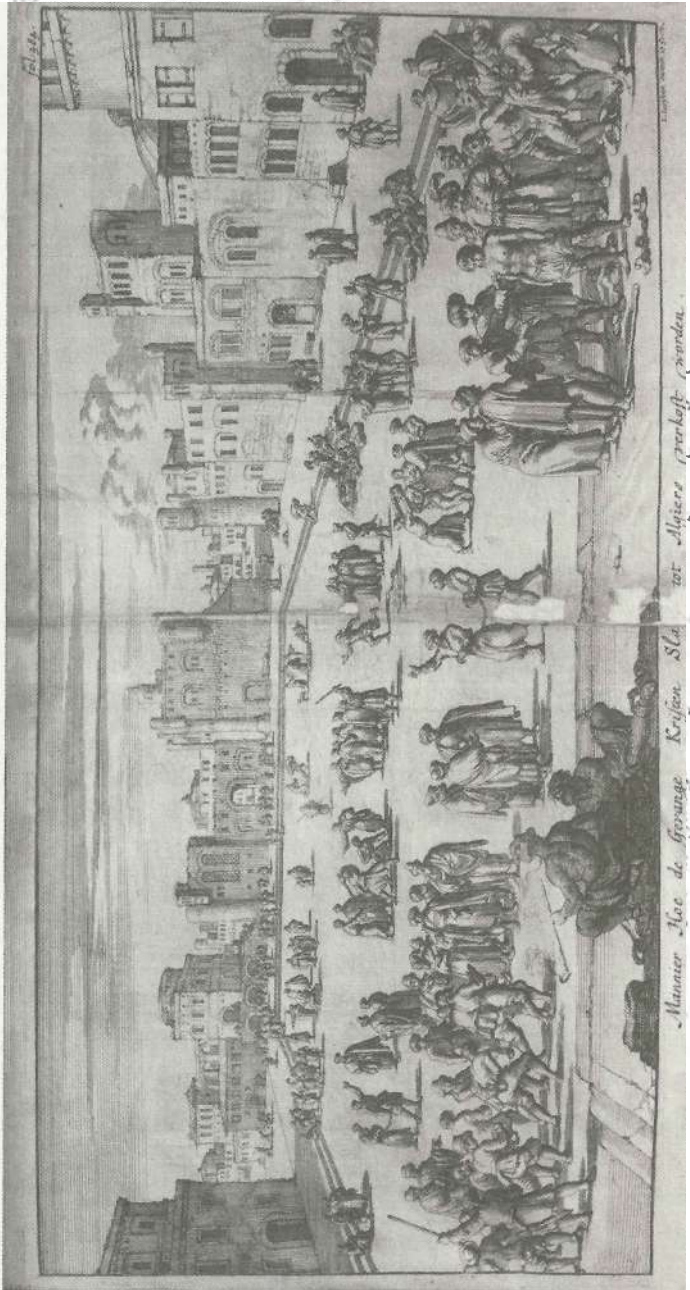
değil (ok. Don Kijote), Fransızcadır. Aziz Nesin'in Fransızca romanları Osmanlıca tercümeleri üzerinden Türkçeye aktardığını biliyoruz, acaba bu eser de İspanyolcası yerine Fransızcasından mı tercüme edilmiştir?

kendisini koruyan asker yüklü bir gemiyle kanlı bir mücadeleye girişmek zorunda kalan korsanlarımızın yaralarını sarmak ve yüklerini boşaltmak için hemen Cezayir'e döndükleri tahmin edilebilir.

Cervantes'in asıl canını sıkan ambardaki yolculuk değil, üstünden çıkan referans mektubudur. Bu mektup, korsanlarımızın yazarı önemli biri sanmalarına yol açmıştır. Hayal güçleri zincirden boşalmıştır: Bazıları kendisinin Kral'ın kuzeni ya da bir dükün oğlu olduğunu söylemekte, onlara karşı çıkanlar ise bir piskopos olduğunda ısrar etmektedir. Esir ticaretinde uzmanlaşmış Osmanlı korsanları, dönemin tabiriyle "namdâr beyzâde"leri, yani yüksek fidye verebilecek önemli şahsiyetleri işe koşmaz ve kilit altında tutarlardı. Korsanların eline düşeceğini anlayan yolcular, hürriyetlerine yüksek paha biçilmemesi için hemen üstünü başını yırtmaya başlar ve zenginlik ve toplumsal ayrıcalık belirtisi olan bütün eşyalardan kurtulmaya çalışırdı. Buna karşılık korsanlar ise, tutsaklarının ellerinin narin olup olmadığını kontrol eder, avuç içlerinden fal bakarak kim olduklarını anlamaya çalışır ya da geminin kaptanı ve kâtibini falakaya yatırıp sorguya çekerlerdi. Bu karmaşa içerisinde Cervantes gibi fakirlerin yalancılıkla suçlanıp zengin sanıldığı ve dolayısıyla ödeyemeyecekleri bir fidye miktarıyla karşılaştıkları da olurdu.

Tutsağının değerini abartan Deli Memi Reis, 500 ekü gibi yüksek bir rakam talep edecektir. Her ne kadar fidyenin bulunmasını zorlaştırırsa da, talep edilen böyle yüksek miktarlar, esirleri kadirgârlarda kürek çekmekten; surlarda, madenlerde ya da tarlalarda çalışmaktan kurtarmaktaydı. Ancak, eli çolak olan Cervantes'in bu tip işlere koşulması zaten mümkün olmadığından, fidyelik köle olmak onun pek işine yaramamışa benzetilmektedir. Aksine, çoğu zaman boynunda zincirlerle dolaşacak ve Frenklerin *baño/bagno* dedikleri esir zindanlarından birinde hapis tutulacaktır.

Binlerce esiri barındıran bu zindanlarda devlete ait esirlerin yanı sıra, efendileri tarafından buraya konan tutsaklar da kalmaktaydı. Bunlar gündüz işlerine gider ve şehirde serbestçe

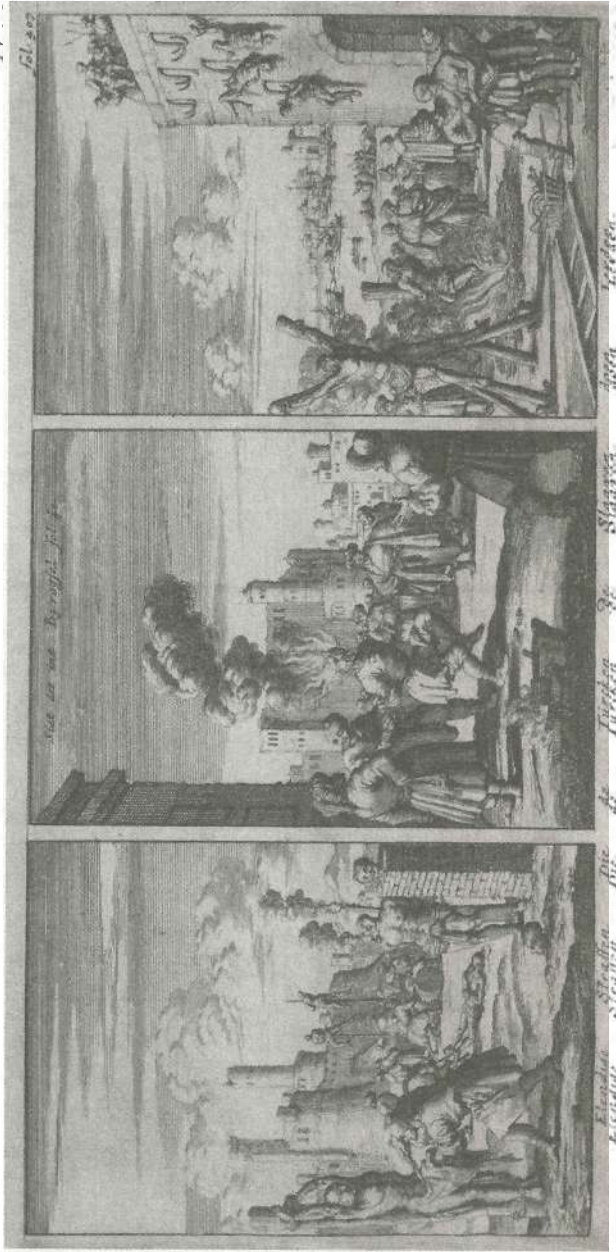
Resim 15. Cezayir Köle Pazarı.

dolaşabilirlerdi; gece ise zindana dönmek zorundaydılar. *Bagno*'lar tipik bir zindandan çok daha kompleks yapıları; içlerinde şapel, meyhane ve hastane gibi kısımlar da bulunmaktaydı. Bu son ikisinin hem içeri hem de dışarı açılan kapıları olur, böylece Cezayir halkına da buradaki hizmetlerden yararlanma şansı tanınırdı. Ancak, fidyelik tutsaklara tahsis edilmiş zindanda kaldığından, Cervantes'in dışarıyla teması kısıtlıydı. Üstüne üstlük, efendisi Deli Memi ailesine yalvarıp para istemesi için kendisini kasıtlı olarak kötü muameleye tabi tutmaktan da geri kalmayacaktı.

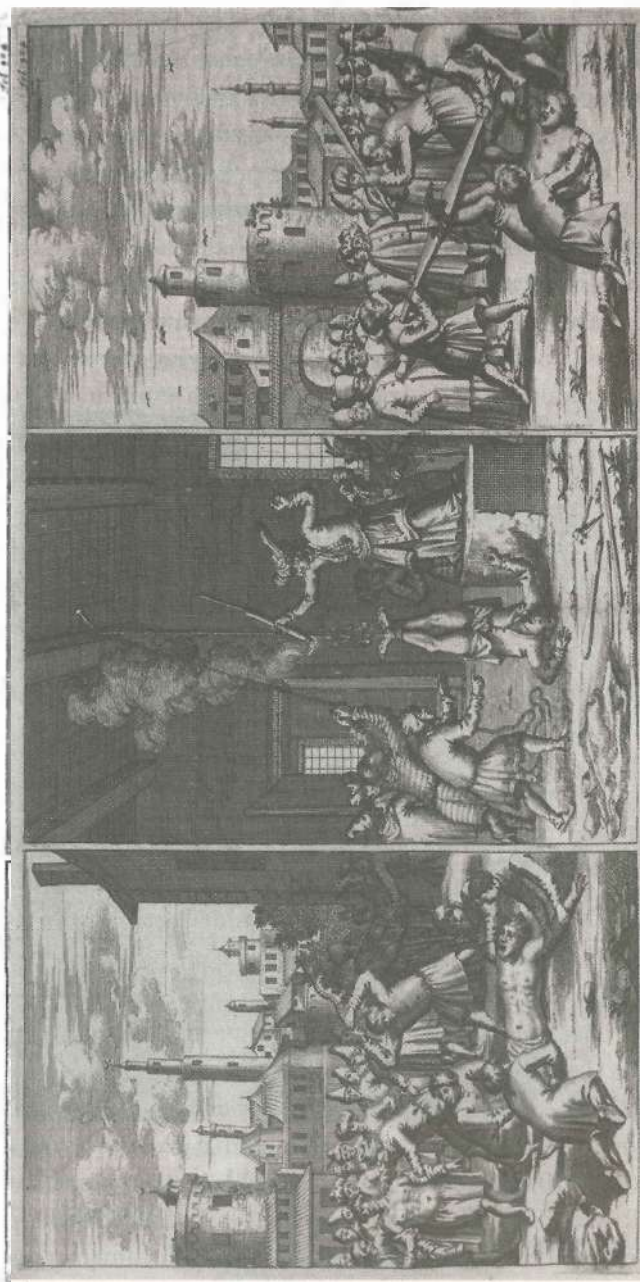
Kaçış Denemeleri

Cervantes'in bu kötü muameleye karşılığı, aynı eserlerindeki kahramanlar gibi kaderinin dizginlerini cesurca eline almak olmuştur; zira Deli Memi'nin beklediği para bir türlü gelmemektedir. Cervantes, tutsak düşmesinden hemen dört beş ay sonra ilk kaçış denemesini gerçekleştirecektir. Araplardan kendisine bir kılavuz bulmuş ve yanına birkaç Hristiyan'ı da alarak en yakındaki İspanyol hisarı olan Vahran'a ulaşmayı denemiştir. Ancak, Kuzey Afrika'nın zorlu topoğrafyasında 400 kilometre yürümek pek de kolay değildir. Su ve yiyecek bulmak zaten zordur; üstüne üstlük sıcak hava, aslan ve çita gibi vahşi hayvanlar ve hiç de dost canlısı olmayan Berberî kabilelerden korunmak için gece seyahat etmek gerekmektedir. Kılavuzları şehirden çıktıktan ve parayı aldıktan sonra sırdaş kadem basınca, Cervantes ve arkadaşları için geri dönmekten ve ağır bir şekilde cezalandırılmamak için dua etmekten başka bir seçenek kalmamıştır.

Cervantes dönünce, Cezayir üzerine yazılmış İspanyolca, Fransızca, İngilizce, Almanca ve İtalyanca sayısız eserde anlatılan ve okuyucuyu dehşete düşüren kulak kesmek, çengele asmak, kafasının tepesini yakmak, çarmıha germek ve kadırgalarla dört ayrı yöne çekip paramparça etmek gibi dehşetengiz işkencelerin hiçbirine maruz kalmamıştır. Belirli bir okuyucu kitlesi için

Resim 16. Hol. *Eklendige Straffen Die de Turcken de Slaaven doen Leyden*. Türklerin Kölelere Yaptığı On Bir İşkence. Hiç kimsenin once para verdiği kölesine böyle davranmayacağı ve bu muamelelerinin İslam tarafından da yasaklandığı düşünüldüğünde, burada resmedicilerin abartma olduğu açıktır.

Resim 17. Hol. *Eledige Straffen Die de Türcken de Slaaven doen Leyden*. Türklerin Kölelere Yaptığı On Bir İşkence.

yazılıp klişeler ve stereotiplerin etkisinde kalan bu tip yanlış yönlendirmelerden yola çıkarak, kölelerin pahalı metalar oldukları ve esir sahiplerinin genelde iktisadi, bazen de dinî saiklerle gereksiz şiddete başvurmaktan kaçındığı göz ardı edilmemelidir. Hakikaten, Deli Memi de fidyесinden yüksek bir meblağ umduğu Cervantes'i sopalatmakla yetinmiş ve kendisine sakatlayıcı ya da öldürücü bir ceza vermemiştir.

Ancak, falakanın ve artırılmış güvenlik önlemlerinin Cervantes'i caydıracağını düşünmüşse, yanılmış olmalıdır. 1577 sonbaharındaki ikinci denemede Cervantes yine yalnız hareket etmemiş, ancak bu sefer deniz yolunu tercih etmiştir. Miguel, şehrin dışında bir mağaraya on dört Hıristiyan tutsağı saklayıp bunları beş ay boyunca beslemiştir. Annesinin bulup buluşturup yolladığı parayla esaretten kurtarılan kardeşi Rodrigo, esir asilzadelerden aldığı mektuplarla Mayorka ve Valensiya'ya gidecek ve buradaki valilerden, mağaradaki zavallıların kurtarılması için Cezayir kıyılarına bir gemi yollamalarını isteyecektir. Hakikaten, yine yeni ıtlak edilmiş bir gemi kaptanının kumandasında bir fırkate (6-12 oturaklı ufak kadirga) yollanacak, ancak mürettebattan kimse kıyıya inip saklanan esirlere haber vermeye cesaret edemeyecekti; zaten mağaradaki tutsaklara erzak taşıyan İspanyol mühtedisi korkup yetkililere haber verince herkes kısıklı yakalanmıştı. Yeni beylerbeyi Uluc Hasan Paşa'nın önüne çıkartılan Cervantes bütün sorumluluğu üstlenecek, ancak bir kez daha beş aylık bir hapisten başka bir cezaya çarptırılmayacaktı.

Demir parmaklıkların İnebahtı Çolağı'nı durdurmaya yetmediği aşikârdır. Bir Müslüman ulakla Vahran valisine ve şehirdeki diğer önemli kişi ve arkadaşlarına mektuplar yollayıp üç asilzadeyle birlikte zindandan kaçmasına yardım edebilecek bir casus göndermelerini talep etmeyi başarmıştı. Kendisi de zamanında esir düşen ve Cezayir'de çıkardığı başarısız isyan nedeniyle 23.000 ekü gibi anormal bir meblağa hürriyetine kavuşan vali Martín de Córdoba, Cervantes'e yardım etmekte pek nazlanmayabilirdi; ancak Cervantes'in ulağı Müslüman casuslar

tarafından Vahran'ın kapısında yakalanacak ve Cezayir'e geri getirilecekti. Uluc Hasan, hain Müslüman'ın derisini yüzdürmekte tereddüt etmemişti. Cervantes'in payına ise iki bin değnek düşmüştü; aslında bu da ölüm demekti. Allah'tan araya girenler Hasan'ın öfkesini yatıştırmış ve İspanyol yazarın hayatını kurtarmıştı. Bu noktada, Canavaggio ve Garcés gibi tarihçiler Cervantes'in korsanlarla İspanyol casuslar arasında devam eden gizli görüşmelerin bir parçası olabileceğini ve bu yüzden önemli kimseler tarafından himaye edilmiş olabileceğini belirtse de, bu iddialar tahminden öteye gidememiştir.

Resim 18. Ufak Bir Kayıkla Memleketlerine Kaçmaya Çalışan Hıristiyan Esirler.

Bu resim de gerçeği yansıtmamakta ve okuyucuları manipüle etme amacı taşımaktadır. Dalgalı bir denizde böyle bir kayıkla Akdeniz'i aşmaları mümkün değildir. Cervantes'in 6-12 oturaklı ve üçgen yelkenli bir fırkata ile kaçmaya çalıştığını da hatırlatalım.

Cervantes Cezayir'den kaçmayı son kez Eylül 1579'da, yani İstanbul'da Kılıç Ali Paşa Camii'nin inşaatında çalıştığı iddia edildiği günlerde denemiştir. Pes etmek nedir bilmeyen şairimizin planına göre, o sıralarda Cezayir'de bulunan Valensiyalı bir tüccarın sağladığı parayla Abdurrahman adlı Gırnatalı bir İspanyol mühtedisi 12 oturaklı bir fırkata satın alacaktır. Eski adı Girón olan Abdurrahman, dinini terk ettiğine pişman olan birçok mühtediden sadece biridir ve Cervantes'in şehirdeki en önemli esirlerden 60 tanesini koymayı planladığı fırkatayla birlikte vatanına dönmek istemektedir. Ancak, yine son anda bir şeyler ters gitmiştir: Floransalı bir mühtedi kendilerine ihanet edecek ve planları Uluc Hasan Paşa'ya anlatacaktır. Kaçma planına dâhil edilmediği için öfkelenen bir Dominiken keşişinin de olayı doğrulaması üzerine Cervantes, çareyi bir arkadaşının evinde saklanmakta ve Uluc Hasan'ın sinirlerinin geçmesini beklemekte bulmuştur. Teslim olduğunda Hasan'ın bütün tehditlerine rağmen suç ortaklarını ele vermeyecektir. Cervantes'in adeta Don Kişot'a yaraşır bu şövalyevari tutumunun, zallimliğiyle ün yapmış Hasan'ı etkileyip etkilemediğini bilmiyoruz; ancak, bir kez daha hayatını bağışladığı ve bu sefer bizzat sarayında hapsedtiği düşünülürse, Cervantes'e özel bir önem atfedildiği de ortadadır. Üstüne üstlük, haşarı İspanyol'u Deli Memi'den 500 eküye satın almayı da ihmal etmemiştir.

Esaretten Kurtuluş

Cervantes'in esir düşüşü kadar, esaretten kurtarılışı hakkında da bazı açıklamalar yapmak şarttır. Mesela, 9 Mart 2015'te *Hürriyet* gazetesinde çıkan "Cervantes İstanbul'da Ameleydi" başlıklı haberde, Cervantes'in "başarılı çalışmalarından" ötürü serbest bıraktığı gibi Akdeniz'deki esaret ve fidye pratiklerinin mantığına ters bir iddia bulunmaktadır. Amele olarak nitelendirilen Hristiyan bir askerin bir caminin inşaatında ne gibi başarılar göstermiş olabileceğini okuyucumuzun takdirine bırakarak bir kez daha belgelere yöneliyor ve işin aslını keşfediyoruz.

Varını yoğunu satan anne Leonor de Cortinas'ın yolladığı paralar ilk başta sadece Rodrigo'yu kurtarmaya yetmişti. Ancak, Leonor da yakınları İslam diyarında esir düşen birçok gariban gibi sarayın kapısını aşındırmaktan ve ısrarla arzuhaller sunmaktan geri kalmayacaktı. Ailenin fakr u zaruretinden dem vuran, Cervantes'in İnebahtı'daki kahramanlıklarıyla Katolik Kral'ın tebaasına ve müminlere karşı sorumluluğunu hatırlatan bu arzuhallerde, Leonor kendisini bir dul gibi göstererek Hristiyan hassasiyetlerini sonuna kadar sömürmeye çabalamıştı. Ancak, karşısında bu tip numaralara karşı talimli ve her zaman iflasın eşiğinde bir hükümet olduğundan, talep ettiği 500 eküyü hiçbir zaman alamayacaktı. Tek elde edebildiği Mağrib'e 2.000 ekülük ticaret yapma izniydi. Edeceği kârla oğlunu kurtarması gerekiyordu; ancak gerekli kefilleri bulamadığından bu proje suya düştü.

En sonunda ailenin bir araya getirebildiği 300 ekü, topladıkları zekâtlarla ve kendilerine teslim edilen paralarla Mağrib'e gidip köle kurtarmakla görevli Triniter keşişlerine teslim edildi. Her ne kadar 180 Hristiyan'ı kurtarmayı başarsalar da, Hasan'ın Cervantes'i aldığı fiyattan daha aşağı bırakmamakta direnmesi işleri karıştırmıştı. Tehlike büyüktü; Cezayir Beylerbeyliği'nden alınan ve İstanbul'a doğru yola çıkacak Hasan, Cervantes'i yanında götürmeye hazırlanıyordu. Fidyeye aracı Juan Gil adlı keşiş inisiyatif alıp aradaki farkı uhdesindeki paralarla kapatmasa, Cervantes'in Kılıç Ali Paşa Camii'ni görmesi ve medyada çıkan haberlerin en azından kısmen doğru olması mümkün olabilirdi; ancak, bu durumda şairimizin esaretten kurtarılmasının zorlaşacağı ve daha pahalıya patlayacağı da kesindi. Zira İspanyolların İstanbul'da ne elçileri vardı ne de fidye aracılığı yapan Triniter ve Merseder keşişlerinin Doğu Akdeniz'de faaliyet gösterdiği. İstanbul'a yollanan Habsburg tebaası esirler, ancak Venedik balyosunun araya girmesiyle, o da uzun ve çetrefilli pazarlıklar sonrasında serbest kalabiliyorlardı.

Geri döndükten sonra İspanya'nın önemli edebiyatçılarından biri olarak üne kavuşacak Cervantes'in *Don Kişot* da dâhil

olmak üzere birçok eserinde esaretinin izlerini görmek mümkündür. Günümüze kalan komedilerinden İstanbul'da geçen ve zorla hareme alınmış bir İspanyol'un hikâyesini anlatan *Oviedolu Katalina Sultan (La Gran Sultana)*, yer yer otobiyografik özellikler de taşıyan ve esaretin ayırdığı bir karı kocanın bir araya gelme mücadelesini konu alan *Cezayir'de Yaşam (El Trato de Argel)*, Hıristiyan bir kadın tarafından büyütülen Zehra'nın Fas şehzadesi Abdülmelik'le evlenmeden önce İspanya'ya kaçma girişimlerinin ana tema olduğu *Cezayir Zindanları (Los Baños de Argel)*, 1556 ve 1563 yıllarındaki Vahran kuşatmalarının Müslüman ve Hıristiyan âşıkları birbirine kavuşturmasını hikâye edinen *Cesur İspanyol (El Gallardo Español)* ve Roma ordusuna esir düşmemek için intihar eden Kelt halkının hikâyesini anlatan *Numansiya Kuşatması'nı (El Cerco de Numancia)* bunlar arasında saymak mümkündür. Kaderin bir başka garip cilvesi de, Cervantes'in Cezayir'de geçirdiği beş yılı ve esaretinin sanatına etkisini inceleyen en önemli eserlerden birini yazmanın, kendisi de Kolombiyalı gerillaların elinde on yedi ay tutsak kalmış birine, María Antonia Garcés'e nasip olmasıdır.

XII

GELENEĞİN İCADI: UYDURMA TARİHLER VE KARIŞTIRILAN TARİHÎ ŞAHSİYETLER

Tarihin popülerleşmesiyle daha da sık karşımıza çıkan bazı görsel öğelerin büyük hatalar içermesi, zaten yüzeysel olan bir tarih anlayışının bile aslında ne kadar zayıf temeller üzerine oturduğunun en önemli göstergesi. Bu bölümde, ortak ama uydurma bir tarih bilincinin kitlelere en kolay aktarıldığı yerler olan müzelerdeki ve binlerce yıllık devamlılıkların örüldüğü kurumların armalarındaki tarihî hatalara neşter vurmakla kalmayacağız; bu hataları ve bazen de çarpıtmaları ortaya çıkaran “gelenegin icadı” merakından dem vurup toplum olarak tarihle olan sorunlu ilişkimize ve tarihçiliğimizin metodolojik eksikliklerine dikkat çekmeye çalışacağız.

Lafta Gelenek

Kanımca, Avrupa tarihiyle ülkemizin tarihi arasındaki en belirgin fark kurumların yokluğudur. Feodal bir sistemden gelen, yerel kimliklerin çok önemli olduğu ve yüzlerce yıllık kurumların ayakta kaldığı Avrupa’nın aksine, ülkemizdeki kurumların çoğu aslında oldukça yenidir. Batı ile değişen siyasi ve askerî dengelerin sonucunda yaşanan modernleşme sürecinde köklerini İslam ve İran medeniyetlerinde bulabileceğimiz kurumların büyük bir çoğunluğunun tasfiye edilmesi gerekecektir. Bu reform programı dâhilinde Batı’dan ithal edilen kurumların ne kadar oturduğu ve işlevsellik kazandığı tartışılabilir; ancak, klasik kurumların ve

hatta (burada bizi ilgilendirmese de) bir kısım kültürel öğelerin yerlerini yenilerine bıraktığı reddedilemez bir gerçektir.

Bir iki örnekle anlatalım. Örneğin, Osmanlı yükseköğretimini temsil edebilecek medrese sisteminin karmaşık hiyerarşik bir yapısı, köklü bir kurumsal hafızası ve her ne kadar demode ve statik de olsa oturmuş bir müfredatı vardır. Çağın gereği olan pozitif bilimlerin buraya girememesi ve modernleşme hareketinin Batılı eğilimleri, söz konusu kurumların yerini yavaş yavaş Avrupa tipi üniversitelere bırakmasına yol açmıştır. Ondokuzuncu yüzyıl Avrupa üniversitesi bir şekilde Ortaçağ'daki benzer kurumların evrilmiş halidir; oysa bugünkü yüksek öğrenim kurumlarının ne devamlılık ne felsefe ne de kurumsal altyapı anlamında Osmanlı medreseleriyle bir alakası vardır.

Burada amacımız tarihî işlevini yitirmiş ve ihtiyaçlara cevap veremez hale gelmiş bir kuruma ve bunun geleneklerine ağıt yakmak değil; medrese sisteminin onyedinci yüzyıldaki Bilim Devrimi'ni ıskaladığı ve Sanayi Devrimi ile Emperyalizm Çağı'nın ihtiyacı olan mühendis, subay ve bürokratları yetiştiremeyeceği gün gibi ortada. Altını çizmeye çalıştığımız şey, ondokuzuncu yüzyılla başlayan reformların mevcut kurumları dönüştürmeye çalışmak yerine paralel kurumlar yaratmayı tercih ettiği, yenileri serpilince de eski kurumların arkasından çekilerek bunları yavaş yavaş çökmeye terk ettiğiidir.

Reformcuların paralel bir kurumsal yapılanmayla *establishment*'ı, yani müesses nizamı saf dışı bırakmalarının en güzel örneklerini III. Selim ve II. Mahmud'un reformlarında bulabiliriz. Osmanlı ordusunu temsil eden yeniçerilerin nasıl önemli bir siyasi güç olduğu, onyedinci yüzyıldan itibaren çıkardıkları isyanlardan ve tahttan indirdikleri sultanlardan bellidir. Onsekizinci yüzyılın sonunda köklü bir askerî reform gerektiğinde, hızlı bir değişimle çıkarlarının zedeleneyeceğini düşünen yeniçerilerin homurdanmasından daha doğal bir şey yoktur. Sembolik bir sultanı tercih eden oturmuş merkez bürokrasisinin de III. Selim'in tarzından hoşlanmayacağı açıktır. Politikalarına

devlet içindeki çıkar gruplarından gelecek muhalefeti iyi hesaplayan Selim, Nizam-ı Cedid adını verdiği reformlarını gerçekleştirmek için devlet kurumlarının dışında kalan bir gölge kabine oluşturacaktır. Bu kabineyi oluşturan danışmanlarının tavsiyeleriyle yeniçerilere alternatif birlikler (Sekban-ı Cedid) kurmaya karar verdiğinde, bunu yeni bir hazineyle (İrad-ı Cedid) fonlayacak ve modern birliklerin kışlalarını yeniçerilerden uzakta ve İstanbul'un dışında kuracaktır. Bugünkü Selimiye Kışlası bunlardan biridir; diğerleri ise Levent, Taksim, Üsküdar ve Hasköy'de kurulmuştur.

III. Selim'in Nizam-ı Cedid projesi kanlı bitmiş ve Ruslarla girilen savaşın daha ikinci yılında Sultan kanlı bir ayaklanma ile tahtından indirilip bir sene sonra da öldürülmüştür. Reformcuların ikinci denemesinde de eski ile yeninin benzer bir hesaplaşmasını görmek mümkündür. Selim'in başarısız olduğu yerde, II. Mahmud muvaffak olacaktır. 1826'da kendi içlerinden özel bir Eşkinci Ocağı kurulması, yeniçerilerin ayaklanmasına sebep olmuş; ancak bu sefer hazırlıklı olan reform yanlıları bu isyanı kanlı bir şekilde bastırıp ocağı komple ortadan kaldırmayı başarmıştı. Müesses nizamın temsilcilerinin sahneden çekilmesiyle artık gönül rahatlığıyla "Asâkir-i Mansûre-yi Muhammediyye" adı verilen modern birlikler kurulabilirdi.

Hukuk sisteminde de aynen yukarıda görüldüğü gibi eski kurumları yeniden düzenlemek yerine, yenilerini kurarak bunların tasfiyesine gidilecekti. Klasik Osmanlı mahkemeleri şerî hukuka göre işlem yapan ve kadıların başını çektiği mahkemelerdir. Ancak, daha sonra Avrupa ile ilişkiler arttıkça Batı hukuku da imparatorluğa girmeye başlayacaktır. Şerî hukuku Batı hukuku gibi maddeler halinde düzenleyip bir orta yol bulma düşüncesi Ahmet Cevdet Paşa'nın başını çektiği bir komisyonun hazırladığı Mecelle-yi Ahkâm-ı Adliye ile tecessüm edecektir. Bu ara bulma çabası ihtiyaçları tam karşılayamamış olacak ki sonunda Cumhuriyet ile birlikte eski hukuk sistemi tam anlamıyla tasfiye edilmiş ve Batı hukuku tek sistem haline getirilmiştir. Benzer süreçler Mısır ve

İran'da da yaşanacak, ancak buradaki merkezî devletlerin Batılı reformları empoze edebilme ve geleneksel direnç noktalarını pasifize etme gücü daha az olduğundan, İslam-Batı hukuku düalitesi hiçbir zaman tam anlamıyla ikincisinin zaferiyle sonuçlanmayacaktır.

Kısacası, askerî mağlubiyetler, iç isyanlar ve iflaslarla geçen bir yüzyılın yarattığı yenilmişlik ve bezginlik hissiyatı geleneğin tüm kredisini tüketmesine yol açmıştır. Modern eğitim veren okullardan mezun olan sınırlı sayıdaki asker ve bürokratin sırtladığı Cumhuriyet de, Cihan Harbi sonrasının kaotik yıllarında eski dükkânın kapısına kilidi vurmakta tereddüt etmeyecektir. Yüzyıl boyunca süren ikilik, Batı modelli kurum ve kültürel kodların tam bir zaferiyle sonuçlanmıştır.

Cumhuriyet'in ilk on yılındaki reformların hızlılığı, Osmanlı İmparatorluğu'ndan farklı yeni bir devlet kurulduğu algısını pekiştirmeyi hedeflemekteydi. Kısacası, sadece Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e geçmekten ibaret bir yönetim sistemi değişikliği değildi söz konusu olan. Önce saltanatı ve halifeliği kaldırmanın ve sonra da Osmanlı hanedanının tamamını sınır dışı etmenin Atatürk ve arkadaşları için yarattığı psikolojik baskıyı düşünürsek, imparatorlukla araya mesafe koymanın gerekliliği daha da rahat ortaya çıkacaktır; ancak, burada konumuz bu değil. Fransızların "İkinci İmparatorluk"u ya da "Beşinci Cumhuriyet"i gibi bir "Birinci Cumhuriyet"ten ziyade ayrı bir devletten bahsetmemiz aslında biraz da imparatorluğun hanedanla özdeşleşmesi, hatta adını bile ondan almış olmasından. Yoksa Cumhuriyet'in kurucuları da kurumları da hep Osmanlı'dan miras kalma. Kurtuluş Savaşı'nın önde gelen paşalarının hepsinin Osmanlı subayı olduğunu, Cumhuriyet'in ilk Meclis'inin nüvesini son Osmanlı Meclisi'nden kaçabilenlerin oluşturduğunu ve imparatorluk memurlarının yeni devlette de görevlerine devam ettiklerini hatırlatmamıza gerek yok.

Bu hassas konuyu şimdilik bir kenara bırakıp bizim için önemli olan kısma gelelim: Tüm bu devamlılıklara rağmen Osmanlı mirasını reddeden Cumhuriyet'in tarih yazımı hep sert kırılmaların altını çizmiştir; yeri geldiğinde Osmanlı ve İslam mirasının yerine

Orta Asya Türk devletleriyle ve hatta Eti ve Sümerler gibi antik uygarlıklarla bağ kurmayı yeğleyecektir ki, seküler endişelerin benzer antik köken arayışına Mısır (Firavunlar dönemi), İran (Hehame-neşi) ve Lübnan'da (Fenikeliler) da rastlandığını belirtelim. Ancak, 1945 yılında çok partili rejime geçilmesiyle gelenekçi çıkar gruplarının sesinin tekrar duyulmaya başlaması, özellikle Soğuk Savaş sonrasında Türkiye'nin (bazen abartılı) bir özgüven geliştirmesi ve 1980'lerden beri yükselişte olan siyasal İslam, Osmanlılara bir iade-i itibar yapılmasına yol açmıştır.

Bir tarihçi olarak işimize gelse de, itiraf etmeliyiz ki, bu Osmanlı merakının artırdığı tarih ilgisinin karşılığını verebilecek bir akademik ya da kültürel altyapımız yok. Az sayıda nitelikli uzman bir sürü liyakatsiz muhterisin yarattığı kakafoninin içinde kaybolduğu için de, Osmanlı, Selçuklu ya da İslam adını kullanan birçok müze, film, dizi, prestij kitap ve proje ya yanlışlarla dolu ya da yüzeysel bazı bilgilerin fiyakalı başlıklarla süslenip tekrarlanmasıyla ibarettir.

Ancak, Sultanahmet Meydanı'nda semazen gösterileri yapmaktan öteye gidemeyen *kitsch* faaliyetlerle kurulmaya çalışılan bu fason "gelenekçilik" in Avrupa standartlarında bir "icat" a denk gelmediğinin altını çizelim ve lafı uzatmadan örneklerimize geçelim.

Uydurma Kuruluş Tarihleri

Bugün birçok önemli kurumumuzun armasında yer alan kuruluş tarihleri, hiçbir tarihsel metodolojiyle bağdaştırılamayacak bir şekilde kurulan zaman ve coğrafya ötesi bağlantılara dayanıyor. Böylece Cumhuriyet'in reddettiği Osmanlı mirası ile bir bağ kurulmaya ve ihmal edilen bir gelenek ihya edilmeye çalışılıyor. Bu hayal mahsulü tarihlerden bazılarını inceleyip nasıl sıkıntılı bir ilmi yöntemin ürünü olduklarını göstermek istersek, şüphesiz Kara Kuvvetleri'nin kuruluş tarihi olarak gösterilen MÖ 209 yılını ele almak gerekir. Hun imparatoru Mete Han'ın tahta geçişini sembolize eden bu tarihin bugünkü ordumuzun başlangıcı olması

için ortada hiçbir neden yok. Belki kabul etmesi zor ama tarihçiler Hunların Türk olup olmadığını bile tartışmakla meşgul.

Tedbiri elden bıraksak ve tarihteki ilk Türk devletini Hun İmparatorluğu olarak kabul etsek bile, binlerce kilometre ötede kurulmuş, kurumsal yapısı çok zayıf olan bir göçebe imparatorluğuyla yirmibirinci yüzyıl Türkiye'si arasında nasıl tarihsel bir bağ kurulduğunu anlamak zor. Âdet, töre, inanç, beslenme alışkanlıkları, yaşam tarzları, giyim kuşam gibi kültürel öğeler için belki bu tip bağlantılardan söz etmek mümkün olabilir; ancak, kurumsal bir ilişkinin kurulmasının imkânsız olduğu ayan beyan ortada. Ayrıca, Hunlar dönemindeki göçebe konfederasyonunun kuvvetlerini bir kurum olarak kabul etsek bile, bu imparatorluk ile Göktürkler ve daha sonra Göktürkler ile ardılları arasında zaman açısından bir kesinti olması bile bir bağ kurulmasını anlamsızlaştırıyor.

Türkiye'de bazen dile getirilen "tarihte iki Türk devletinin olduğu, bunların birinin Doğu (Hun, Göktürk vs.), birinin de Batı Türk devleti olduğu" yönündeki ifadeler romantik bir ideolojik bakıştan ibaret. Devlet kavramının yüzyıllar içinde geçirdiği değişimleri bilmeden, günümüz kavramlarını anakronistik (Gr. ἀνά (ana: karşı) + χρόνος (kronos: zaman), tarihi günümüz değerleriyle okumak) bir şekilde geçmiş için kullanmak kulağa hoş, akla boş gelen teoriler ortaya atmaktan başka bir şey değil ne yazık ki. Tarih bu kadar pürüzsüz bir okumaya kurban edilemeyecek kadar karmaşık ve katmanlı bir şey çünkü; masa başında Irak haritası çizen İngiliz sömürge memurları gibi pervasız davranmanın kimseye bir yararı yok.

Ama gelin yine de şu Batı Türk Devleti'ne biraz daha dikkatlice bakalım; zira Selçuklularla Osmanlılar arasında hem etnik hem de idari ve kültürel olarak daha anlamlı bir bağ kurabileceğimiz kesin. Ancak, burada da, devamlılıklar olmakla birlikte, Osmanlıların bu devletin tam bir ardılı olmadığı ortada. Uc boylarında kendine has kurumlar yaratan Osmanlıların devletlerini sıfırdan kurduklarını, kavramsal olarak aldıkları şeyleri bile karşılarına çıkan zorluklara

ve fırsatlara göre şekillendirdiklerini biliyoruz; nihayetinde en önemli özellikleri, değişik sistemleri bir potada eritebilmeleri. Bir örnek vermek gerekirse, Osmanlı ordusunun belkemiğini oluşturan yeniçeriler ve devşirme sistemi, İkinci Bölüm’de de bahsettiğimiz gibi, aslında gulam sisteminin bir uzantısı. Ancak, bu değişik sistemlerin hiçbirinin Selçuklu’dakilerle direkt kurumsal bir ilişkisi bulunmadığını, birinin diğerinden neşet etmediğini de ekleyelim.

Bu şartlar altında Kara Kuvvetlerimiz için kabul edilebilecek en erken kuruluş tarihi Yeniçeri Ocağı’nın kuruluşu gibi gözüküyor; ancak Orhan ve Murad dönemlerinde zuhur eden bu kurum için de kesin bir kuruluş yılı veremiyoruz. Yeniçeri Ocağı’nın kaldırıldığını göz önünde bulundurup kılı kırk yarmak isteyenler ise, Asâkir-i Mansûre-yi Muhammediye’nin kuruluş tarihini esas alabilirler. Ama bu kısım bizim için önemli değil; zira amacımız bu tarihi saptamak değil, gelenek icat etmek uğruna yapılan fahiş metodolojik hataları göz önüne sermek.

Benzer bir durum Deniz Kuvvetleri Komutanlığı için de geçerli. Burada da Çaka Bey’in İzmir’i ele geçirip Batı Anadolu kıyılarında bir Türk beyliği kurduğu 1081 tarihinin başlangıç olarak alındığı görülmektedir. Oysa Bizans’a karşı yaptığı deniz akınlarının önemine rağmen, Çaka Bey’in kuvvetleriyle Osmanlı donanması arasında bir devamlılık kurmak tamamen bir fanteziden ibaret. Osmanlılar ile hiçbir Anadolu beyliği arasında böyle bir devamlılık kurmanın mantığı yoktur aslında ama, bu örnekte durum daha da vahimdir. İki asır önce kurulmuş ve tarih sahnesine çıkmasıyla ortadan kaybolması bir olmuş siyasi bir oluşumun yaptığı kısa süreli deniz akınlarından Feridun Fazıl Tülbentçivari kahramanlık öyküleri çıkarılabilir. Tarihi etnik dikotomilerle (Gr. *δίχα* (dícha: ikiye) + *τομή* (tomé: kesmek), ihtilafla ikiye bölünmüşlük) ele almakta ısrar edenler, Çaka Bey’in Anadolu’daki ilk Türk tersanesini kurduğunu söyleyebilirler; bir tersanenin Türk’ünün Fransız’ından farkını açıklamak koşuluyla tabii. Ancak, ne Osmanlı ne de Türk donanmasını Çaka Bey’in donanması ile ilişkilendirmemiz imkân dâhilinde.

Üçüncü örneğimiz, üzülererek belirtiyoruz ki, köklü bir eğitim kurumumuzdan geliyor: İstanbul Üniversitesi. Elinin altında birçok yazma kütüphanesi olan, Tarih Bölümü bir ekol olarak addedilen, şu andaki rektörü de bir tarihçi olan bir üniversitenin kuruluş tarihinin nasıl 1453 olarak armaya konduğunu anlamak mümkün değil. Fethe denk gelen bu tarihin İstanbul Üniversitesi ile ne alakası var? Gelin güzide yükseköğretim kurumumuzun internet sitesine gidelim ve olayın esrarını çözelim.

29 Mayıs 1453'te İstanbul'u fetheden Fatih Sultan Mehmed, şehri bir ilim ve kültür merkezi haline getirmeyi planlamaktaydı. Fetihden sonraki ilk Cuma namazında ulemaya hemen eğitime başlanmasını emredince, Ayasofya'nın kenarındaki keşiş odaları medreseye dönüştürüldü ve yeni kurulan medresenin müderrisliğine padişahın hocası Molla Hüsrev atandı. Bir ikinci medrese de bugünkü Zeyrek Camii'nde kuruldu. Buradaki Pantokrator Manastırı bir medreseye çevrildi ve müderrisliğine Zeyrek Mehmed Efendi getirildi. 1470 yılında Fatih Camii'nin inşasının bitmesiyle her iki medrese de buraya taşınacak ve Sahn-ı Seman (Sekiz Avlu) adını alacaktı.

Görüldüğü gibi İstanbul Üniversitesi, Osmanlı başkentinde yapılan ilk eğitim öğretim faaliyetini kendisine kuruluş tarihi olarak almış durumda. Oysa Ayasofya'da kurulan ilk medreseyle İstanbul Üniversitesi'nin kökenini oluşturan Darülfünun arasında ne bir kurumsal devamlılık var ne de bir benzerlik. Batılı modern bir eğitim vermesi amacıyla kurulan Darülfünun ve benzeri kurumlar, artık imparatorluğun son yüzyılında hiçbir ihtiyacı karşılamayan ve modern ilimlerle alakası bulunmayan medreselere alternatif olarak kurulmuş kurumlardır. Ekmeleddin İhsanoğlu'ya göre, söz konusu yeni kuruma bu adın verilmesinin sebebi bile medreselerden farklı olduğunun altını çizme ihtiyacıdır. Osmanlı medreselerinden biriyle, bunların yetersizliği nedeniyle alternatif olarak kurulmuş bir Tanzimat kurumu arasında alaka kurmanın akılla mantıkla bağdaşır tek bir yanı yoktur. İlk kuruluş denemeleri defalarca

sekteye uğrayan Darülfünun'un, 1874'teki üçüncü kuruluşunun ardından, Türkçe ders verecek kimse bulunamadığından eğitim dilinin Fransızca olarak belirlendiğini hatırlatırsak veya bu kurumun işleyişini de düzenleyen Maârif-i Umûmiyye Nizamnâmesi'nin Fransız eğitim sistemi esas alınarak hazırlandığının altını çizerseniz, elimizdeki örneğin klasik Osmanlı eğitim kurumlarından nasıl farklı bir müfredata ve sisteme sahip olduğu daha rahat anlaşılacaktır.

Görüldüğü gibi, İstanbul Üniversitesi'nin kökeni, ancak kuruluş çalışmaları 1845'e kadar uzanan ve son şeklini 1900 yılında alan Darülfünun'da aranmalıdır. İdareciler kurumlarının köklü bir geleneğe sahip olmasını arzulayabilirler; ancak unutulmamalıdır ki, İstanbul Üniversitesi tarih ilminin mantığına aykırı, akıldışı argümanlarla ve arma üzerinde yapılan oynamalarla icat edilecek bir geleneğe ihtiyaç duymayan köklü bir kurumdur.

Türkiye modernleşmesinin büyük bir kırılma hareketi olduğu ve bu süreç içerisinde reforme edilemeyeceğine kanaat getirilen klasik kurumların birçoğunun peyderpey tasfiye olduğu düşünüldüğünde, günümüz kurumlarının birçoğunun kökeninin en fazla Tanzimat dönemine kadar gidebileceğini söyleyebiliriz. Cumhuriyet ile Osmanlı kurumları arasındaki bu devamlılığı vurgulaması açısından Yargıtay, Danıştay, Sayıştay, Polis Teşkilatı gibi kurumların kuruluşunun ondokuzuncu yüzyıla kadar götürülmesinin yerinde olduğu kanaatindeyiz. Ancak, aşırıya kaçmamalı ve geleneği icat edeyim derken hiçbir bilim adamının kâle almayacağı argümanlarla ortaya çıkmamalıyız.

Yukarıda yapmaya çalıştığımız kurumların esas kuruluş tarihlerini saptamak değil, gelenekçilik adına feda edilen tarihsel metodolojinin ardından ağıt yakmaktır. Son olarak belirtmemiz gereken bir şey de, tam tarihlerin aslında o kadar önemli olmadığı ve profesyonel tarihçiler dışındaki okuyucuyu pek fazla ilgilendirmediği. Bursa ya da Edirne'nin tam olarak ne zaman fethedildiği teknik bir mesele olarak uzmanlarına bırakılmalıdır. Yine devletlerin kurdele kesilerek bir günde kurulmadıkları göz

önüne alındığında, Osmanlı Devleti'nin 1299'da mı, 1302'de mi kurulduğu da aslında yersiz bir sorudur. Bu tip detaylarla Türk kamuoyunun gereğinden fazla meşgul edildiği kesindir; okuyucuya daha kavramsal ve evrensel konular üzerine yoğunlaşmaları ve böyle teknik meselelerden uzak durmasını tavsiye ederiz.

Kim Bu Küpeli? Topkapı Sarayı'nda Yavuz Diye Şah İsmail'i mi Görüyoruz?

Geleneğimizin ne kadar zayıf temeller üzerine kurulduğunun en güzel örneği, Türkiye'de Osmanlı hanedanının ve tarihin sembolü olmuş, Kutsal Emanetler'e ev sahipliği yaptığı için bazılarının gözünde kutsal bir statüye kavuşmuş (Aya İrini'de yapılan bir klasik müzik konserinde şarap ikram edilince olanları hatırlayalım) Topkapı Sarayı'ndaki Yavuz Sultan Selim portresinin aslında Padişah'ın kendisine ait olmaması [bkz. Renkli Resim 10].

1926 yılında Dolmabahçe Sarayı'ndan Topkapı Sarayı'na getirilen bu inci küpe ve madalyonlu, taçlı, sakalsız ama palabıyıklı portrenin Yavuz'a ait olmadığını gündeme getirenler Nezih Uzel ve Murat Bardakçı olmuştur. İlk olarak, Avrupa krallarının kafasında görmeye alıştığımız tacın Osmanlı sarayında bir manası yoktur. Osmanlı sultanları Batı'daki muadilleri gibi taç giyerek değil, kılıç kuşanarak tahta geçerler ve bazı istisnai durumlar haricinde (Kanuni'nin 1528'de Belgrad'da taktığı üç katlı tacı düşünün, bkz. Resim 14) taç takmazlar. Selimnamelerdeki ve diğer Osmanlı el yazmalarındaki minyatürlerden Selim'in hakikaten de palabıyıklı ve sakalsız olduğunu biliyoruz; ancak, benzerlikler burada sona eriyor. Portredeki kızıl börk ve 12 dilimli tacın da Osmanlı kültüründe pek bir karşılığı bulunmamakta; zaten hiçbir minyatürde Selim kafasında kızıl bir börkle nakşedilmemiştir.

Portreyi meşhur eden şeylerden biri de sol kulaktaki küpeydi. İlk başta bir Osmanlı padişahının küpe takması özellikle bu aksesuarın günümüzde sembolize ettiği şeyler düşünüldüğünde garip karşılanmıştı. Ancak, küpe eski Türkmenler ve derviş grupları

arasında yaygın bir takıydı. “Mengüş” de denen bu küpe ile derişler dünyevi şeylerden vazgeçtiklerini göstermek isterlerdi.

Portrenin Yavuz’a ait olmaması, küpe ile ilgili birçok rivayetin türemesine engel olmayacaktı. Bunlardan birine göre, şehzadelğinde kılık değıştirerek Trabzon’dan Tebriz’e giden Selim burada Şah İsmail’i satrançta yenmiş ve mağlubiyeti içine sindiremeyen mızıkçı şahtan okkalı bir tokat yemişti. İşte Yavuz’un kulağına küpe ettiğı aslında bu tokattı. Bir Osmanlı şehzadesinin değil ülke sınırlarını terk edip tebdil-i kıyafet Osmanlıların baş düşmanı bir ülkenin başkentine gitmesinin, isyankâr durumuna düşmeden sancağından bile ayrılmasının imkânsız olduğı ortada; ancak, yine de bu eğlenceli hikâyeyi aktarmadan edemedik. Bir diğeri rivayet biraz daha ciddi: Mekke ve Medine’nin fethiyle Hâdımü’l-Haremeyn, yani iki kutsal şehrin hizmetkârı unvanını alan Yavuz, küpeyle bu hizmetkârlığını göstermek istemektedir.

Yavuz Sultan Selim’in olmadığı kesin olan bu portreyi bazı tarihçiler Babür hükümdarı Cihangir Şah’a, bazıları da Şah İsmail’e atfetmişlerdir. Bu sonuncu ihtimal özellikle dikkat çekicidir; zira kendisini neredeyse Tanrı mertebesinde gören taraftarlarıyla Osmanlıların Anadolu’daki hâkimiyetini kökünden sarsmış Şah İsmail, Yavuz’un can düşmanıdır. Şah İsmail ihtimalini gündeme getiren portredeki 12 dilimli kırmızı bôrk. İsmail’in babası Şeyh Haydar, büyük bölümünü Azerbaycan ve Doğı Anadolu Türkmenlerinin oluşturduğı taraftar kitlesine 12 imamı temsilen 12 dilimli kırmızı (bu renk Hz. Hüseyin’in kanını simgelemektedir) bôrk giydirdi ve buna “tac-ı Haydar” denirdi. Sırf bu tac yüzünden bunların takipçilerine “kızılbaş” ya da Farsça anlamıyla *sorhsar* (Fars. *sorh*: kırmızı, *ser*: baş) dendiğini de biliyoruz.

Bu savın doğıru olup olmadığını hiçbir zaman bilemeyeceğiz, ancak doğırluğı ispatlanabilseydi, ortalığa karikatürize olduğı kadar şizofrenik bir durum ortaya çıkacaktı: Topkapı’da kendi resmi yerine can düşmanı Şah İsmail’in portresinin gösterildiğini bilse, hiddetiyle meşhur Selim kim bilir kaç kişinin kafasını uçururdu! Bundan beş yüzyıl sonra Beyaz Saray’da bir Stalin veya

Usame bin Ladin portresi olduğunu hayal ettiğimizde, Şah İsmail savının doğru çıkması durumunda, geleneğimizin temellerinin nasıl kökünden sallanacağı daha rahat anlaşılacaktır.

Koskoca bir cihan imparatorluğunun mağrur mirasçıları olarak nasıl böyle fahiş bir hata yapabileceğimizi düşünenleriniz için bazı “hafifletici” sebeplerden bahsetmezsek olmaz. İlk olarak tarih algımızın büyük bir kısmını oluşturan Batı’dakinin aksine Osmanlı toplumunda görsel kullanımı oldukça kısıtlıdır. Özellikle ondokuzuncu yüzyıl öncesi için elimizdeki portre, manzara resmi, gravür vs. tarzı görsel ürünleri Avrupa’dakilerle karşılaştırmak mümkün değil. Zaten bu görsel ürünlerin de büyük bir kısmı İstanbul’a gelmiş Avrupalı sanatçıların elinden çıkmış durumda. Bazen durum daha da vahimleşiyor: Elimizdeki bazı görseller buraları hiç görmemiş kişiler tarafından yapılmış.

Osmanlı’dan bize kalan tek görsel kaynak olan el yazmalarındaki minyatürleri* ise ne detay ne de sayı olarak Avrupa’daki muadilleri ile mukayese etmek mümkün. Yine de bu minyatürlerden Osmanlı asker ve devlet görevlilerinin neler giydiği; sünnet, evlilik, sefere çıkma gibi emperyal törenlerin detayları; seferlerde hangi silahların kullanıldığı gibi birçok önemli bilgiyi edinebiliyoruz. Ayrıca, portre yapma âdetinin olmadığı bir kültürde birçok padişahın ve önemli şahsiyetin neye benzediğini ancak bu minyatürlerden öğrenebiliyoruz; Mimar Sinan gibi bugün çok önem verdiğimiz bazı sanatçıların tek çağdaş görseli yine bunlardan geliyor [bkz. Renkli Resim 11].

İşte tam da bu yüzden birçok tarihî şahsiyetin neye benzediğini bilemiyoruz. Mesela, her ne kadar özellikle Fatih’ten sonra gelen Osmanlı sultanları saraydaki nakkaşlara kendi resimlerini yaptırma yoluna gitse de, Topkapı Sarayı’nda gördüğünüz Batılı tarzdaki padişah portrelerinin büyük çoğunluğu III. Selim’in siparişiyle ondokuzuncu yüzyılın başında yapılmıştır. Valide

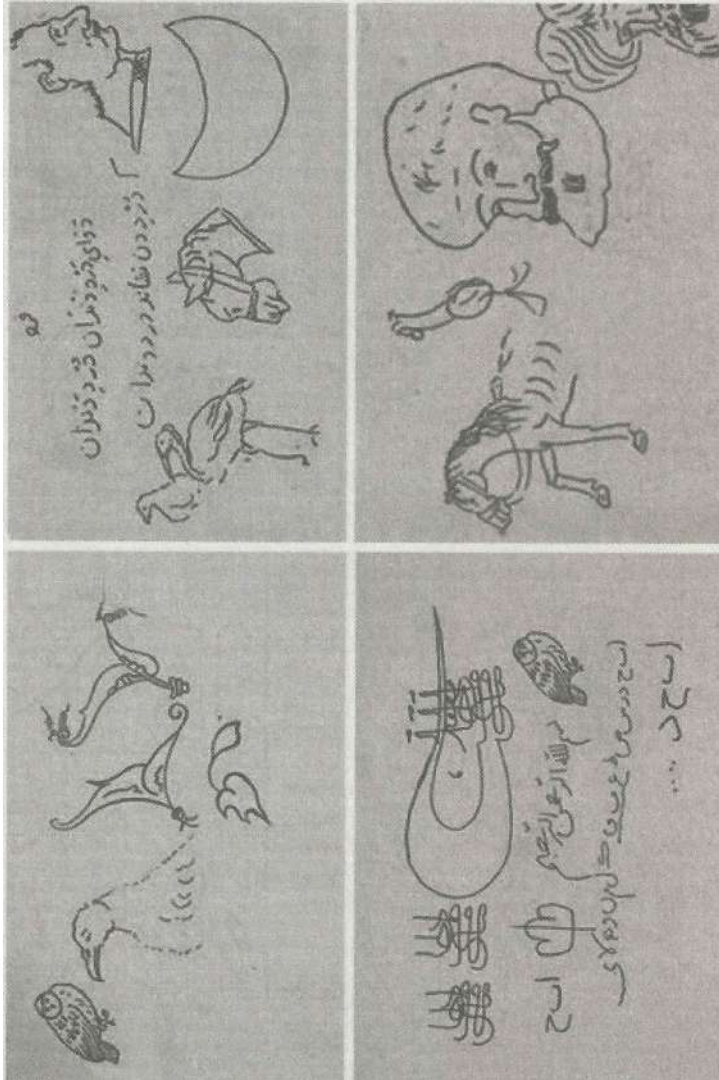
* Osmanlı sanatının sembolü haline gelmiş bu geleneksel sanat için “minyatür” adını kullandık ama İslam sanatında “tasvir” ifadesinin kullanıldığını, bunları yapanlara da “musavvir” ya da “nakkaş” dendiğini ekleyelim.

sultanların ya da padişah eşlerinin ve hatta daha genel konuşmak gerekirse herhangi bir Osmanlı kadınının da suretlerinin neye benzediği meçhul. Mimar Sinan-Mihrimah aşkı gibi fantastik hikâyelere inanmaya meyyal, zihni tarihî dizilerin Yeşilçamvari kötü hikâyeleriyle işgal edilmiş bizlerin bunu ilk başta algılaması biraz zor belki ama Osmanlı toplumunda kadın ile erkeğin alanı birbirinden net bir şekilde ayrılmıştı. Bunlara atfedilen mahremiyet öyle bir seviyedeydi ki, başkasının kadınları üzerine laf etmek bile ayıp sayılırdı. Böyle bir ortamda Osmanlı kadınlarının resminin yapılması şüphesiz beklenemezdi.

Yine şayet Osmanlı minyatürlerinde karşımıza çıkmazsa, birçok paşanın hiçbir resmi olmadığını görürüz. Bu da Avrupa'da basılan kitaplardaki görsellerle yetinmek zorunda kalmamız demek ki, bunlar da en iyi ihtimalle metinlerdeki tarifler esas alınarak yapılmış, gerçeği yansıtmayan tahminî çizimler. Bu çizimlerin olmadığı yerlerde popüler tarih dergileri imdadımıza yetişiyor; bugün orada burada karşımıza çıkan birçok ekâbir resmi aslında yirminci yüzyılda yapıldı.

Fatih'in Çocukluk Defteri

Yine yakın zamanda medyada “Fatih'in çocukluk defteri” diye gündeme gelen bir defterden de bahsetmek isteriz. Hakikaten on-beşinci yüzyıldan kalma olduğuna kanaat getirilen ve içinde Fatih'in tuğrasının müsveddeleri; bazı yazılar; at başı, baykuş, kartal, leylek, insan kafası gibi çizimler; okunamayan bazı beyitler; Yunan ve Türk alfabesi gibi birçok alakasız şey bulunan bu defter, oldukça önemli bir buluş. Ancak, bunun hakikaten Fatih'in olduğuna dair elimizde hiçbir kanıt yok; burada II. Mehmed'in tuğrasının olması defterin saraydan bir kâtibin not defteri olabileceğine de işaret edebilir aslında. Bu noktada, kitabı yayına hazırlayan Süheyl Ünver'in o dönemlerde tuğraların “çok galip bir ihtimalle” bizzat padişahlar tarafından yapıldığına dair açıklamasının da tartışmalı olduğunun ve zaten halihazırda bir ihtimalden bahsettiğinin altını çizelim.

Resim 19. Fatih'in Olduğu İddia Edilen Not Defterinden Sayfalar.

Her ne kadar kitabının başlığına “Fatih’in” ifadesini koysa da, 1961 yılında defteri basan Süheyl Ünver de iddiasını pek delillendiremediğinin farkında olsa gerek ki, “müsbet delillerin peşinde koşmak ile neler kaybettirdiğimizin farkında olmalıyız,” demekten kendini alamamış ve yaptığıının “tarih metodlarına uymazsa bile” kabul edilmesini istemiştir. Tarihçilerin çalıştıkları konuyla duygusal ilişki kurmalarının önüne geçmek her zaman mümkün olmayabilir; ancak, bu aşırı motivasyonun bizi olasılıkları zorlamaya itmemesine özen göstermeliyiz.

* * *

Yukarıdaki örnekler çoğaltılabilir; ancak mevzu şu ana kadar anlaşılmış olsa gerek. Her geçen gün artan geleneğe ilginin entelektüel ve akademik altyapısını kuramadığımız aşikâr. Böyle bir ilginin beceriksiz senaristler tarafından yazılmış ikinci sınıf televizyon dizilerinin, sayfa tıklatmak için her türlü yalan yanlış habere balıklama atlayan fırsatçı gazetecilerin ya da belirli bir siyasi çizginin taraftarlığını yapan tarih metodolojisinden bihaber amatör kalemlerin insafına bırakılamayacağı kesin.

Yine söylüyoruz. Sultanahmet Meydanı’nda semazen gösterileri yapmaktan öteye gidemeyen *kitsch* faaliyetlerle kurulmaya çalışılan fason bir “gelenekçilik”in Avrupa standartlarında bir “ıcat” a denk gelmediği belli; zira bir şeyi şık ya da işe yarar bulmakla onu hazmedebilmek arasında büyük fark var. Tarihi siyasi amaçlar için ya da günümüzün karmaşasında her geçen gün kimliksizleşen yığınlara bir ülkü vermek adına kullananlara en azından bunu layıkıyla yapmalarını salık veriyoruz; ancak, bunu tüketici de istemedikçe biz tarihçilerin yakarışları bu manipülörlere hoş bir seda gibi gelmeye devam edecektir. Bir savunma mekanizması olarak ya da ön lobdan tasarruf etmek için tarihdışı (İng. *ahistoric*) bakış açılarına inanmaya çok heveslilere ise, kandırılmakta bu kadar ısrarlılarsa, en azından kaliteli bir kurguyu hak ettiklerini hatırlatmak isteriz.

XIII

YANLIŞ KULLANILAN KAVRAMLAR

Türkiye’de tarih aslında geçmişle değil, bugünle alakalı bir uğraş; birçoğumuz tarih kitaplarını günümüzün sıkıntılarını anlamlandırmak ve çözmek için okuyoruz. Yine bugünün siyasi ve ideolojik kavgalarında haklı çıkmak için tarihin orasının burasının rahatça bükülebildiğini, buna bazen meslekten insanların da katıldığını itiraf etmek gerek. Her üniversiteye açılan ilk bölümün tarih olması boşuna değil!

Kitabın diğer bölümlerinde girdiğimiz teorik tartışmalar ve okuyucuyu alıştırmaya çalıştığımız metodolojik kıvraklıklar aslında tarihle girilen bu sıkıntılı ilişkiyi çözmeye çalışmakta. Bu kısımda daha mütevazı bir hedefle yola çıktık: Günümüz bilim adamları, entelektüelleri ve kanaat önderleri tarafından yanlış bir şekilde kullanılan kavramları açıklamak. Bilginin yayılması ve demokratikleşmesinin doğal bir sonucu olarak kulağımıza çalınan sözcüklerin sayısının her gün arttığı bir ortamda, bu kavram kirliliğinin önüne geçmek için umarım hâlâ geç kalmamışsızdır.

Hümanizma-Skolastisizm

Bu kısımda ele alacağımız iki kavram aslında birbirine alternatif bir eğitim programı ve felsefe metodu sunan iki zıt akım. Ancak, Türkiye’de her ikisi de anlamının çok dışında kullanıldığı için bu durumun farkında olan pek yoktur herhalde. Hümanizmadan

türemiş hümanist, genelde insanları sevmek ve hatta diğergâm (İng. *altruistic*) bir şekilde başkalarını düşünmek manasında kullanılırken; skolastik de genelde sorgulamanın yasaklanması ya da bağnazlık şeklinde algılanıyor.

Oysa her iki kullanım da yanlış. Her ne kadar hümanizmanın kökünde Latince insan (*homo, hominis*) kelimesi bulunsun da, hümanist felsefenin direkt insan sevmekle bir alakası yok. Karşımızda Kristeller gibi tarihçilerin felsefe dahi demekten imtina ettiği ve yine bir başka tarihçi Nauert'in "entelektüel çözücü" (İng. *intellectual solvent*) olarak adlandırdığı, belirli bir müfredatı ve tetkik yöntemini savunan kültürel bir akımdan fazlası yok esasen.

"Hümanizma" aslında Rönesans döneminde kullanılan bir kelime değil; ilk kez 1808 yılında bir Alman tarihçi tarafından dolaşıma sokulan ve yüzyılın ortalarından itibaren kitaplara girmeye başlayan, yani yine kendi kavramlarını geçmişe dayamaya çok meraklı meslektaşlarımdan ürettiği bir terim. "Hümanist" ise onbeşinci yüzyılda üniversite öğrencileri arasında ortaya çıkan ve *studia humanitatis* adı verilen ve Ortaçağ üniversitelerinin üç temel fakültesinde (hukuk, tıp ve ilahiyat) okutulmayan dil bilgisi, belagat, şiir, etik felsefe ve tarih gibi dersleri veren hocalar için kullanılan bir ifade. Üniversitelerdeki insan bilimleri fakültelerinin isminin de buradan geldiğini ekleyelim.

Geç Ortaçağ'ın büyük *polymath*'i (πολύς (*polús*: çok) + μάθη (*máthē*: öğrenmek), birçok alanda bilgi sahibi olan) Petrark'tan itibaren yaygınlaşmaya başlayan ve Rönesans döneminde tavan yapan hümanizma aslında yeni bir müfredat önerisi. Kilisenin ve hükümdarların ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurulan Ortaçağ üniversitesi müfredatı, ondördüncü yüzyıldan itibaren ortaya çıkan ve birçoğu ya cumhuriyet olan ya da temsilî kurumlara sahip İtalyan şehir devletlerinin ihtiyaçlarını karşılamıyordu. Burada öğretilen Aristocu mantık, tıp, felsefe ve ilahiyatın şehir devletlerinde bir karşılığı yoktu. Bunları yöneten zengin tacir sınıfına vatandaşlık bilinci aşlamak ve temsilî bir yapıda siyaset yapmayı öğretmek için gerekli olan müfredatı sunan ise hümanizma oldu.

Belagat, şiir ve dil bilgisi meclis kürsülerindeki konuşmalarda etkinliği hedeflerken; etik felsefe ve tarih gibi alanlar da hem siyaseti daha rahat anlamlandırmayı hem de elitlere bir aidiyet ve sosyal sorumluluk anlayışı aşılamayı amaçlıyordu.

Hümanizmanın yavaş yavaş yerini aldığı skolastisizm de sanıldığı gibi geri kafalılık ya da bağınazlık anlamına gelmiyor. Avrupa üniversitelerinin ortaya çıkmasıyla onikinci yüzyıldan itibaren peyda olan bu öğrenme metodu diyalektik sorgulamaya dayanıyordu; yani gelenekselleşmiş bir metinden (İncil, papalık fermanları, Aristo ve Aquinas gibi filozof ve ilahiyatçıların eserleri) bağlam gözetilmeden alınan bir önerme, diğer önermelerle karşılaştırılıyor ve uzlaşan ve çatışan noktalar uyumlu hale getirilerek bir sonuca varılıyordu. Hümanizmanın getirdiği yenilik de işte tam buradaydı; hümanistler önermeleri tek tek cümleler (Lat. *sententia*) halinde karşılaştırmaların metnin ruhunu görmezden gelmek olduğunu savunmaktaydılar. Onlara göre her cümle, metnin genel ruhu ya da bağlamı içinde değerlendirilmeliydi. Ayrıca, kesin felsefi doğrulara ulaşamayacağına inandıkları için, diyalektik skolastizmin farazi tartışmalarını yararsız bulmaktaydılar; hümanistlere göre, yapılması gereken gündelik yaşamda karşımıza çıkan ihtimaller üzerine yoğunlaşmaktı.

Skolastizme alternatif olarak sundukları bağlam bazlı metot çok titiz bir metin incelemesini mecburi kılmaktaydı. Temsili mekanizmalara sahip antik Yunan ve Roma toplumlarıyla kendi yaşadıkları şehir devletleri arasında paralellik kurmakta pek zorlanmayan hümanistler, bu dönemde yazılmış eserlere yönelmekte gecikmedi. Örneğin, belagat ile ilgili Cicero'nun metinleri ya da bu dönemde yazılmış tarih eserleri bir anda büyük bir ilgiye mazhar oldu. Burada söz konusu eserlerin pek de sanıldığı gibi yeniden keşfedilmediğini, sadece yeni bir bakış açısıyla tekrar değerlendirildiğini de hatırlatalım. Ortaçağ da antik eserlerin gölgesi altında yaşamaktaydı, hümanizmanın ele aldığı eserlerin birçoğu zaten biliniyordu. Ancak, bağlamın çok önemli olmaması metinlerin düzgün çevrilmemesine yol açmıştı. Bunlar yanlışların yanı

sıra, atlamalar ve eklemelerle doluydu; üstüne üstlük ortalık sahte metin kaynamaktaydı. Hümanistlerin aynı eserin birçok kopyasını karşılaştırıp hummalı bir tenkitli metin (Fr. *édition critique*) seferberliğine girişmesinin nedeni işte tam da bu eksiklikti. Bu yeni bakış açısının özelliği aslında İsviçreli tarihçi Jacob Burckhardt'ın dediği gibi insanı merkeze almasından çok metnin bütünü ve yazıldığı dönemin şartlarını önemsemesiydi.

Ondördüncü yüzyılın ikinci yarısında İtalya'da ortaya çıkan bu yeni akım, kısa sürede Alpler'i aşacak ve Kuzey Avrupa'da da yayılacaktı. Bir sonraki yüzyılda matbaanın bulunması hümanistlerin fikirlerini daha geniş kitlelere yaymasına yardımcı olurken, domine ettikleri dil bilgisi okullarının artması ve üniversitede hümanist müfredatın yer bulması, yeni usullerle eğitim almış ve daha dünyevi metinlere hâkim bir elitin ortaya çıkmasına yol açmıştı. Müesses nizama büyük bir meydan okuma olan Protestanlığın ortaya çıkışında bu iki gelişmenin çok önemli bir rol oynadığını belirtelim; ancak, her ne kadar hümanistleri takdir etse de Luther'in klasik bir eğitim aldığını ve Erasmus başta olmak üzere birçok önde gelen hümanistin yumurta kapağıya dayanınca Kilise ile aralarını bozmaktan ısrarla çekindiklerini de atlamayalım. Ve bunun için hümanistlere kızmayalım, zira onlar hiçbir zaman bazı idealist meslektaşlarımızın hayal ettiği gibi radikal reformcular olmadılar.

Mutlakiyet

Genelde gücün tek kişinin elinde bulunduğu yönetim biçimi anlamında kullanılan mutlakiyet de popüler kültürde tam karşılığını bulamamış kavramlardan biridir. İlk olarak, onyedinci yüzyıl Avrupa hükümdarları için kullanılan bu kavramı geriye doğru işletip tüm despotik rejimler için kullanmak, kelimenin daha belirgin manasını yok etmek anlamına gelmektedir.

Mutlakiyet, gücün tek bir kişinin elinde bulundurulması olabilir; ancak, sistemin alametifarikası, gücü elinde bulunduran kişinin herhangi bir yasa, töre ya da kurum ile sınırlandırılmış

olmaması, her türlü denetimden azade olmasıdır. Zaten kelimenin Latince kökündeki *absoluere* (İng. *absolutism*) ve Arapça kökündeki ıtlak (Ar. *mutlakıyyet*) da buradan gelmektedir. Mutlaki monarşilerde hükümdarlar halka ya da başka kurumlara hesap vermezler, günahlarıyla sevaplarıyla onları yargılayabilecek tek merci bizzat Tanrı'dır. Hükümdar tarafından sembolize edilen merkezî devletin gücünü artırdığı onaltıncı ve onyedinci yüzyıllarda formüle edildiği haliyle, hükümdarlar Yaratıcı tarafından bizzat seçildikleri için tebaalarını ilahî bir hakla (Fr. *droit divin*, İng. *divine right*) yönetirler. Ne halk ne aristokrasi ne de Kili-se'nin krala hesap sormaya hakkı vardır. XIV. Louis'nin aslında hiç demediği "*L'état, c'est moi*"sının ya da Osmanlı sultanlarının cüretkâr bir şekilde takındıkları "zılhullah-ı fi'l-alem," yani Allah'ın yeryüzündeki gölgesi unvanının açıklaması bu ön kabulde gizlidir.

Mutlak monarşilerin tam zıddı olan meşruiyetin kökeninin de gene "şart" olması aslında tesadüf değildir; burada hükümdar artık otoritesini Tanrı'dan değil, halktan almaktadır. Hobbes, Locke ve Rousseau gibi düşünürlerin üzerine çok tartıştıkları "Toplumsal Sözleşme" (Fr. *contrat social*) kavramının genel kabul görmesi ve burjuva zihniyetinin feodal yapının arttığı bir hükümdarlık teorisini eleştirmeye başlamasıyla, kralın yetkilerinin denetlenmesi gerektiği fikri kabul görmüş ve bu denetleme mekanizmalarını kuracak anayasalar yürürlüğe sokularak, monarklar hesap verir konuma getirilmişlerdir. Gene de her anayasanın hükümdarın yetkisini sınırlamadığını hatırlatalım; mesela 1665 tarihli *Kongeloven* (Kral Yasası) Danimarka-Norveç krallarına mutlak yetki tanımış, ironik bir şekilde Tanrı'dan alınan meşruiyeti yazılı bir metne geçirmiştir.

Bu, Avrupa'nın hemen her yerinde monarkların yavaş yavaş sembolik rollere soyunması demektir. Bu süreç her ülkenin iç dinamiklerine göre farklı gelişmiştir. İngiltere gibi aristokrasi ve hükümdar arasındaki hesaplaşmanın görece erken gerçekleştiği yerlerde kral ve kraliçe sembolik bir role indirgenirken, Fransa

gibi aşırı merkezî ülkelerde bunların hizaya çekilmesi gelgitlere tabi, sancılı bir süreç olmuştur. Fransız İhtilali'ni demir yumruklu bir Napolyon devri takip edecek, hemen ardından geri gelen krallık ise 1830'daki isyanları hükümdarı değiştirerek atlatsa da, 1848'de yerini kısa süreli bir İkinci Cumhuriyet'e bırakacaktı. Her ne kadar Napolyon'un yeğeni 1852'de on sekiz yıllık bir tek adam rejimi kuracaksa da, Bismarck'ın orduları karşısında aldığı yenilgi Üçüncü Cumhuriyet'i doğuracak ve Fransa bugüne dek yürütmenin anayasal kurumlarla denetlendiği bir ülke olarak kalacaktı.

Yine, İspanya'da kralların ayak diremesi bir seri darbe ve karşı darbeye yol açmış ve anayasal sürecin gelişmesi bir ileri iki geri adımlarla 1980'lere kadar sarkmıştı. İç Savaşı müteakiben ülkeyi kırk sene demir yumrukla yönettikten sonra hanedanı geri çağırıp ülkeyi anayasal bir sürece sokan *Generalissimo* Francisco Franco'nun vizyonu herkes tarafından paylaşılmamış olacak ki, 1981 gibi yakın bir tarihte hâlâ Avrupa'nın göbeğinde Meclis basıp darbe yapmayı planlayan vardır (23-F).

Son olarak, Osmanlılar da 1877'de ilk anayasa denemesinde başarısız oldularsa bu, Kânûn-i Esasî'ye göre Meclis'in hükümdarı denetleyememesinin bir sonucuydu. Sultana Meclis'i lağvetme yetkisi vermesi ölümcül bir hata değilse neydi?

Külliye

Siyasal İslam'ın iktidara gelmesi ve Türkiye'deki meşruiyet araçlarının dinileşmesiyle her geçen gün karşımıza çıkan bir başka kavram da külliye. Aslında cami, mescit, medrese, aşevi, tabhane, darülitam, darüşşifa, kervansaray, muvakkithane, türbe gibi yapıların bütünü için kullanılan bu kelime, ülkemizin başkanlık sistemine geçmesiyle birlikte dinî olmayan yapılar için de tercih edilmeye başladı. Çankaya Sarayı'na alternatif olarak Beştepe'de inşa edilen başkanlık kompleksinin adı da bir anda Cumhurbaşkanlığı Külliyesi oluverdi. Bu seçimin arkasında cumhurbaşkanlığı makamına dinî bir meşruiyet kazandırmak kadar, son yıllarda

Osmanlı ile ya da Osmanlı olduğu sanılan şey ile bir bağ kurulmak isteğinin olduğu da tartışılmaz bir gerçek. Sayın reisicumhurun göreve başlamadan önce Osmanlı padişahları gibi Eyüp Sultan'ı ziyaret etmesi de aynı yönde bir manevra aslında.

Cumhuriyet'in kurucu ideolojisiyle hesaplaşma iddiasında olan bir siyasi hareketin Osmanlı ile bağ kurmaya çalışması aslında o kadar da şaşırtıcı değil. Nasıl ki ilk yıllarında bu Cumhuriyet Osmanlı ile köprüleri atmak için suni bir tarih yazımını pompaladıysa; geleneği rehabilite etme iddiasındaki bir iktidarın da Osmanlılarla ilişkilendirilecek kavramları, âdetleri ve törenleri ihya etmeye çalışmasında bir gariplik yok. Ancak, Tanzimat'tan bu yana dörtlüyle yol alan modernleşme sürecinin geleneği yok etmesi yüzünden bu ihya çalışması bir türlü başarılı olamıyor; ortaya batardize olmuş *kitsch* bir uydurma gelenekten ötesi çıkmıyor. Şüphesiz birileri Terence Ranger ve Eric Hobsbawm'a özenip her geleneğin icat olduğunu söyleyecektir; ancak, buradaki durum biraz daha vahim. Yine söyleyeceğiz ama Sultanahmet'te sema gösterisi yapmak ya da her 29 Mayıs'ta Fatih, Mehmed ve Sultan isimli 1.453 (olay gelenekse neden 857 değil?) çocuğu Fatih'te yürütmek icattan öte bir şey sanki.

Küllîye kavramının hayatımıza tekrar girmesi de yukarıdaki savları kuvvetlendirir nitelikte. Şimdi sıkı durun: Külliye kelimesi Osmanlıların bildiği, kullandığı bir kelime değildi. Bugün külliye adını verdiğimiz cami komplekslerinin hiçbiri o dönemde böyle anılmazdı. Aşevleri için kullanılan bir kelime olan "imaret" bu tip yapı komplekslerinin tamamına verilen isimdi aynı zamanda da; kitabelerde neredeyse hep bu ifadeye rastlıyoruz. Külliye ise yirminci yüzyılın başlarında ortaya çıkmış modern bir kelimeydi; kısacası bir zaman makinesi yapıp onaltıncı yüzyıla gitsek ve "Süleymaniye Külliyesi'ne nasıl giderim?" diye sorsak, şaşkın bakışlarla karşılaşmamız pek olası.

Burada camilerle ilgili bir iki ufak ekleme yapmak bazı karışıklıkları önlemek ve bugünün ve dünün ibadet mekânları arasındaki bazı kavramsal ve mimari farkları anlamamızı kolaylaştırmak

açısından önemli. İlk olarak, her ne kadar bugün minaresi olan her yapıya cami dense de, eskiden durum pek böyle değildi; sadece Cuma namazı kılınan ve içinde hutbe için minber bulunan yapılara cami denirdi ki, her iki kelimenin de kökü (Ar. *cem'*, toplamak) aynıydı. Yapımı için sultandan izin de alınması gereken bu yapıların dışındakilere mescit adı verilir.

Eklenmesi gereken bir ikinci nokta da, özellikle onaltıncı yüzyıldan sonra oturan mimari bir edep anlayışıydı. Gülru Necipoğlu'nun ödüle doymayan *The Age of Sinan* adlı eserinde detaylarıyla anlattığı gibi, Mimar Sinan döneminde oluşan bu mimari kültüre göre, sadece selatin camilerinde, yani sultanın yaptırdığı camilerde birden fazla minare olabilir. Diğer camilerde minare sayısının biri geçmesi ve bu minarede de birden fazla şerefe olması padişahın iznine tabiydi. Şehzade Mehmed adına yapılan Şehzade Camii ve Üsküdar'daki Valide ve Valide-yi Atik camileri gibi sultan tarafından yaptırılmadığı halde iki minareye sahip olan camiler istisnaydı. Dönemin tarihçilerinin kendilerini bu istisnai durumu açıklamak zorunda hissetmeleri bile bu edebin ne kadar oturduğuna delalet. Mustafa Âli Süleyman'ın şehzadesini çok sevmesini öne sürerken, bir yüzyıl sonra Peçevî bu caminin aslında selatin camii olarak başladığını, ancak daha sonra şehzadenin beklenmeyen ölümünün durumu değiştirdiğini yazacaktı.

Özellikle Sinan döneminde İstanbul'un camilerle bezenmesi, ortaya mimari üzerinden ifade edilen bir hiyerarşi çıkmasına yol açmıştı. İstanbul ve Edirne'deki selatin camileri dört minareliydi; kısacası, beş minareli Medine'deki Mescid-i Nebevi ve altı minareli Harem-i Şerif'e gereken saygı gösterilmiş oluyordu. Taşradakilerde ise durum farklıydı, bunların bir ya da iki minaresi olurdu. Böylece, paytahtın taşra üzerindeki egemenliği bir kez de mimariyle sembolize edilmişti. Bu mimari hiyerarşinin baş uygulayıcısı Sinan'ın Ayasofya'nın minare sayısını ikiden dörde çıkarması da oluşturulan mimari dilin pek tesadüfi olmadığını kanıtlıyor; zaten arşiv belgelerindeki uyarılar ve Selanik'te iki şerefeli bir cami inşa eden Garikî Efendi'nin kelleği kaybetmesi gibi

olaylar da böyle bir hiyerarşinin sert kategorilere bayılan modern tarihçilerin uydurması olmadığını kanıtlar nitelikte. Bu mimari kültürün tek kısıtlamasının minare ya da şerefe sayısı olmadığını da ekleyelim; kullanılan malzemeler, kubbelerin genişliği ve diğer teknik detaylar da sıkı bir edep anlayışıyla denetlenmekteydi. Hiyerarşiye çok önem veren klasik Osmanlı toplumundan da daha azını beklemek zaten saflık olurdu.

Bu kısıtlamaların nedeni, cami yaptırmanın sadece hayır hasenat işi değil, aynı zamanda bir meşruiyet ve propaganda meselesi olmasıydı; prestijli büyük yapılar yapıp hayır duası almak ve payitahtın silüetine damgasını vurmak sadece sultanın tekelinde olmalıydı. Bu kaprise pek de şaşırmamak gerek, zira Osmanlıların altı yüzyıldan fazla bir süre tek hanedan olarak kalmasının önemli nedenlerinden biri de, kendilerine rakip bir aile çıkarması için ellerinden geleni yapmalarıydı. Çandarlı gibi aileleri saf dışı bırakıp yönetimi daha dün Müslüman olmuş, kırık Türkçe konuşan devşirmelere teslim eden onlar değil miydi? Cengiz Han soyundan gelen ve Türk İslam dünyasında hatırı sayılır bir meşruiyete sahip Tatarlara da sırf bu yüzden hep şüpheli gözlerle bakmamışlar mıydı?

* * *

Görüldüğü gibi, bir geleneği canlandırmak için sadece şaşaalı törenler yapmak yeterli olmamakta; o geleneğin birçoğu bugün kaybolmuş inceliklerini kavramak da gerek. Zamanın değiştiğini ve artık hiyerarşi bazlı statik bir toplumda yaşamadığımızı göz önünde bulundurarak, camilerin birden fazla minareye sahip olmaması gerektiğini savunmuyoruz. Ancak, İstanbul'un tepelerine nakşettiği selatin camilerinin görüntüsü bozulmasını diye evlerin yüksekliklerini itinayla denetleyen bir imparatorlukla, İstanbul'un silüetini gökdelenlerle bozan bir cumhuriyet arasında fark da gözden kaçırılacak gibi değil. Eğer muhafazakârlık adına geleneği ihya edeceksek, ayın çatlatmaktan, köprülere padişah ismi vermekten ve eski kavramları gelişigüzel kullanmaktan daha iyisini yapmak zorundayız.

SONSÖZ

Ve şimdi perde demeden önce Sonsöz'ü söyleme zamanı. Okuyucuyu kavramlar, terimler, tarihsel süreçler ve bir araba yabancı kelimeyle bombaladığımı, daldan dala atlayıp *digression* resitalleri verdiğim *Bunu Herkes Bilir*'de ne yapmaya ya da Türk siyasetinin fenomen sözlerinden birini tercih edecek olursak, nereye varmaya çalıştım?

İlk olarak, popüler olanın kötü olmak zorunda olmadığını göstermeye. Amatör okuyucuya yazmanın metodolojik gereklere uymama özgürlüğü vermediğinin altını şöyle kalınca bir çizmeye. Nasıl bir tarihçi geçmişteki toplumların nüfusunu hesaplarken demografinin metodolojik kaidelerine riayet etmek zorundaysa, tarihle ilgilenenlerin de “Ama biz hoca değiliz,”* lafının arkasına sığınıp aklına gelen her saçmalığı argüman diye yutturmasına karşı çıkmamız gerek. Nasıl birinci sınıf tıp öğrencilerinin acemiliklerini vücudumuz üzerinde atmalarına izin vermiyorsa, konunun uzmanı olmayan insanların ilk akla gelen indirgemeci fikirlerle beynimizi iğfal etmesine de müsaade etmemeliyiz. Yoksa entelektüel yaşantımızın bir mugalata (İng. *fallacy*) orjisine dönmesini engelleyemeyiz.

* İronik bir şekilde, bu argümanı geçerli kabul ettiğinizde, okumuş olmanın size bir yükümlülük ve dezavantaj olarak geri döndüğünü görüyorsunuz. Adeta hoca olduğunuz için siz belirli kurallara uymak zorunda olup cezalandırılırken karşınızdaki her türlü mantık ve metodoloji hatasını yapmaya mezun oluyor. Günümüz tüketim toplumunun *geist*'inin güzel bir örneği...

Tarihin popülerleşirken karikatürleşmesine en güzel örnek son dönemde sayıları her geçen gün artan tarihî diziler. Tarihi, genelde danışmanları dinlemeyen senaristlerin her hafta bölüm yetiştirme baskısıyla karaladıklarından mı, yoksa dizi oyuncularının padişah kılığında orada burada verdiği konferanslardan mı öğrenmek istersiniz, kestirmesi zor. Belki de tıklanma peşinde koşan gazetecilerin yanıltıcı başlıklarını ya da tarafsız amatörlerin safsatalarını tercih edersiniz, kim bilir... Ben değil! Ancak, şu kadarını söyleyebilirim: Televizyon programlarının tarih ile uzaylıları dönüşümlü olarak incelemeye başlaması, müdahale zamanının geldiğini gösteriyor.* *Laissez-faire* neoliberalizminin de sınırları olmalı!

Malumu ilam etmekten öteye geçemeyen, basit bir argümanı bile mugalatasız savunamayan ve beyinden çok kalbe hitap edenlerle teker teker kalem tokuşturamayacağıma göre, arzı değil talebi manipüle etmeyi seçtim. Kötü paranın iyi parayı kovması gibi, kötü tarihin iyi tarihi alaşağı etmesini önlemek için, okuyucunun tarihle ilişkisini onarmak gerek çünkü. Ona tarihin, olguların art arda konması demek olmadığını göstermek ve birtakım Osmanlıca kelimelerin *Hayat Tarih* dergisinden fırlama tek katmanlı fikirlerin arasına serpiştirilmesinin ilim değil edebiyat olduğunu anlatmak şart.

Eğer amacıma ulaşabildiysem, kendisini zorlamaya razı olan okuyucunun tarihin koleksiyonerlik ya da antikacılık gibi bir hobi değil de, birey ve toplum olarak daha kaliteli yaşamamıza yardımcı olacak aktif bir entelektüel uğraş olduğunu fark ettiğini umuyorum. İnsanlığın ve toplumların bir laboratuvarı olmadığına göre; geçmişteki kişi, cemiyyet ve devletlerin çeşitli sosyal, ekonomik, kültürel ve coğrafi faktörlere verdikleri tepkileri ne kadar iyi anlarsak, çevremizi de o kadar iyi algılarız. Ve “Tarih ne işe yarar?” sorusuna belki bir cevap da bulmuş oluruz.

* Bir gün arayıp program yapmak istediğini söyleyen bir televizyoncu, ağzına doladığı komplo teorilerinden rahatsız olup teklifi geri çevirmeme feci şekilde içerlemiş ve kendisini hafife aldığını anladığından olsa gerek, “Ben uzaylılarla ilgili de program yaptım,” diyerek ne kadar ciddi bir programcı olduğunu ispatlamaya çalışmıştı.

Ancak bu yolculuğu herkese yaptıramayacağımın da farkındayım. Tüm çabalarımın rağmen, hâlâ “hoşa giden” ve “işe gelen”in konforlu alanında mutlu mesut yaşamakta ve vasatlık şöminesi-nin sıcaklığında keyifle viskisini yudumlamakta ısrar edenler olacaktır; ön lobun kullanımından kaçınmanın enerji tasarrufu sağladığı herkes tarafından bilinen bir gerçektir. Gene de, bu sayfaya kadar sabredebildilerse, bu okuyucular bile daha müşkülpesent (Fars. *pesendiden*: beğenmek, zor beğenen) ve talepkâr hale gelmiş olmalılar. Tarihi, siyasi amaçlar için ya da tüketim toplumunun kakofonisinde (Gr. *κακός* (*kakós*: “kötü”) + *φωνή* (*phōnē*: “ses”), ses kakışması, uyumsuzluğu) her geçen gün kimliksizleşen yığın-lara bir ülkü vermek için kullanan liyakatsız muhterislerin işini birazcık zorlaştırabildiysek ne mutlu bize!

Bu noktada eğitim sistemimizin noksanlarından biri olarak insanların bilgiyle olan problemlili ilişkisine de değinmek istiyorum. Genelde bizde bilgi “keşfedilen” (İng. *discovered*) değil de “edini-len” (İng. *acquired*) bir şey olarak algılanıyor; bilginin bir sonunun olduğu düşüncesi, yeterli çalışmayla bir konu üzerine her şeyin bilinebileceği çıkarımına yol açıyor. Bir arkadaşımın bana “İki üç kitap öner de şu tarihi çözeyim,” dediğini duyduğum günkü şoku hâlâ atlatamadığımdan mıdır, yoksa Türkiye’nin hemen her yerinde “usul”ün “esas”tan önce gelmesinin (bkz. bir argümanın özüne değil imlasına bakmaya meyyal sosyal medya TDK’cıları) yarattığı yılgınlıktan mı bilemesem de, bu konunun üzerinde hususi olarak durmak istiyorum. Bilgiyi hayatı kalitelileştirecek bir şey gibi değil de, şık ortamlarda kullanılabilecek bir statü objesi ve hatta daha da kötüsü bir başkasının üzerinde tahakküm kurmaya yarayacak bir silah gibi gören bu zihniyetin, özgün çıkarımlar ve kapsamlı analizler yapmaya ya da başka bir ifadeyle entelektüel yolculuğumuza lezzet katmaya gücü yetmeyecektir. 2019 yılında tarım toplumunun şiarlarıyla ilim yapılamayacağının biraz da mahcup bir şaşkınlıkla bir kez daha altını çizmek isterim.

Ve üstünde *médiocrité partout* yazılı blazonumla Marengo’ma atlayıp huzurlarınızdan ayrılmak...

SEÇME KAYNAKÇA

Aşağıdaki liste sadece metinde başvurulmuş eserleri kapsamıyor. İzleyici ve okuyucularımdan en sık gelen isteklerden biri kitap tavsiyesi olduğu için, öneri mahiyetinde kitap ve makaleleri eklemeyi de ihmal etmedim.

Almanca

- Ágoston, Gábor. "Ideologie, Propaganda und Politischer Pragmatismus: Die Auseinandersetzung der osmanischen und habsburgischen Grossmächte und die mitteleuropäische Konfrontation." *Kaiser Ferdinand I. – Ein mitteleuropäischer Herrscher*, yay. haz. Maria Fuchs vd. Münster: Aschendorff, 2005, 207-33.
- Babinger, Franz. *Mehmed der Eroberer und seine Zeit: Weltenstürmer einer Zeitemwende*. München: F. Bruckmann, 1953.
- Bourdieu, Pierre. "Ökonomisches Kapital, kulturelles Kapital, soziales Kapital." *Soziale Ungleichheiten* (Soziale Welt, Sonderheft 2), yay. haz. Reinhard Kreckel. Goettingen: Otto Schartz & Co., 1983, 183-98.
- Brandt, Karl. *Kaiser Karl V: Der Kaiser und sein Weltreich*. München: König Verlag, 1973.
- Brendecke, Arndt. *Imperium und Empirie: Funktionen des Wissens in der spanischen Kolonialherrschaft*. Köln: Böhlau, 2009.
- Elias, Norbert. *Über den Prozeß der Zivilisation. Soziogenetische und psychogenetische Untersuchungen. Erster Band. Wandlungen des Verhaltens in den weltlichen Oberschichten des Abendlandes and Zweiter Band. Wandlungen der Gesellschaft. Entwurf einer Theorie der Zivilisation*. Basel: Verlag Haus zum Falken, 1939.
- Engels, Friedrich. *Die Lage der arbeitenden Klasse in England*. Hamburg: Gröls Verlag, 2019.
- Faruqi, Suraiya. *Kultur und Alltag im Osmanischen Reich: Vom Mittelalter bis zum Anfang des 20. Jahrhunderts*. München: Beck, 2003.
- Graf, Tobias. *Der Preis der Diplomatie: Die Abrechnungen der kaiserlichen Gesandten an der Hohen Pforte, 1580-1583*. Heidelberg: heiBOOKS, 2016.
- Gürkan, Emrah Safa. "Die Osmanen und ihre christlichen Verbündeten." *Europäische Geschichte Online (EGO)*, hg. vom Institut für Europäische Geschichte (IEG), Mainz 2011-10-18. URL: <http://www.ieg-go.eu/gurkane-2010-de> URN:urn:nbn:de:0159-2011081865 [JJJJ-MM-TT]'

- Habermas, Jürgen. *Strukturwandel der Öffentlichkeit. Untersuchungen zu einer Kategorie der bürgerlichen Gesellschaft*. Berlin: Luchterhand, 1962.
- Schilling, Heinz. *Konfessionskonflikt und Staatsbildung. Eine Fallstudie über das Verhältnis von religiösem und sozialem Wandel in der Frühen Neuzeit am Beispiel der Grafschaft Lippe*. Gütersloh : Mohn, 1991.
- Schmidt, Heinrich Richard. *Konfessionalisierung im 16. Jahrhundert*. München: Oldenbourg Wissenschaftsverlag, 1992.
- Weber, Max. *Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus*. Beijing and Washington: Intercultural Press, 2002.
- Werner, Ernst. *Die Geburt einer Grossmacht – Die Osmanen (1300-1481): Ein Beitrag zur Genesis des türkischen Feudalismus*. Berlin: Akademie-Verlag, 1966.
- Zeeuwen, Ernst Walter. *Konfessionsbildung. Studien zur Reformation, Gegenreformation und katholischen Reform*. Stuttgart: Klett-Cotta, 1985.

Fransızca

- Amin, Samir. *L'Eurocentrisme: critique d'une idéologie*. Paris: Anthropos, 1988.
- Ariès, Philippe. *L'enfant et la vie familiale sous l'Ancien régime*. Paris: Librairie Plon, 1960.
- Ariès, Philippe. *L'homme devant la mort*. Paris: Éditions du Seuil, 1977.
- Bennassar, Bartolomé ve Lucile Bennassar. *Les chrétiens d'Allah: l'histoire extraordinaire des renégats, XVIe et XVIIe siècles*. Paris: Perrin, 1989.
- Bercé, Yves-Marie. *Histoire des Croquants: étude des soulèvements populaires au XVIIe siècle dans le Sud-ouest de la France*. Genève: Droz, 1976.
- Billacois, François. *Le duel dans la société française des XVIe-XVIIe siècles: essai de psychosociologie historique*. Paris: Editions de l'Ecole des hautes études en sciences sociales, 1986.
- Bloch, Marc. *Apologie pour l'histoire ou métier d'historien*. Paris: Armand Collin, 1940.
- Bloch, Marc. *La société féodale*, 2 cilt. Paris: Albin Michel, 1939-1940.
- Bloch, Marc. *Les rois thaumaturges*. Strasbourg: Publications de la Faculté des Lettres de l'Université de Strasbourg, 1924.
- Bourdieu, Pierre. *Ce que parler veut dire: l'économie des échanges linguistiques*. Paris: Fayard, 1982.
- Bourdieu, Pierre. *La Distinction. Critique sociale du jugement*. Paris: Les Éditions de Minuit, 1979.
- Bourdieu, Pierre. *Langage et pouvoir symbolique*. Paris: Seuil, 2001.
- Bourdieu, Pierre. *Sur l'état: Cours au Collège de France (1989-1992)*. Paris: Seuil, 2012.
- Braudel, Fernand. *Civilisation matérielle, économie et capitalisme, XVe-XVIIIe siècle*, 3 cilt. Paris: Armand Collin, 1979.
- Braudel, Fernand. *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*, 2. baskı. Paris: Armand Colin, 1966.
- Calafat, Guillaume. *Une mer jalouse: Contribution à l'histoire de la souveraineté. Méditerranée, XVIIe siècle*. Paris: Seuil, 2019.
- Chartier, Roger vd. (yay. haz.). *L'éducation en France du 16e au 18e siècle*. Paris: Société d'édition d'enseignement supérieur, 1976.
- Chartier, Roger. *Les origines culturelles de la Révolution française*. Paris: Seuil, 1990.
- Christophe Picard. *La mer des califes: une histoire de la Méditerranée musulmane*. Paris: Éditions de Seuil, 2015.

- Dakhliya, Jocelyne ve Bernard Vincent (yay. haz.). *Les Musulmans dans l'histoire de l'Europe, tome 1. Une intégration invisible*. Paris: Albin Michel, 2011.
- Dakhliya, Jocelyne ve Wolfgang Kaiser (yay. haz.). *Les Musulmans dans l'histoire de l'Europe, tome 2. Passages et contacts en Méditerranée*. Paris: Albin Michel, 2013.
- Dakhliya, Jocelyne. *Lingua Franca: histoire d'une langue métisse en Méditerranée*. Arles: Actes Sud, 2008.
- Delumeau, Jean. *La peur et la peur: La culpabilisation en Occident (XIIIe - XVIIIe siècles)*. Paris: Fayard, 1994.
- Delumeau, Jean. *La peur en Occident*. Paris: Fayard, 1978.
- Do Paço, David. *L'Orient à Vienne au dix-huitième siècle*. Oxford: Voltaire Foundation, 2015.
- Duby, Georges. *Guillaume le Maréchal ou le meilleur chevalier du monde*. Paris: Fayard, 1984.
- Duby, Georges. *Le dimanche de Bouvines: 21 juillet 1214*. Paris: Gallimard, 1973.
- Duby, Georges. *Le temps des cathédrales: l'art et la société, 980-1420*. Paris: Gallimard, 1976.
- Duby, Georges. *L'économie rurale et la vie des campagnes dans l'Occident médiéval*. Paris: Aubier, 1962.
- Duby, Georges. *Les trois ordres ou l'imaginaire du féodalisme*. Paris: Gallimard, 1978.
- Duby, Georges. *Mâle Moyen Âge: de l'amour et autres essais*. Paris: Flammarion, 1988.
- Febvre, Lucien ve Henry-Jean Martin. *L'apparition du livre*. Paris: Albin Michel, 1958.
- Febvre, Lucien. *Combats pour l'histoire*. Paris: Colin 1965.
- Febvre, Lucien. *La terre et l'évolution humaine*. Paris: La Renaissance du livre, 1922.
- Febvre, Lucien. *Le problème de l'incroyance au 16e siècle: la religion de Rabelais*. Paris: Albin Michel, 1937.
- Ferro, Marc. *La révolution russe de 1917*. Paris: Flammarion, 1967.
- Foucault, Michel. *L'archéologie du savoir*. Paris: Gallimard, 1969.
- Foucault, Michel. *Les mots et les choses: une archéologie des sciences humaines*. Paris: Gallimard, 1966.
- Foucault, Michel. *Surveiller et punir. Naissance de la prison*. Paris: Gallimard, 1975.
- Fuess, Ibrecht ve Bernard Heyberger (yay. haz.). *La frontière méditerranéenne du XVe au XVIIe siècle. Echanges, circulations, affrontements*. Turnhout: Brepols, 2013.
- Furet, François ve Jacques Ozouf. *Lire et écrire: L'alphabétisation des français de Calvin à Jules Ferry*. Paris: Les Éditions de Minuit, 1977.
- Furet, François. *La Révolution française*. Paris: Gallimard, 2010.
- Furet, François. *Penser la Révolution française*. Paris: Gallimard, 1983.
- Iorga, Nicolas. *Byzance après Byzance*. Paris: Éditions Baland, 1992.
- Kaiser, Wolfgang (yay. haz.). *Le Commerce des Captifs: les intermédiaires dans l'échange et le rachat des prisonniers en Méditerranée, XV-XVIII siècle*. Rome: École française de Rome, 2008.
- Köprülü, Fuad. *Les origines de l'empire ottoman*. Paris: E. de Boccard, 1935.
- Labrousse, Ernest. *La crise de l'économie française à la fin de l'ancien régime et au début de la révolution*. Paris: Presses universitaires de France, 1990.
- Ladurie, Emmanuel Le Roy. *Le Carnaval de Romans: de la chandeleur au mercredi des cendres, 1579-1580*. Paris: Gallimard, 1986.
- Ladurie, Emmanuel Le Roy. *Les paysans de Languedoc*. Paris: SEVPEN, 1966.
- Ladurie, Emmanuel Le Roy. *Montaillou: village occitan de 1294 à 1324*. Paris: Gallimard, 1975.

- Le Goff, Jacques. *La naissance de Purgatoire*. Paris: Gallimard, 1981.
- Le Goff, Jacques. *Pour un autre Moyen Age: temps, travail et culture en Occident*. Paris: Gallimard, 1977.
- Lévi-Strauss, Claude. *Anthropologie structurale*. Paris: Plon, 1958.
- Lévi-Strauss, Claude. *Tristes tropiques*. Paris: Plon, 1955.
- Mantran, Robert. *Istanbul dans la seconde moitié du XVIe siècle*. Paris: Librairie Adrien Maisonneuve, 1962.
- Moatti, Claude ve Wolfgang Kaiser (yay. haz.). *Gens de passage en Méditerranée de l'Antiquité à l'époque moderne: procédures de contrôle et d'identification*. Paris: Maisonneuve&Larose, 2007.
- Panzac, Daniel. *La caravane maritime: marins européens et marchands ottomans en Méditerranée (1680-1830)*. Paris: CNRS Editions, 2004.
- Panzac, Daniel. *La marine ottomane: de l'apogée à la chute de l'Empire, 1572-1923*. Paris: CNRS, 2009.
- Panzac, Daniel. *La peste dans l'empire ottoman: 1700-1850*. Paris: Association pour le développement des études turques, 1985.
- Petitjean, Johann. *L'intelligence des choses: une histoire de l'information entre Italie et Méditerranée (XVIe-XVIIe siècles)*. Rome: École Française de Rome, 2013.
- Pirenne, Henri. *Mahomet et Charlemagne*. Paris: F. Alcan; Bruxelles, Nouvelle société d'éditions, 1937.
- Poumarède, Géraud. *Pour en finir avec la Croisade: mythes et réalités de la lutte contre les Turcs aux XVIe et XVIIe siècles*. Paris: Puf, 2004.
- Tenenti, Alberto. *Navrages, corsaires et assurances maritimes à Venise, 1592-1609*. Paris: SEVPEN, 1959.
- Todeschini, Giacomo. *Au pays des sans-nom: gens de mauvaise vie, personnes suspectes ou ordinaires du Moyen Âge à l'époque moderne*, çev. Nathalie Gailius. Lagrasse: Verdier, 2015.
- Vatin, Nicolas ve Gilles Veinstein. *Le sérail ébranlé: Essai sur les morts, dépositions et avènements des sultans ottomans (XIVe-XIXe siècles)*. Paris: Arthème Fayard, 2003.
- Veyne, Paul. *La pain et la cirque*. Paris: Seuil, 1976.
- Veyne, Paul. *Les grecs ont-ils cru à leurs mythes? Essai sur l'imagination constituante*. Paris: Seuil, 1983.
- Zysberg, André. *Les galériens: vies et destins de 60000 forçats sur les galères de France, 1600 – 1748*. Paris: Éditions du Seuil, 1987.

İngilizce

- Abou-El-Haj, Rifa'at Ali. *The 1703 Rebellion and the Structure of Ottoman Politics*. Istanbul: Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut, 1984.
- Abulafia, David (yay. haz.). *The Mediterranean in History*. London: Thames&Hudson Ltd., 2003.
- Abulafia, David. *The Great Sea: A Human History of the Mediterranean*. Oxford: Oxford University Press, 2011.
- Acemoğlu, Daron ve James A. Robinson. *Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity, and Poverty*. New York: Crown Press, 2012.
- Adams, Percy G. *Travelers and Travel Liars, 1660-1800*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1962.

- Ágoston, Gábor. *The Guns for the Sultans: Military Power and the Weapons Industry in the Ottoman Empire*. New York: Cambridge University Press, 2005.
- Aksan, Virginia H. ve Daniel Goffman (yay. haz.). *The Early Modern Ottomans: Remapping the Empire*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.
- Aksan, Virginia. *Ottoman Wars, 1700-1870: An Empire Besieged*. London and New York: Routledge, 2014.
- Anderson, Benedict. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London and New York: Verso, 1991.
- Andrews, Walter G. ve Mehmet Kalpaklı, *The Age of the Beloveds: Love and Beloved in Early-Modern Ottoman and European Culture and Society*. Durham: Duke University Press, 2005.
- Ansari, Ali M. *Modern Iran since 1921: The Pahlavis and After*. London: Longman, 2003.
- Arbel, Benjamin. "Nûr Bânû (c. 1530-1583): A Venetian Sultana?" *Turcica* 24 (1992): 241-259.
- Arenal, Mercedes García ve Gerard Wiegers. *A Man of Three Worlds: Samuel Pallache, a Moroccan Jew in Catholic and Protestant Europe*, çev. Martin Beagles. Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1999.
- Arıcanlı, Tosun ve Mara Thomas. "Sidestepping Capitalism: on the Ottoman Road to Elsewhere." *Journal of Historical Sociology* 7/1 (March 1994): 25-48.
- Armesto, Felipe Fernández. *Near A Thousand Tables: A History of Food*. New York: The Free Press, 2002.
- Astarita, Tommaso. *Between Salt Water and Holy Water: A History of Southern Italy*. New York and London: W. W. Norton & Company, 2005.
- Baer, Marc David. *Honored by the Glory of Islam: Conversion and Conquest in Ottoman Europe*. Oxford and New York: Oxford University Press, 2008.
- Barbagli, Marzio. *Storia di Caterina: che per ott'anni vestì abiti da uomo*. Bologna: Il Mulino, 2014.
- Barkey, Karen. *Bandits and Bureaucrats: The Ottoman Route to State Centralization*. Ithaca: Cornell University Press, 1994.
- Barkey, Karen. *Empire of Difference: The Ottomans in Comparative Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008.
- Beard, Mary. *SPQR: A History of Ancient Rome*. London: Profile Books, 2015.
- Beckert, Sven. *Empire of Cotton: A New History of Global Capitalism*. London: Penguin, 2015.
- Beckwith, Christopher I. *The Empires of the Silk Road: A History of Central Eurasia from the Bronze Age to the Present*. Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2009.
- Behar, Cem. *A Neighborhood in Ottoman Istanbul: Fruit Vendors and Civil Servants in The Kasap İlyas Mahalle*. Albany: State University of New York Press, 2003.
- Bercé, Yves Marie. *Revolt and Revolution in Early Modern Europe: An Essay on the History of Political Violence*, çev. Joseph Bergin. New York: St. Martin's Press, 1987.
- Bethencourt, Francisco ve Florike Egmond (yay. haz.). *Cultural Exchange in Early Modern Europe, vol. 3: Correspondence and Cultural Exchange in Europe, 1400 – 1700*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.
- Bisaha, Nancy. *Creating East and West: Renaissance Humanists and Ottoman Turks*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2004.

- Black, Jeremy. *A History of Diplomacy*. London: Reaktion Books, 2010.
- Black, Jeremy. *Great Powers and the Quest for Hegemony: The World Order since 1500*. London and New York: Routledge, 2008.
- Boxer, C. R. *The Golden Age of Brazil, 1695-1750*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1962.
- Bracewell, Catherine Wendy. *The Uskoks of Senj: Piracy, Banditry, and Holy War in the Sixteenth-Century Adriatic*. Ithaca: Cornell University Press, 1994.
- Brendan Dooley (yay. haz.). *The Dissemination of News and the Emergence of Contemporaneity in Early Modern Europe*. Farnham: Ashgate, 2010.
- Brewer, John. *The Sinews of Power: War, Money and English State, 1688-1715*. New York, Alfred A. Knopf, 1989.
- Bridenthall, Renate vd. (yay. haz.). *Becoming Visible: Women in European History*, 2. baskı. Boston: Houghton Mifflin Company, 1987.
- Broodbank, Cyprian. *The Making of the Middle Sea: A History of the Mediterranean from the Beginning to the Emergence of the Classical World*. London: Thames & Hudson, 2013.
- Brotton, Jerry. *Renaissance Bazaar: From the Silk Road to Michelangelo*. Oxford: Oxford University Press, 2010.
- Brown, Judith C. *Immodest Acts: The Life of a Lesbian Nun in Renaissance Italy*. New York and Oxford: Oxford University Press, 1986.
- Brummett, Palmira. *Ottoman Seapower and Levantine Diplomacy in the Age of Discovery*. Albany: State University of New York Press, 1994.
- Bulliet, Richard W. *The Camel and the Wheel*. New York: Columbia University Press, 1975.
- Burke, Peter. *The Fabrication of Louis XIV*. New Haven and London: Yale University Press, 1992.
- Burke, Peter. *The French Historical Revolution: The Annales School, 1929-1989*. Cambridge: Polity Press, 1990.
- Burke, Peter. *The Italian Renaissance: Culture and Society in Italy*. Princeton: Princeton University Press, 1986.
- Burkholder, J. Peter vd. *A History of Western Music*, 9. baskı. London and New York: W. W. Norton & Company, 2014.
- Calabi, Donatella ve Stephen Turk Christensen (yay. haz.). *Cultural Exchange in Early Modern Europe, vol. 2: Cities and Cultural Exchange in Europe, 1400-1700*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.
- Cameron, Averil (yay. haz.). *The Mediterranean World in Late Antiquity, AD 395-600*. London: Routledge, 1993.
- Cameron, Averil. *The Byzantines*. Malden: Blackwell, 2006.
- Carr, Matthew. *Blood and Faith: The Purging of Muslim Spain*. New York and London: The New Press, 2009.
- Carroll, Stuart. *Blood and Violence in Early Modern Europe*. Oxford: Oxford University Press, 2006.
- Carroll, Stuart. *Martyrs and Murderers: The Guise Family and the Making of Europe*. Oxford: Oxford University Press, 2009.
- Casale, Giancarlo. *The Ottoman Age of Exploration*. New York: Oxford University Press, 2010.
- Carlos, Brian. *Muslims of Medieval Latin Christendom, c. 1050 – 1614*. Cambridge: Cambridge University Press, 2014.

- Ching, Francis D. K. vd. *A Global History of Architecture*. New Jersey: John Wiley & Sons, Inc., 2007.
- Cipolla, Carlo M. *Before the Industrial Revolution: European Society and Economy, 1000-1700*. London: Routledge, 1997.
- Cipolla, Carlo M. *Guns, Sails and Empires: Technological Innovation and the Early Phases of European Expansion, 1400-1700*. Yuma: Sunflower University Press, 2002.
- Colley, Linda. *Captives: Britain, Empire and the World, 1600 – 1850*. London: Pimlico, 2003.
- Collins, James B. *The Ancien Régime and the French Revolution*. Singapore: Wadsworth/ Thomson Learning, 2002.
- Collins, James B. *The State in Early Modern France*. Cambridge: Cambridge University Press, 1995.
- Contadini, Anna ve Claire Norton (yay. haz). *The Renaissance and the Ottoman World*. Farnham: Ashgate, 2014.
- Crone, Patricia. *Meccan Trade and the Rise of Islam*. New Jersey: Gorgias Press, 2004.
- Crone, Patricia. *Slaves on Horses: The Evolution of Islamic Polity*. Cambridge: Cambridge University Press, 1980.
- Crosby, Alfred W. *The Measure of Reality: Quantification and Western Society, 1250-1600*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997.
- Çapa, H. Erdem ve Emine Fetvacı (yay. haz). *Writing History at the Ottoman Court: Editing the Past, Fashioning the Future*. Bloomington: Indiana University Press, 2013.
- Dankoff, Robert. *An Ottoman Mentality: The World of Evliya Çelebi*. Leiden: Brill, 2006.
- Dankoff, Robert. *The Intimate Life of an Ottoman Statesman: Melek Ahmed Pasha as Portrayed in Evliya Çelebi's Book of Travels (Seyahat-Name)*. Albany: State University of New York Press, 1991.
- Darling, Linda. *Revenue-Raising and Legitimacy: Tax Collection and Finance Administration in the Ottoman Empire, 1560-1660*. Leiden: Brill, 1996.
- Darnton, Robert. *Mesmerism and the End of the Enlightenment in France*. Cambridge: Harvard University Press, 1968.
- Darnton, Robert. *The Business of Enlightenment: A Publishing History of the Encyclopedie, 1775-1800*. Cambridge: The Belknap Press, 1979.
- Darnton, Robert. *The Forbidden Best-Sellers of Pre-Revolutionary France*. New York and London: W. W. Norton & Co., 1995.
- Darnton, Robert. *The Great Cat Massacre and Other Episodes in French Cultural History*. New York: Basic Books, 1999.
- Darnton, Robert. *The Literary Underground of the Old Regime*. Cambridge and London: Harvard University Press, 1982.
- Davis, Natalie Zemon (yay. haz). *Society and Culture in Early Modern France: Eight Essays by Natalie Zemon Davis*. Stanford: Stanford University Press, 1975.
- Davis, Natalie Zemon. *Fiction in the Archives: Pardon Tales and their Tellers in Sixteenth-Century France*. Stanford: Stanford University Press, 1987.
- Davis, Natalie Zemon. *The Gift in Sixteenth-Century France*. Madison: The University of Wisconsin Press, 2000.
- Davis, Natalie Zemon. *The Return of Martin Guerre*. Cambridge: Harvard University Press, 1983.

- Davis, Natalie Zemon. *Trickster Travels: A Sixteenth Century Muslim between Worlds*. New York: Hill and Wang, 2006.
- Davis, Natalie Zemon. *Women on the Margins: Three Seventeenth-Century Lives*. Cambridge: Harvard University Press, 1995.
- Davis, Robert C. *Christian Slaves, Muslim Masters: White Slavery in the Mediterranean, the Barbary Coast and Italy, 1500-1800*. New York: Palgrave Macmillan, 2003.
- Davis, Robert C. *The War of the Fists: Popular Culture and Public Violence in Late Renaissance Venice*. Oxford: Oxford University Press, 1994.
- De Vivo, Filippo. *Information and Communication in Venice: Rethinking Early Modern Politics*. Oxford: Oxford University Press, 2007.
- Dean, Trevor. *Crime and Justice in Late Medieval Italy*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.
- Denemark, Robert A. vd. *World System History: The Social Science of Long-term Change*. London and New York: Routledge, 2000.
- Deringil, Selim. *The Well-Protected Domains: Ideology and Legitimation of Power in Ottoman Empire, 1876-1909*. London and New York: I. B. Tauris, 1999.
- Di Cosimo, Nicola. (yay. haz.). *The Diary of a Manchu Soldier in Seventeenth-Century China: "My Service in the Army," by Dzengeo*. London: Routledge, 2007.
- Di Cosimo, Nicola. "Ancient Inner Asian Nomads: Their Economic Basis and Its Significance in Chinese History." *The Journal of Asian Studies* 53/4 (Kasım 1994): 1092-1126.
- Di Cosimo, Nicola. *Ancient China and Its Enemies: The Rise of Nomadic Power in East Asian History*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
- Dikici, A. Ezgi. "The Making of Ottoman Court Eunuchs: Origins, Recruitment Paths, Family Ties, And 'Domestic Production'." *Archivum Ottomanicum* 30 (2013): 105-136.
- Duindam, Jeroen, Tülay Artan ve Metin Kunt (yay. haz.). *Royal Courts in Dynastic States and Empires: a Global Perspective*. Leiden: Brill Academic Publishers, 2011.
- Duindam, Jeroen. *Dynasties: A Global History of Power, 1300-1800*. Cambridge: Cambridge University Press, 2016.
- Duindam, Jeroen. *Vienna and Versailles: The Courts of Europe's Dynastic Rivals, 1550-1780*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
- Dursteler, Eric R. "Speaking in Tongues: Language and Communication in the Early Modern Mediterranean." *Past and Present* 217 (2012): 47-77.
- Dursteler, Eric R. *Renegade Women: Gender, Identity, and Boundaries in the Early Modern Mediterranean*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 2011.
- Dursteler, Eric R. *Venetians in Constantinople: Nation, Identity, and Coexistence in the Early Modern Mediterranean*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 2006.
- Eldem, Edhem, Daniel Goffman ve Bruce Masters (yay. haz.). *The Ottoman City between East and West: Aleppo, Izmir Istanbul*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
- Elden, Stuart. *The Birth of Territory*. Chicago ve Londra: University of Chicago Press, 2013.
- Elias, Norbert ve Eric Dunning. *Quest for Excitement: Sport and Leisure in the Civilising Process*. Oxford: Blackwell, 1986.
- Erdem, Y. Hakan. *Slavery in the Ottoman Empire and its Demise, 1800-1909*. London: MacMillan, 1996.

- Evans-Pritchard, E. E. (yay. haz.). *Essays in Social Anthropology*. London: Faber and Faber, 1962.
- Evans-Pritchard, E. E. *Witchcraft, Oracles, and Magic among the Azande*, yay. haz. Eva Gillies. Oxford: Clarendon Press, 1976.
- Fabris, Maria Pia Pedani. "The Portrait of Mehmed II: Gentile Bellini, the Making of an Ottoman Image." *Art Turc: 10e Congres international d'art Turc*. Genève: Fondation Max van Berchem, 1999, 555-558.
- Farge, Arlette. *Subversive Words: Public Opinion in Eighteenth-Century France*, çev. Rosemary Morris. University Park: The Pennsylvania State University Press, 1994.
- Faruqi, Suraiya. *Approaching Ottoman History: An Introduction to the Sources*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
- Faruqi, Suraiya. *Subjects of the Sultan: Culture and Daily Life in the Ottoman Empire*. London and New York: I. B. Tauris, 2000.
- Ferguson, Niall (yay. haz.). *Virtual History: Alternatives and Counterfactuals*. New York: Basic Books, 1997.
- Ferguson, Niall. *The Ascent of Money: A Financial History of the World*. London: Allen Lane, 2008.
- Feros, Antonio. *Kingship and Favoritism in the Spain of Philip III, 1598-1621*. Cambridge: Cambridge University Press, 2000.
- Fetvacı, Emine Fatma. *Picturing History at the Ottoman Court*. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, 2013.
- Figes, Orlando. *A People's Tragedy: The Russian Revolution, 1891-1924*, 100. yıl baskısı. London: The Bodley Head, 2017.
- Figes, Orlando. *Natasha's Dance: A Cultural History of Russia*. New York: Picador, 2003.
- Figes, Orlando. *The Whisperers: Private Life in Stalin's Russia*. New York: Picador, 2008.
- Fischer-Galati, Stephen A. *Ottoman Imperialism and German Protestantism, 1521-1555*. Cambridge: Harvard University Press, 1959.
- Fleet, Kate. *European and Islamic Trade in the Early Ottoman State: The Merchants of Genoa and Turkey*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
- Fleischer, Cornell. *Bureaucrat and Intellectual in the Ottoman Empire: The Historian Mustafa Âli (1541-1600)*. Princeton, Princeton University Press, 1986.
- Fleischer, Cornell. "Preliminaries to the Study of the Ottoman Bureaucracy." *Journal of Turkish Studies* 10 (1986): 135-141.
- Fleischer, Cornell. "The Lawgiver as Messiah: The Making of the Imperial Image in the Reign of Süleyman." *Soliman le magnifique et son temps*, yay. haz. Gilles Veinstein. Paris: La Documentation Française, 1992, 159-77.
- Fleischer, Cornell. "A Mediterranean Apocalypse: Prophecies of Empire in the Fifteenth and Sixteenth Centuries." *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 61 (2018): 18-90.
- Folw, Richard C. *The Religions of the Silk Road: Overland Trade and Cultural Exchange from Antiquity to the Fifteenth Century*. New York: St. Martin's Press, 1999.
- Frank, Andre Gunder. *ReOrient: Global Economy in the Asian Age*. Berkeley: University of California Press, 1998.
- Frigo, Daniela (yay. haz.). *Politics and Diplomacy in Early Modern Italy: The Structure of Diplomatic Practice, 1450-1800*, çev. Adrian Belton. Cambridge: Cambridge University Press, 2000.

- Frye, Richard N. *The Heritage of Central Asia: From Antiquity to the Turkish Expansion*. Princeton: Markus Wiener Publications, 1988.
- Fuchs, Barbara. *Exotic Nation: Maurophilia and the Construction of Early Modern Spain*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2009.
- Fukuyama, Francis. *The End of History and the Last Man*. New York: Perennial, 2002.
- Fusaro, Maria. (yay. haz.). *Trade & Cultural Exchange in the Early Modern Mediterranean: Braudel's Maritime Legacy*. London: I. B. Tauris, 2010.
- Games, Alison. *The Web of Empire: English Cosmopolitans in an Age of Expansion*. Oxford and New York: Oxford University Press, 2008.
- Garcés, María Antonia. *Cervantes in Algiers: A Captive's Tale*. Nashville: Vanderbilt University Press, 2002.
- Gay, Peter. *The Weimar Culture: The Outsider as Insider (1968)*. New York: W.W. Norton, 2001.
- Geertz, Clifford (yay. haz.). *The Interpretation of Cultures: Selected Essays*. New York: Basic Books, 1973.
- Gelvin, James L. *The Israel-Palestine Conflict: One Hundred Years of War*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
- Ginzburg, Carlo. *The Judge and the Historian: Marginal Notes on a Late-Twentieth-Century Miscarriage of Justice*. London: Verso, 1999.
- Glete, Jan. *War and the State in Early Modern Europe: Spain, the Dutch Republic and Sweden as Fiscal-Military States, 1500-1660*. London and New York: Routledge, 2002.
- Goffman, Daniel. *The Ottoman Empire and Early Modern Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.
- Goitein, S. D. *A Mediterranean Society: The Jewish Communities of the Arab World as Portrayed in the Documents of the Cairo Geniza*, 6 cilt. Berkeley and Los Angeles, University of California Press, 1967-1993.
- Golden, Peter B. *Central Asia in World History*. Oxford: Oxford University Press, 2011.
- Goldstone, Jack A. "The Problem of the Early Modern World." *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 41/3 (1998): 249-284.
- Goldstone, Jack. "East and West in the Seventeenth Century: Political Crises in Stuart England, Ottoman Turkey, and Ming China." *Comparative Studies in Society and History* 30/1 (Ocak 1988): 103-142.
- Gombrich, E. H. *The Story of Art*, 14. baskı. New Jersey: Prentice-Hall, Inc., 1984.
- Goodman, Dena. *The Republic of Letters: A Cultural History of the French Enlightenment*. Ithaca and London: Cornell University Press, 1994.
- Goody, Jack. *The Theft of History*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
- Gorski, Philip S. *The Disciplinary Revolution: Calvinism and the Rise of the State in Early Modern Europe*. Chicago: The University of Chicago Press, 2003.
- Göçek, Fatma Müge. *East Encounters West: France and the Ottoman Empire in the Eighteenth Century*. New York and Oxford: Oxford University Press, 1987.
- Graf, Tobias P. *The Sultan's Renegades: Christian-European Converts to Islam and the Making of the Ottoman Elite, 1575-1610*. Oxford: Oxford University Press, 2017.
- Green Molly. *A Shared World: Christians and Muslims in the Early Modern Mediterranean*. Princeton: Princeton University Press, 2000.
- Greene, Molly. *Catholic Pirates and Greek Merchants: A Maritime History of Early Modern Mediterranean*. Princeton: Princeton University Press, 2010.

- Greenshields, Malcolm. *An Economy of Violence on Early Modern France: Crime and Justice in Haute Auvergne, 1587-1664*. University Park: The University of Pennsylvania Press, 1994.
- Guilmartin Jr, John F. *Galleons and Galleys*. London: Cassel & Co., 2002.
- Guilmartin Jr, John F. *Gunpowder and Galleys: Changing Technology and Mediterranean Warfare at Sea in the Sixteenth Century*. London: Conway Maritime Press, 2003.
- Gürkan, Emrah Safa. "Espionage in the 16th century Mediterranean: Secret Diplomacy, Mediterranean Go-Betweens and the Ottoman-Habsburg Rivalry." Yayınlanmamış Doktora Tezi, Georgetown University, 2012.
- Gürkan, Emrah Safa. "Mediating Boundaries: Mediterranean Go-Betweens and Cross-Confessional Diplomacy in Constantinople, 1560-1600." *Journal of Early Modern History* 19 (2015): 107-128.
- Gürkan, Emrah Safa. "The Centre and the Frontier: Ottoman Cooperation with the North African Corsairs in the Sixteenth Century." *Turkish Historical Review* 1/2 (2010): 125-163.
- Hall, Bert S. *Weapons and Warfare in Renaissance Europe*. Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 1997.
- Hall, Richard. *The Empires of the Monsoon: A History of the Indian Ocean and Its Invaders*. London: Harper Collins, 1996.
- Hamilton, Keith ve Richard Langhorne. *The Practice of Diplomacy: Its Evolution, Theory and Administration*. London and New York: Routledge, 1995.
- Hanna, Nelly. *Making Big Money in 1600: The Life and Times of Ismail abu Taqiyya, Egyptian Merchant*. Syracuse: Syracuse University Press, 1998.
- Harrington, Joel F. *The Faithful Executioner: Life and Death, Honour and Shame in the Turbulent Sixteenth Century*. London: The Bodley Head, 2013.
- Harvey, L. P. *Muslims in Spain, 1500 to 1614*. Chicago and London: The University of Chicago Press, 2005.
- Hathaway, Jane. *The Politics of Households in Ottoman Egypt: The Rise of the Qazdağlis*. New York: Cambridge University Press, 1997.
- Headley, John. *The Emperor and His Chancellor: A Study of the Imperial Chancellery under Gattinara*. Cambridge: Cambridge University Press, 1983.
- Helgason, Þorsteinn. *The Corsairs' Longest Voyage: The Turkish Raid in Iceland 1627*. Leiden and New York: Brill, 2018.
- Hess, Andrew C. "The Evolution of the Ottoman Seaborne Empire in the Age of the Oceanic Discoveries, 1453-1525." *The American Historical Review* 75/7 (1970): 1892-1919.
- Hess, Andrew C. "The Ottoman Conquest of Egypt (1517) and the Beginning of the Sixteenth-Century World War." *International Journal of Middle Eastern Studies* 4/1 (1973): 55-76.
- Hess, Andrew C. *The Forgotten Frontier: A History of the Sixteenth-Century Ibero-African Frontier*. Chicago: University of Chicago Press, 1978.
- Hess, Andrew C. "The Battle of Lepanto and its Place in Mediterranean History." *Past and Present* 57 (1972): 53-73.
- Hobsbawm, Eric ve Terrence Roger (yay. haz.). *The Invention of Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press, 1983.

- Hobsbawm, Eric. *Nations and Nationalism since 1780: Programme, Myth, Reality*, 2. baskı. Cambridge: Cambridge University Press, 1992.
- Hobsbawm, Eric. *The Age of Capital: 1848-1875*. New York: Vintage, 1996.
- Hobsbawm, Eric. *The Age of Empire, 1875-1914*. New York: Vintage, 1996.
- Hobsbawm, Eric. *The Age of Extremes: The Short Twentieth Century, 1914-1991*. London: Abacus, 1995.
- Hobsbawm, Eric. *The Age of Revolutions, 1789-1848*. New York: Vintage, 1996.
- Hobsbawm, Eric. *Uncommon People: Resistance, Rebellion and Jazz*. New York: The New Press, 1998.
- Hodgson, Marshall G. S. *Rethinking World History: Essays on Europe, Islam and World History*, yay. haz. Edmund Burke III. Cambridge: Cambridge University Press, 1993.
- Hodgson, Marshall G. S. *The Venture of Islam: Conscience and History in a World Civilization, volume I: The Classical Age of Islam*. Chicago and London: The University of Chicago Press, 1974.
- Hodgson, Marshall G. S. *The Venture of Islam: Conscience and History in a World Civilization, volume II: The Expansion of Islam in the Middle Periods*. Chicago and London: The University of Chicago Press, 1974.
- Hodgson, Marshall G. S. *The Venture of Islam: Conscience and History in a World Civilization, volume III: The Gunpowder Empires and Modern Times*. Chicago and London: The University of Chicago Press, 1974.
- Horden, Peregrine ve Nicholas Purcell. "The Mediterranean and "the New Thalassology." *American Historical Review* 111/3 (June 2006): 722-40.
- Horden, Peregrine ve Nicholas Purcell. *The Corrupting Sea: A Study of Mediterranean History*. Oxford: Blackwell, 2000.
- Horden, Peregrine ve Sharon Kinoshita (yay. haz.). *A Companion to Mediterranean History*. Chichester, West Sussex: Wiley Blackwell, 2014.
- Hsia, R. Po-chia. *Social Discipline in the Reformation: Central Europe 1550-1750*. London: Routledge, 1991.
- Huizinga, Johann. *Homo Ludens: A Study of the Play Element in Culture*, çev. R. F. C. Hull. London: Routledge and Kegan Paul, 1944.
- Huizinga, Johann. *The Waning of the Middle Ages: A Study of the Forms of Life, Thought and Art in France and the Netherlands in the XIVth and XVth Centuries*, çev. Frederick Jan Hopman. London: Edward Arnold&Co., 1927.
- Huntington, Samuel. *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. New York: Simon & Schuster, 1996.
- Husain, Adnan A. ve K. E. Fleming (yay. haz.). *A Faithful Sea: The Religious Cultures of the Mediteranean, 1200-1700*. Oxford: Oneword Publications, 2007.
- Isom-Verhaaren, Christine. *Allies with the Infidel: The Ottoman and French Alliance in the Sixteenth Century*. London: I.B. Tauris, 2011.
- Israel, Jonathan I. *Conflicts of Empires: Spain, the Low Countries and the Struggle for World Supremacy, 1585-1713*. Londra ve Rio Grande: The Hambledon Press, 1997.
- İnalçık, Halil ve Donald Quataert (yay. haz.). *An Economic and Social History of the Ottoman Empire*, 2 cilt. Cambridge: Cambridge University Press, 1994.
- İnalçık, Halil. "Capital Formation in the Ottoman Empire." *The Journal of Economic History* 29/1 (1969): 97-140.
- İnalçık, Halil. "Comments on "Sultanism": Max Weber's Typification of Ottoman Polity." *Princeton Papers in Near Eastern Studies* 1 (1992): 49-73.

- İnalçık, Halil. "Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600-1700." *Archivum Ottomanicum* 6 (1980): 283-337.
- İnalçık, Halil. "The Question of the Emergence of the Ottoman State." *International Journal of Turkish Studies* 2 (1980): 71-79.
- Kadı, İsmail Hakkı. *Ottoman and Dutch Merchants in the Eighteenth Century: Competition and Cooperation in Ankara, İzmir and Amsterdam*. Leiden and Boston: Brill, 2012.
- Kafadar, Cemal. "A Rome of One's Own: Reflections on Cultural Geography and Identity in the Lands of Rum." *Mugarnas: An Annual on the Visual Culture of the Islamic World, History and Ideology: Architectural Heritage of the "Lands of Rum"* 24 (2007): 7-25.
- Kafadar, Cemal. "Janissaries and Other Rifraff of Ottoman Istanbul: Rebels without a Cause?" *Identity and Identity Formation in the Ottoman World: A Volume of Essays in Honour of Norman Itzkowitz*, yay. haz. Baki Tezcan ve Karl K. Barbir. Wisconsin: Wisconsin University Press, 2007, 113-134.
- Kafadar, Cemal. "Self and Others: The Diary of a Dervish in Seventeenth Century Istanbul and First-Person Narratives in Ottoman Literature." *Studia Islamica* 69 (1989): 121-150.
- Kafadar, Cemal. "The Ottomans and Europe." *Handbook of European History 1400-1600, Late Middle Ages, Renaissance and Reformation: Volume I: Structures and Assertions*, yay. haz. Thomas A. Brady vd. Leiden and New York: E. J. Brill, 1994, 589-635.
- Kafesçioğlu, Çiğdem. *Constantinopolis / Istanbul: Cultural Encounter, Imperial Vision, and the Construction of the Ottoman Capital*. University Park: The Pennsylvania University Press, 2009.
- Kamen, Henry. *The Spanish Inquisition*. London: The Folio Society, 1998.
- Kantorowicz, Ernst H. *The King's Two Bodies: A Study in Medieval Political Theology*. Princeton: Princeton University Press, 1959.
- Karamustafa, Ahmet T. *God's Unruly Friends: Dervish Groups in the Islamic Later Middle Period, 1200-1550*. Salt Lake City: University of Utah Press, 1994.
- Kennedy, Paul. *The Rise and Fall of the Great Powers*. New York: Vintage Books, 1987.
- King, Charles. *The Black Sea: A History*. Oxford: Oxford University Press, 2004.
- Kirk, Thomas Allan. *Genoa and The Sea (1559-1684): Policy and Power in an Early Modern Maritime Republic*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 2005.
- Kissinger, Henry. *Diplomacy*. New York: Simon & Schuster, 1994.
- Kittel, Ellen E. *From Ad Hoc to Routine: A Case Study in Medieval Bureaucracy*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1991.
- Krstić, Tijana. *Contested Conversions to Islam: Narratives of Religious Change in the Early Modern Ottoman Empire*. Stanford: Stanford University Press, 2011.
- Kunt Metin. "Sultan, Dynasty and State in the Ottoman Empire: Political Institutions in the 16th century." *The Medieval History Journal / Special Issue on Tributary Empires* 6/2 (Kasım 2003): 217-230.
- Kunt, İ. Metin. *The Sultan's Servants: The Transformation of Ottoman Provincial Administration, 1550-1650*. New York: Columbia University Press, 1983.
- Kuran, Timur. "Islam and Underdevelopment: An Old Puzzle Revisited." *Journal of Institutional and Theoretical Economics* 153 (1997): 41-71.
- Kuran, Timur. "The Absence of the Corporation in Islamic Law: Origins and Persistence." *The American Journal of Comparative Law* 53 (July 2005): 785-834.

- Kuran, Timur. *The Long Divergence: How Islamic Law Held Back the Middle East*. Princeton ve Oxford: Princeton University Press, 2011.
- Kurat, Akdes Nimet. "The Turkish Expedition to Astrakhan in 1569 and the Problem of the Don-Volga Canal." *The Slavonic and East European Review* 40/94 (December 1961): 7-23.
- Lattimore, Owen. *Inner Asian Frontiers of China*. New York: American Geographical Society, 1951.
- Lazarini, Isabella. *Communication and Conflict: Italian Diplomacy in the Early Renaissance, 1350-1520*. Oxford: Oxford University Press, 2015.
- Le Roy Ladurie, Emmanuel. *Times of Feast, Times of Famine: A History of Climate since the Year 1000*. Garden City: Doubleday, 1971.
- LeDonne, John P. *The Grand Strategy of the Russian Empire, 1650-1831*. New York: Oxford University Press, 2004.
- Lee, Wayne E. *Waging War: Conflict, Culture, and Innovation in World History*. Oxford: Oxford University Press, 2010.
- Levack, Brian P. *The Witch-Hunt in Early Modern Europe*. London and New York: Longman, 1987.
- Lewis, Bernard. "The Roots of Muslim Rage." *The Atlantic Monthly* (Eylül 1990), URL: <http://www.theatlantic.com/magazine/archive/1990/09/the-roots-of-muslim-rage/4643/>
- Lewis, Bernard. *Crisis of Islam: Holy War and Unholy Terror*. New York: Modern Library, 2003.
- Lewis, Bernard. *The Emergence of Modern Turkey*. New York: Oxford University Press, 1968.
- Lewis, Bernard. *The Muslim Discovery of Europe*. New York and London: W. W. Norton & Company, 2001.
- Lewis, Bernard. *What Went Wrong? Western Impact and Middle Eastern Response*. New York: Oxford University Press, 2002.
- Lindemann, Mary. *Medicine and Society in Early Modern Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
- Lindner, Rudi Paul. *Nomads and Ottomans in Medieval Anatolia*. Bloomington: Research Institute for Inner Asian Studies, Indiana University, 1983.
- Lloyd, Howell A. *The State, France and the Sixteenth Century*. London: George Allen & Unwin, 1983.
- Lockman, Zachary. *Contending Visions of the Middle East: The History and Politics of Orientalism*. Cambridge: Cambridge University Press, 2. baskı, 2010.
- Lopez, Robert S. *The Commercial Revolution of the Middle Ages, 950-1350*. Cambridge: Cambridge University Press, 1976.
- Lotz-Heutmann, Ute, "The Concept of 'Confessionalization': A Historiographical Paradigm in Dispute." *Memoria Civilización* 4 (2001): 93-114.
- Lowry, Heath. *The Nature of the Early Ottoman State*. Albany: State University of New York Press, 2003.
- Luttwak, Edward N. *The Grand Strategy of the Byzantine Empire*. Cambridge and London: Belknap Press of Harvard University Press, 2009.
- Malcolm, Noel. *Agents of Empire: Knights, Corsairs, Jesuits and Spies in the Sixteenth-Century Mediterranean World*. London: Allen Lane, 2015.

- Malinowski, Bronislaw. *Magic, Science and Religion and Other Essays*, yay. haz. Robert Redfield. Boston: Beacon Press, 1948.
- Mango, Cyril. *Byzantium: The Empire of the New Rome*. London: Phoenix, 1980.
- Matar, Nabil. *Britain and Barbary, 1589-1689*. Gainesville: University Press of Florida, 2005.
- Mattingly, Garrett. *Renaissance Diplomacy*. New York: Dover Publications, 1988, ilk baskı 1958.
- McLean, Gerald ve Nabil Matar. *Britain and the Islamic World, 1558-1713*. Oxford: Oxford University Press, 2011.
- McNeill, J. R. *Mosquito Empires: Ecology and War in the Greater Caribbean, 1620-1914*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
- McNeill, J. R. *Something New Under the Sun: An Environmental History of the Twentieth-Century World*. New York and London: W. W. Norton & Company, 2000.
- McNeill, John Robert. *Atlantic Empires of France and Spain: Louisburg and Havana, 1700-1763*. Chapel Hill and London: The University of North Carolina Press, 1985.
- McNeill, William H. *Plagues and Peoples*. Garden City: AnchorPress/Doubleday, 1976.
- McNeill, William H. *The Human Condition: An Ecological and Historical View*. Princeton: Princeton University Press, 1980.
- McNeill, William H. *The Pursuit of Power: Technology, Armed Force, and Society since A.D. 1000*. Chicago: The University of Chicago Press, 1982.
- McNeill, William H. *The Pursuit of Truth: A Historian's Memoir*. Lexington: The University Press of Kentucky, 2005.
- McNeill, William H. *The Rise of the West: A History of the Human Community*. Chicago: University of Chicago Press, 1963.
- Melton, James van Horn. *The Rise of the Public in Enlightenment Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 2001.
- Miller, Michael B. *Shanghai on the Métro: Spies, Intrigues, and the French between Wars*. Berkeley: University of California Press, 1994.
- Minkov, Anton. *Conversion to Islam in the Balkans: Kısve Bahası Petitions and Ottoman Social Life, 1670-1730*. Leiden: Brill, 2004.
- Monod, Paul Kléber. *The Power of Kings: Monarchy and Religion in Europe, 1589-1715*. New Haven: Yale University Press, 1999.
- Moore, Jason W. "Madeira, Sugar, and the Conquest of Nature in the 'First' Sixteenth Century: Part I: From 'Island of Timber' to Sugar Revolution, 1420-1506." *Review (Fernand Braudel Center)* 32/4 (2009): 345-390.
- Morris, Ian. *Why the West Rules – For Now: The Patterns of History, and What They Reveal About the Future*. New York: Farrar, Straus and Giroux, 2010.
- Muir, Edward. *Civic Ritual in Renaissance Venice*. Princeton: Princeton University Press, 1981.
- Muir, Edward. *Mad Blood Stirring: Vendetta in Renaissance Italy*. Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 1993.
- Muir, Edward. *Ritual in Early Modern Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997.
- Muir, Edward. *The Culture Wars of the Late Renaissance: Skeptics, Libertines, and Opera*. Cambridge: Harvard University Press, 2007.

- Mungello, D. E. *The Great Encounter of China and the West, 1500-1800*, 3. baskı. Lanham: Rowman & Littlefield, 2009.
- Murphey, Rhoads. *Exploring Ottoman Sovereignty: Tradition, Image and Practice in the Ottoman Imperial Household, 1400-1800*. London: Continuum, 2008.
- Nauert Jr., Charles G. *Humanism and the Culture of Renaissance Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 1995.
- Necipoğlu, Gülru. "Süleyman the Magnificent and the Representation of Power in the Context of Ottoman-Hapsburg-Papal Rivalry." *Süleyman the Second and His Time*, yay. haz Halil İnalcık ve Cemal Kafadar. İstanbul: Isis Press, 1993, 163-194.
- Necipoğlu, Gülru. *Architecture, Ceremonial and Power: The Topkapı Palace in the Fifteenth and Sixteenth Centuries*. Cambridge and London: The MIT Press, 1992.
- Necipoğlu, Gülru. *Sinan: Architectural Culture in the Ottoman Empire*. London: Reaktion Books, 2005.
- Necipoğlu, Nevra. *Byzantium between the Ottomans and the Latins: Politics and Society in Late Empire*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
- Northrup, David, vd. (yay. haz.). *The Diary of Antera Duke, an Eighteenth-Century African Slave Trader*. Oxford: Oxford University Press, 2010.
- Origo, Iris. *The Merchant of Prato*. London: The Folio Society, 1984, ilk baskı 1957.
- Outram, Dorinda. *The Enlightenment*. Cambridge: Cambridge University Press, 1995.
- Özmucur, Süleyman ve Şevket Pamuk. "Real Wages and Standards of Living in the Ottoman Empire, 1489- 1914." *The Journal of Economic History* 62/2 (2002): 293-321.
- Pagden, Anthony. *Lords of All the World: Ideologies of Empire in Spain, Britain and France, c. 1500 – c. 1800*. New Haven and London: Yale University Press, 1995.
- Pagden, Anthony. *Spanish Imperialism and the Political Imagination: Studies in European and Spanish-American Social and Political History, 1513-1830*. New Haven: Yale University Press, 1990.
- Pamuk, Şevket. *A Monetary History of the Ottoman Empire*. Cambridge: Cambridge University Press, 2000.
- Parker, Geoffrey. *Imprudent King: A New Life of Philip II*. New Haven and London: Yale University Press, 2014.
- Parker, Geoffrey. *The Grand Strategy of Philip II*. New Haven and London: Yale University Press, 1998.
- Parker, Geoffrey. *The Military Revolution: Military Innovation and the Rise of the West, 1500-1800*. Cambridge: Cambridge University Press, 1988.
- Parker, Geoffrey. *War, Climate Change and Catastrophe in the Seventeenth Century*. New Haven: Yale University Press, 2013.
- Peacock, A. C. S. *The Frontiers of the Ottoman World*. Oxford: Oxford University Press, 2009.
- Peirce, Leslie. *The Imperial Harem: Women and Sovereignty in the Ottoman Empire*. New York: Oxford University Press, 1993.
- Pektaş, Nil. "The Beginnings of Printing in the Ottoman Capital: Book Production and Circulation in Early Modern İstanbul." *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* XVII/2 (2015): 3-32.
- Pettegree, Andrew. *The Book in the Renaissance*. New Haven and London: Yale University Press, 2010.

- Pettegree, Andrew. *The Invention of News: How the World Came to Know about Itself*. New Haven and London: Yale University Press, 2014.
- Piterberg, Gabriel, vd. (yay. haz.). *Braudel Revisited: The Mediterranean World, 1600-1800*. Toronto: University of Toronto Press, 2010.
- Piterberg, Gabriel. *An Ottoman Tragedy: History and Historiography at Play*. Berkeley: University of California Press, 2003.
- Pomeranz, Kenneth. *The Great Divergence: China, Europe, and the Making of the Modern World Economy*. Princeton: Princeton University Press, 2000.
- Porch, Douglas. *The French Secret Services: A History of French Intelligence from the Dreyfus Affair to the Gulf War*. New York: Farrar, Straus and Giroux, 1995.
- Pryor, John H. *Geography, Technology, and War: Studies in the Maritime History of the Mediterranean, 649 - 1571*. Cambridge: Cambridge University Press, 1988.
- Pullan, Brian. *Rich and Poor in Renaissance Venice: The Social Institutions of a Catholic State*. Oxford: Oxford University Press, 1971.
- Pullan, Brian. *The Jews of Europe and the Inquisition of Venice, 1550-1670*. London and New York: I. B. Tauris, 1997.
- Queller, Donald E. *The Office of Ambassador in the Middle Ages*. Princeton: Princeton University Press, 1967.
- Rappaport, Erika. *A Thirst of Empire: How Tea Shaped the Modern World*. Princeton and New York: Princeton University Press, 2017.
- Rediker, Marcus. *The Many-Headed Hydra: Sailors, Slaves, Commoners, and the Hidden History of the Revolutionary Atlantic*. Boston: Beacon Press, 2000.
- Rediker, Marcus. *Villains of All Nations: Atlantic Pirates in the Golden Age*. London and New York: Verso, 2012.
- Ringrose, Kathryn M. *The Perfect Servant: Eunuchs and the Social Construction of Gender in Byzantium*. Chicago and London: The University of Chicago Press, 2003.
- Roberts, J. M. *The Mythology of Secret Societies*. St Albans: Paladin, 1974.
- Roberts, Sean. *Printing a Mediterranean World: Florence, Constantinople, and the Renaissance of Geography*. Cambridge: Harvard University Press, 2013.
- Rodenburgh, Herman (yay. haz.). *Cultural Exchange in Early Modern Europe, Vol. 4: Forging European Identities, 1400-1700*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.
- Rodgers, William Ledyard. *Naval Warfare under Oars, 4th to 6th centuries: A Study of Strategy, Tactics and Ship Design*. Annapolis: Naval Insitute Press: 1940.
- Rosenwein, Barbara H. *Generations of Feeling: A History of Emotions, 600-1700*. Cambridge: Cambridge University Press, 2016.
- Rothman, E. Natalie. *Brokering Empire: Trans-Imperial Subjects between Venice and Istanbul*. Ithaca: Cornell University Press, 2012.
- Ruff, Julius R. *Violence in Early Modern Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 2001.
- Ruggiero, Guido. *Binding Passions: Tales of Magic, Marriage, and Power at the End of the Renaissance*. New York and Oxford: Oxford University Press, 1993.
- Ruggiero, Guido. *The Boundaries of Eros: Sex, Crime, and Sexuality in Renaissance Venice*. New York and Oxford: Oxford University Press, 1985.
- Rule, John C. ve Ben S. Trotter. *A World of Paper: Louis XIV, Colbert de Torcy and the Rise of the Information State*. Montreal and Kingston: McGill-Queen's University Press, 2014.

- Runciman, Steven. *The Great Church in Captivity: A Study of the Patriarchate of Constantinople from the Eve of the Turkish Conquest to the Greek War of Independence*. Cambridge: Cambridge University Press, 1968.
- Sahlins, Marshall David. *Historical Metaphors and Mythical Realities*. Ann Harbor: University of Michigan Press, 2010.
- Sahlins, Marshall David. *Islands of History*. Chicago and London: University of Chicago Press, 2010.
- Sahlins, Marshall. *Stone Age Economics*. New York: de Gruyter, 1972.
- Sahlins, Peter. *Boundaries: The Making of France and Spain in the Pyrenees*. Berkeley: University of California Press, 1989.
- Said, Edward. "Clash of Ignorance." *The Nation*, 22 Ekim 2001, <http://www.thenation.com/article/clash-ignorance>.
- Said, Edward. *Orientalism*. New York: Vintage Books, 1978.
- Sajdi, Dana. *The Barber of Damascus: Nouveau Literacy in the Eighteenth-Century Ottoman Levant*. Stanford: Stanford University Press, 2013.
- Salzman, Ariel. *Töcqueville in the Ottoman Empire: Rival Paths to Modern State*. Leiden: Brill, 2004.
- Sant-Cassia, Paul. "Banditry, Myth, and Terror in Cyprus and Other Mediterranean Societies." *Comparative Studies in Society and History* 35/4 (Ekim 1993): 773-795.
- Sariyannis, Marinos. "The Kadızadeli Movement as a Social and Political Phenomenon: The Rise of a 'Mercantile Ethic'?" *Political Initiatives: 'From the Bottom Up' in the Ottoman Empire. Halcyon Days in Crete VII: A Symposium Held in Rethymno, 9-11 January 2009*, yay. haz. Antonis Anastapoulos. Rethymno: Crete University Press, 2012, 263-289.
- Schilling, Heinz ve István György Tóth (yay.haz.). *Cultural Exchange in Early Modern Europe, Vol. 1: Religion and Cultural Exchange in Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
- Schilling, Heinz. *Early Modern European Civilization and Its Political and Cultural Dynamism*. Hanover and London: University Press of New England, 2008.
- Schwoebel, Robert. *The Shadow of the Crescent: The Renaissance Image of the Turk (1453-1517)*. New York: St. Martin's Press, 1967.
- Setton, Kenneth M. *The Papacy and the Levant (1204-1571)*, 4 cilt. Philadelphia: American Historical Society, 1984.
- Setton, Kenneth M. *Venice, Austria, and the Turks in the Seventeenth Century*. Philadelphia: American Philosophical Society, 1991.
- Setton, Kenneth M. *Western Hostility to Islam and Prophecies of Turkish Doom*. Philadelphia: American Philosophical Society, 1992.
- Shefer-Mossensohn, Miri. *Ottoman Medicine: Healing and Medical Institutions, 1500-1700*. New York: State University Press, 2009.
- Shuval, Tal. "The Ottoman Algerian Elite and Its Ideology." *International Journal of Middle East Studies* 32 (2000): 323-344.
- Shyrock, Andrew. *Deep History: The Architecture of Past and Present*. Berkeley: University of California Press, 2011.
- Singer, Amy. *Constructing Ottoman Beneficence: An Imperial Soup Kitchen in Jerusalem*. Albany: State University of New York Press, 2002.

- Soll, Jacob. *The Information Master: Jean-Baptiste Colbert's Secret State Intelligence System*. Ann Harbor: The University of Michigan Press, 2009.
- Soykut, Mustafa. *Image of the "Turk" in Italy: a History of the "Other" in Early Modern Europe, 1453-1683*. Berlin: K. Schwarz, 2001.
- Spence, Jonathan D. *The Memory Palace of Matteo Ricci*. New York: Penguin Books, 1985.
- Spence, Jonathan D. *The Question of Hu*. New York: Knopf, 1988.
- Starr, S. Frederick. *Lost Enlightenment: Central Asia's Golden Age from the Arab Conquest to Tamerlane*. Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2013.
- Stein, Rebecca L. ve Philip Stein. *The Anthropology of Religion, Magic and Witchcraft*, 4. baskı. London and New York: Routledge, 2017.
- Stewart, George R. *Pickett's Charge: A Microhistory of the Final Attack at Gettysburg, July 3, 1863*. Boston: Houghton Mifflin Company, 1959.
- Stites, Richard. *The Four Horsemen: Riding to Liberty in Post-Napoleonic Europe*. Oxford and New York: Oxford University Press, 2014.
- Stone, Lawrence. "The Educational Revolution in England, 1560-1640." *Past and Present* 28 (Temmuz 1964): 41-80.
- Strong, Roy. *Art and Power: Renaissance Festivals, 1450-1650*. Woodbridge: The Boydell Press, 1984.
- Subrahmanyam, Sanjay. "Connected Histories: Notes towards a Reconfiguration of Early Modern Eurasia." *Modern Asian Studies*, 31/3 (1997): 735-762.
- Subrahmanyam, Sanjay. *Courtly Encounters: Translating Courtliness and Violence in Early Modern Eurasia*. Cambridge: Harvard University Press, 2012.
- Şahin, Kaya. *Empire and Power in the Reign of Süleyman: Narrating the Sixteenth-Century Ottoman World*. Cambridge: Cambridge University Press, 2013.
- Tabak, Faruk. *The Waning of the Mediterranean, 1550-1870: A Geohistorical Approach*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2008.
- Takats, S. *Macaristan Türk Âleminden Çizgiler*, çev. Sadrettin Karatay. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2011.
- Tenenti, Alberto. *Piracy and the Decline of Venice, 1580-1615*, çev. Janet ve Brian Pullan. Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1967.
- Terzioğlu, Derin. "How to Conceptualize Ottoman Sunnitization: A Historiographical Discussion." *Turcica* 44 (2012-2013): 301-338.
- Tezcan, Baki. "Dispelling the Darkness: The Politics of 'Race' in the Early Seventeenth-Century Ottoman Empire in the Light of the Life and Work of Mullah Ali." *International Journal of Turkish Studies* 13/1-2 (2007): 73-95.
- Tezcan, Baki. *The Second Ottoman Empire: Political and Social Transformation in the Early Modern World*. New York: Cambridge University Press, 2010.
- Thys-Şenocak, Lucienne. *Ottoman Women Builders: The Architectural Patronage of Hadije Tarhan Sultan*. Hampshire: Ashgate, 2006.
- Trivellato, Francesca, vd. (yay. haz.). *Religion and Trade: Cross-Cultural Exchanges in World History, 1000-1900*. Oxford: Oxford University Press, 2014.
- Trivellato, Francesca. *The Familiarity of Strangers: The Sephardic Diaspora, Livorno, and Cross-Cultural Trade in the Early Modern Period*. New Haven: Yale University Press, 2009.
- Trivellato, Francesca. "Renaissance Italy and the Muslim Mediterranean in Recent Historical Work." *Journal of Modern History* 82/1 (2010): 127-155.

- Unger, Richard W. *The Ship in the Medieval Economy*. London: McGill-Queen's University Press, 1980.
- Valensi, Lucette. *The Birth of the Despot: Venice and the Sublime Porte*. Ithaca: Cornell University Press, 1993.
- Van Gennep, Arnold. *The Rites of Passage*, çev. Monika B. Vizedom ve Gabrielle L. Caffee. Chicago: The University of Chicago Press, 1960.
- Varlık, Nükhet. *Plague and Empire in the Early Mediterranean World: The Ottoman Experience, 1347-1600*. Cambridge: Cambridge University Press, 2015.
- Vitkus, Daniel J. (yay. haz). *Piracy, Slavery and Redemption: Barbary Captivity Narratives from Early Modern England*. New York: Columbia University Press, 2001.
- Vryonis, Jr, Stephan. *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*. Berkeley: University of California Press, 1971.
- W. V. Harris (yay. haz). *Rethinking the Mediterranean*. New York: Oxford University Press, 2005.
- Wallerstein, Immanuel. "Braudel on Capitalism, or Everything Upside Down." *The Journal of Modern History* 63/2, *A Special Issue on Modern France* (1991): 354-361.
- Wallerstein, Immanuel. "The Rise and Future Demise of the World Capitalist System: Concepts for Comparative Analysis." *Comparative Studies in Society and History* 16/4 (Eylül 1974): 387-415.
- Wallerstein, Immanuel. *Historical Capitalism*. Londra: Verso, 1983.
- Wallerstein, Immanuel. *The Modern World-System, I: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century*. New York & London: Academic Press, 1974.
- Wallerstein, Immanuel. *The Modern World-System, II: Mercantilism and the Consolidation of the European World-Economy, 1600-1750*. New York: Academic Press, 1980.
- Wallerstein, Immanuel. *The Modern World-System, III: The Second Great Expansion of the Capitalist World-Economy, 1730-1840's*. San Diego: Academic Press, 1989.
- Wallerstein, Immanuel. *The Modern World-System, IV: Centrist Liberalism Triumphant, 1789-1914*. Berkeley: University of California Press, 2011.
- Watson, Andrew M. *Agricultural Innovation in the Early Islamic World*. Cambridge: Cambridge University Press, 1983.
- Weiss, Gillian. *Captives and Corsairs: France and Slavery in the Early Modern Mediterranean*. Stanford: Stanford University Press, 2011.
- White, Joshua. *Piracy and Law in the Ottoman Mediterranean*. Stanford: Stanford University Press, 2017.
- White, Sam. *The Climate of Rebellion in the Early Modern Ottoman Empire*. Cambridge: Cambridge University Press, 2011.
- Wiesner, Merry E. *Women and Gender in Early Modern Europe*, 2. baskı. Cambridge: Cambridge University Press, 2000.
- Williams, Phillip. *Empire and Holy War in the Mediterranean*. New York: I. B. Tauris, 2014.
- Woodhead, Christine. *The Ottoman World*. London and New York: Routledge.
- Yaycıoğlu, Ali. *Partners of the Empire: The Crisis of the Ottoman Order in the Age of Revolutions*. Stanford: Stanford University Press, 2016.
- Yurdusev, A. Nuri (yay. haz). *Ottoman Diplomacy: Conventional or Unconventional?* New York: Palgrave Macmillan, 2004.

Zeldin, Theodore. *An Intimate History of Humanity*. London: Minerva, 1995.
Zilfi, Madeline C. *The Politics of Piety*. Minneapolis: Biblioteca Islamica, 1988.

İspanyolca

- Acero, Beatriz Alonso. *Orán Mazalquivir, 1589-1639: una sociedad española en la frontera de Berbería*. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 2000.
Castaño, Emilio Sola ve José F. de la Peña. *Cervantes y la Berbería: Cervantes, mundo turco-berberisco y servicios secretos en la época de Felipe II*. Madrid: Fondo de Cultura Económica, 1995.
Castaño, Emilio Sola ve Gennaro Varriale (yay. haz.). *Detrás de las apariencias. Información y espionaje (siglos XVI-XVII)*. Alcalá de Henares: Universidad de Alcalá, 2015.
Castaño, Emilio Sola. *La conjura de Campanella*. Madrid: Turpin Editores, 2007.
Castaño, Emilio Sola. *Los que van y vienen: Información y fronteras en el Mediterráneo clásico del siglo XVI*. Alcalá de Henares: Universidad de Alcalá, 2005.
Castaño, Emilio Sola. *Uchalí: El calabrés tiñoso, o el mito del corsario muladí en la frontera*. Barcelona: Edicions Bellaterra, 2011.
Gürkan, Emrah Safa. "Desinformación y rumores en Estambul en el comienzo de la Guerra de Chipre (1569-1570).": *¿Si fuera cierto? Espías y agentes en la frontera (siglos XVI – XVII)*, yay. haz. Gennaro Varriale. Alcalá de Henares: Universidad de Alcala, 2018, 48-61.

İtalyanca

- Basso, Luca lo. *Uomini da remo: galee e galeotti del Mediterraneo in età moderna*. Milano: Selene Edizioni, 2003.
Bono, Salvatore. *Schiavi: una storia mediterranea (XVI-XIX secolo)*. Bologna: Il Mulino, 2016.
Bono, Salvatore. *I corsari barbareschi*. Torino: ERI-Edizion RAI Radiotelevisione Italiana, 1964.
Bono, Salvatore. *Schiavi musulmani nell'Italia moderna: galeotti vu' cumprà, domestici*. Napoli: Edizioni Scientifiche Italiane, 1999.
Cipolla, Carlo M. *Allegro ma non troppo*. Bologna: Il Mulino, 1988.
Cipolla, Carlo M. *Contro un nemico invisibile: epidemie e strutture sanitarie nell'Italia del Rinascimento*. Bologna: Il Mulino, 1985.
Cozzi, Gaetano. *Venezia barocca: conflitti di uomini e idee nella crisi del Seicento veneziano*. Venezia: Il Cardo, 1995.
Croce, Benedetto. *Teoria e storia della storiografia*. Bari: Gius. Laterza&Figli, 1920.
De Vivo, Filippo. *Patrizi, informatori, barbieri: politica e comunicazione a Venezia nella prima età moderna*. Milano: Feltrinelli, 2012.
Eco, Umberto. *La ricerca della lingua perfetta nella cultura europea*. Roma e Bari: Gius. Laterza & Figli, 1993.
Ercole, Guido. *Le galee mediterranee. 500 anni di storia, tecnica e documenti*. Trento: Gruppo Modelistico Trentino di studio e ricerca storica, 2008.
Fiume, Giovanna. *Schiavitù mediterranee: corsari, rinnegati e santi di età moderna*. Milano: Bruno Mondadori, 2009.

- Ginzburg, Carlo. *I benandanti: stregoneria e culti agrari tra Cinquecento e Seicento*. Torino: G. Einaudi, 1979.
- Ginzburg, Carlo. *Il formaggio e i vermi: il cosmo di un magnaio del '500*. Torino: Einaudi, 1976.
- Gürkân, Emrah Safa. "I baili veneziani e la diplomazia d'informazione fra Venezia e Istanbul." *Θησαυρίσματα / Thesaurismata: Bollettino dell'Istituto Ellenico di Studi Bizantini e Postbizantini* 46 (2018): 106-111.
- Gürkân, Emrah Safa. "Lidra del sultano: Lo spionaggio ottomano nel cinquecento." *Mediterranea. Recherche storiche* 38 (2016): 447-476.
- Infelise, Mario. *I libri proibiti*. Roma e Bari: Gius. Laterza & Figli, 1999.
- Infelise, Mario. *I padroni dei libri: il controllo sulla stampa nella prima età moderna*. Roma e Bari: Gius. Laterza & Figli, 2014.
- Infelise, Mario. *Prima dei giornali: alle origini della pubblica informazione (secoli XVI e XVII)*. Roma: Editori Laterza, 2002.
- Levi, Giovanni. *L'eredità immateriale: carriera di un esorcista nel Piemonte del Seicento*. Torino: Einaudi, 1985.
- Maffrici, Mirella. *Mezzogiorno e pirateria nell'età moderna (secoli XVI-XVIII)*. Napoli: Edizioni Scientifiche Italiane, 1995.
- Manca, Ciro. *Il modello di sviluppo economico delle città marittime barbaresche dopo Lepanto*. Napoli: Gianni Editore, 1982.
- Niccoli, Ottavia. *Profeti e popolo nell'Italia del Rinascimento*. Roma: Laterza, 1987.
- Panetta, Rinaldo. *Pirati e corsari turchi barbareschi nel Mare Nostrum: XVI secolo*. Milano: Mursia, 1981.
- Pedani, Maria Pia. *Dalla frontiera al confine*. Venezia: Herder Editrice, 2002.
- Pedani, Maria Pia. *La dimora della pace: considerazioni sulle capitulazioni tra i paesi islamici e l'Europa*. Venice: Università Ca' Foscari di Venezia, 1996.
- Povolo, Claudio. *Furore: elaborazione di un'emozione nella seconda metà del Cinquecento*. Verona: Cierre edizioni, 2015.
- Povolo, Claudio. *L'uomo che pretendeva l'onore: storia di Bortolamio Pasqualin da Malo (1502-1591)*. Venezia: Marsilio, 2010.
- Povolo, Claudio. *Zanzani: il bandito del lago (1576-1617)*. Tignale: Comune di Tignale, 2011.
- Preto, Paolo. *Venezia e i Turchi*. Firenze: G.C. Sansoni Editore, 1975.
- Ricci, Giovanni. *Apello al Turco: i confini infranti del Rinascimento*. Roma: Viella, 2011.
- Ricci, Giovanni. *I Turchi alle porte*. Bologna: Il Mulino, 2008.
- Ricci, Giovanni. *Ossessione turca: in una retrovia cristiana dell'Europa moderna*. Bologna: Il Mulino, 2002.
- Scognamiglio, Sonia. *Le istituzioni della moda: dalle strutture corporative all'economia politica. Napoli e Francia (1500-1800)*. Bologna: Il Mulino, 2015.
- Valente, Gustavo. *Calabria, calabresi e turcheschi nei secoli della pirateria*. Roma: Edizioni Frama's, 1973.
- Valente, Gustavo. *Vita di Occhiali*. Milano: Casa Editrice Ceschina, 1960.
- Varriale, Gennaro. *Arrivano li Turchi: guerra navale e spionaggio nel Mediterraneo (1532-1582)*. Novi Ligure: Città del silenzio, 2014.
- Venturi, Franco. *Settecento riformatore, I: da Muratori a Beccaria*. Torino: Einaudi, 1969.

- Venturi, Franco. *Settecento riformatore, II: la chiesa e la repubblica entro i loro limiti (1758-1774)*. Torino: Einaudi, 1976.
- Venturi, Franco. *Settecento riformatore, III: la prima crisi dell'Antico Regime (1768-1776)*. Torino: Einaudi, 1979.
- Venturi, Franco. *Settecento riformatore, IV: la caduta dell'Antico Regime (1776-1789)*. Torino: Einaudi, 1984.
- Venturi, Franco. *Settecento riformatore, V: l'Italia dei lumi (1764-1790)*. Torino: Einaudi, 1987-1990.
- Venturi, Franco. *Utopia e riforma nell'Illuminismo*. Torino: Einaudi, 1970.

Katalanca

- Nadal, Gonçal Lopez. *El corsarisme mallorquí a la Mediterrània occidental, 1652 – 1698: un Comerç Forçat*. Palma: Conselleria d'educació i cultura, 1986.

Portekizce

- Fausto, Boris ve Sergio Fausto. *Historia do Brasil*. São Paulo: EDUSP, 2015.
- Saraiva, António José. *Inquisição e cristãos novos*. Lisboa: Editorial Estampa, 1994.
- Tavim, José Alberto. *Judeus e cristãos-novos de Cochim: história e memória (1500-1662)*. Braga: Edições APPACDM Distrital de Braga, 2003.

Türkçe

- Akdağ, Mustafa. *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası (Celali İsyanları)*. İstanbul: Cem Yayınevi, 1995.
- Akdağ, Mustafa. *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi*, 2 cilt. İstanbul: Cem Yayınevi, 1995.
- Akün, Ömer Faruk. *Divan Edebiyatı*. 3. baskı. İstanbul: İSAM, 2015.
- Akyıldız, Ali. *Harem'in Padişahı: Valide Sultan*. İstanbul: Timaş, 2017.
- Akyıldız, Ali. *Mümin ve Müşrif Bir Padişah Kızı: Refia Sultan*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, 3. baskı, 2008.
- Akyıldız, Ali. *Osmanlı Merkez Bürokrasisi (1836-1856)*. İstanbul: Timaş, 2018.
- Araz, Yahya. *Osmanlı Toplumunda Çocuk Olmak*. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2013.
- Argıt, Betül İpşirli. *Rabia Gülmuş Emetullah Sultan (1640-1715)*. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2014.
- Artan, Tülay. "Eyüp'ün Bir Diğer Çehresi: Sayfiye ve Sahilsaraylar." *Eyüp: Dün / Bugün. Sempozyum: 11-12 Aralık 1993*, yay. haz. Tülay Artan. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994, 106-114.
- Aydın, M. Âkif. *Türk Hukuk Tarihi*. 6. baskı. İstanbul: Hars Yayınları, 2007.
- Aydın, Yusuf Alperen. *Müşebbis ve Devlet: 18. Yüzyılda Peksimetçibaşı Nureddin Ağâ'nın Yükselişi*. İstanbul: Kitabevi, 2016.
- Ayvazoğlu, Beşir. *Kuşunun Son Şarkısı: İnce Örülmüş Bir Şeyh Gâlip Biyografisi*, 11. baskı. İstanbul: Kapı, 2017.
- Balcı, İsrail. "İstanbul'un Fethine İlişkin Hadis Rivayetlerine Farklı Bir Yaklaşım." *Osmanlı İstanbullu II: II. Uluslararası Osmanlı İstanbullu Sempozyumu Bildirileri, 27-29 Mayıs 2014*, yay. haz. Feridun Emecen, Ali Akyıldız ve Emrah Safa Gürkan. İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, 2014, 859-889.
- Bardakoğlu, Ali. *İslam Işığında Müslümanlığımızla Yüzleşme*. İstanbul: KURAMER, 2016.

- Bardakoğlu, Ali. "Osmanlı Hukukunun Şer'iîliği Üzerine." *Yeni Türkiye* 31 (Ocak-Şubat 2000): 709-714.
- Barkan, Ömer Lütfi. *Süleymaniye Cami ve İmaretî İnşaatı (1550-1557)*, 2 cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1972, 1979.
- Barkan, Ömer Lütfi. *XV ve XVI'ncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları, Birinci Cilt: Kanunlar*. İstanbul: Burhaneddin Matbaası, 1943.
- Bayram, Mikâil. *Sosyal ve Siyasî Boyutlarıyla Abi Evren-Mevlânâ Mücadelesi*, 3. baskı. Konya: Nüve Kültür Merkezi Yayınları, 2012.
- Behar, Cem. *Aşk Olmayınca Meşk Olmaz: Geleneksel Osmanlı Türk Müziği'nde Eğitim ve İntikal*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1998.
- Behar, Cem. *Bir Mahallenin Doğumu ve Ölümü (1494-2008): Osmanlı İstanbulu'nda Kasap İlyas Mahallesi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2014.
- Behar, Cem. *Klasik Türk Musikisi Üzerine Denemeler*. İstanbul: Bağlam Yayınları, 1987.
- Behar, Cem. *Musikiden Müziğe: Osmanlı / Türk Müziği: Gelenek ve Modernlik (Makaleler, Kaynaklar, Metinler)*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005.
- Behar, Cem. *Osmanlı / Türk Musikisinin Kısa Tarihi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2015.
- Behar, Cem. *Zaman, Mekân, Müzik: Klasik Türk Musikisinde Eğitim (Meşk), İcra ve Aktarım*. İstanbul: Alfa Yayınları, 1993.
- Beydilli, Kemal. *Büyük Friedrich ve Osmanlılar: XVIII. Yüzyılda Osmanlı-Prusya Münasebetleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1985.
- Beydilli, Kemal. *Osmanlı Döneminde İmamlar ve Bir İmamın Günlüğü*. İstanbul: TATAV, 2001.
- Beydilli, Kemal. *Yeniçeriler ve Bir Yeniçerinin Hatıratı*. İstanbul: Yitik Hazine Yayınları, 2013.
- Bulunur, Kerim İlker. *Osmanlı Galatası (1453-1600)*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2014.
- Cezar, Mustafa. *Osmanlı Tarihinde Levendler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2013.
- Değirmenci, Tülün. "Bir Kitabı Kaç Kişi Okur? Osmanlı'da Okurlar ve Okuma Biçimleri Üzerine Bazı Gözlemler." *Tarih ve Toplum: Yeni Yaklaşımlar*, 13 (Güz 2011): 7-43.
- Değirmenci, Tülün. *İktidar Oyunları ve Resimli Kitaplar: II. Osman Devrinde Değişen Güç Sembolleri*. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2012.
- Demir, Uğur. "Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nin Topkapı Sarayı Kütüphanesi'ne İntikali Meselesi." *Journal of Ottoman Studies* XXXIX (2012): 205-216.
- Emecen, Feridun M. "Osmanlı Hanedanına Alternatif Arayışları Üzerine Bazı Örnekler ve Mülahazalar." *İslam Araştırmaları Dergisi* 6 (2001): 63-76.
- Emecen, Feridun M. *Fetih ve Kıyamet: 1453*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2012.
- Emecen, Feridun M. *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2012.
- Emecen, Feridun M. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu ve Yükselişi, 1300-1600*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.
- Emecen, Feridun M. *Yavuz Sultan Selim*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2016.
- Erdem, Hakan. *Tarih-lenk: Kusursuz Yazarlar, Kâğıttan Metinler* (İstanbul: Doğan Kitap, 2010).
- Erünsal, İsmail E. *Ortaçağ İslâm Dünyasında Kitap ve Kütüphâne*. İstanbul: Timaş, 2018.
- Erünsal, İsmail E. *Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik: Tarihi Gelişimi ve Organizasyonu*. İstanbul: Timaş, 2015.

- Erünsal, İsmail E. *Osmanlı Kültür Tarihinin Bilinmeyenleri*. İstanbul, 2. baskı, Timaş, 2019.
- Erünsal, İsmail E. *Osmanlılarda Sahasılık ve Sahaflar*. İstanbul: Timaş, 2013.
- Genç, Mehmet (yay. haz.). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*. İstanbul: Ötüken, 2014.
- Gürkan, Emrah Safa. *Sultanın Casusları: 16. Yüzyılda İstibbarat, Sabotaj ve Rüşvet Ağları*. İstanbul: Kronik, 2017.
- Gürkan, Emrah Safa. *Sultanın Korsanları: Osmanlı Akdenizi'nde Gazâ, Yağma ve Esaret, 1500 – 1700*. İstanbul: Kronik, 2018.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin. *Medreseler Neydi, Ne Değildi? Osmanlılarda Akli İlimlerin Eğitimi ve Modern Bilimin Girişi*. İstanbul: Kronik, 2019.
- İnalcık, Halil. "Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü (1569)." *Belleten* XII (1948): 349-402.
- İnalcık, Halil. *Fatih Devri Üzerine Tetkik ve Vesikalar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1954.
- İnalcık, Halil. *Osmanlı İmparatorluğu: Toplum ve Ekonomi*. İstanbul: Eren, 1996.
- Kafadar, Cemal. "Eyüp'te Kılıç Kuşanma Törenleri." *Eyüp: Dün / Bugün. Sempozyum: 11-12 Aralık 1993*, yay. haz. Tülay Artan. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994, 50-61.
- Karahasanoglu, Selim. *Kadı ve Günlüğü: Sadreddinzade Telhisi Mustafa Efendi Günlüğü (1711-1735) Üstüne Bir İnceleme*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2013.
- Kırkoğlu, R. Hakan. *Sultan ve Müneccimi: 18. Yüzyıl Osmanlı Sarayında İlm-i Nücüm*. İstanbul: Doğan Kitap, 2017.
- Köprülü, Fuad. "Vakıf Müessesesinin Hukukî Mahiyeti ve Tarihî Tekâmülü." *Vakıflar Dergisi* II, Ankara 1942, 1-35.
- Köprülü, Fuad. *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*. İstanbul: Evkaf Matbaası, 1931.
- Küçükyalçın, Erdal. *Turna'nın Kalbi: Yeniçeri Yoldaşlığı ve Bektaşilik*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2009.
- Kunt, Metin. *Sancaktan Eyaletle: 1550 – 1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1978.
- Kurat, Akdes Nimet. *Türkiye ve İdil Boyu (1569 Astarhan Seferi, Ten-İdil Kanalı ve XVI-XVII. Yüzyıl Osmanlı-Rus Münasebetleri*. Ankara: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1966.
- Lowry, Heath W. *Trabzon Şehrinin İslamlaşması ve Türkleşmesi, 1461-1583*, çev. Demet ve Heath W. Lowry. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2012.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Zındıklar ve Mülhidler*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014.
- Ortaylı, İlber. *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. İstanbul: Kronik, 2018.
- Ortaylı, İlber. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*. İstanbul: Kronik, 2019.
- Ortaylı, İlber. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aile*. İstanbul: Kronik, 2018.
- Ortaylı, İlber. *Gazi Mustafa Kemal Atatürk*. İstanbul: Kronik, 2019.
- Önalp, Ertuğrul. *Türklerin Esiri Cervantes: XVI. Yüzyıl Akdeniz Dünyasından Bir Kesit*. Ankara: Tiyyem Yayıncılık, 2009.
- Özel, Oktay ve Mehmet Öz, *Söğüt'ten İstanbul'a: Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*. Ankara: İmge Kitabevi, 2000.

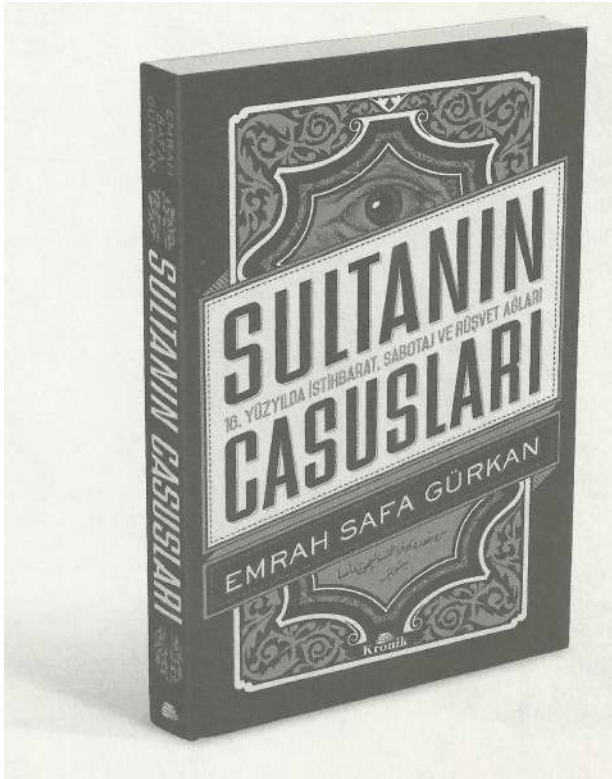
- Özveri, Murat. *Türk Yayı & Av: Dünyü, Bugünü, Uygulamaları*. İstanbul: Bizim Gezegen Yayınları, 2018.
- Şakul, Kahraman (yay. haz.). *Yeni Bir Askeri Tarih Özlemi: Savaş, Teknoloji ve Deneyisel Çalışmalar*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013.
- Tekin, Gönül. *Hayat Ağacı. Makaleler*. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2017.
- Ülgener, Sabri. *Darlık Buhranları ve İslâm İktisat Siyaseti*. Ankara: Mayaş Yayınları, 1984.
- Ülgener, Sabri. *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası*. İstanbul: Der Yayınları, 1981.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapukulu Ocakları I: Acemi ve Yeniçeri Ocağı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1943.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapukulu Ocakları II: Cebeci, Topçu, Top Arabacıları, Humbaracı, Lağımçı Ocakları ve Kapukulu Süvarileri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1944.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1948.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1945.
- Yerasimos, Marianna. *500 Yıllık Osmanlı Mutfağı*, 3. baskı. İstanbul: Boyut Yayın Grubu, 2005.
- Yerasimos, Stefanos. *Sultan Sofraları: 15. ve 16. Yüzyılda Osmanlı Saray Mutfağı*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002.
- Yıldız, Kenan. "Aykırı Vakıflar: Osmanlı'da *Fukarâ-yı Müslimîni* de Gözeten Gayrimüslim Vakıfları." *Journal of Ottoman Studies* 54 (2019): 141-198.
- Yıldız, Kenan. *1660 İstanbul Yangını ve Etkileri: Vakıflar, Toplum ve Ekonomi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2017.
- Yılmaz, Fikret. "Boş Vaktiniz Var mı? veya 16. Yüzyılda Anadolu'da Şarap, Eğlence ve Suç." *Tarih ve Toplum: Yeni Yaklaşımlar* 1 (Bahar 2005): 11-49.
- Yılmaz, Fikret. "XVI. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Mahremiyetin Sınırlarına Dair." *Toplum ve Bilim* 83 (Kış 1999-2000): 92-110.
- Yılmaz, Fikret. "Zina ve Fuhuş Arasında Kalanlar: Fahişe Subaşıya Karşı." *Toplumsal Tarih* 220 (Nisan 2012): 22-31.

Sultanın Casusları

16. Yüzyılda İstihbarat, Sabotaj ve
Rüşvet Ağları

EMRAH SAFA GÜRKAN

İstihbarat, korsanlık, kölelik, ihtida, Osmanlı-Avrupa ilişkileri ve serhad çalışmaları gibi alanlarda araştırmalar yapan **Doç. Dr. Emrah Safa Gürkan**'ın bu eseri, yıllar süren arşiv çalışmasıyla bir araya getirilmiş tarihî örnekler eşliğinde istihbarat dünyasının gizemli sayfalarını aralıyor.

Sultanın Korsanları

Osmanlı Akdeniz'inde Gazâ, Yağma ve
Esaret, 1500-1700

EMRAH SAFA GÜRKAN

Doç. Dr. Emrah Safa Gürkan'ın tarihsel kategorileri altüst eden serhad kahramanlarını incelediği bu eseri, Osmanlı bahriye tarihinin en gizemli sayfalarını aralamakla kalmıyor; Osmanlı korsanlarını Akdeniz ve dünya tarihindeki iktisadi, siyasi ve teknolojik gelişmelerin ışığında analiz ediyor.

EMRAH SAFA GÜRKAN

BUNU Herkes BİLİR

BİLGİ, MİZAH VE ZEKÂ
TARİHLE BİRLEŞİYOR.

Elinizdeki kitap size tarihin şifrelerini, El Dorado'nun yerini, Karindeşen Jack'in kim olduğunu ya da simya taşının hikmetini öğretmeyecek. Karşınıza pavyonlarda sürten altıncı Dalai Lama, genç kalmak için altın içen Diane de Poitiers, teslim ol çağrısına başparmaklarını işaret ve orta parmaklarının arasına sokup sallamak suretiyle cevap veren Venedik garnizonu, erkek kılığına girip tüm Siena'yı elden geçiren çapkın travesti Caterina Vizzani, bir köşede hacetini gideren Evliya'nın üstüne düşüp onu "boklu gazi" yapan düşman da çıkmayacak.

Bu, kahramanlarla hainlerin, tarihin akışını değiştiren vizyonerlerle fırsatları tepen basiretsiz liderlerin kitabı değil. Küçük Buzul Çağı, Fiyat ve Sanayi devrimleri, Aydınlanma, Atlantik Üçgeni, Büyük Kırılma, Hümanizma, muhayyel cemaatler, Protestan Etiği gibi birçok kavramın havada uçtuğu sayfalarımızda kopuşları değil, devamlılıkları göreceksiniz. Tarihi bir anda değiştiren olayların aslında semptomlarını kaplumbağa hızıyla gösteren süreçlerin birer sonucu olduğunu fark edeceksiniz.

Herkesin hafife aldığı şu grotesk tarih kortejinin birbirinden ilginç kahramanlarının yaratacağı hafif bir tebessümden ve sıra dışı anekdotların verdiği şaşkınlıktan daha fazlasını hedefliyoruz: Okuyucunun geçmişini ve bugününü daha iyi kavrayıp geleceğini daha iyi planlamasını sağlamak ve ona entelektüel bir derinlik kazandırarak daha kaliteli bir yaşam sürmesine yardımcı olmak.

Emrah Safa Gürkan'ın mizahla zekâyı buluşturduğu *Bunu Herkes Bilir*, hangi yaşta olursa olsun kendini geliştirmek için öğrenmeye zaman ayıranların zevkle okuyacağı bir başucu eseri...

Kronik

kronikkitap.com

₺27,50
KDV'den masafur.

ISBN: 978-605-7635-40-2

9 786057 635402